

Україна
крізь віки

В.П.Трощинський, А.А.Шевченко

УКРАЇНЦІ В СВІТІ

15
Т О М

УКРАЇНСЬКИЙ
НАРОДНИЙ АМ
UKRAINIAN
COMMUNITY CENT

Україна
крізь віки

В.П.Троцинський, А.А.Шевченко

УКРАЇНЦІ В СВІТІ

Том 15

 Видавничий Дім
Альтернативи
 Київ - 1999

Трощинський
Володимир
Павлович

Шевченко
Анатолій
Андрійович

Національна академія наук України
Інститут історії України НАН України

*Творчий задум та загальна редакція
академіка Національної академії наук України
В.А.Смоляя*

Автори:

В.П.Трощинський, А.А.Шевченко

Українці в світі – К.,

Видавничий дім "Альтернативи", 1999. – 352 стор.

*П'ятнадцятий том 15-томного видання
"Україна крізь віки" присвячений
українській діаспорі — українцям,
котрі через різні причини в різні часи
опинилися за межами рідної землі.*

Всім, хто цікавиться історією України.

*Керівник видавничого проекту М.Шпаковатий
Відповідальний за випуск С.Павловський*

*Художнє оформлення, комп'ютерна верстка –
дизайн-студія «Коваль»*

ISBN 966-7217-26-4

ISBN 966-7217-27-2 (том 15)

© В.П.Трощинський, А.А.Шевченко, 1999

© О.Коваль, П.Тяпко, дизайн, 1999

© Видавничий дім «Альтернативи», 1999

ВСТУП

Діаспори різних народів у світі нині починають привертати до себе чимраз більшу увагу. Цей інтерес зумовлений кількома чинниками.

По-перше, загальноновживані сьогодні міжнародно-правові стандарти захисту прав людини та прав національних меншин роблять майже неможливим проведення урядами країн дискримінаційної політики щодо відмінних від основного населення з етнічного погляду груп під приводом того, що це їхнє внутрішнє питання. Держави, в яких порушуються права людини, зокрема її національні права, зазнають осуду світового співтовариства. І навпаки, активна підтримка прав людини та своєї діаспори більше не вважається "втручанням у внутрішні справи іншої держави". Результатом цього стало те, що ставлення до діаспор у країнах їхнього проживання змінюється сьогодні на більш позитивне.

По-друге, сучасні технології зв'язку уможливили таку інтенсивність міжособистісних контактів між членами діаспори, її окремими територіальними частинами та країною походження, яка кардинально змінила здатність діаспори до самовідтворення. Звичайно, асиміляційні процеси є об'єктивною реальністю, але історичний досвід засвідчує, що діаспору навряд чи можна вважати лише перехідним явищем. Навпаки, багато діаспор не тільки зберігають свою ідентичність, а й виявляють тенденцію до зростання, поширення та зміцнення.

Пізнавальний інтерес до української діаспори, умов і чинників її самовідтворення, а також форм інтеграції в суспільства країн поселення існував насамперед у середовищі самих розкиданих по світу українських громад, які прагнули, з одного боку, стати рівноправною складовою суспільства на своїй новій батьківщині, а з другого — зберегти себе та свої зв'язки з країною походження, своїм **"старим краєм"**.

Задоволення цієї життєвої потреби взяла на себе спочатку діаспорна преса, яка зазвичай виникає разом із прибуттям першої масової хвилі переселенців. Пізніше за кордоном розпочинаються спеціальні дослідження проблем діаспори, покликані передусім допомогти її членам вирішити двоєдине завдання — зберегти себе як окрему самотутню спільноту й водночас інтег-

руватися в місцеве суспільство. Найбільш повно для свого часу ці питання були висвітлені у виданій протягом 1955-1984 рр. десяти томній "Енциклопедії українознавства" (ЕУ), а згодом у п'ятитомній англійській "Encyclopedia of Ukraine" (1985-1993), в яких значне місце відведено проблемам зарубіжних українців. У 1988 р. з ініціативи та заходами Наукового товариства ім. Т. Шевченка (НТШ) в Америці й Фондації ЕУ розпочалася робота над створенням семитомної "Енциклопедії української діаспори" (ЕУД).

Згідно з концепцією, розробленою головною редакцією ЕУД на чолі з професором університету ім. Лойоли (Чикаго, США), відомим діаспорознавцем В. Маркусем, це видання в сконденсованій формі подасть найповнішу на сьогодні суму знань про закордонне українство, його життєдіяльність, досягнення, проблеми та боротьбу за виживання в усіх галузях суспільного життя й творчості. Видання цієї енциклопедії суттєво збагатить знання про українців у всьому світі, дасть багатий матеріал для розуміння тих суспільних, політичних, етнокультурних процесів, які відбуваються в середовищі українських спільнот у різних країнах.

Не менш важливим є й те, що праця над ЕУД та інші дослідження діаспори (особливо варто відзначити цінну колективну англійську монографію "Ukraine and ukrainians throughout the world", що з'явилася 1994 р. в Торонто (Канада) під редакцією Енн Ленчик Павлічко) стимулюють вивчення "білих плям" у розвитку українства і, таким чином, дозволяють заповнити чимало прогалів у наших знаннях про роль і місце українців серед інших народів планети, про їхній внесок у світову цивілізацію.

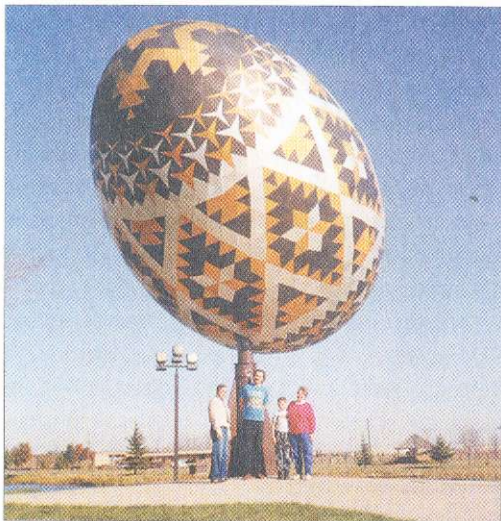
Останніми роками відчутно зріс інтерес до української діаспори й в Україні, де донедавна для багатьох зарубіжна гілка українського етносу, особливо західна, була "tabula rasa" (чиста дошка). Україна, що відроджується, хоче більше знати про "свої" закордонні етнічні розгалуження, про тих понад 16 (за деякими оцінками — 23-25) мільйонів розкиданих долею по світах українських емігрантів та їхніх нащадків, які зуміли в умовах багатоетнічного оточення зберегти українську мову, народні звичаї, культурні, мистецькі, побутові традиції, зрештою, свою національну самобутність та емоційну прив'язаність до історичної батьківщини.

Із здобуттям Україною незалежності та зруйнуванням ідеологічних стереотипів, які стояли на заваді взаємним контактам, зростає інтерес громадськості

до історії, сучасного життя, надбань у галузі економіки, науки, культури, освіти, мистецтва, літератури. На хвилі етнокультурного відродження з'являються публікації про невідомих широкому загалові письменників, митців, науковців із числа зарубіжних українців, друкуються їхні літературні твори. Поряд із активним публіцистичним "освоєнням" проблем української діаспори та, зокрема, її ролі в становленні молодої Української держави розгортається наукове вивчення діаспори. Серед десятків праць із цієї тематики варто відзначити ті, що дають загальне уявлення про сутність і проблеми української діаспори. Це, передусім, такі видання, як "Зарубіжні українці" (К., 1991), "Українці в зарубіжному світі" (К., 1991), "Зберігаючи українську самобутність" (К., 1992), Заставний Ф. Д. "Східна українська діаспора" (Львів., 1992) та його ж "Географія України: у 2-х книгах" (Львів, 1994), Винниченко І. І. "Українці в державах колишнього СРСР: історико-географічний нарис" (Житомир, 1992). Ці та низка інших видань, зокрема присвячених становищу українців в окремих країнах їхнього поселення, суттєво розширили й поглибили уявлення про історію та сучасні проблеми української діаспори. Виникли Міжнародна асоціація українців і Республіканська асоціація українознавців.

У 1992 р. Інститут соціології НАН України та Редакція ЕУД при НТШ (США) започаткували видання періодичного збірника, по суті, журналу, "Українська діаспора", співредакторами якого є член-кореспондент НАН України В. Євтух і дійсний зарубіжний член НАН України В. Маркус. 1994 р. вчені НАН України підключилися до виконання проекту ЕУД, зініційованого науковцями діаспори. Внаслідок їхніх спільних зусиль 1995 р. першим побачив світ четвертий том енциклопедії, присвячений українській присутності в Австралії, Азії та Африці. Готуються до видання наступні томи цієї синтетичної праці.

Українська діаспора виявилася життєздатною та динамічною формою існування українського етносу. Після появи останніх за часом публікацій видань із цієї тематики у становищі української діаспори, особливо її східної частини, в осмисленні нею своєї ролі та свого призначення, в її зв'язках із "материком" — Україною — відбулися великі зміни. Показати це нове обличчя української діаспори, відобразити нові тенденції, що позначилися на її розвитку, розкрити політику Української держави щодо зарубіжних українців — такою є мета цієї книжки.

Найбільша в світі українська писанка, встановлена під час святкування 1000-ліття хрещення Русі-України у Вегревіллі. Провінція Альберта

Поховання одного з перших двох достовірно відомих українських іммігрантів у Канаді Василя Єлиняка

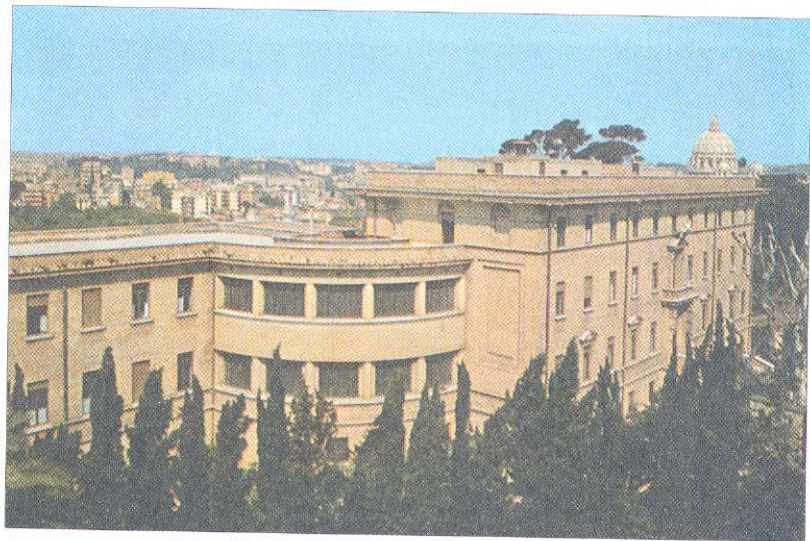
Козацькі ігри родини Байрів. Провінція Саскачеван, червень 1983 р.

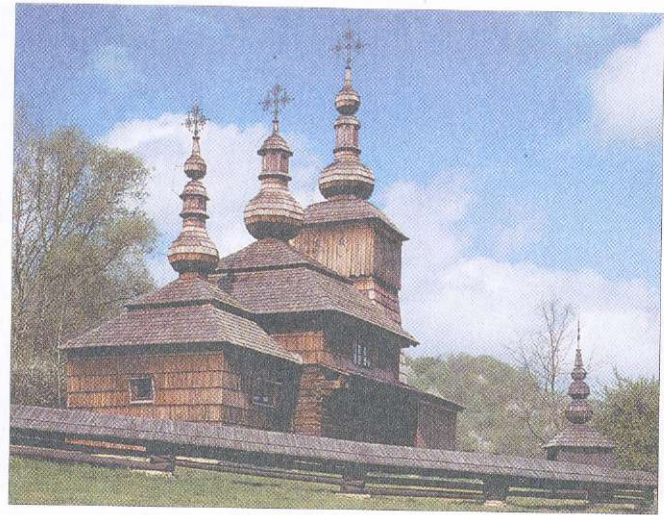
Іконостас в українському православному соборі св.Покрови у Вінніпегу, розмальований відомим українсько-канадським художником Ю.Гординським у 1965 р.

Український кооперативний центр у Мельбурні

Українська папська колегія св.Йосафата в Римі

*Церква св.Параскевії, збудована 1766 р. в с.Нова Полянка.
Скансен Музею русинсько-української культури в Свиднику*

*Український культурний центр "Basilianum",
збудований 1988 р. в м.Пнрявор*

Рис. 37. Хоровий колектив при Товаристві української культури "Вітчизна" в м.Бендери. 1980-і рр.

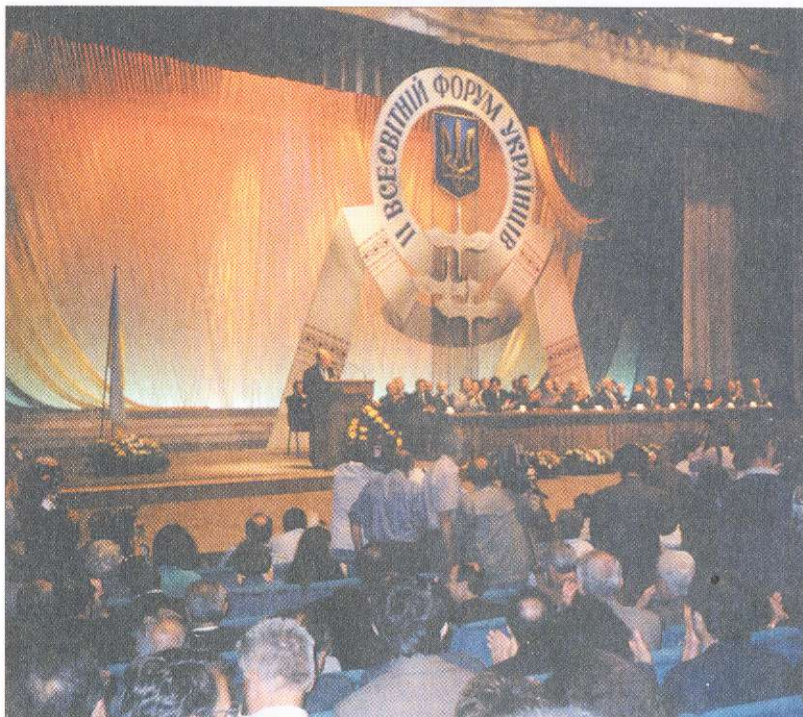
Українська громада Санкт-Петербурга вшановує пам'ять Т.Г.Шевченка на місці його першопоховання на Смоленському цвинтарі. 10 березня 1997 р.

Обрядові сцени українського весілля у виконанні Української народної хорової капели Культурного центру України в Москві. Жовтень 1997 р.

Український хор з м.Тулча виступає під час конгресу Союзу українців Румунії. Вересень 1998 р.

Другий Всесвітній форум українців. Київ, серпень 1997 р.

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

УКРАЇНСЬКА ДІАСПОРА ЯК СУСПІЛЬНИЙ ФЕНОМЕН

§1. Що означає поняття “українська діаспора”

Українською діаспорою (з грецьк. “diaspora” — розсіяння) називають сукупність українців (осіб українського походження), які проживають за кордоном, за межами України. Термін “українська діаспора” утвердився в українській публіцистиці й наукових дослідженнях відносно недавно. Раніше говорили про українців поза межами України (територіального ядра етносу), про українські меншини у сусідніх країнах, про емігрантів, в окремих випадках — про політичну еміграцію, про українських колоністів і колонізацію або про етнічних українців, які в іншоетнічному оточенні були об’єктом асиміляції, різного ступеня інтегрування та відчуження від материнського етносу.

Поняття “діаспора” тривалий час пов’язувалося лише з євреями, які від часу Вавилонського полону опинилися поза своєю первісною батьківщиною — Іудеєю та Самарією — й розпоршилися по світу. Згодом словом “діаспора” стали іменувати й розсіяння поза своїми країнами інших народів — вірменів, греків, індійців, поляків тощо.

Еволюція самоназв і назв груп українців, які з різних причин і в різні періоди покидали рідні землі й оселялися на більший чи менший термін за кордоном, а також історичне підґрунтя та закономірність появи означення “українська діаспора” глибоко розкриті в цікавій розвідці В.Маркуся “Чому діаспора: спроба ідентифікації поняття”, що нею відкривається перше число збірника “Українська діаспора” (1992 р.). Спочатку українців, які в пошуках кращої долі прямували, зокрема, до Америки, місцеві жителі називали просто іммігрантами (від лат. *immigratio* — вселяюся, в’їжджаю). В деяких країнах українців, як й інших європейців, що оселялися за океаном, часто називали також колоністами. В Канаді, а ще більше в Південній Америці, поселенців на фермах, не зважаючи на те, чи вони походили з колонізаторських країн чи ні, називали колоністами, а їхні поселення — колоніями. Так само подекуди називалися окремі поселення, частина міста, більш або менш компактно заселена представниками якоїсь національності, чи й ціла етнічна спільнота в даній місцевості, наприклад, німецька колонія, українська колонія тощо. Проте цей термін згодом вийшов з ужитку й нині застосовується лише в спеціальній літературі.

Рис. 1. Презентація в Українському культурному центрі Чикаго першої книжки Енциклопедії української діаспори. Виступає головний редактор ЕУД В.Маркусь. Лютий 1996 р.

Після Першої світової війни українців, які жили за океаном, уже не можна було назвати іммігрантами. Майже половина з них народилася в країнах поселення, а іммігрантами були хіба що їхні батьки чи діди. Самі себе вони, залежно від того, що вважали за потрібне в конкретний момент підкреслити — свою етнічну чи політичну належність, — називали американськими, канадськими, бразильськими українцями чи, навпаки, українськими американцями, канадцями, бразильцями тощо.

Внаслідок поразки національно-визвольної боротьби 1917-1920 рр. десятки тисяч українців змушені були через політичні причини покинути батьківщину й емігрувати за кордон. Відповідно, вони називали себе емігрантами. Поняття “еміграція” підкреслювало факт нетривалості виїзду та перебування за рубежем.

Початкова настанова на “тимчасовість” перебування за кордоном відбилася на всьому способі життя політичних емігрантів. Більшість із них не тільки не докладала зусиль для інтегрування в суспільства країн поселення, а, навпаки, всіляко опиралася цьому. Емігрант, який ставав на шлях натуралізації (набуття громадянства країни поселення), вважався мало не “втраченою” для української

національної справи людиною. Показовим із цього погляду був характер стосунків між політичними емігрантами та давнішими українськими поселенцями в окремих європейських державах, наприклад, в Югославії. Хоча і ті, й інші вийшли з одного етносу, їм було важко знайти спільну мову. Діяльність українських політичних емігрантів мало цікавила давніших поселенців та їхніх нащадків, які на той час уже становили інтегральну частину суспільства країни поселення, жили інтересами передовсім своєї нової, а не історичної батьківщини. Зі свого боку, політичні емігранти ніяк не могли зрозуміти такої, за влучним висловом професора М.Сосновського, "поселенчої філософії" старих емігрантів. На цьому ґрунті нерідко доходило навіть до конфліктів.

І все ж намагання міжвоєнних українських політичних емігрантів політизувати давніші українські громади, що утворилися внаслідок економічної еміграції, не були марними. Особливо помітний вплив справили міжвоєнні емігранти на політизацію українських поселень за океаном. Не тільки ті з них, що в 1920-х-1930-х рр. переїхали з Європи за океан на постійне проживання, а й ті, що навідувалися сюди тимчасово, спричинилися до розбудови своєрідних аналогів політичних організацій, котрі діяли на еміграції в європейських країнах.

Політичні емігранти, які становили більшість другої хвилі масової еміграції за межі України, поповнили українські громади майже у всіх країнах перебування українців. У зв'язку з тим, що загальний освітній рівень цих емігрантів був значно вищий, ніж у вихідців з України попередніх років, вони швидше пристосовувалися до нових умов і брали активнішу участь у громадському житті. З цього середовища вишло багато лідерів громадсько-політичних та культурно-освітніх українських організацій у різних країнах. Оскільки ця частина зарубіжних українців задавала, так би мовити, тон усім українським громадам, термін "українська еміграція" згодом поширився й на попередніх поселенців та їхніх нащадків, хоча, як справедливо зазначає В.Маркусь, із соціологічного та юридичного поглядів йому бракує точності.

Емігрантами називали й тих, хто залишив Україну в перебігу третьої хвилі масової еміграції, здебільшого політичних втікачів, які опинилися на Заході після 1945 р. Таким чином, термін "українська еміграція" певною мірою ідентифікував українську політичну еміграцію міжвоєнного та післявоєнного періодів. Але він уже не був адекватним стосовно їхніх дітей та онуків, а також тих українців, що опинилися за межами України в інші історичні періоди.

Та й самі діти і онуки українських політичних емігрантів, для яких постійне перебування в країні народження стало цілком природним, не вважали себе емігрантами. Водночас вони не бажали відкинути чи заперечити своє українське походження. Вихід із цієї ситуації був знайдений у поверненні до самоідентифікації, яка побутувала до початку масової політичної еміграції та політизації давніх українських громад. Знову повертаються до вжитку такі самоназви, як "американські", "канадські" і т.ін. "українці". Інші ж, котрі ототожнювали себе

передусім із країною проживання, віддавали перевагу визначенню, що підкреслювало правовий громадянський статус, — "американці", "канадці" й т.ін. "українського походження" або "українські бразильці", "українські австралійці" тощо. Дехто вирішував проблему співвідношення етнічної та національної (у західному розумінні терміна, тобто, державної) лояльності, визначаючи себе "через ризик" (hyphenated identity) — як члена американсько-української, канадсько-української, австралійсько-української й т.ін. спільноти.

Усе це, однак, не знімало з порядку денного проблему знаходження об'єднуючого поняття для ідентифікації всіх розсіяних по світу українців, враховуючи те, що за всієї різноманітності конкретних ситуацій і становища українських громад у різних країнах цим громадам притаманні певні спільні вартості та інтереси.

В Україні донедавна термін "українська діаспора" сприймався далеко не однозначно та був об'єктом гострих дискусій. Противники вживання цього терміна посилалися здебільшого на те, що поняття "діаспора" стосувалося і стосується винятково євреїв і провадити тут якісь аналогії з українцями не зовсім правомірно з наукового погляду. Але першоосновою такого підходу була все ж політична кон'юнктура. Річ у тім, що, по-перше, термін "діаспора" підкреслює факт переважно недобровільного розсіяння людей одного етнічного походження; по-друге, в процесі розвитку діаспор недержавних народів неодмінно доходить до формування політичної ідеології, спрямованої на визволення історичної батьківщини й утворення власної незалежної держави. Саме з огляду на ці дві визначальні ознаки поняття "діаспора" його застосування стосовно до відірваної од материнського кореня частини українського етносу було неприйнятним для тих політичних і наукових кіл в Україні, які виступали за збереження її статусу у складі СРСР.

Із проголошенням незалежності української держави ставлення до терміна "українська діаспора" значною мірою змінилося. Цей термін якщо й не зробився загальноновживаним, то, принаймні, набув поширення.

Сьогодні важко сказати, хто й коли став уживати термін "українська діаспора" для означення всіх людей українського походження за межами України. Ще в 1920-х-1930-х рр. цим терміном користувався визначний український політолог, етнолог і соціолог В.Старосольський. Остаточо ж він утвердився на початку 1980-х рр., коли в дев'ятому томі ЕУ з'явилася стаття під назвою "Українська діаспора".

В основі поняття "українська діаспора" лежить визнання сучасних кордонів України як історичної та політичної реальності, а також наявності проживання українців у багатьох інших країнах на території кількох континентів. У деяких суміжних з Україною державах українці живуть на землях, здавна населяваних ними. Вони туди не емігрували, а є там корінним населенням. У точному розумінні слова вони не є "діаспорою". Але, крім цієї категорії, тут є й інші українці,

які живуть розпорошено по всій території цих країн. Проблеми, ситуації та перспективи — правові, політичні, культурні, психологічні — тих і тих українців у межах однієї країни (наприклад, Польщі, Словаччини, Румунії, Росії) схожі між собою. При цьому вони становлять у даній країні одну спільноту інтересів та етнокультурного самовизначення. В межах політичних кордонів цих держав вони є меншістю і, незалежно від місця проживання, мають у ряді країн єдиний політико-правовий статус як національна меншина.

Склалася також певна спільність вартостей, внутрішньої солідарності та інтересів, зокрема спільність поглядів усіх зарубіжних українців на роль і долю України. Більше того, можна сказати, що саме моральний зв'язок з Україною дає відчуття певної єдності та спільності всім українським громадам, що реалізується у встановленні й розвитку багатьох зв'язків між ними: культурних, релігійно-церковних, професійних, економічних тощо.

Враховуючи домінування духовних, психологічних чинників у єднанні всіх українців, можна констатувати, що світове українство — це спільнота, пердусім, соціально-психологічна.

Як уже зазначалося, поняття “українська діаспора” означає всю сукупність українців або ж осіб українського походження, що проживають за межами території України. Це поняття, якщо скористатися класифікацією, запропонованою В.Маркусем, охоплює різні категорії людей українського походження з різним ступенем зв'язків з історичною батьківщиною: українське населення на суміжних українських етнічних землях, які нині не входять до складу України; соціально-економічну еміграцію з України колонізаційного типу від початку ХІХ ст. до 1960-х-1970-х рр., спрямовану на Схід, головню, в межах території колишнього СРСР; соціально-економічну (заробітчанську) еміграцію з кінця ХІХ ст. переважно в західну півкулю; політичну еміграцію після 1917-1920 рр. та з кінця Другої світової війни; індивідуальних різного часу та з різних причин українських емігрантів, які в нових місцевостях свого перебування прагнуть зберегти етнічну ідентичність та підтримувати зв'язки з Україною.

Необхідно підкреслити, що будь-які статистичні дані про чисельність українців та про їхнє розселення в сучасному світі є, на жаль, досить умовними. Річ у тім, що не в усіх країнах враховується етнічне походження населення. А там, де це робиться, національна належність часто фіксується за країною виходу іммігранта. Тому значна кількість українців, які залишили рідну землю тоді, коли Україна як окремої політичної одиниці ще не існувало, записана в документах австрійцями, росіянами, румунами, поляками тощо. Крім того, є статистика державна, а є громадсько-культурних організацій і церковна. Їхні дані щодо етнічного складу населення суттєво відрізняються.

Потрібно брати до уваги й те, що донедавна українці в країнах Східної Європи та в республіках колишнього СРСР не мали змоги вільно самоідентифікуватися. Негативне ставлення влади до проявів національної (етнічної)

самосвідомості та до прагнення зберегти свою національну культуру, що виявлялося в бракові умов для національно-культурного розвитку, у прихованні або й відкритті їх дискримінації, спричинили ситуацію приховування українцями своєї національності. Сучасні наукові дослідження засвідчують, що усвідомлення людиною своєї належності до певного етносу формується ще в дитячі роки й у дорослому віці, навіть в іншоетнічному оточенні, зазвичай не змінюється. А тому “зникнення” за даними урядової статистики фактично упродовж життя одного покоління в колишньому СРСР, а також у ряді країн Східної Європи кількох мільйонів українців можна пояснити лише застосуванням щодо них дискримінаційних заходів (з етноцидом включно), що спричинило появу стійкого “етнічного жаху”.

Небезпідставність припущень щодо упередженості й недостовірності офіційної статистики підтвердив, зокрема, колишній міністр Російської Федерації у справах національностей та федеративних відносин В.Михайлов, зазначивши під час проведення в Москві у травні 1996 р. конференції “Діаспорні народи. Держава і суспільство”, що в Росії нараховується 6 млн. осіб українського походження (за даними перепису 1989 р. в Російській Федерації проживало 4,3 млн. українців). Утім, в українській (часом і в російській) пресі називаються цифри від 10 до 20 млн. українців, які вираховуються авторами шляхом екстраполяції показників природного приросту та міграційного притоку українського населення до Росії. Результати урахування “прихованих” українців не тільки в пострадянських державах, а й в інших країнах світу приводять деяких фахівців до висновку про те, що загальна чисельність українського етносу має сягати 60-80 млн. осіб.

Очевидно, такі припущення мають під собою певну реальну основу, однак недостатнє вивчення цього питання не дозволяє оперувати такими показниками як науково достовірними. Тому, незважаючи на існування чималої кількості доказів щодо неточності відтворення чисельності українців у світі офіційною статистикою, ми будемо дотримуватися саме її даних як найбільш вірогідних. Будемо сподіватися, що майбутні переписи населення дадуть нам правдивішу ніж та, що існує сьогодні, інформацію стосовно українців у різних країнах світу.

Беремо, отже, за основу визначення чисельності українців дані офіційної статистики, а там, де не ведеться облік етнічної належності чи етнічного походження населення, — статистику церковну та інших громадських організацій. Згідно з цими даними, в сьогоденнісньому світі нараховується від 47 до 50 млн. українців. У це число входять як ті, що усвідомлюють себе українцями, так і ті, які лише за своїм етнічним походженням частково чи цілковито є українцями. Останнє стоується насамперед тих українців, які проживають за межами нашої держави.

В Україні за даними перепису 1989 р. налічується трохи більше 37 млн. українців. За її межами — від 10 до 13 млн. Тобто, кожен четвертий-п'ятий українець у світі проживає за межами своєї історичної батьківщини.

В чому ж полягає сутність феномена “українська діаспора” з погляду сучасних уявлень про закономірності виникнення й розвитку народів-етносів та про зміни їх у часі й просторі (етнонаціональні процеси)? Щоб відповісти на це запитання, потрібно з’ясувати, як співвідносяться та як взаємодіють між собою явища, що їх звичайно визначають поняттями “етнос” і “діаспора”. На думку авторитетного етнолога Юліана Бромлея, етнос — це сукупність людей, яка складалася історично та яка характеризується спільними відносно стабільними особливостями культури й психіки, а також усвідомленням своєї єдності й відмінності від інших подібних утворень.

Кожний етнос має свою оригінальну структуру, що дозволяє говорити про етнічну цілісність певної сукупності людей. Особливості українського етносу великою мірою визначаються двома основними та взаємопов’язаними структурними чинниками: 1) характером його розміщення в сучасному світі; 2) рівнем етнічної самосвідомості та самоідентифікації окремих його частин або ж окремих його представників. За показником просторового, територіального розміщення в світі український етнос складається з двох структурних елементів: територіального або поселенського ядра — українців, які проживають в Україні, й діаспори — тих українців, які проживають за її межами, на території інших етнополітичних організацій (держав).

Значно складнішою стає структура українського етносу, коли в її основу кладеться чинник самосвідомості, зрештою — самоідентифікації представників його ядра та діаспорних частин.

Усвідомлення своєї єдності й відмінності від інших або етнічна самосвідомість виступає, з погляду фахівців, головною ознакою, що забезпечує внутрішню інтеграцію членів етносу та їхню відмежування від інших етнічних колективів. Усі інші ознаки — спільність мови, культури, економічного життя та територіальна єдність тощо, — також важливі, але після того, як етнос-народ сформувався, перестають бути обов’язковими для його існування.

Будучи відображенням усіх об’єктивних чинників, що формують етнічну спільноту, етнічна самосвідомість із часом набуває певної самостійності. Внаслідок цього вона може зберігатися навіть за умови втрати етносом чи його частиною ряду чинників, що зумовили його виникнення, навіть таких важливих, як територія або мова. Саме завдяки збереженню етнічної самосвідомості діаспорні групи можуть існувати протягом тривалого часу, не асимілюючись навколишнім середовищем. Переконалим підтвердженням цього є існування впродовж двох тисячоліть єврейської діаспори, окремі частини якої, розпоршені по світу, не мали ні спільної території, ні спільної мови.

Проте характер розселення народу, безумовно, впливає на збереження й розвиток ним своєї етнічності. Це добре помітно, якщо розглянути рівень самосвідомості, зокрема самоідентифікації, територіального ядра та діаспорних частин українського етносу. Провідний український етнолог Володимир Євтух

пропонує в цьому випадку застосувати схему відомого англійського вченого Ентоні Сміта, згідно з якою структуру кожного етносу можна уявити у вигляді трьох концентричних кіл: 1) **ядро**; 2) **маргінальний прошарок**; 3) **етнічні категорії**. Для представників ядра українського етносу властивий найвищий ступінь самосвідомості й самоідентифікації. Це рівень, коли особа не просто від часу до часу згадує чи заявляє про свою належність до українського етносу, а й сприяє генеруванню, репродукції української етнічності. Ядро етносу, безумовно, перебуває в Україні. Проте до цього ядра, визначеного за найвищим рівнем самосвідомості, входять не всі представники територіального ядра етносу, тобто, не всі українці, що проживають в Україні. Значна частина територіального ядра перебуває в маргінальному прошарку або й поміж етнічних категорій.

До маргінального прошарку належать ті, кому властива подвійна, а нерідко й потрійна етнічна самосвідомість, що формується в процесі постійних або тривалих контактів з представниками інших етносів. Маргіналізація особи виражається в такому засвоєнні нею культури та менталітету іншого етносу чи етносів, при якому людина перебуває ніби на межі між ними й, відповідно, ідентифікує себе з кількома етносами одночасно. Маргінальний стан — це щабель до асиміляції, яка первинно є об’єктивним процесом під час взаємодії двох або кількох етносів, але в подальшому може стимулюватися на рівні державної політики.

З урахуванням зазначеного маргінальний прошарок українського етносу включає певну частину територіального (поселенського) ядра й практично всю, за окремими винятками, українську діаспору. Такі винятки можна спостерігати тоді, коли особи українського походження — громадяни інших країн — не тільки зберігають в іншоетнічному середовищі українську етнічність, а й своєю діяльністю стимулюють її розвиток.

До етнічних категорій зараховують осіб, які практично вже втратили українську етнічність, набувши іншої, й лише походження чи певний зв’язок з українським етносом вказують на їхню належність до нього. Історична доля розпорядилася так, що переважно більшість представників української діаспори за ознакою етнічної самосвідомості та самоідентифікації слід зараховувати саме до таких категорій. Це зумовлено тим, що в умовах іншоетнічного оточення та необхідності інтеграції в місцеве соціокультурне середовище вони або не мали можливості підтримувати й розвивати українську етнічність (у колишньому СРСР за межами України), або ж українська етнічність, особливо для другого, третього і наступних поколінь, заважала чи, принаймні, не сприяла їхній соціальній мобільності (в країнах західного світу).

Отже, етнічна самосвідомість діаспори великою мірою зумовлюється тим, що діаспора перебуває за межами розселення основної маси членів етносу й існує у вигляді більших або менших етноареальних чи етнодисперсних вкраплень в іншоетнічному середовищі. Оскільки така діаспорна етнічна група зазвичай менша за чисельністю проти етносу, на території якого вона проживає, її місце

в етнічній структурі населення тієї чи тієї країни точніше визначається поняттям "етнічна (національна) меншина".

В ряді держав Східної й частини Центральної Європи політико-правовий статус українців як національної меншини закріплено законодавчо. Це забезпечує певну державну підтримку зусиллям місцевих українських громад щодо збереження своєї самобутності, отримання освіти та інформації рідною мовою тощо. У більшості ж країн забезпечення національно-культурних потреб є справою самих етнічних груп, їхнього бажання, волі й організаційних зусиль.

З огляду на винятково важливу роль, яку відіграє інформація в процесі формування етнічної ідентичності та етнічного самоусвідомлення особи, етнос можна розглядати як особливу інформаційну систему. Відтворення етнокультурних та етноментальних рис членами етносу забезпечується на порядок вищою, як порівняти з міжетнічними контактами, інтенсивністю інформаційних зв'язків усередині етносу. Для цього етнос формує свою власну культурну підсистему, яка прагне набрати рис цілісності та здатності забезпечувати інформаційні потреби його членів.

Що ж до діаспорних груп, то їхня специфіка полягає в тому, що внутрішні інформаційні зв'язки в них значно слабші, ніж ті, які пов'язують їх із нацією країни поселення. Лише частина цих інформаційних зв'язків організується самою діаспорою, перебуває в межах її специфічної культури, здійснюється її мовою. Переважна частина інформаційних зв'язків обслуговується мовою нації країни проживання через її систему національної освіти, її літературу та пресу, її спільні для всієї нації й не орієнтовані спеціально на дану діаспору радіо, телебачення тощо.

Діаспорні групи зазвичай укорінені в соціально-економічні, культурні та соціально-політичні параметри народів, серед яких вони проживають. Необхідною умовою такої інтеграції й подальшого існування діаспори як життєздатної спільноти є культурна адаптація та акультурація її членів — засвоєння мови, культури, норм і стереотипів поведінки відповідного середовища. Водночас цей процес несе й певну загрозу для існування етнічної групи саме як діаспори. Нерідко частина її представників у другому-третьому поколіннях, тобто, діти або онуки першопоселенців, повністю розчиняється серед основного етносу держави — асимілюється.

Дуже важливим, проте не єдиним і не вирішальним чинником, що об'єднує та консолідує зарубіжних українців, є мова. Нинішня українська діаспора — це переважно друге, третє, четверте покоління колишніх українських емігрантів. Вона глибоко вкорінена в соціальне, культурне й економічне життя своїх країн, і цілком природно, що її представники спілкуються мовою, котра виконує функції державної (офіційної, загальнозживаної) в даній країні. Статистика свідчить, що чисельність тих, хто володіє українською мовою, у середовищі діаспори неухильно зменшується. "Нас, українців — російськомовних і англо-

мовних, полонізованих і румунізованих, угоризованих і ословачених, і всіх інших неукраїнськомовних, — набагато більше, ніж українців україномовних", — говорив у своєму виступі на Другому Всесвітньому форумі українців 21 серпня 1997 р. голова Української всесвітньої координаційної ради Іван Драч і з боєм констатував, що "мова шагренава шкіра українства зменшується".

Глибока інтегрованість, вкоріненість етнічної діаспори в усі сфери життя країни проживання, засвоєння її членами духовних цінностей і стандартів місцевої спільноти зумовлюють той факт, що навіть тривале збереження в новому середовищі етнічної самобутності зазвичай не переростає в прагнення пов'язати свою долю з державою свого етносу, переселитися до неї. Діаспорні групи є, таким чином, органічними, хоча й дещо особливими, частинами нації (етнополітичного організму), серед якої вони проживають, а не частинами нації країни походження. Тому, з одного боку, українці, які проживають, наприклад, у США, не перестають бути частиною українського етносу, з іншого — вони належать не до української, а до американської нації, є американцями українського походження. Аналогічно, частина польського етносу, що проживає в Україні, є частиною українського, а не польського етнополітичного організму або нації в політичному значенні цього терміна. Ці об'єктивні обставини життя знаходять свій відбиток у самосвідомості членів діаспорних громад, які насамперед відзначають свою національну (в західному розумінні, тобто державну) належність, а вже потім — етнічну.

Ілюстрацією цього може служити самовідчуття одного з представників грецької діаспори в Україні. Ректор Маріупольського гуманітарного інституту, професор Костянтин Балабанов, названий американським журналом "Тайм" у числі 9 видатних представників грецької діаспори в світі, "чия невтомна діяльність, цілеспрямованість і талант отримали визнання й повагу світового співтовариства", вважає себе, наприклад, "патріотом України, який зберігає в серці часточку тепла Еллади".

Сутність української діаспори як суспільного феномена до певної міри виявляється зі з'ясування того, чим вона не є. Діаспора не є еміграцією, хоча з неї починається. Завдання економічної еміграції — інтеграція. Економічні емігранти бажають якнайшвидше стати повноцінними громадянами нової країни поселення. Своєю культурою, мовою, звичаї вони зберігають лише тому, що їм легше жити зі "своїми" людьми, спілкуватися рідною мовою. Ці знання й цінності вони стихійно передають своїм дітям.

Від економічних суттєво відрізняються політичні емігранти. Їх не приваблює інтеграція в місцеве суспільство. Вони живуть для країни, яку мусили залишити. Перебування в чужій країні вони вважають тимчасовою необхідністю й тому намагаються зберегти себе та своїх дітей у повному духовному зв'язку з батьківщиною. Довгі роки вони можуть "сидіти на валізах", чекаючи сприятливих умов для повернення на батьківщину й поступово входячи в життя країни посе-

лення. Проте, коли можливість повернутися так і не з'являється, скоріше чи пізніше життя емігрантів (як емігрантів) вичерпується. Вони постають перед необхідністю вибору одного з двох шляхів — асиміляції чи діаспори.

Шлях асиміляції є цілком нормальним і природним. Зарубіжним українцям легше засвоїти мову та культуру свого оточення (покоління, народжені на нових батьківщинах, засвоюють їх, так би мовити, автоматично), ніж дотримуватися традицій своїх батьків і дідів, обравши шлях діаспори. На збереження своєї ідентичності вони мають жертвувати багато часу, енергії, зрештою, коштів. Труднощі цього шляху полягають і в тому, що він загалом мало толерується оточенням. Ним ідуть лише ті, хто його свідомо вибирає.

Які ж мотиви рухають поведінкою цих людей, що вони отримують натомість? “Задоволення діаспори, — пояснює професор із Австралії Роман Сербин, — збереження ідентичності”. Засоби для кращого збереження своєї ідентичності українська діаспора шукає відповідно до обставин, що існують у країні проживання, покладаючись у цьому передусім на себе. У Канаді, наприклад, це робилося за допомогою співініційованої українцями політики багатокультурності. Ознайомлення з елементами української культури й популяризація її серед співгромадян іншого походження приносили українцям пошану та зміцнювали в молодому поколінні почуття повновартості й солідарності зі своїми батьками. Коли українські колядки, українська писанка, українські танці стали настільки відомі й шановані в Канаді, що їх часто представляли як вияв канадської мозаїки, це консолідувало українську ідентичність.

Діаспора шукає сенс свого існування в самій собі. Як дитина не живе для матері, що дала їй життя, так і діаспора не існує для країни, з якої вона вийшла та без якої їй важко існувати.

Зв'язок етнічної батьківщини (материка) з діаспорою інший, ніж із еміграцією. Еміграція — це дорога в один бік (з можливістю зворотної рееміграції для деяких), а діаспора — шлях із постійним рухом в обох напрямках.

Повноцінна, справжня діаспора — це своєрідне окреме суспільство. Але воно не замкнуте в собі, не відірване від оточення. Більшість потреб, турбот та інтересів діаспори така ж сама, що й у решти жителів країни поселення. Але в діаспори є ще й інші інтереси та ознаки, які виокремлюють її із загалу, консолідують і роблять власне діаспорою.

Потрібно зазначити, що природа відносин між діаспорою та країною її походження, а також між окремими, розмежованими політичними кордонами частинами самої діаспори досліджена ще недостатньо. Проте з досвіду відомо, що, коли такий зв'язок переривається, припиняється життя відповідної діаспори чи її частини. Специфіку такої інформаційної взаємодії канадський професор Петро Потічний убачає в тому, що вона проходить по етнічних лініях зв'язку. Останні утворюють своєрідну тріаду відносин між діаспорою, країнами її проживання та історичною батьківщиною (країною походження). Ця тріада відно-

син у деяких діаспор, зокрема західної української, відзначається великою стійкістю. Це дозволило діаспорі не тільки забезпечити своє відтворення, а й організувати і контролювати, принаймні, в деяких країнах поселення, певні політичні та економічні ресурси й тим самим впливати на політику цих країн, а отже, і на міжнародну політику.

Тривале існування діаспори, а тим більше її політична та культурна активність неможливі без розбудови відповідних організаційних структур. Тільки добре організована етнічна діаспора може стати важливим політичним фактором як у внутрішній, так і в зовнішній політиці країни свого проживання.

Для феномена етнічної діаспори характерна ще одна прикметна особливість, на яку звертають увагу дослідники, зокрема П.Потічний. Діаспора може існувати, й існувати дуже довго, не тільки за відсутності політичного центра в батьківщині, а й паралельно з державою. Та ж єврейська діаспора, котра становила певну етнорелігійну групу, століттями діяла як свого роду політичне суспільство, нація у вигнанні. Однак і після утворення держави Ізраїль 75% євреїв і далі живуть за її межами. Тому видається дещо поспішним твердження деяких політологів і публіцистів про те, що, з огляду на реалізацію внаслідок становлення незалежної України головної політичної мети української діаспори й втрату в зв'язку з цим нібито сенсу подальшого її існування, зарубіжні українські громади досить швидко зникнуть, принаймні, як організовані й політично активні спільноти.

Тривалий розвиток українців як бездержавного народу справді сформував у них інше, ніж у давно “одержавлених” націй, ставлення до явища державності. Оскільки українська держава не існувала як даність, як необхідний та звичний атрибут життєдіяльності етносу, феномен державності став однією з найвищих соціокультурних цінностей, метою, на реалізацію якої були націлені зусилля всієї політично активної частини етносу, зокрема й діаспори. Але досягнення цієї мети не означає зникнення діаспори. Як зазначалося вище, діаспора існує не для країни, з якої вона вийшла, а передусім сама для себе, і сенс свого існування як своєрідного окремого суспільства вона знаходить у самій собі.

Вже не ідея держави, а реальна Українська держава й далі консолідує, створює стимули для подальшого існування діаспори. Необхідним кроком до обопального взаєморозуміння мало б бути усвідомлення того, що діаспора має свої, відмінні від наших, інтереси, обумовлені її глибокою інтегрованою в суспільства країн проживання, і що інтереси українців в Україні й українців у діаспорі збігаються внаслідок цього лише частково.

Вже те, що діаспора є і самим своїм буттям урізноманітнює та збагачує українську присутність у світі, що вона надає та буде надавати, виходячи зі своєї духовної потреби, своїх почуттів і сентиментів до “старого краю”, посилену допомогу (передусім моральну й політичну) Україні, є надзвичайно цінним. Тому налагодження, розширення й усилля зміцнення зв'язків з українською

діаспорою не тільки є певним моральним обов'язком України як історичної батьківщини всіх зарубіжних українців, а й має на меті досягнення певних раціональних політичних та економічних цілей. Зокрема, це стосується використання інтелектуального, політичного та економічного потенціалу діаспори для встановлення дружніх і тісних стосунків України з державами проживання зарубіжних українців, посилення ролі, яку відіграє Україна у світовому співтоваристві. У цьому інтереси Української держави й української діаспори цілком збігаються.

Таким чином, багатогранна сукупна реальність, яку ми означаємо поняттям "українська діаспора", характеризується такими рисами:

— стрижневим моментом поняття "українська діаспора" є фіксація факту перебування частини українського етносу за межами території його ядра — України;

— термін "діаспора" підкреслює факт переважно недобровільного розсіяння людей одного етнічного (в нашому випадку — українського) походження;

— за невеликими винятками, вся українська діаспора, враховуючи те, що вона зазнає постійних впливів з боку інших етнічностей, належить до маргінального прошарку українського етносу;

— українська діаспора частково розселена компактно, а частково розсіяно, її походження, з одного боку, автохтонне (оскільки частина українського населення опинилася в складі інших держав унаслідок територіальних поділів і перерозподілів), з іншого — іммігрантське;

— діаспора становить уже інтегральну частину країни поселення, внаслідок чого її члени, на відміну од недавніх іммігрантів, зазвичай є громадянами даної країни, що не мають наміру повертатися на історичну батьківщину, прагнучи водночас одержати від останньої допомогу в збереженні своєї етнокультурної ідентичності;

— українську діаспору можна розглядати як своєрідну форму соціуму; як сукупність людей українського роду, що через історичні обставини опинилася за кордонами України; попри відмінності в традиціях і культурі між різними територіальними гілками діаспори, соціальному походженні, статусі, освіті й вартісних орієнтаціях її представників, вона зберегла певну спільність інтересів та устремління.

§2. Джерела та етапи формування української діаспори

В історії формування сучасної української діаспори чітко простежуються три хвилі масового переселенського руху з України. Умовні хронологічні рамки першої хвилі охоплюють період з останньої чверті XIX ст. до початку Першої світової війни, другої — час між двома світовими війнами, третьої — період після Другої світової війни.

У першій хвилі переселень, що відбувалися у формі як міграції (в межах кордонів Російської імперії), так і еміграції, переважали соціально-економічні мотиви; в другій сталось поєднання соціально-економічних і політичних причин; третя хвиля здебільшого мала характер політичної еміграції.

Перша і частково друга хвиля переселень, як слушно зазначають автори колективної праці "Зарубіжні українці" (К., 1991), диктувалися суворими економічними законами: надлишок робочої сили в одному місці, зокрема в Україні, стимулював її "перекачування" до інших територій чи інших країн, де в ній була потреба. У широкому контексті український міграційний (еміграційний) рух був частиною світового міграційного процесу, що особливо активізувався на рубежі XIX-XX ст.

Важливу роль у виїзді українців в інші країни, навіть у періоди переважання економічної еміграції, відігравали політичні мотиви. Дискримінація української культури, традицій, мови, утиски й переслідування, а нерідко й загроза неминучої розправи за найменші прояви національної самосвідомості, відстоювання права українського народу самому визначати свою долю — все це підсилювало еміграційні настрої українців.

Традиційно вважається, що початок українській діаспорі поклала група українських переселенців із південно-східної Пряшівщини до Бачки та Банату (територія колишньої Югославії), яка осіла тут у середині XVIII ст. Упродовж другої половини XIX ст. ці українські поселення, зокрема в Сремі, поповнили вихідці з північної Пряшівщини. Водночас у 1890-1898 рр. близько 8 тис. українських поселенців, переважно з Галичини, прибуло до Боснії.

Масова міграція українців за межі українських земель припадає на останню чверть XIX ст. З українських територій, що входили до складу Росії, цей рух був спрямований на Схід, передусім в азіатську частину імперії. З Австро-Угор-

щини переселенський рух спрямовувався на Захід, до Америки. В обох випадках переселення українського селянства зумовлювалося переважно соціально-економічними причинами. Утвердження капіталізму супроводжувалося мало-земеллям або й повним обезземелюванням селянства, внаслідок чого майже 70% працездатного населення (передусім на селі) не мало змоги віднайти застосування своїм робочим рукам.

Переселенський рух з українських земель між двома світовими війнами отримав назву "другої хвилі" масової української еміграції. Поряд із соціально-економічними причинами, які стимулювали цей процес, зокрема еміграцію українців зі Східної Галичини, Північної Буковини та Закарпаття (після закінчення Першої світової війни і розпаду Австро-Угорщини ці території відійшли, відповідно, до Польщі, Румунії та Чехословаччини), самодостатнє значення для започаткування цієї еміграційної хвилі мали політичні причини.

Розпорошившись по багатьох країнах світу, насамперед Європи, відчуваючи нестатки й труднощі повсякденного життя, українські емігранти все ж не перетворилися в безлику людську масу. Вони виявили достатні внутрішні сили для самоорганізації, а відтак — для збереження себе як частини українського етносу, відірваної через вказані вище причини від його ядра. Цьому сприяла діяльність створених емігрантами в місцях їхнього скупчення численних громадських і культурно-освітніх установ. Великим досягненням стало заснування, зокрема в Чехословаччині, кількох українських вищих навчальних закладів і науково-дослідних інституцій.

Соціологічно міжвоєнна українська політична еміграція тісно пов'язана із загальним переміщенням за кордон сотень тисяч людей, початок якому поклала Перша світова війна, а кінець — революція в Росії 1917 р. та встановлення на території поваленої імперії радянської влади. Різні джерела подають різні цифри загальної кількості людей, що покинули цю територію під час подій 1917-1920 рр. Зокрема, В.Ленін у 1921 р. говорив про "лівого чи два мільйони". Популярна на Заході "Енциклопедія Британіка" оперує цифрою в понад 1 мн. осіб. Професор Володимир Маруняк писав, що "після революції в б. царській Росії 1917-1920 рр. у південній і центральній Європі опинилося від 500 000 до 800 000 т.зв. "білої еміграції", тобто росіян, українців, білорусів, кавказців...". Хоч би як там було, ця еміграція з повною підставою може бути зарахована до "розливних" або "дифузних". Головна їхня особливість, згідно з тлумаченням фахової літератури, полягає в тому, що вони постають під впливом колективних страхів і терпіння, доволі потужних, щоб зрушити маси. Такого роду еміграції вже недостатньо пояснювати дією об'єктивних "міграційних струмів", які, зокрема, спричинюють переміщення людності "із місць сильнішого соціального та економічного тиску до місць нижчого тиску по лініях найменшого відпору".

Утім, з іншого боку, в загальній масі тодішніх емігрантів із колишньої царської Росії було багато людей, яких краще визначати терміном "біженці". З цього

погляду заслугоує на пильну увагу думка професора Бориса Лисянського, який рекомендував провадити принципову різницю між еміграцією і біженством. "І та, і друга, — зазначав він, — назовні випадують однаково, але різняться своїми внутрішніми причинами — характером тих життєвих імпульсів, що їх породжують. І біженство, і еміграція являють собою акт масового залишення рідної землі, на якій людина виросла і з якою жила, до якої її в'яжуть фізичні та психологічні зв'язки. Але в той час, як біженство зроджують події стихійно-епізодичного характеру, хоч би навіть і з соціально-політичним підкладом (наприклад, погроми на ґрунті класової боротьби, або національної чи релігійної ворожнечі), — еміграцію породжують назагал події характеру історичного, органічно зв'язані з цілим процесом попереднього життя даного суспільства, з його розвитком, еволюцією, з усією його минувиною, сучасністю й змаганнями та планами на майбутнє".

Вельми непросто дати характеристику кількісних параметрів та структури української еміграції в Європі, джерелами якої стали світова війна, революція та поразка в боротьбі за незалежність України. Тут дослідник зіштовхується з кількома проблемами. По-перше, ні в той час, ні пізніше ніхто не вів загальної статистики виходу українців на еміграцію. По-друге, якщо йдеться про власне політичну українську еміграцію, то фактично створилося дві еміграції — із Наддніпрянської України та з Галичини й Буковини. Кожна з них мала децю відмінне обличчя та дуже відмінну історію. По-третє, значна частина емігрантів, українців із походження, опинилася за кордоном у так званому російському емігрантському комплексі, виокремлювати з якого цих людей можна лише умовно. По-четверте, в міжвоєнний період у ряді європейських країн перебували емігранти-галичани, котрі виїздили сюди на сезонні чи триваліші заробітки.

Якщо зараховувати до українських емігрантів усіх людей українського походження, незалежно від того, чи вони такими себе називали чи ні, як також без огляду на те, що вони могли оформити за кордоном окрему культурно-етнічну групу або включитися до цілком іншої, чужонаціональної за своїм культурно-ідеологічним спрямуванням, то досить вичерпну й, на наш погляд, цілком вірогідну характеристику міжвоєнної української міграції в Європі дав 1929 р. Микита Шаповал. Він спирався в своєму аналізі на результати досліджень керованого ним Українського соціологічного інституту в Празі, один із відділів якого вивчав українську політичну еміграцію в європейських країнах. Крім того, вивчення української еміграції та її реєстрацію в межах Чехословаччини здійснював Український громадський комітет на чолі з М.Шаповалом.

Згідно з його схемою, загальна структура української еміграції в Європі та її кількість в окремих групах мали такий вигляд:

1. Українці, що залишилися в ряді європейських країн унаслідок Першої світової війни. До них належали колишні військовополонені з російської армії,

а також колишні військовослужбовці, що під час війни перебували в деяких країнах Європи (Бельгії, Франції, Англії та Греції) в складі так званих російських експедиційних корпусів. Разом ці дві групи нараховували до 15 тис. чоловік;

2. Українська політична еміграція, яка включала в себе колишніх військовослужбовців УНР, ЗУНР та Кубанської Народної Республіки (КНР) — загалом 60 тис. Сюди ж входили урядовці УНР, ЗУНР та КНР (разом 5 тис.), працівники їхніх закордонних представництв — дипломатичних, політичних, економічних, санітарних тощо (разом 1 тис.) й, нарешті, інші цивільні особи (разом 5 тис.);

3. Українці, що воювали в складі білих армій Денікіна і Врангеля. Здебільшого вони були насильно мобілізовані на Кубані й у південній частині Наддніпрянщини. Ця група налічувала приблизно 100 тис. чоловік;

4. Заробітчани із західних земель України — до 30 тис.

В сумі, отже, всі чотири групи становили 216 тис. осіб. *“Але в дійсності, мабуть, дещо більше, — зазначав М.Шаповал, — бо ми брали приблизні числа з нахилом до зменшення супроти ймовірних величин. Особливо, коли б справді переглянути “руську” еміграцію, то ми б там надиві знайшли українців більше, ніж хто собі уявляє”*.

Наведена схема потребує певних коментарів. Зокрема, слід мати на увазі, що Кубанське військо (до 20 тис.) вийшло за кордон разом із російськими білогвардійцями. І в еміграції більша частина кубанців не відділяла себе від росіян. Українці з армій Денікіна і Врангеля також у переважній більшості своїй перебували на еміграції (в Болгарії, Югославії, Туреччині, Франції тощо) як “руські”, будучи, за висловом М.Шаповала, фактично українською “етнографічною масою”. До всього, за більш ніж десятилітній період існування еміграції в її окремих структурних групах сталися великі кількісні зміни в бік зменшення. Скажімо, на початку Першої світової війни в Німеччині та Австрії в таборах для інтернованих (у Вецлярі, Зальцведелі, Фрайштадті та ін.) перебувало понад 200 тис. українських військовополонених з російської армії. В Італії під кінець війни й одразу по ній було від 70 до 100 тис. західноукраїнських полонених з австрійської армії та близько 30 тис. наддніпрянців, переведених до цієї країни з австрійського полону. Більшість із них повернулася на батьківщину. Те ж саме зробила й частина українців із числа тих, хто вийшов на еміграцію в складі білих армій. Процес репатріації (повернення на батьківщину) найменше зачепив українську політичну еміграцію з Наддніпрянщини. Хоча необхідно відзначити, що і в її лавах за кордоном опинилося чимало біженців, для яких, за словами одного з провідних діячів української політичної еміграції в Румунії Дмитра Геродота, *“однаково страшні були: і большевики, і денікінці, і українці, і врангелівці. Вони тікали від тих страхіть, з якими зв’язана всяка революція, а громадянська війна зокрема”*. Згодом ці люди також частково переїхали на батьківщину, а ті, що залишилися на еміграції, лише в

незначній кількості прилучилися до політичної діяльності. Повернулася на рідні землі й частина власне політичних емігрантів, зокрема більшість галичан.

Тут необхідно мати на увазі, що еміграційні хвилі прийшли в різні періоди часу з центральних та східних земель України і з Галичини. Вони спрямовувалися до різних країн, частина емігрантів поверталася на батьківщину, частина переходила з однієї країни до іншої, тобто, мігрувала. Це залежало від політичної обстановки на батьківщині, від ситуації в країнах, де еміграція в даний час перебувала, та від внутрішніх взаємин серед емігранції. Плинність була дуже інтенсивною, особливо в перші роки. Як подає *“Енциклопедія українознавства”*, число українських політичних емігрантів, яке в 1921 р. доходило до 100 тис., *“згодом спадає більш, ніж до половини (числа лише приблизні)”*.

До кінця 1920-х рр. остаточно викристалізувалися як головні центри, так і “периферійні” осідки української політичної еміграції в європейських країнах. До перших від самого початку належали Польща й Чехословачина. Невдовзі до них додалися Німеччина і Франція. Зате втратила своє значення одного з центрів української політичної еміграції Австрія, зокрема її столиця Відень. На території ряду інших європейських держав — Бельгії, Болгарії, Югославії, Італії, Туреччині, Швейцарії, Фінляндії, Угорщині, Англії тощо — перебували “периферійні” осідки української політичної еміграції. Проміжне становище весь час посідала Румунія.

Поряд із названими вище факторами, які спричинили поступове зменшення загальної кількості української політичної еміграції в Європі, відіграло свою роль і переселення частини емігрантів за океан, головню, в Канаду.

Друга хвиля масової української еміграції виявилася також у формі переселення за океан тих груп українців із Галичини, Буковини, Закарпаття, частково Волині, які вирушали туди на заробітки. Хоча і в даному випадку не можна не брати до уваги певних політичних мотивів. Річ у тім, що на західноукраїнських землях, особливо в Галичині, склалася система відвертої дискримінації українців, нехтування їхніми політичними, національними та культурно-освітніми правами.

Статистичні дані засвідчують, що в кількісному вимірі друга хвиля еміграції поступається першій. Річ у тім, що цей період був характерний прийняттям нових імміграційних законів у США, які обмежували щорічну квоту іммігрантів зі Східної Європи. Канада також скоротила прийом іммігрантів, особливо несільськогосподарського профілю. Все ж у міжвоєнний період за усередненими даними із західноукраїнських земель та з осередків найбільшої концентрації політичних емігрантів у країнах Європи за океан переселилися досить значні контингенти українців: до Канади близько — 70 тис., до США — від 20 до 40 тис., до Аргентини — приблизно 50 тис., до Бразилії — 10 тис., до Парагваю, Уругваю та Венесуели разом — близько 10 тис.

Проти першої хвилі еміграції освітній рівень тих, хто вийшов за кордон у період між двома світовими війнами, був значно вищим. Завдяки цьому вони

могли швидше адаптуватися в новому соціокультурному середовищі, стати повноцінними громадянами країн в ізду. Це стосувалося й українських політичних емігрантів. Незважаючи на те, що початково вони не мали наміру довго затримуватися за кордоном, реальна ситуація змусила їх переглянути цю настанову й (хоч із запізненням) докладати активних зусиль для інтегрування в суспільства країн осідку. Адже в багатьох випадках ішлося про елементарне біологічне виживання цих людей. Тож міжвоєнні українські політичні емігранти мимоволі стали одним із джерел формування української діаспори, вплинули на збільшення її чисельності та підвищення її культурно-освітнього рівня й політичної свідомості, спричинилися до поширення ареалів розселення українців у зарубіжному світі.

Кінець Другої світової війни, її наслідки зумовили третю хвилю масової української еміграції, майже винятково політичну. В роки німецької окупації великі контингенти українських юнаків і дівчат були вивезені до рейху як дармова робоча сила. Українці становили також значну частку радянських військовополонених, що утримувалися в Німеччині в концтаборах. Відомості, які доходили до них, переконували, що, незалежно від обставин полонення, практично кожному військовополоненому на батьківщині загрожували репресії.

Серед великої маси української людності, що напередодні та в перші роки після капітуляції Німеччини скупчилася на її території, були й українці — недавні члени німецьких військових формувань і колишні працівники допоміжних органів окупаційної адміністрації; добровільно або силоміць переміщені з Польщі, Чехословаччини, Франції та ряду інших країн українські політичні емігранти; частина бійців Української повстанської армії (УПА), яким вдалося провратися до західних окупаційних зон Німеччини та Австрії, де їх було інтерновано, тощо.

Точних даних про загальну кількість усіх цих категорій українців не існує. За деякими відомостями, лише стосовно західнонімецького терену можна вести мову про цифру в майже 1 млн. осіб, хоча подеколи називається й інша цифра — близько 2 млн. Більш-менш достовірна статистика про українців у Німеччині почала вестися після того, як у листопаді 1945 р. на першому з ізду української еміграції Західної Німеччини в Ашафенбурзі було створено її Центральне представництво (ЦПІУЕ). У будь-якому випадку вже у перші повоєнні місяці основна маса українців, хоч і наражаючись на ризик зазнати репресій, усе ж повернулася на батьківщину. Вдома справдилися найгірші їхні передбачення. Майже 300 тис. із тих, хто повернувся, відразу ж, нібито за державну зраду, були відправлені у східні райони СРСР.

Тут доречно звернути увагу й на те, що ще 10 січня 1945 р. була ухвалена таємна Постанова ЦК КП(б)У "Про посилення боротьби з українсько-німецькими націоналістами в західних областях України", відповідно до якої з цих областей у східні та північні райони СРСР було депортовано кілька десятків

тисяч українців. Новий етап депортації українського населення припадає на осінь 1947 р., коли на виконання постанови Ради Міністрів СРСР № 3214 від 10 вересня 1947 р. виселенню на спецпоселення підлягали "родини учасників банд ОУН, пособники учасників ОУН та члени їхніх родин, куркулі-націоналісти та їхні родини". Затвердженням 3 жовтня "Планом заходів Міністерства внутрішніх справ СРСР по перевезенню спецпоселенців із західних областей УРСР" передбачалося виселити 75 тис. чоловік. Проте невдовзі Міністерство держбезпеки СРСР збільшило цю цифру до 100 тис. На початку 1950-х рр. чисельність українців, виселених на спецпоселення, досягла близько 172 тис. чоловік.

Та частина українців, яка з політичних міркувань не повернулася на батьківщину, а залишилася в західних окупаційних зонах Німеччини, перебувала, головню, в таборах для біженців та переміщених осіб. "В таборах, — свідчить Т.Ляхович, — стрінулися українці з різних земель: з Великої України, Галичини, Волині, Закарпаття й Буковини. Була це неймовірна мішанина людей — партійні й безпартійні; колишні в'язні; рядові червоноармійці й полковники; письменники й неписьменні; свідомі патріоти й русифіковані: селяни, робітники, фахівці, люди з вищою освітою". Згідно з даними ЦПІУЕ, наприкінці 1946 р. на території Західної Німеччини проживало ще 177 тис. українців, зокрема в американській зоні — 104 тис., в англійській — 54 тис., у французькій — 19 тис. Найбільше скупчення українців зафіксовано в Баварії.

Важкі умови проживання в таборах, невизначеність правового статусу, а відтак — і подальшої долі, господарська розруха перших повоєнних років у Німеччині, що породжувала масове безробіття й робила перспективи на майбутнє примарними, — все це змушувало українців шукати шляхів для переселення в інші західні країни. Протягом лише 1946-1947 рр. із Західної Німеччини виїхало близько 25 тис. чоловік, передусім до Англії, Бельгії та Франції. Незначна кількість українців віком до 40 років емігрувала в Бразилію, Венесуелу, Австралію й Канаду. Ці країни брали тоді шахтарів, лісоробів, будівельників, робітників для текстильної промисловості. Українці прагнули до групового переселення, але реалізувати це бажання не було можливості. Згадані держави керувалися лише власними інтересами, котрі полягали в тому, щоб одержати молоду робочу силу.

У наступні два роки спостерігається активізація виїзду українців із Західної Німеччини. Статистичний звіт організаційного відділу при ЦПІУЕ (березень 1949 р.) вказує на те, що з лютого 1947 по січень 1949 р. до Англії виїхало понад 13 тис. осіб, до Канади — майже 10 тис., до Бельгії — 9 тис., до Австралії — 4 тис., до США — 2 тис., до інших країн — близько 4 тис. Разом — приблизно 41 тис. Цей же звіт дає змогу довідатися про чисельність українців, які на початок 1949 р. ще перебували в Західній Німеччині. В американській зоні в таборах проживало 46 010 осіб, поза ними — 10 601. Разом —

56 611 осіб. В англійській зоні — відповідно 23 073 і 1850, а у французькій — 2061 і 2013. Загальна кількість українців в англійській та французькій зонах становила 28 997 осіб. Отже, на німецькій землі в січні 1949 р. ще мешкало понад 85 тис. українських поселенців.

Щодо соціального та фахового складу української еміграції в Західній Німеччині в цей період, то він був досить строкатим. Найбільший відсоток становили селяни. В американській зоні ця категорія нараховувала близько 14 тис. чоловік, в англійській — 6,5 тис., у французькій — понад 1 тис. Далі йшли некваліфіковані робітники (американська зона — 6,5 тис., англійська — 2,2 тис., французька — 300 чоловік). Помітне місце серед українських емігрантів посідала інтелігенція. Тільки викладачів вищих, середніх та народних шкіл було в американській зоні майже 1500, в англійській — 250, у французькій — понад 50; лікарів у всіх трьох зонах налічувалося більш як 500 чоловік, юристів — 430. Були тут і діячі культури — митці, письменники, журналісти, а також духівництво.

У 1950-х рр. еміграція українців із Європи помітно скоротилася, хоча невеличкі групи з Німеччини, Австрії, Бельгії, Франції та Великобританії й далі переселялися до США і Канади. В цілому з 1947 по 1957 р. до США переселилося приблизно 80 тис. українців, до Канади — 30 тис., до Австралії й частково Нової Зеландії — 20 тис., до Бразилії — 7 тис., до Аргентини — 6 тис., до Венесуели — 2 тис.

Наприкінці 1960-х і в 1970-х рр. до Західної Європи та в Північну Америку переселилася невелика кількість осіб українського походження з Польщі, Югославії та Чехословаччини. Тоді ж і в наступне десятиліття поодиноким українцям-дисидентам, а також небагатьом єврейським емігрантам було дозволено виїхати з СРСР.

Водночас набув певного поширення такий своєрідний вид еміграції, як утворення подружніх пар з іноземцями для наступного виїзду за кордон. Здебільшого це стосувалося дівчат і молодих жінок, що виходили заміж за іноземних студентів та спеціалістів, які тимчасово працювали або стажувалися в Україні. Якихось офіційних даних по Україні з цього приводу немає, але відомо, що в цілому з Радянського Союзу в такий спосіб у 1989 р. виїхало 40 тис. осіб.

Помітно зросла в останні роки існування СРСР еміграція до Ізраїлю. Тисячі осіб української національності в складі змішаних подружків виїхали за ізраїльськими візами також до США, Канади, ряду інших країн через невдоволення своїм економічним і соціальним становищем, а інколи й із політичних мотивів. Деяка кількість українців, переважно із західних областей України, виїхала на постійне проживання в країні Заходу на запрошення родичів.

Виїзд із території вже незалежної України через різні, передусім соціально-економічні, причини в 1990-і рр. відносно великої кількості громадян на постійне проживання за кордон отримав назву четвертої хвилі української еміграції.

З розпадом СРСР і утворенням на його просторах нових суверенних держав українські меншини, які проживали в цих країнах, перейшли на становище зарубіжних. Виникло, по суті, нове соціальне явище — так звана східна українська діаспора.

Міграційні процеси між новими незалежними державами набули нової якості. Зокрема, суттєво змінилися причини й мотиви міграції, кількісна наповненість і спрямованість міграційних потоків, віковий і професійний склад груп мігрантів тощо. На міграційні процеси значно більший вплив, ніж раніше, справляють етнічні й соціально-психологічні чинники.

Новоутворені держави, що стали на шлях демократичного розвитку, мали б бути, відповідно до міжнародних норм і стандартів, бути відкритими для іммігрантів. Тим більше у випадках, коли йдеться про повернення людей на свою історичну батьківщину або в місцевості свого попереднього традиційного проживання.

Протягом перших років існування незалежної України значна кількість українців із країн Балтії (Литви, Латвії, Естонії) та СНД виявила бажання повернутися на свою історичну батьківщину. Наприклад, широкомасштабне соціологічне дослідження 1992 р. засвідчило, що такі наміри мали близько 2 млн. українців у Російській Федерації.

Політика української держави щодо етнічних українців, які через різні причини опинилися за її межами та бажають повернутися, передбачає сприяння процесові їх репатріації, гарантії позаквотної імміграції, відновлення українського громадянства, культурну та мовну адаптацію переселенців тощо.

Процес репатріації охопив передусім ті категорії української людності, міграція яких з України мала тимчасовий характер і які раніше чи пізніше планували повернутися до рідного краю. Утворення незалежної Української держави стимулювало в них національні почуття, викликало бажання прислужитися її духовному відродженню й економічному розвитку. Певним каталізатором репатріації стало прийняття 13 листопада 1991 р. Закону України "Про громадянство", який у першій своїй версії передбачав річний термін підтвердження громадянства України. В цілому за 1992 - 1996 рр. в їзд в Україну етнічних українців з нових незалежних держав, які виникли на місці колишнього СРСР, перевищив їх виїзд у ці держави на 203,4 тис. чоловік.

Утім, міграційні процеси в перші два та в наступні роки незалежності мають суттєві відмінності. 1992 р. був роком найбільш масового припливу в Україну населення з нових незалежних держав, зокрема етнічних українців, які становили близько половини (46%) усіх прибулих. Позитивне сальдо міграції з цими державами по групі українців досягло 168,3 тис. чоловік. Наступного року кількість тих, хто прибув, була майже вдвічі меншою, а кількість вибулих зросла. У підсумку позитивне сальдо міграції по українцях у 1993 р. становило лише 68,6 тис. чоловік.

Погіршення економічної ситуації в Україні та зниження в ній життєвого рівня проти деяких інших пострадянських держав, передусім Росії, в якій проживає найбільша кількість зарубіжних українців, призвело спочатку до суттєвого уповільнення процесів репатріації українського населення, а потім і до переважання виїзду з країни над вїздом до неї. З 1994 р. по групі українців спостерігається негативне сальдо міграції з державами СНД і Балтії, причому воно має тенденцію до зростання: від 11,3 тис. чоловік у 1994 р. до 17,0 тис. чоловік у 1996.

На відміну од міграції з країнами СНД й Балтії, з якими відбувається більш-менш адекватний за обсягом обмін населенням, міграція між Україною та країнами "старого" зарубіжжя однозначно має характер еміграції. Обсяги її в ці країни стали зростати в період "перебудови" з лібералізацією громадського життя взагалі та режиму кордонів зокрема. Найбільшими вони були в 1990 р., коли в цьому напрямі виїхало 95 тис. осіб. Слід зазначити, що еміграція цього періоду мала виразний етнічний характер. Основною країною призначення був Ізраїль. У 1989 р. сюди прямував 91% емігрантів з України, у 1990 — 92%. Абсолютну більшість емігрантів становили особи єврейського походження. Дві третини емігрантів основною причиною виїзду назвали родинні обставини.

Після проголошення незалежності еміграція спочатку зменшилася до 44,4 тис. чоловік у 1992 р., потім зросла до 58,7 тис. у 1994 й знову стала зменшуватися, становлячи в 1995 р. 54,0 тис., у 1996 р. — 53,0 тис. чоловік. Одночасно зменшилася питома вага виїзду в Ізраїль, яка становила в 1994 - 1996 рр. приблизно третину всього виїзду. Потік емігрантів в інші країни, передусім США та Німеччину, навпаки, зростав. У 1992 - 1996 рр. на ці дві країни припадає майже половина емігрантів.

Характерною рисою виїзду з України в роки її незалежності до країн "старого" зарубіжжя стало поступове заміщення етнічної еміграції економічною. Ця тенденція виявляється як у зменшенні частки тих, хто виїжджає в Ізраїль, так і в скороченні серед емігрантів питомої ваги євреїв. Так, якщо частка євреїв серед емігрантів упродовж 1995 - 1996 рр. зменшилася з 41,2 до 37,0%, то українців і росіян, навпаки, зросла: українців — з 26,0 до 30,0%, росіян — з 16,0 до 20,0%.

До речі, питома вага євреїв скорочується, а українців зростає не тільки серед усієї сукупності емігрантів, а також і серед тих, хто виїжджає в Ізраїль. Зокрема, протягом 1995 - 1996 рр. частка євреїв серед емігрантів до цієї країни зменшилася з 57 до 50%, а українців зросла з 21 до 24%.

Загалом у середині 1990-х рр. найбільший потік емігрантів з України спрямовувався до Російської Федерації (69%), в Ізраїль (8%), США (6%), Німеччину (4%), Білорусь (3%).

Серед тих, хто вибув у цей період до країн СНД й Балтії, найбільші групи становили росіяни та українці (відповідно 53,9 і 33,9% за першу половину 1996 р.).

З-поміж емігрантів, що виїхали протягом цього ж періоду до інших країн, найбільшу кількість становили євреї (39,4%), українці (29,2%) і росіяни (16,8%).

Усього впродовж 1987 - 1996 рр. у країни так званого "старого" зарубіжжя емігрувало майже півмільйона жителів України, з них близько 260 тис. чоловік виїхало протягом 1992 - 1996 рр. Найбільше емігрантів попрямувало в Ізраїль — 290,4 тис., США — 100,7 тис. і Німеччину — 49,8 тис. До інших країн за цей час виїхало 56,5 тис. чоловік.

Якщо кількісно еміграція в країни "старого" зарубіжжя за останні п'ять років зросла ненабагато, то її напрями й структура змінилися суттєвим чином. Більш як удвічі зменшилася частка виїзду в Ізраїль і водночас різко збільшилася питома вага емігрантів, які виїжджають до США — в 4 рази, до Німеччини — в 7 разів, до інших країн — більш як у 3 рази.

На початку 1990-х рр. у десятки разів зросла чисельність українців, які виїжджають за кордон для тимчасового працевлаштування або в торговельних справах (так звана човникова міграція). Якщо в 1987 р. органами ВВІР Міністерства внутрішніх справ України було видано 85 тис. дозволів на вїзд за кордон в особистих справах, то в 1991 р. — 2 млн. 327 тис. Тимчасові поїздки за кордон здійснюються в основному в сусідні країни, з якими зберігається безвізовий режим та існує налагоджене транспортне сполучення. З 1993 р. статистика тимчасових вїздів не ведеться. Однак за даними прикордонників, дипломатичних представництв та результатами соціологічних досліджень, інтенсивність руху громадян України через кордон не зменшується. Водночас розширюється географія їхніх поїздок. Певна частина з тих, хто виїжджає за кордон для тимчасового працевлаштування чи в торговельних справах, осідає згодом у відповідних країнах на постійне проживання.

Різні національні й міжнародні, урядові й неурядові організації вживають певних заходів для приведення стихійного процесу еміграції з України в певне, бодай частково організоване, русло. Це робиться насамперед для полегшення становища самих емігрантів, які, потрапляючи в країні прибуття в зовсім незначимому ситуацію та не знаючи в своїй більшості законів, мови і традицій місцевого населення, часто-густо стають заручниками підпільних торговців робочою силою, що всіляко ошукують їх.

Наприклад, зважаючи на добру славу, якою користуються українці в Аргентині, імміграційні органи цієї країни стали видавати громадянам України візи терміном на один рік із правом працевлаштування. Строк дії такої візи може бути продовжено за умови доведення наявності легальних джерел існування.

Протягом короткого часу за такими візами до Аргентини прибуло близько 4 тис. українських переселенців. Проте у зв'язку зі значним безробіттям, спричиненим реформами в аргентинській економіці, приватизацією великих державних підприємств енергетики, нафто- й газовидобутку тощо, лише одиниці з них мають роботу за фахом. Матеріальні труднощі та невисокий рівень етнічної

самоідентифікації представників четвертої хвилі не сприяють її інтеграції в суспільне життя "старої" еміграції.

Організації української діаспори в різних країнах надають посильну допомогу в облаштуванні новоприбулих, зокрема, в оформленні необхідних документів, вивченні місцевої мови, навчанні дітей у школі тощо. Проте діаспорні громадські структури можуть лише частково посприяти розв'язанню низки складних проблем, з якими відразу ж зіштовхуються новоприбулі. Багато чого залежить від зусиль самих емігрантів четвертої хвилі, яка нараховує вже понад 100 тис. осіб.

Загалом для цих новітніх емігрантів питання "національного самовизначення" має ситуативний, значною мірою випадковий характер і залежить від місця роботи, місця проживання, кола людей, з якими вони спілкуються, рівня знання місцевої мови тощо. Така кон'юнктурна позиція емігрантів четвертої хвилі далеко неоднозначно сприймається в середовищі давніших українських поселенців.

Основна проблема, на думку голови найбільшої української організації в США — Українського народного союзу — і президента Української американської координаційної ради Уляни Дячук, полягає в тому, що новоприбулі ще не збагнули потреби та цінності етнічних організацій, не розуміють, наскільки корисною може бути для конкретної особи чи родини їхня підтримка. Це стосується захисту інтересів членів організації, можливості впливу в їхніх інтересах на уряд і, зрештою, як роз'яснює новітнім емігрантам У. Дячук, *"якщо ви не вступите до якоїсь організації й не почнете в ній працювати, — може, своїм способом, — ви розплинетеся в морі американським, а ваші діти скоро перестануть говорити по-українськи"*.

§3. Типологія основних діаспорних поселень українців

З розпадом СРСР і утворенням на його колишній території нових суверенних держав відбулося не тільки різке збільшення чисельності української діаспори, а й досить значні якісні зміни в її середовищі.

Водночас постали непрості проблеми в науковому осмисленні феномена діаспори. Зокрема, з'ясувалося, що ознаки та критерії, якими описувалося поняття "українська діаспора", насправді повною мірою стосуються тільки поняття "західна українська діаспора" й не в усьому підходять для характеристики того, що отримало назву "східна українська діаспора". Так, західна діаспора впродовж проживання у відповідних країнах кількох поколінь українців розбудувала широку мережу власних етнічних організацій та установ, що створило їй широкі можливості для збереження української ідентичності й продовження свого існування власне як діаспори, незважаючи на свою майже суцільну інтегрованість у суспільне життя країн проживання.

Що ж до українців у країнах колишнього СРСР, то вони перейшли на становище зарубіжних практично неорганізованими. Це зумовило великі труднощі не тільки для їх етнічної самоідентифікації, а й для взаємодії з Україною. Аджке забезпечення потреб та інтересів діаспори, а також її ефективна взаємодія з країною походження можуть бути забезпечені тільки на груповому рівні, тобто, коли громадські організації діаспори співпрацюють із відповідними громадськими чи державними організаціями та установами України.

Якщо проблема західної української діаспори полягає в збереженні етнічної ідентичності, то східної — передовсім у відродженні такої ідентичності.

Але відмінності між західною та східною українською діаспорою полягають не лише в наявності чи браку достатньо активних власних етнічних організацій, а й у характері та цілях їхньої діяльності. Так, невідривною складовою західної діаспори є українські політичні емігранти зі своїми специфічними організаційними структурами, які часто-густо визначали й спрямовували громадську активність української етнічної групи в країнах поселення. У підсумку така активність західної діаспори далеко переросла цілі звичайного етнокультурного самозбереження й зумовлювалася та надихалася цілями переважно національно-політичного характеру. Цілком закономірно, що моменти національно-політичного порядку нерідко домінують і в нинішніх підходах західної української діаспори до її взаємодії з Україною. Загалом, із огляду на характер завдань та цілі громадської активності, західну українську діаспору слід визначати як не лише етнокультурну, а й національно-політичну, тоді як східна сьогодні має суто етнокультурний характер. Очевидно, що найближчим часом ситуація навряд чи кардинально зміниться.

Крім того, західна українська діаспора практично не потребує створення додаткового механізму міжнародно-правового захисту її інтересів, натомість східна — потребує. Більше того, західній діаспорі не потрібна матеріально-фінансова допомога від історичної батьківщини, а східна не може поки що без цього обійтися.

Отже, становище й проблеми українців у державах, що виникли на місці колишнього СРСР, та українців, які проживають в інших країнах світу, дозво-

ляють вичленити дві великі підгрупи української діаспори — східну та західну. Звичайно, ситуації та умови українських спільнот усередині кожної з цих підгруп дуже різні й за рядом показників можуть наближатися до іншої підгрупи. Так, говорячи про східну українську діаспору, не можна не помітити особливостей становища українських громад у країнах Балтії, де завдяки меншому періоду панування тоталітарної системи виявилися більш розвиненими елементи громадянського суспільства. Певні відмінності є й у становищі українських етнічних груп країн Закавказзя, Центральної (Середньої) Азії й Казахстану.

Неоднакові ситуації та проблеми і в українських громад західної діаспори. Тут вирізняються США й Канада, Східна й Західна Європа, Австралія. Радше за принципом “стара — нова” з великою часткою умовності до західної діаспори долучається незначна сьогодні українська присутність в Азії за межами колишнього СРСР та в Африці. Проте зазначені особливості є відмінностями, так би мовити, другого рівня, які не заперечують об’єктивного поділу української діаспори за найбільш загальними рисами, що відображають рівень, стан та умови її розвитку, на дві великі й багато в чому справді відмінні одна від одної типологічні групи — східну та західну.

Подальша типологія зарубіжного українства ґрунтується на географічному принципі: східна українська діаспора — нові незалежні держави, що виникли на пострадянському просторі (Російська Федерація, Казахстан, Молдова, Білорусь, країни Середньої Азії, Закавказзя, Балтії); західна українська діаспора — Північна Америка (США, Канада), Південна Америка (Аргентина, Бразилія, інші країни), Австралія, Західна Європа (Великобританія, Німеччина, Франція, Італія тощо), Центральною і Східною Європою (Австрія, Чехія, Словаччина,

Угорщина, Польща, Румунія тощо), Азією за межами колишнього СРСР (Китай, Японія, інші країни),

Африкою (Єгипет, Туніс, інші країни).

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

РОЗСЕЛЕННЯ ТА САМООРГАНІЗАЦІЯ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ

називали себе українцями, тож їхню чисельність виводили з урахуванням віросповідання, соціального походження тощо), на Алясці та Алеутських островах їх налічувалося близько 20 тис.

Одним із перших українських емігрантів до США був Іван Макогон із Залісся в Східній Галичині, який прибув сюди на початку 60-х рр. XIX ст., унікаючи військової служби. Йому вдалося розбагатіти під час "золотої лихоманки" в Колорадо й відкрити власний шинок. На початку 70-х рр. минулого століття до США прибувають із Галичини Юрко Кашицький, Михайло Золяк, Пиворчук. Серед перших українських поселенців на Гаваях згадується лікар Микола Судзиловський, відомий ще як доктор Русель, за ініціативою якого там було створено Гавайське медичне товариство.

Найпершим відомим емігрантом до США, який вважав себе українцем, був православний священник Агапій Гончаренко (справжнє ім'я — Андрій Гумницький), пам'ять про якого і в наш час шанують у цій країні. А.Гончаренко, уродженець с. Криве на Житомирщині, наприкінці 1850-х рр. змушений був через переслідування за антикріпосницькі та українські переконання емігрувати з Росії. У Лондоні, де він зупинився на певний час, А.Гончаренко співробітничав з Вільною російською друкарнею О.Герцена, писав для неї статті на українські теми, зокрема опублікував у газеті "Колокол" некролог на смерть Тараса Шевченка. 1865 р. Гончаренко назавжди переїхав до США. Тут він служив православним священником, заснував слов'янську бібліотеку, видавав англійською та російською мовами газету "The Alaska Herald" ("Вісник Аляски") з українським додатком до неї "Свобода". Уже в першому числі цієї газети поряд із російським перекладом тексту американської Конституції містилася стаття про політичні антицаристські та українські національно-визвольні ідеї Тараса Шевченка. У подальшому Гончаренко активно популяризував серед американців знання про минуле та сучасне України, перекладав на англійську Шевченкові поезії, пропагував ідею створення на Алясці "козацької республіки", листувався з Михайлом Драгомановим і Михайлом Павликом, друкував свої статті в журналі І.Франка "Народ". А.Гончаренко постійно морально й матеріально підтримував земляків. Тих, хто наприкінці 1870-х рр. прибував до США, він залучав до організованого ним у Каліфорнії сільськогосподарського кооперативу "Українське братство". До самої смерті 1916 р. він користувався глибокою повагою своїх краян, які говорили про нього "наш батько Гончаренко". Хоч А.Гончаренко й не перший із українців, які замешкали в Америці, саме він почав гуртувати навколо себе земляків і тому вважається засновником української діаспори на Американському континенті.

Оцінка чисельності українських іммігрантів раннього періоду ускладнюється через брак у багатьох із них чіткої етнічної самоідентифікації. Так, за підрахунками американських демографів, тільки 40% іммігрантів, які прибули до США з України в період між 1876 та 1914 рр., вважали себе українцями. Решта зараховували себе до русинів (40%) або до росіян (20%).

Початком масової еміграції українців до США, як вже відзначалося, вважається 1877 р., коли група українців-русинів із Закарпаття приїхала працювати на шахтах Пенсильванії. За підрахунками Ю.Бачинського, протягом десятиріччя (з 1877 по 1887 р.) до Сполучених Штатів прибуло 33,9 тис. українських іммігрантів.

У розвитку організованого життя української громади США виокремлюються три етапи: 1) період до Першої світової війни, що характеризується становленням організаційної мережі та формуванням чіткої національної ідентичності; 2) період між двома світовими війнами, коли відносно невелика внаслідок обмежень імміграційного законодавства політична імміграція значно активізувала діяльність існуючих і створила нові українські організації; 3) період після Другої світової війни, коли політичні емігранти, що прибули з таборів для біженців і переміщених осіб у Німеччині й Австрії, обмежилися незначною участю в роботі існуючих українських організацій, створюючи в основному свої власні.

Перша та найбільша хвиля української імміграції до США, яка складалася майже повністю з неосвічених селян, перервалася з початком Першої світової війни. Виняткове значення в налагодженні життя цих перших іммігрантів на Американському континенті мала Церква, що сприймалася ними не як певний релігійний догмат, а як звичаєва інституція. Церква була також найважливішим чинником консолідації та збереження етнічної ідентичності українських іммігрантів.

Священники, що виявилися мало не єдиними освіченими людьми в українській громаді, були для неї одночасно релігійними, громадськими та політичними лідерами. Перші організації й товариства виникали при церковних парафіях. Лише згодом стали з'являтися різноманітні організації, не пов'язані з Церквою.

В історії української імміграції особливе місце посідає містечко Шенандоа в штаті Пенсильванія, де в 1884 р. виникає перше поселення українців-русинів. Воно стало першим осередком організованого життя українців у США, там стала перша українська греко-католицька церква. Розгортання тут громадських організацій, релігійного та національно-культурного життя пов'язано з діяльністю греко-католицького священника-піонера Івана Волянського.

За браком власної церкви українські емігранти, що працювали у вугільних шахтах Шенандоа, відвідували богослужіння в німецькій, литовській церкві чи, здебільшого, польському костелі. Вкрай нетолерантне ставлення до них ксьондза змусило українських парафіян звернутися з листом до львівського митрополита Сильвестра Сембратовича, в якому вони прохали направити їм українського греко-католицького священника. Цим священником став отець Волянський, який прибув до США наприкінці 1884 р. І хоча церковні власті Філадельфії не визнали його права бути священником, оскільки він був одружений, а це порушувало заведені у католицькій Церкві принципи celibату, І.Волянський вирішує залишитися і виконувати свої функції. У розмові з кореспондентом газети

Рис. 3. Родина одного з перших іммігрантів з України в штаті Іллінойс

“Shenandoah Herald” він заявив, що рекомендаційний лист, отриманий ним від митрополита Сембратовича, уповноважує його працювати для спасіння душ греко-католиків і виконувати всі пов'язані з цим функції (до речі, питання про допущення в США до служби одружених священників, що є канонічним у католицькій Церкві східного обряду, й досі остаточно не вирішено).

18 грудня 1884 р. отець Волянський відправив першу вечірню, а через чотири дні — першу літургію для українських іммігрантів на Американському континенті, орендувавши для цього одну із зал у Шенандоа. Заохочені успіхом цього богослужіння, українські іммігранти скликали в січні 1885 р. збори, на яких обрали церковну раду й розпочали збір коштів на побудову церкви. Ці перші збори започаткували також першу українську організацію в США — Братство св.Миколая.

21 листопада 1886 р. отець Волянський у присутності великої кількості парафіян освятив новозбудовану церкву. Наступним кроком української громади стало влаштування власного цвинтаря, оскільки римо-католицькі церковні власті заборонили ховати греко-католиків на своїх цвинтарях. Для цього було куплено ґрунт і встановлено хрест, на якому написано: “Тут спочивають русини греко-католицької віри, яких похоронено від 1885 до 1889 р. Нехай з Богом спочивають. Вічна їм пам'ять”.

Парафія в Шенандоа нараховувала в 1889 р. 800 вірних. Отець Волянський був єдиним греко-католицьким священником у США, обслуговуючи україн-

ських іммігрантів з інших селищ і навіть штатів. Місцева газета писала, що він має чи не найбільшу парафію в США, оскільки до Шенандоа приїждять люди з Балтимора, Нью-Йорка та інших міст, щоб узяти шлюб. Принагідно він відвідував інші поселення, де жили українські іммігранти, й переконував їх у необхідності засновувати власні церковні братства.

Ближче знайомство з життям іммігрантів привело отця Волянського до переконання, що для поширення освіти й дотримання єдності між ними необхідне заснування газети рідною мовою. Для цього він навчається друкарства в місцевій американській газеті, дістає прес та український шрифт і 15 серпня 1886 р. випускає перше число газети “Америка”. Понад рік вона була двотижневиком, потім тижневиком, який містив статті про американське державне правління, заохочував іммігрантів ставати громадянами США, вчив їх розуміти свою віру, давав повідомлення про події в світі. Матеріали про життя в Галичині надсилав у газету Михайло Павлик. Волянський мав задум збільшити обсяг газети. Для пошуку людей, які погодилися б переїхати до США та співпрацювати з “Америкою”, він відряджає в Галичину священника Володимира Сіменовича. Останній мав, зокрема, розмову з цього приводу з Іваном Франком, але того відмовила від реалізації цієї ідеї дружина, крім того, він планував поїздку на студії до Відня. Зрештою, Волянський і далі видавав газету за допомогою Володимира Сіменовича.

Волянський почав також організовувати крамниці-кооперативи на кшталт галицької “Народної торгівлі”, в яких іммігранти купували все необхідне, зберігали свої заощадження, вислали через них свої гроші в Україну тощо.

Згадане вище Братство св.Миколая стало зародком не тільки церкви, а й хору, драмгуртка та оркестру. Вперше це Братство виступило на параді з приводу свята Дня незалежності Америки 4 липня 1887 р. й відтоді брало участь у всіх головних парадах. Володимир Сіменович був керівником хору, який виступав на всіх імпрезах, що влаштовувалися українською громадою Шенандоа, а також виїздив в інші поселення, переважно для посвячення новозаснованих церков. Хор і оркестр часто влаштовували концерти, а драмгурток, до якого входили іноді також литовці й поляки, — вистави.

З іменем Волянського пов'язана й перша широка участь українських іммігрантів у страйковому русі. Під час страйку шахтарів у Шенандоа в лютому 1888 р. робітнича організація “Knights of Labor” (“Лицарі праці”) випустила українською мовою відозву із закликом до страйкарів не чинити жодних актів насильства та з проханням до священників застерегти своїх парафіян. Волянський підтримав цю відозву, що справило велике враження на страйкарів найбільшої в місті греко-католицької парафії й сприяло, як писали американські газети, успіхові цих мирних заходів. Своєю участю у страйку українські шахтарі здобули собі пошану серед громадян Шенандоа. Один спостерігач зазначав, що українці хоч і недовго живуть в Америці, але достатньо, щоб пересвідчитися: вони готові боротися за краще життя .

Значною мірою завдяки подвижницькій діяльності отця Івана Волянського розгортається спорудження церков, відкриваються школи, створюються хатичитальні та українські хори, виникають українські органи преси, товариства економічної взаємодопомоги та робітничі спілки і в інших місцях поселення українців — у штатах Пенсильванія, Нью-Джерсі та Міссурі.

Така активність Волянського, зростання його популярності серед українських робітників та американців не подобалася місцевому латинському духовництву, яке звернулося з відповідною апеляцією до Риму. Навесні 1889 р. Волянський отримав повідомлення від митрополита Сембратовича, яким, згідно з інструкціями церковної влади в Римі, відкликався до Галичини.

В житті української громади Шенандоа після його відбуття сталося чимало прикрих подій, обумовлених відсутністю такого енергійного й авторитетного лідера, яким був перший її священник.

Українська еміграція до США наростала, сягнувши найбільшого розмаху на початку 90-х рр. минулого століття. Якщо протягом десятиліття (з 1877 по 1887 р.) до Сполучених Штатів прибуло 33,9 тис. українців, за 1887-1897 рр. — 74,4 тис., то за 1897-1907 — вже 284,4 тис. Абсолютну більшість іммігрантів становили вихідці із західноукраїнських земель, що перебували під владою Австро-Угорщини. Так, у 1905 р. їх кількість сягала 97% усіх переселенців з України. Лише з Галичини впродовж 1900-1909 рр. переселилося 113,7 тис. осіб. Із Закарпаття в 1900-1907 рр. прибуло 81,4 тис. чоловік.

Одними з перших переселенців із східної України стала група селян із Київської губернії, що прибула до США в 1892 р. Того ж року у Віргінії, а 1898 — в Південній Дакоті поселилися протестанти — "штундисти". Вони заснували ряд поселень, одному з яких дали назву "Київ". Дещо пізніше група греко-католиків із Галичини заснувала в Північній Дакоті село з назвою "Україна".

Певну активізацію еміграції з українських губерній Росії викликала політична реакція після поразки першої російської революції 1905-1907 рр. Так, у 1906 р. з Київської губернії виїхало до Північної Америки 886 чоловік. Загалом же з 1899 по 1910 р. із Російської імперії до США переселилися 1034 українці.

Всього між 1899 і 1912 рр. з усіх українських земель до США прибуло 155,6 тис. українців. Проте, як зазначають дослідники, ця цифра не враховує тих українців, яких реєстрували як австрійців, угорців, поляків або росіян. Уважне зіставлення даних різноманітних джерел, а також врахування осіб, народжених уже в Америці, підвищує загальну чисельність українського населення США напередодні Першої світової війни до приблизно 500 тис. (за іншими розрахунками — навіть 700 тис.) чоловік.

На відміну од Канади, в США українські іммігранти осідали здебільшого не на фермах, а в містах. Будучи переважно селянами, вони тут працювали в різних галузях промисловості. Це, з одного боку, пояснювалося настроями тимчасовості перебування на Американському континенті, намірами заробити гроші

й повернутися до селянської праці на батьківщині. З іншого боку, навіть одержання ділянки землі для сільськогосподарського виробництва (гомстеду) вимагало початкових капіталовкладень на побудову житла, купівлю необхідного реманенту, худоби тощо, а більшість українських переселенців такими коштами не володіла. Робітники-українці добували золото й срібло в штатах Колорадо, Монтана, Айдахо, Вашингтон; олово — в Міссурі; мрамур і вапно — в Пенсильванії. Працювали в металургійній та металлообробній промисловості в штатах Нью-Йорк, Пенсильванія, Нью-Джерсі, Іллінойс, на виробництві цементу, на цукрових заводах, у будівництві, лісорозробках, спорудженні залізниць тощо.

Понад половина дорослих українських іммігрантів була неписьменною. Тому абсолютна більшість із них виконувала некваліфіковану або малокваліфіковану фізичну роботу. Наприклад, питома вага кваліфікованих робітників серед українців, зайнятих у вугільній та металургійній промисловості в кінці ХІХ-на початку ХХ ст. становила лише 1,4%. Відповідно, й їхня праця оцінювалася дешево. Так, згідно з матеріалами імміграційної комісії конгресу США, середній денний заробіток українця-вугільника становив 1,98 долара, тоді як у робітника-американця він дорівнював 2,31 долара.

Розселення українців обумовлювалося ринком праці. Вони їхали туди, де була потреба в робочих руках. Найбільша концентрація українських іммігрантів спостерігалася на північному сході США. Тут зосередилося понад 98% усіх переселенців. На початку ХХ ст. 52% всіх українців проживало в штаті Пенсильванія, головню, в містах Шенандоа й Піттсбург, і 20% — у штаті Нью-Йорк. Проте в пошуках постійної роботи українські іммігранти нерідко змінювали місце проживання, тому якоїсь сталої картини розселення та роду занять не існувало.

Однією з найактуальніших проблем внутрішнього життя українських іммігрантів першої хвилі була консолідація громади на базі утвердження у всіх її членів української національної ідентичності. Зокрема, гостро постала проблема етнічної самоідентифікації українських католиків східного обряду. Більшість іммігрантів, яка походила із західноукраїнських земель, дуралася відносно нового політизованого етноніму "українець", віддаючи перевагу давній самоназві "русин". Опозиція етнонімові "українець" посилилася після від'їзду отця Волянського та прибуття нових священників із Закарпаття. Вони відстоювали проуторську й навіть проросійську орієнтацію на противагу ідеї національної незалежності, яку захищали прихильники самоназви "українець". Суперечки на цьому ґрунті призвели до поділу іммігрантів на дві громади — українську та русинську. Остання об'єднувала переважно вихідців із Закарпаття, перша — іммігрантів, які прибули з решти західно- та східноукраїнських земель. Суперечки між українцями-русинами й рештою українців спричинилися до утворення в 1892 р. при греко-католицькій Церкві окремого товариства взаємодопомоги закарпатських іммігрантів "Соединеніє". Розмежування між цими двома групами українського населення було закріплено утворенням у 1916 р. окремої

церковної юрисдикції греко-католиків — вихідців із Закарпаття. Відтепер парафії українських греко-католиків мали двох єпископів. Так, у 1924 р. було призначено Костянтина Богачевського для галицьких українців і Василя Такача для українців-русинів Закарпаття.

На додаток до проблеми українсько-русинського самовизначення, частина громади відколотася й перейшла в 1891 р. під юрисдикцію Російської православної Церкви. У 1911 р. у США діяло 82 парафії Російської православної Церкви, основу яких становили близько 20 тис. колишніх українських греко-католиків.

Новий розкол української громади спричинило утворення Української комуністичної партії. Її членською базою стали попередні групи соціалістичної орієнтації — Гайдамаки (виникла в 1907 р.) та Українська федерація соціалістичної партії в Америці (утворена в 1915 р.). Навіть після припинення діяльності цієї партії її члени не повернулися до активної участі в житті української громади. У подальшому українська громада Сполучених Штатів переважала ще чимало інших внутрішніх конфліктів на ґрунті різних політичних і релігійних поглядів, але, на відміну од вищезгаданих, вони не призводили до заперечення української ідентичності чи повної ізоляції від решти етнічної групи.

У 1894 р. вихідці з Галичини й Пряшівщини (Східна Словаччина) залишили Союз греко-католицьких братств у Північній Америці й створили Руський народний союз, у 1914 р. перейменованій в Український народний (національний) союз (УНС). Нині це наймасовіша організація західної української діаспори, яка об'єднує американських і канадських громадян українського походження, має майже 500 відділень у містах США й Канади та нараховує понад 80 тис. чоловік.

УНС — громадська організація взаємодопомоги, що має мережу кредитних (банківських) установ, фонд соціального страхування, власні клуби, будинки відпочинку, літні табори відпочинку тощо. УНС відіграв помітну роль у створенні інших громадських і політичних об'єднань, багато зробив для розвитку національних освітніх закладів та збереження культурної самобутності українських громад Північної Америки. Він сприяв, зокрема, встановленню пам'ятника Тарасу Шевченку у Вашингтоні, організації Українського наукового інституту при Гарвардському університеті, заснував десятки колективів художньої самодіяльності, спортивних клубів і т.ін.

Від часу Першої світової війни окреслилося певне поліпшення соціального становища українців-іммігрантів: стали з'являтися перші торговельні товариства ("братські стори") та перші українські бізнесмени. Виникає близько десятка асоціацій взаємодопомоги, що відіграли важливу роль у матеріальній підтримці їхніх учасників, особливо в періоди економічної депресії та безробіття. З плином часу завдяки наполегливій праці більшість іммігрантів, а особливо їхні діти й онуки, змогла подолати нестатки та свою "другосортність" в американському суспільстві.

У міжвоєнний період внаслідок обмежень, пов'язаних із введенням у США нового імміграційного закону, українська еміграція до цієї країни не сягнула рівня, що був характерний для першої хвилі. У 1920-х рр. після поразки визвольної боротьби десятки тисяч українців зі східноукраїнських земель, на яких встановлювалася радянська влада, розсіялися в Польщі, Чехословаччині, Австрії, Румунії, Болгарії, Німеччині, Франції. Частина з них перебралася за океан — здебільшого до Північної Америки. Основний потік українських емігрантів до США у цей час спрямовувався із Західної України. У цілому в міжвоєнний період у Сполучених Штатах осіло від 20 до 40 тис. українців.

З початком Першої світової війни та ростом сподівань у зв'язку з цим на здобуття Україною незалежності загальне визнання отримує думка про необхідність єдиного, об'єднаного органу, який репрезентував би всю українську громаду Сполучених Штатів. Однак утворення такої організації — Конгресу українців у Злучених Державах — наштовхнулося на опір з боку Української католицької Церкви. Єпископ С.Ортинський на противагу цій організації утворив Руську народну раду. Конгрес, у свою чергу, розділився на дві організації — Українську федерацію у Злучених Державах і Український народний комітет. Найбільшим досягненням цих організацій було проголошення президентом Вільсоном Дня русинів. Із закінченням Першої світової війни всі три організації припинили своє існування. Натомість виникають нові — Об'єднання, підтримуване УНС, та Оборона України, підтримувана Українським робітничим союзом. Проте жодне з них не стало таким дійовим і впливовим, як організації взаємодопомоги, що їх підтримували.

Великий вплив на національну самосвідомість української громади мало її поповнення нечисленими, але краще освіченими політичними іммігрантами. Ці іммігранти, котрі були вихідцями з обох частин — західної та східної — України, активно включилися в життя української громади, значно підняли рівень її політичної, соціальної, освітньої та культурної активності.

Впродовж деякого часу вже після закінчення світової війни вони не втрачали надії, що Україна зможе вибороти свою незалежність. Не полишаючи думки про повернення додому, вони прагнули, щоб їхні діти знали українську мову, традиції, історію. Хоча в кінці 1920-х рр. сподівання на швидке здобуття Україною незалежності розтанули, ідея незалежної Української держави жила. Вся діяльність української громади — не лише політична, а й громадська, професійна, культурна, освітня та релігійна — зумовлювалася моральним обов'язком допомогти Україні в її боротьбі за незалежність. Ці настановлення в діяльності української громади США збереглися донині.

Спрямуванню активності діаспори на потреби України допомагали приїзди у США визначних представників українського національного руху: митрополита Андрея Шептицького (у 1910 і 1921 рр.), лідера ОУН Євгена Коновальця (у 1928 і 1929 рр.), сенатора Олени Кисілевської, сина гетьмана Павла Скоро-

Рис. 4. Представники українських жіночих організацій протестують проти польської політики пацифікації в Галичині. Чикаго, 1930 р.

пядського Данила та інших політичних діячів. У цей час виникають такі нові політичні утворення, як Організація державного відродження України та Українська гетьманська організація. Засновується низка жіночих об'єднань — Союз українок Америки (1925 р.) та Український золотий хрест (1931 р.).

Активну політичну діяльність української громади не загальмувала навіть економічна депресія 1930-х рр. На здійснення Польщею політики "пацифікації" та організацію штучного голоду в радянській Україні діаспора реагувала масовими демонстраціями. Загалом, якщо до Першої світової війни головні зусилля громади були зосереджені на формуванні в іммігрантів чіткої етнічної ідентичності, то головною метою активності в міжвоєнний період було поширення відомостей про Україну в американському суспільстві, а також доведення українських проблем до уваги американського уряду.

Великим досягненням української громади міжвоєнного періоду стало відкриття окремого Українського павільйону на Всесвітній виставці в Чикаго в 1933 р. Виставлені в ньому роботи всесвітньо відомого скульптора Олександра Архипенка зробили Український павільйон одним із найпривабливіших на цій виставці.

1930-і роки позначені ще однією прикметною особливістю — входженням до активного політичного життя покоління українців, народжених уже в Америці. Це покоління по-своєму вирішувало неминучу для діаспори дилему подвійної лояльності — до України та до Сполучених Штатів. Якщо нечисленна, але політично активна міжвоєнна імміграція була цілком зорієнтована на

Україну, то покоління українців, народжених в Америці, зберігаючи відданість ідеї незалежної Української держави, головні свої життєві цілі вбачало у включенні в основну течію політичного життя США. Відбивали потреби цієї категорії українців нові організації (Ліга української молоді Північної Америки, Ліга української католицької молоді, Українське професійне товариство) та англomовні періодичні видання. Між 1930 і 1939 рр. з'являється близько десяти таких видань, найбільш відоме серед яких "Ukrainian Weekly" ("Український тижневик"), що виходить у Джерсі Сіті.

З початком Другої світової війни українці беруть активну участь у бойових діях у складі Збройних сил США. Відновлюються спроби утворити єдину організацію, яка репрезентувала б українських американців перед громадськістю та урядом Сполучених Штатів і добивалася б підтримки з їхнього боку ідеї незалежності України. Так, у 1940 р. виникає Український конгресовий комітет Америки (УККА), не підтриманий, проте, спочатку жодною українською організацією. У 1944 р. у Філадельфії відбувається повторне формування УККА, делегація від якого бере участь у конференції ООН у Сан-Франціско в 1945 р. та в Паризькій мирній конференції в 1946 р. Обидві делегації очолювалися молодим, народженим уже в США, українським юристом Волтером Шумейком. Для координації діяльності українських організацій Північної та Південної Америки в 1947 р. УККА створює Пан-Американську українську конференцію. Ця організація, в свою чергу, ініціює створення Світового конгресу вільних українців (СКВУ), перше засідання якого відбулось у Нью-Йорку в 1967 р.

В перші роки після закінчення Другої світової війни вся увага української громади зосереджується на допомозі українцям, які опинилися в таборах для біженців та переміщених осіб у Західній Європі. Для цього в 1944 р. утворюється Злучений український американський допомоговий комітет (ЗУАДК). Першою його акцією стала організація кампанії проти насильницької репатріації українців із таборів для біженців та переміщених осіб до Радянського Союзу. Не в останню чергу під впливом цієї кампанії Конгрес Сполучених Штатів у 1948 р. ухвалив законодавчий акт, який, зокрема, дозволяв цій категорії осіб іммігрувати до США. Після цього протягом 1948-1952 рр. ЗУАДК сприяє переселенню та облаштуванню в найбільших українських центрах — Нью-Йорку, Філадельфії, Чикаго, Детройті та Клівленді — понад 80 тис. нових українських іммігрантів. Останні були вихідцями з усіх українських земель, хоча, як і раніше, переважали емігранти із Західної України. На відміну од першої хвилі імміграції, яка на 99% складалася з селян, до післявоєнної входили переважно кваліфіковані робітники, службовці та спеціалісти; селяни в ній становили тільки 45%.

Нові іммігранти частково влилися в існуючі організації українських американців, часто формуючи в них свої окремі відділення. Але більшість відновила на Американському континенті організації, до яких вона належала в Україні або які були утворені в таборах для переміщених осіб. Це особливо стосується моло-

діжних організацій: нові іммігранти не влилися до найбільш масової та впливової Ліги української молоді Північної Америки, а створили такі власні організації, як Пласт, Спілка української молоді Америки, Організація демократичної української молоді, Союз українських студентських товариств Америки. Ці та багато інших випадків формування паралельних структур громадських і політичних організацій засвідчили поляризацію української громади вздовж ліній часу імміграції.

Впродовж 1960-х-1970-х рр. активність української громади в Сполучених Штатах зумовлювали: 1) збір коштів на побудову пам'ятника Тарасу Шевченку, урочисте відкриття якого відбулося в 1964 р. у Вашингтоні; 2) прибуття на Захід Львівського митрополита Йосипа Сліпого, звільненого з концентраційних таборів Сибіру, і спроби переконати Українську католицьку Церкву в необхідності створити Український патріархат; 3) утворення кафедр українських студій у Гарвардському університеті; 4) проведення першого Світового конгресу вільних українців у Нью-Йорку, який уперше дозволив координувати зусилля українських організацій у діаспорі, а також засвідчив певний рівень її консолідації; 5) нова хвиля дисидентського руху в радянській Україні, що справила значний вплив на активізацію громадської й політичної активності українських американців, особливо молоді.

Рух за громадянські права в Сполучених Штатах у 1960-і-1970-і рр. й пов'язане з ним зростання етнічної самосвідомості засвідчили життєздатність етнічних громад як інтегральної частини соціальної структури американського суспільства. Святування в 1976 р. 200-річчя Сполучених Штатів Америки спонукало українців до відзначення 100-річчя своєї громади на Американському континенті. За фінансової підтримки уряду були опубліковані історичні нариси про формування й розвиток низки українських організацій США. Різномічна й успішна діяльність громади сприяла зростанню почуття гордості її членів і переконанню американського суспільства в тому, що бікультуралізм не є явищем антиамериканським і має цінність сам по собі. Все це допомагало підтримувати участь іммігрантів у справах громади.

Як зазначають американські дослідники, відданість українських американців своїй етнічній ідеї не зводиться до часто згадуваного й дещо абстрактного морального зобов'язання щодо України. Тут потрібно враховувати й конкретний, особистий інтерес, тісні соціальні зв'язки сім'ї та друзів. У випадку "невидимих меншин" етнічна ідентифікація є, головню, справою самоідентифікації, і українська громада надає великої ваги діяльності, яка підтримує волю до такої самоідентифікації. Школи, молодіжні організації, а також забезпечення можливостей для соціальної взаємодії молоді в різноманітних танцювальних групах, хорах, спортивних клубах, театральних гуртках тощо відіграють у ній визначну роль. Проблема етнічного самозбереження розрослася до критичного рівня в українській громаді на початку 1980-х рр., коли, з одного боку, покоління іммі-

грантів досягло похилого віку й стало відходити від активної діяльності, а з другого — не було надії ні на нову хвилю іммігрантів, які традиційно підтримують життєздатність культур американських етнічних груп, ні на широкі вільні контакти з Україною.

Як це неодноразово було в минулому, драматичні й надзвичайні події 1980-х рр. — 1000-ліття християнства на Русі, трагедія Чорнобиля, настання періоду гласності та перебудови в СРСР — мобілізували українську громаду. У зв'язку з тим, що основна її увага була зосереджена на святкуванні 1000-ліття християнства, досить скромно було відзначено в 1984 р. 100-ліття організованого українського громадського життя в Америці.

Для підготовки святкування 1000-ліття християнізації Русі українські американці утворили численні громадські комітети на місцевому та загальноамериканському рівнях. Дискусії навколо того, яку саме конфесію прийняв великий князь Володимир — католицьку, православну чи просто християнство, — викликали зростання інтересу українців до своїх церков. Водночас претензії Москви щодо цієї історичної події породили одностайний опір української громади й сприяли її консолідації.

Зміцненню єдності та мобілізації української діаспори в США сприяли також інші події другої половини 1980-х-початку 1990-х рр.: Чорнобильська катастрофа, налагодження вільніших контактів з Україною, проголошення в 1990 р. суверенітету України та Акта про її незалежність 24 серпня 1991 р., одностайне підтвердження незалежності на всеукраїнському референдумі в грудні 1991 р. Проекти розв'язання внутрішніх проблем української громади — спорудження нових церков, підтримки етнічної освіти та культурної активності — були відсунуті на другий план кампанією допомоги Україні.

У зв'язку з початком періоду гласності й перебудови в СРСР зростають можливості безпосередніх контактів з історичною батьківщиною, вперше налагоджуються нормальні відносини діаспорних організацій з деякими офіційними структурами радянської України. Вже наприкінці 1980-х рр. налагодив такі контакти в галузі взаємної кооперації та обміну науковими дослідженнями Інститут українознавчих студій у Гарварді. Ще однією подією такого роду стало проведення в серпні 1990 р. в Україні конгресу Української медичної асоціації. Значне число українських американців взяло участь і в з'їзді Міжнародної асоціації українців; офіційному введенні в посаду митрополита Мстислава Скрипника як першого патріарха Української автокефальної православної Церкви; з'їзді Народного руху України; легалізації Української католицької Церкви.

Вперше за багато років тисячі українців по обох берегах океану безперешкодно відвідали своїх родичів в Україні та США. Ще на рубежі 1960-х-1970-х рр. до США стали прибувати групи українців із Польщі, переважно лемки. Кілька десятків тисяч українців через різні, передусім соціально-економічні, причини переїхало на постійне проживання до США в останні роки існування

СРСР та після його розвалу з території вже незалежної України. У перебігу цієї так званої четвертої хвилі української еміграції з 1987 по 1996 р. до США мігрувало понад 100 тис. жителів України, зокрема більш ніж 80 тис. чоловік протягом 1992-1996 рр. Значну частину з них становили українці.

В цілому, як зазначають автори колективної праці "Ukraine and ukrainians throughout the world", що вийшла під редакцією Ганни Лендик-Павлічко в Канаді 1994 р., вільні контакти із землею батьків, а також драматичні й надихаючі події на історичній батьківщині безумовно вплинули і впливатимуть на українську громаду США. Велику роль у її стабільному розвитку відіграє чинник морального обов'язку допомагати Україні. Водночас етнічна громада як форма соціальної організації, котра підкріплює ідентичність особи специфічними культурними рисами, має для цієї особи в умовах багатокультурного суспільства свою власну цінність. Дослідження, здійснені останнім часом американськими вченими, дають підстави стверджувати, що етнічність, очевидно, буде постійним фактором в американському суспільстві. Однак те, якою мірою конкретна етнічна група зможе зберегти себе, залежить від того, наскільки інституції й організації, що формують мережу зв'язків між її членами, пристосуються до нової ситуації та до нових вимог.

Порівняння даних переписів населення 1990 і 1980 рр. свідчить, що, як і всі американці, українці активно мігрують у пошуках занять і кращих можливостей по території країни. Прикладом цього може бути Каліфорнія, де перші українські емігранти практично не селилися. У 1940 р. Каліфорнія не входила до 12 штатів із найбільшим відсотком українського населення, а в 1980 р. посіла за цим показником уже четверте місце. Лише в агломерації Лос Анжелес-Лонг Біч 1980 р. проживало близько 20 тис. українців. За рахунок міграції відбувається певний територіальний перерозподіл українського населення із штатів з найбільшою його концентрацією до тих, де українські громади нечисельні. Найбільших втрат зазнала Пенсильванія, де проживає майже кожен п'ятий український американець і де їх у 1990 р. стало на 14,1 тис. чоловік менше, ніж було в 1980 р. Значне зменшення чисельності українців сталося ще в кількох штатах: Нью-Джерсі (на 6,8 тис. чоловік), Нью-Йорк (на 6,6 тис.), Мічиган (на 3,3 тис.), Іллінойс (на 2,3 тис.), Огайо (на 2,3 тис.). Водночас у більшості штатів чисельність українців зросла. За деяким винятком (Каліфорнія, Техас, Вірджінія), міграція відбувалася переважно до штатів із невисоким відсотком українців. Тенденцію до рівномірнішого розселення по території країни американські дослідники пов'язують зі зростаючою соціальною мобільністю американців українського походження та посиленням серед них асиміляційних процесів.

Від часу появи в США перших поселенців докорінно змінився соціально-економічний статус українських американців. Рівень освіти перших українських емігрантів був надзвичайно низький. За даними американської імміграційної служби, близько 50% іммігрантів, які прибули до США на початку 1900-х рр.,

були неписьменними. З числа тих, хто прибув до Америки між 1889 і 1910 рр., лише 104 особи (священники, вчителі, журналісти, техніки) мали середню й спеціальну освіту. Без достатньої кваліфікації та знання англійської мови більшість українських іммігрантів змушена була виконувати важку, небезпечну й низькооплачувану роботу на шахтах східної Пенсильванії, сталеливарних підприємствах Пітсбурга, заводів і фабрик Нью-Йорка, Нью-Джерсі та Огайо, на залізницях, в будівництві, харчовій промисловості. Жінки найчастіше працювали на текстильних фабриках. З часом українці набували необхідної кваліфікації, засвоювали англійську мову. Це суттєво розширювало їхні можливості у виборі занять, отриманні більш кваліфікованої та високооплачуваної роботи. Частина іммігрантів змогла зайнятися бізнесом, відкрити власні крамниці, майстерні, гаражі тощо. Завдяки важкій праці й великому терпінню, оццадивості й підприємливості іммігранти першої хвилі підвищили свій економічний статус, отримали змогу придбати житло, вивчити своїх дітей, допомагати родичам в Україні. Саме ці іммігранти налагодили життя української громади в Сполучених Штатах, побудували церкви, школи, заснували різноманітні українські організації.

Освітній рівень пізніших емігрантів, зокрема тих, які прибули до Сполучених Штатів після Першої світової війни, був значно вищий, але й він поступався рівню освіти населення США. Разом з іммігрантами, які вирости й отримали освіту вже в Америці, ці іммігранти стали лідерами української громади. Однак частка дипломованих спеціалістів серед неї залишалася незначною: в 1930-і рр. в її складі було 37 лікарів, 40 юристів, 20 інженерів, кілька університетських професорів і близько 200 учителів (без урахування тих членів українсько-русинських організацій, які не визнавали своєї належності до українців).

Ситуація поліпшилася після 1939 р., коли вступали в життя друге та третє покоління перших іммігрантів. Багато українців закінчили університети й стали дипломованими спеціалістами.

Серед нових українських іммігрантів, які прибули до США як переміщені особи (displaced persons) після 1947 р., значне число становила інтелігенція — дипломовані спеціалісти, вчені та ін. У 1965 р. серед членів української громади вже було близько 1,2 тис. лікарів, 100 ветеринарів, 150 юристів, 700 інженерів, 250 університетських професорів, 2 тис. вчителів. Чимало українців стали бізнесменами, фахівцями у сфері фінансів, державними службовцями (civil servants). З часом чисельність дипломованих спеціалістів збільшувалася, діти цих повоєнних іммігрантів поповнювали ряди фахівців у галузі медицини, права, державного управління, науки, освіти, бізнесу та фінансів.

Згідно з даними перепису населення США 1980 р., за освітнім рівнем українські американці випередили населення Сполучених Штатів у цілому. Зокрема, середнє число років навчання в українців становить 11,5 року, в інших американців — 11,4. Якщо вищу освіту (college level education) серед усіх американців мають приблизно 32% населення, то серед українських американців —

38%, а якщо враховувати тільки тих із них, хто народився в Америці, — 48%. За переписом 1980 р. близько 50 тис. американців українського походження — спеціалісти з вищою освітою. Окремі з них обіймають високі посади в урядових установах та збройних силах країни.

Українські американці від самого початку мають репутацію трударів. Це знаходить своє підтвердження і в статистиці. Серед українців більша частка зайнятих у виробництві, більша питома вага найбільш кваліфікованих, престижних і високооплачуваних професій проти населення США в цілому. За професійною зайнятістю на першому місці — кваліфіковані робітники, на другому — службовці неіндустріальної сфери, на третьому — юристи, вчителі, лікарі.

Вищий освітній і соціально-професійний рівень українських американців знаходить свій вияв у їхньому вищому сімейному та середньому прибуткові на душу населення. Так, якщо в 1979 р. середній прибуток на одного американця становив 12,2 тис. доларів, то на американця українського походження — 13,8 тис. Відповідний прибуток американки дорівнював 5,3 тис. доларів, а української американки — 6,9 тис. Вищий середній прибуток українців, більша частка серед них зайнятого населення, а також децю більша, ніж у цілому по США, величина сім'ї зумовлюють те, що американці українського походження мають значно вищий і сімейний прибуток. Так, при середньому річному прибуткові американської сім'ї в 19,9 тис. доларів українська сім'я мала в 1979 р. прибуток у 24,9 тис.

Сьогодні українці представлені в усіх складниках американської економіки: від заводського робітництва до керівництва корпорацій. За характером занять вони відображають соціальну структуру сучасного американського суспільства, повністю інтегровані в його економічне життя.

Соціально-економічний поступ українців у Сполучених Штатах є, за словами дослідників, типовою американською історією. Почавши як малописьменні селяни з некваліфікованою праці, вони впродовж життя двох-трьох поколінь досягли вищого за середньоамериканський рівня в галузі освіти, професійної діяльності й прибутку.

І все ж українські американці, як зазначають фахівці, не виявляють себе в політичному житті країни пропорційно до своєї чисельності. Більшість вважає для себе достатнім брати участь у голосуванні й лобювати на користь України. Рідкісними винятками були вже згадувані Микола Судзіловський (Руссель), обраний свого часу до сенату Гаваїв, і Агапій Гончаренко, який видавав на Алясці газету, а згодом став помітною політичною фігурою в Каліфорнії. Лише незначна кількість українських іммігрантів та їхніх нащадків у другому, третьому й наступних поколіннях обиралася на різні посади на місцевому та державному рівнях. Досі жодного українця не було обрано до Конгресу США.

Серед осіб українського походження, котрі обіймали високі державні посади, були: І.Чарик — заступник міністра військово-повітряних сил США в 1960-1963 рр., Г.Кістяковський — спеціальний радник президента Ейзенхау-

ера з питань науки і технологій (1959-1961 рр.), М.Яримович — заступник помічника міністра з питань досліджень і розвитку (1968 р.), президент Роукел інтернешнл (центр стратегічної оборони ВПС США) та американського Інституту аеронавтики й астронавтики, М.Куропась — спеціальний помічник президента Форда з питань етнічної політики (1976-1977 рр.), Роман Попадюк — помічник прес-секретаря президента Рейгана (1986-1988 рр.), заступник помічника президентів Рейгана і Буша, заступник прес-секретаря з питань зовнішньої політики (1988-1992 рр.), посол США в Україні (1992-1993 рр.).

Американські українці активно виявили себе у військовій справі. Вони брали участь у двох світових війнах, війнах у Кореї, В'єтнамі та Перській затоці. Українські прізвища згадуються в історичних джерелах часів Війни за незалежність та Громадянської війни в США. Українці-випускники Вест Пойнту і Аннаполісу досягли високих звань у Збройних силах Сполучених Штатів. Серед них є п'ять генералів, зокрема генерал-майор Микола Кравців — у недавньому минулому керівник відділу політики НАТО Міністерства оборони США.

Українські іммігранти та їхні нащадки досягли значних успіхів у сфері вищої освіти та науки, стали визначними вченими, професорами, керівниками департаментів провідних установ. Багато з них дістали загальноамериканське визнання як автори наукових праць, підручників, численних патентів і відкриттів у галузі медицини, науки, промислового виробництва. Так, два українці були особистими лікарями американських президентів. У сфері українознавства нині плідно працюють такі знані американські науковці українського походження, як Ю.Шевельов (Колумбійський університет), О.Пріцак, Дж.Грабович та Ф.Сисин (Гарвард), Т.Гунчак (Ратгерський університет), Р.Шпорлюк (Мічиганський університет), І.Коропецький (університет Темпл), Я.Білінський (Делаверський університет), Б.Винар (Нью-Йоркський університет) та ін. Першим морським істориком США стала професор Марія Клячко, яка походить із Тернопільщини. Її книжка про видатного американського адмірала Вільяма Шеффарда дістала високу оцінку в академічному світі Сполучених Штатів. М.Клячко стала членом Ради Морської ліги США та кількох інших наукових асоціацій країни.

Багато американських українців стали відомими в галузі мистецтва та спорту. М.Бритський, М.Дмитренко, Я.Геруляк, С.Гординський, Е.Козак, А.Коломієць, М.Ласовський, П.Мельник, М.Мороз, А.Оленська-Петришин, Ю.Соловій, М.Урбан та інші досягли значних успіхів у галузі художнього мистецтва та графіки. Загальне визнання як засновник кубізму здобув О.Архипенко (1887-1964 рр.). Серед провідних діячів американської кіноіндустрії — директор Е.Дмитрик; у Голлівуді знімалися актори українського походження Н.Адамс (Адамчук), Д.Голяк, С.Ді, Ю.Дзундра, Н.Кошиць, М.Мазурські (Мазуркевич), Д.Паланс (Палагнюк), А.Стен, Н.Вуд та інші.

На американській оперній сцені дістали визнання такі співаки, як М.Голінський, І.Гош, Дж.Богаєвський, И.Стецюра, М.Сокіл та інші. Великої популярності серед театральної громадськості США набули українські співаки П.Плішка та А.Добрянський — солісти Метрополітен-опери у Нью-Йорку. У театрі й на телебаченні відомі У.Шуст та Е.Іванко.

Українські імена добре знані і в американському професійному спорті: в хокеї (Т.Савчук, Д.Буцик, В.Стасюк та Е.Нестеренко); бейсболі (Н.Чилак, М. і Т.Треш); американському футболі (М.Дітка); гольфі (М.Совчак і С.Мельник); шахах (С.Попель і О.Попович).

Високий ступінь інтегрованості, соціальної та територіальної мобільності українських американців має одним зі своїх наслідків прискорення процесів мовної та етнічної асиміляції. Тільки 123 тис. або 16,8% з понад 730 тис. американців, які назвали себе в 1980 р. українцями із походження, спілкуються в колі сім'ї хоч інколи українською мовою. Проти 1970 р. їх кількість зменшилась удвічі.

Залежно від концентрації українців у певних місцевостях та від активності місцевого організованого українського життя частка тих, хто володіє українською мовою, суттєво відрізняється в різних штатах. Так, в Іллінойсі вона становила в 1980 р. 29,9% американців українського походження, Нью-Йорку — 21,2, Нью-Джерсі — 20,6, Коннектикуті — 19,6, Міннесоті — 18,7, Мічигані — 18,5, Огайо — 18,3, Мериленді — 15,1, Пенсильванії — 14,7, Массачусетсі — 11,7, Флориді — 11,2, Каліфорнії — 10,0.

Звичайно, мовна асиміляція не обов'язково веде до втрати української ідентичності, про що свідчить хоча б те, що українцями визнали себе в кілька разів більше американців, ніж кількість тих, хто розмовляє вдома українською мовою. Проте мовна асиміляція нерідко є першим кроком до етнічної.

Крім неї, на кількісне зменшення української громади впливають й інші чинники: 1) частина українців утворила окрему русинську громаду й не визнає своєї належності до українського етносу; 2) певне число українців приєдналося до Російської православної Церкви й відійшло од участі в житті української громади; 3) дехто зберіг українську самосвідомість, але посідав прорадянські позиції, а тепер внаслідок закінчення холодної війни опинився за межами головного потоку організованого життя українців США. Через це нинішня українська громада США репрезентує лише частину всіх осіб українського походження в цій країні.

Важлива роль у збереженні етнічної ідентичності та культурної самобутності американців українського походження належить розгалуженій системі освіти. В Америці можна вважати себе українцем і не обов'язково при цьому вміти говорити українською. Але оскільки, крім історичної пам'яті, лише мова об'єднує всіх українських американців і забезпечує їхнє самозбереження як окремої етнічної спільноти, вивчення української мови стало одним із головних завдань української громади в галузі освіти.

Перша українська школа була відкрита ще 1893 р. в містечку Шамокін у штаті Пенсильванія. У наступні роки такі школи виникли й в інших місцях поселення українських іммігрантів. Діти відвідували ці школи після денного навчання в загальноамериканських шкільних закладах. Перші українські цілоденні школи з'явилися в 1920-х рр. при українських католицьких церквах. Незабаром вони ввійшли до американської освітньої системи. Навчання в цих школах здійснювалося українською та англійською мовами. З 1953 р. функціонує Шкільна рада — громадська організація, яка опікується освітою дітей українського походження.

Нині в США діють українські школи двох основних типів: цілоденні (початкові й середні) та суботні й недільні ("школи українознавства"). Всі початкові й середні українські школи утримуються Українською греко-католицькою Церквою. В середині 1970-х рр. працювали 26 початкових, 4 середні школи, коледж і 2 семінарії. Пік відвідуваності припадає на 1966-1967 рр., коли в цих школах навчалось 9840 учнів. У 1990 р. діяло 20 початкових шкіл, в яких навчалось 2762 учні, та 5 середніх шкіл із 598 учнями. Всі українські школи здійснюють навчання за державною програмою з додатковими предметами українознавчого спрямування, включно з мовою, літературою, історією та географією. Основною мовою навчання в цих школах є англійська.

Суботні школи або школи українознавства виникли ще наприкінці ХІХ ст. В цих школах набувають знань з української мови, історії, літератури, культури, географії та національних традицій. У частині шкіл вивчаються переважно релігійні предмети. У 1965 р. діяло 104 такі школи, в яких навчалось понад 11 тис. учнів. На початок 1970-х рр. унаслідок зменшення народжуваності серед українських американців, їх розселення з місць компактного проживання по території країни та асиміляційних процесів чисельність суботніх шкіл зменшилась до 50, а кількість учнів у них — до 4000. У наступні десятиліття ситуація в цій сфері стабілізувалась. Так, у 1990 р. діяло 56 таких шкіл, в яких навчалось до 4 тис. учнів. Для відповідного методичного забезпечення навчального процесу Шкільна рада, утворена Українським конгресовим комітетом Америки, видає журнал "Рідна школа", а також періодичну сторінку "Мова про мову" в тижневик "Свобода" (Джерсі Сіті).

Слід зазначити, що українські освітні заклади відвідує лише частина українських американців шкільного віку. Незважаючи на те, що кількість цілоденних і суботніх українських шкіл у зв'язку із вказаними причинами зменшується, потреба в них не зникає. Це доводить тисячі українських американців, які проїжджають багато миль, щоб дати своїм дітям можливість відвідувати ці школи.

Знання української мови можна вдосконалити в системі вищої освіти США, де в низці університетів існують кафедри української мови. Федеральною підтримкою користується вивчення української мови в Гарвардському (Кембридж), Пенсильванському (Філадельфія) університетах та університеті

Рис. 5. Учні української школи св. отця Миколая в Чикаго під час святкування "Американського дня" — 15 вересня 1957 р.

штату Пенсильванія (Юніверсіті Парк). Без федеральної підтримки вивчалась українська мова в Каліфорнійському (Берклі), Колумбійському (Нью-Йорк), Іллінойському (Урбана) університетах. Водночас українська мова, література та історія викладались у 20 коледжах країни. У 1977 р. відновив свою діяльність заснований на початку 1950-х рр. Інститут української мови в Лінден Хілл Стейшн (штат Нью-Йорк).

Особливе місце тут належить Українському науковому інституту Гарвардського університету на чолі з професором Дж.Грабовичем. Цей науковий центр, який відкрився в 1968 р., підготував і видав десятки книжок з історії України, має власну аспірантуру, де готуються відповідні фахівці. Крім проведення наукових досліджень, тут здійснюються навчальні програми. Зокрема, щороку діють літні курси української мови (в цілому у США при різних наукових закладах та університетах діє 40 курсів українознавства). Інститут видає наукові журнали "Українські студії Гарварда", "Український історик" та інформаційно-політичний журнал "Український кварталник".

Разом з Інститутом мовознавства АН УРСР та Інститутом літератури АН УРСР Український науковий інститут виступив ініціатором створення Міжнародної асоціації україністів, яка почала діяти в 1989 р. з центром у Києві.

У США діють Український соціологічний інститут, який вивчає українські поселення в світі, Українська наукова фундація, Українське історичне товариство, Український бібліографічно-довідковий центр, Український документальний центр та інші наукові установи, що здійснюють дослідницьку та видавничу діяльність, провадять наукові конференції.

Зацікавленню україністикою сприяє діяльність Асоціації українських американських університетських професорів, які створили фонд підтримки українознавчих досліджень, а також Американської асоціації українознавства. У 1947 р. в США (як і в ФРН, Франції, Канаді, Австралії) було відроджено Наукове товариство імені Т.Шевченка (НТШ існувало у Львові з 1873 по 1939 р. і відновило свою діяльність у 1989 р.).

Для стимулювання серед науковців інтересу до української тематики, допомоги їм у здійсненні наукових досліджень та публікації їхніх матеріалів, сприяння поширенню наукових знань про Україну в 1950 р. відкрито відділення Української вільної академії наук (УВАН). Аналогічні відділення були відкриті також у ФРН, Великобританії, Австралії та Канаді. УВАН видає науковий журнал "Аннали", друкує літературні твори та українознавчі монографії.

Українське культурне життя в США розпочалося з організації хорів, здебільшого церковних. Хорове мистецтво разом із драматичними гуртками мало в перші десятиліття життя українських іммігрантів у США найбільшу популярність. Перший український хор у Сполучених Штатах заснував Володимир Сіменович 1887 р. в містечку Шенандоа (Пенсильванія). На рубежі ХХ ст. хорові колективи, драматичні гуртки, оркестри існували вже майже у всіх місцях, де проживали українські іммігранти. За їхньою участю влаштувалася велика кількість концертів, присвячених річницям від дня народження видатних діячів української культури — Тараса Шевченка, Івана Франка, Михайла Драгоманова, Маркіяна Шашкевича та інших. Перше свято пам'яті Шевченка відбулося в США 1896 р. в містечку Шамокін (штат Пенсильванія).

У 1922 р. в рамках зарубіжного турне до Америки прибув Український національний хор під керівництвом Олександра Кошиця, який здійснив поїздку з концертами по різних штатах, де познайомив американську публіку з мистецтвом українського хорового співу. У 1923 р. Кошиць та більшість учасників хору вирішили залишитись у США. Широка популярність і авторитет цього хору значною мірою сприяли пошвадженню діяльність українських мистецьких колективів. Завдяки високому професійному рівню хорового співу, який запровадили О.Кошиць та його послідовники, українські співочі колективи здобули загальноамериканське визнання. Так, Український хор в Чикаго тричі виходив переможцем у щорічних конкурсах аматорів співу з чотирьох штатів. Американська преса того часу визнала його "одним із найкращих хорів в Америці".

У 1950-і-1960-і роки високий професійний рівень хорового співу підтримували такі хори, як імені Леонтовича та "Думка" в Нью-Йорку, "Прометей" і "Кобзар" у Філадельфії, "Трембіта" в Детройті, "Дніпро" та імені Лисенка в Клівленді, "Сурма" в Чикаго та інші. Більшість цих музичних колективів збереглася донині й з успіхом виступала в Україні. Висока професійна майстерність притаманна виступам капели бандуристів ім. Шевченка з Детройта.

Поряд із цими відомими колективами в США існують десятки вокально-інструментальних ансамблів, гуртків бандуристів, які об'єднують тисячі любителів української музики та співу.

Традиції аматорських драматичних гуртків перші українські іммігранти привезли з собою із Галичини, де такі гуртки були поширені наприкінці минулого на початку нинішнього століття. У 1895 р. в містечку Оліфанті була поставлена перша аматорська драма “Знімечений Юрко”. Через п'ять років у цьому ж містечку відбувся дебют першої п'єси, написаної й показаної в США. Автором її був священник Степан Макар. У п'єсі зображувалася доля українського іммігранта, який прагнув увійти у вищі кола американського суспільства.

Силами нью-йоркської драматичної трупи в 1910 р. вперше на американській землі поставлена популярна українська опера “Запорожець за Дунаєм”. У цей період у Нью-Йорку виникають Український робітничий театр і театральне товариство “Запорозька Січ”, які поставили низку спектаклів із класичної спадщини української драматургії, зокрема, “Назар Стодоля”, “Мартин Боруля”, “Сватання на Гончарівці”, “Дай серцю волю...”, “Наталка-Полтавка” та інші.

Практично у всіх місцевостях проживання українців у США є танцювальні ансамблі. До найпопулярніших із них належать “Грім України” в Детройті, “Волошки” у Філадельфії, “Дніпро” в Нью-Йорку та Мілуокі (штат Вісконсін), “Заграва” в Міннеаполісі, “Зорепад” у Трої (штат Нью-Йорк), “Метелиця” в Чикаго та інші. Окремі з них виступали в Україні.

Українська молодь має змогу навчатися класичної та народної хореографії у знаній в США балетній школі, відкритій колишньою балериною Львівського оперного театру Приймою-Богачевською.

У 1930-і роки у США виникають українські аматорські студії, які створили такі повнометражні художні фільми, як “Наталка-Полтавка”, “Маруся”, “Запорожець за Дунаєм” та інші. В 1970-х-1980-х рр. створюються документальні фільми, зокрема, про пам'ятник Шевченкові у Вашингтоні, історію української імміграції в США (“За стерном долі”). Серед кінорежисерів найбільш відомими є Славко Новицький, Ярослав Кулинич, Богдан Солюк.

Перші українські майстри в галузі образотворчого мистецтва у США розписували церкви. Згодом з'являється ціла плеяда майстрів живопису, графіки, дизайну, що здобула освіту в Америці. Серед них Мирослав Мирощ, Василь Панчак, Джордж Полуга, Іван Кучмак, Ніколас Бервінчак, Джон Россолович.

Всесвітнє визнання здобув один із основоположників та яскравих представників так званої кубістичної скульптури Олександр Архипенко, який прибув до США в 1923 р. й створив тут понад 750 композицій. Скульптури князя Володимира Великого, Тараса Шевченка та Івана Франка, виконані Архипенком, встановлені в Українському культурному парку в Клівленді, ще одна скульптура Кобзаря його роботи прикрашає місто Керхенсон (штат Нью-Джерсі).

Близько ста українських скульпторів та художників прибуло до США із Західної Європи після Другої світової війни. У 1952 р. вони заснували Асоціацію українських артистів (художників і скульпторів), яка постійно організує виставки робіт митців українського походження, має свої художні студії, випускає журнал “Нотатки з мистецтва”. До найпопулярніших митців США належать Михайло Мороз, Едвард Козак, Ніколас Бутович, Яків Гніздоський, Любослав Гупалюк, Юрій Соловій, Андреас Дараган — автор пам'ятника Шевченкові у Вінніпегу (Канада, 1961 р.), Леонід Молодожанин — автор монумента Кобзареві у Вашингтоні (1964 р.) та багато інших. Серед молодших митців, народжених уже переважно в Америці, найбільш відомі Гіларій Зарицький, Лариса Лавриненко, Ілона Сочинська, Аня Фаріон, Оксана Цегельська, Ярको Цігаш, Христина Шмігель та ін.

Багато українських американців займаються декоративно-прикладними видами мистецтва. Кераміка, писанки, різьблення по дереву, виготовлені ними, продаються в магазинах США, експонуються на виставках.

Низку архітектурних споруд у США побудовано за проектами українців. Так, Юліан Ястремський спроектував церкви у Філадельфії та Нью-Арку, Аполінарій Осадца — храми в Нью-Йорку та Глен-Спей, Юрій Кодак — церкву-монумент у Баунд-Бруку (штат Нью-Джерсі) в пам'ять про голодомор 1930-х рр. в Україні.

Сприяють збереженню етнічної самобутності американських українців і численні музеї. Це й діючий з 1952 р. музей-архів у Клівленді з найповнішою збіркою преси та літератури діаспори, і музеї в Нью-Йорку (національний одяг, декоративне мистецтво, кілька тисяч документів і фотографій) та Стенфорді (близько 20 тис. примірників книжок та періодичних видань), і музеї українського народного мистецтва в Мейнор-коледжі (Філадельфія), і галерея сучасного мистецтва та національний музей-бібліотека в Чикаго (близько 10 тис. монографій і книжок, 100 назв періодичних видань), і національний музей-архів у Детройті (побутові речі, книжки тощо).

Важливу роль у культурному житті діаспори відіграють українські бібліотеки, організовані практично в усіх місцевостях, в яких проживають більшість менш чисельні українські громади: Філадельфії, Джерсі Сіті, Чикаго, Нью-Йорку, Літлтоні, Баунд Бруку, багатьох інших містах США. Фонди бібліотек нараховують десятки тисяч назв книжок, журналів, газет.

Значні фонди українознавчої літератури та архівних документів зосереджені в Українсько-американській збірці при Дослідницькому центрі імміграційної історії Міннесотського університету, відповідних центрах у Гарварді, Колумбійському та Іллінойському університетах, а також у відомому Гуверовському інституті в Стенфорді (штат Каліфорнія). У бібліотеці Конгресу США у Вашингтоні в 1989 р. відкрито українську секцію, яка налічує близько 70 тис. томів. Секція влаштовує виставки українських книжок, приурочені до знамен-

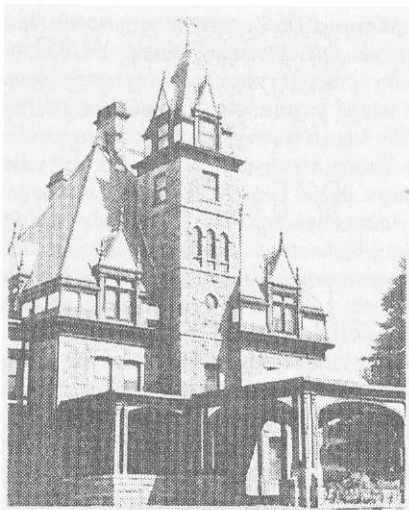

Рис. 6. Український музей у Стемфорді, штат Кентуккі

них дат в українській історії та роковин видатних діячів культури України. У 1990 р. вона видала бібліографічний покажчик "Шевченкіана в Конгресовій бібліотеці".

Від самого початку життя в Америці церква була для українців не тільки місцем відправлення релігійних обрядів, а й центром громадського та культурного життя. У церквах, що їх будували українські іммігранти, зазвичай розміщувалися недільні школи, бібліотеки. Тут же ставилися концерти, драматичні вистави, читалися лекції, влаштовувалися бенкети, танці тощо.

Українські священники були не тільки духовними лідерами вірних. Вони були лідерами громади в цілому: засновували різноманітні об'єднання, зокрема товариства взаємодопомоги, друкували газети, матеріально підтримували заняття мистецтвом тощо. Завдяки цьому українські священники відігравали надзвичайно велику роль у налагодженні організованого життя українців у Новому Світі, збереженні ними української мови та адаптації їх до місцевих умов.

Перша в Сполучених Штатах Українська греко-католицька Церква була заснована 1884 р. в містечку Шенандоа. У 1898 р. в США налічувалося вже понад 50 церков, які об'єднували переважно закарпатських українців-русинів. У 1913 р. виникла окрема Русинсько-американська Церква, а в 1915 частина вірних пориває з греко-католиками й засновує православну Незалежну народну Церкву. У 1920 р. ця Церква приєднується до заснованої перед тим в Україні Автокефальної православної Церкви. У 1909 р. в Нью-Арку (штат

Нью-Джерсі) виникла пресвітеріанська Церква, що поклало початок українському протестантському рухові в США.

Нині серед американців українського походження найбільше прихильників має Українська католицька Церква (УКЦ). У 1990 р. вона нараховувала понад 105 тис. зареєстрованих членів, 4 єпископів і 196 діючих священників, які обслуговували 196 парафій. Загальна ж кількість вірних цієї Церкви становить у США близько 250 тис. осіб. Майже при кожній парафії УКЦ існують численні інституції: братства, молодіжні клуби, місцеві відділення загальноамериканських організацій. Парафії утримують мережу освітніх установ: цілоденні й суботні школи, курси тощо. У тому ж 1990 р. при УКЦ діяли 2 коледжі (391 студент) і 5 семінарій (598 слухачів), зокрема, Колегія св.Василія, Мала семінарія та Семінарія св.Иосафата, 20 початкових шкіл (2,8 тис. учнів), а також мережа курсів українознавства та катехізису. Майже кожна парафія організувала власний хор, церковні округи мають свої радіопрोगрами, видають бюлетні, а в ряді випадків — газети. Так, у Філадельфії видається газета "Шлях", у Стемфорді — "Сівач", у Чикаго — "Нова зоря".

Другою за кількістю вірних (понад 240 тис.) у США є Карпаторуська католицька Церква (ККЦ) візантійського обряду, яка має близько 250 парафій. При ККЦ діє Візантійсько-католицька семінарія святих Кирила і Мефодія. Значна частина українців-русинів згуртована також навколо Карпато-руської православної греко-католицької Церкви, яка мала в 1970-х рр. понад 100 тис. вірних.

Більшість українців православного віровизнання належить до Української православної Церкви у США, яка має автокефальний статус, і Української православної Церкви в Америці, що перебуває під юрисдикцією константинопольського патріарха. УПЦ у США мала в 1990 р. 94 парафії, 86 священників і близько 100 тис. вірних. З 1950 р. вона видає місячник "Українське православне слово", а також щорічний альманах "Український православний календар". При парафіях діють численні релігійні та громадські організації, хори, школи. Адміністративний та культурно-релігійний центр УПЦ у США міститься в Банунд Бруку (штат Нью-Джерсі). Крім органів управління церковним життям, при центрі діють Українська православна ліга, що випускає щомісячний бюлетень, Науково-богословський інститут, архів-бібліотека та музей, шкільна референтура. Після смерті митрополита Мстислава нове керівництво УПЦ у США здійснило низку кроків у напрямі зміни автокефального статусу й переходу під юрисдикцію вселенського патріарха, зокрема 1995 р. було змінено офіційну назву Церкви (до того часу — УАПЦ). Остаточне питання про її статус вирішувалося на Соборі УПЦ у США в жовтні 1998 р. Намагання керівництва Церкви перейти під юрисдикцію вселенського патріарха підтримки не знайшло.

Українська православна Церква в Америці мала в 1980-х рр. 26 парафій, 35 священників і понад 10 тис. вірних. Церква видає кварталник "Український православний вісник".

Протестанти українського походження (близько 50 тис.) об'єднані в українських церквах або включені в загальноамериканські церкви. Найбільші громади мають Об'єднання українських євангельсько-баптистських церков та Євангельське об'єднання в Північній Америці. Перше з них нараховує 22 храми і 40 пасторів, які опікуються приблизно 10 тис. вірних. При Об'єднанні функціонує кілька релігійних і громадських організацій, діють хори, виходить періодичний орган "Післанець правди". Церква спонсорує щоденну радіопередачу "Голос Євангелія", розраховану на слухачів в Україні (щотижня транслюється також у кількох містах США). Організаційно протестантські церкви об'єднані в Конвенцію українських євангельських баптистів. Остання фінансує діяльність Українського місійного товариства, яке за роки своєї діяльності переслало в Україну тисячі примірників Біблії.

Значне число нащадків українських іммігрантів (до 200 тис., за оцінкою фахівців) належить до російських церков у США, зокрема до Російської православної греко-католицької Церкви в Америці.

Незначна кількість українців дотримується Рунвіри (Рідної української віри), яка становить спробу відродження вірувань наших предків дохристиянського періоду історії.

Із середовища української діаспори в США вийшла низка відомих письменників, поетів, критиків. Діє засноване 1954 р. Об'єднання українських письменників на еміграції "Слово", яке нараховувало на кінець 1970-х рр. понад 150 членів. Серед них добре знані і в Україні Василь Барка, Докія Гуменна, Святослав Гординський, Галина Журба, Роман Завидович, Юрій Шерех та ін. Письменники молодшої генерації, які друкуються також англійською мовою, згуртовані навколо неформального об'єднання — Нью-Йоркської групи. До неї входять Богдан Бойчук, Георгій Коломієць, Богдан Рубчак, Юрій Тарнавський та ін. Кілька письменників українського походження, орієнтованих, головню, на загальноамериканську аудиторію, пишуть англійською мовою. До них належить, зокрема, Марія Блок-Галун, яка вводить українську тематику в англомовні книжки для молоді.

Літературні фонди (Антоновичів, ім.І.Франка та інші) провадять щорічні конкурси на кращі твори представників української діаспори.

Важливим джерелом інформації про події в Україні та про життя діаспорних громад є для українських американців власні газети, журнали, а також радіо- і телепрограми, що виходять як українською, так і англійською мовами. У цілому в США виходить близько 80 різноманітних періодичних видань, розрахованих на осіб українського походження.

Найстарішою та найпопулярнішою в середовищі української діаспори в США є газета "Свобода" (заснована в 1893 р., виходить у Джерсі Сіті, штат Нью-Джерсі, за сприяння Українського народного союзу). УНС видає також

дитячий щомісячний журнал "Веселка" (з 1933 р.) та англомовний тижневик "Ukrainian weekly".

Тричі на тиждень у Філадельфії виходить католицька газета "Америка" (орган Союзу українців-католиків "Провидіння", заснована в 1912 р.). Українська католицька Церква спонсорує також видання газет "Нова зоря" (Чикаго), "Шлях" (Філадельфія) та "Сівач" (Стемфорд, штат Кентуккі).

Тижневик "Народна воля" (виходить з 1911 р. в Скрантоні, штат Пенсильванія) та англомовний кварталник "Forum" (існує з 1967 р.) друкуються за сприяння Запомогового союзу американських українців.

Жіночий щомісячний журнал "Наше життя" видається з 1944 р. Союзом українок Америки.

Існує кілька видань партійного спрямування. "Національна трибуна" (Нью-Йорк) відбиває ідеологічні погляди Визвольного фронту, а "Українські вісті" (Детройт) репрезентують політичні позиції Української республіканської демократичної партії.

Крім того, виходить низка церковних видань, а також періодичних органів громадських об'єднань української діаспори в США: англомовний інформаційно-політичний часопис "Ukrainian Quarterly" (орган Українського конгресового комітету Америки), наукові журнали ("Український історик", "Harvard Ukrainian Studies" та ін). Значне число книжок — художня література, публіцистика, наукові дослідження — друкуються у видавництвах "Смолооскип" (Балтімор, штат Меріленд, від початку 1990-х рр. — Київ) та "Пролог" (Нью-Йорк).

У різних містах США виходить кілька десятків українських радіопрограм. Крім того, українською мовою ведуться щоденні передачі "Радіо Свобода" та "Голос Америки". В Торонто і Нью-Йорку з 1992 р. виходить щотижнева україномовна телепрограма "Контакт", яка передається по кабельному телебаченню.

Провідна роль у самозбереженні українцями США своєї ідентичності належить створеній ними багатогранній і розгалуженій структурі власних етнічних організацій.

Однією з координуючих та репрезентативних установ українців у США є Український конгресовий комітет Америки, який об'єднує близько 60 центральних організацій та понад 700 їхніх первинних осередків на місцях. Громадську діяльність в окремих місцевостях координують кілька десятків відділів УККА. При Конгресовому комітеті діє Шкільна рада, яка планує та координує українознавче навчання в цілоденних і суботніх школах. Діяльність УККА фінансується за рахунок пожертв членів української громади.

Ще одним координаційним і репрезентативним центром української діаспори в США є Українсько-американська координаційна рада (УАКР).

У структурі організованого життя українців у США власне економічні організації посідають відносно скромне місце. Це в основному кредитно-страхові установи та кооперативи. Станом на 31 грудня 1993 р. в Сполучених

Штатах діяли 23 українські кредитні кооперативи, які загалом нараховували майже 64 тис. членів і володіли сукупним оборотним капіталом на суму 925 млн. доларів. Союз українських купців і промисловців США об'єднує власників понад 2 тис. підприємств.

Серед жіночих товариств найбільш чисельним є Союз українок Америки (СУА). Активну діяльність (освіта і виховання, з'їзди, вишкіл у таборах тощо) провадять такі молодіжні організації, як Пласт, Спілка української молоді Америки (СУМА), Об'єднання демократичної української молоді (ОДУМ), Ліга української молоді Північної Америки та Молоді українські націоналісти.

Засновано Федерацію студентів українського походження, в рамках якої працюють українські студентські клуби. Дедалі помітніше виявляє себе Українсько-американська асоціація університетських професорів, яка, зокрема, фінансує українознавчі дослідження та публікації.

Діють також професійні товариства, найчисельніші серед яких — інженерів і лікарів — видають свої професійні журнали, та кілька ветеранських організацій.

КАНАДА

Перепис населення Канади 1991 р. зафіксував 1 млн. 54,3 тис. осіб українського походження. 406,6 тис. або 38,6% з них зазначили своє єдине українське (обоє батьків — українці), а 647,6 тис. або 61,4% — змішане походження (один із батьків — неукраїнець). Обидві ці групи становили 3,8% всього канадського населення, що робить українську етнічну спільноту однією з найбільших етнічних меншин Канади. За чисельністю вона посідає п'яте місце серед етнічних спільнот цієї країни, поступаючись тільки британцям (англійцям, шотландцям, валлійцям та ірландцям разом), французам, німцям та італійцям.

Попередній перепис населення, який відбувся в 1981 р., зафіксував у Канаді 755,0 тис. осіб українського походження, які становили 3,1% всього канадського населення. Єдине походження (обоє батьків — українці) мали 529,6 тис. або 70,1%, а змішане — 225,4 тис. або 29,9% українців. Зростання чисельності українського населення протягом міжпереписного періоду 1981-1991 рр. на 299,3 тис. осіб або на 39,6% пояснюється насамперед підвищенням рівня національної свідомості етнічних українців, багато з яких уперше визнали своє походження. Про це, зокрема, свідчить зростання за десять років майже в 2,9 раза чисельності українців змішаного українського походження, тоді як чисельність українців єдиного походження за цей же період зменшилася в 1,3 раза.

Більшість українців за даними перепису 1991 р. проживала в провінціях Онтаріо (275,4 тис.), Альберта (266,2), Британська Колумбія (177,9), Манітоба (165,9), Саскачеван (131,1), Квебек (23,8) і Нова Шотландія (6,9).

Рис. 7. І.Пилипів і В.Єлиняк — перші українські переселенці до Канади

Із міських поселень найбільше українців було в Едмонтоні (121,3 тис.), Вінніпегу (105,9), Торонто (91,5), Ванкувері (79,0), Калгарі (52,4), Саскатуні (31,6), Ріджайні (24,1), Гамільтоні (22,7), Монреалі (19,9), Таңдер-Бей (18,2), Сент-Кетерін-Ніагарі (18,1), Оттаві (15,5), Вікторії (12,3), Віндзорі (10,0), Ошаві (8,8), Лондоні (8,8), Кіченері (8,3), Садбері (6,9) і Галіфаксі (3,5).

За даними демографічного обстеження чисельності та розселення етнічних груп 1986 р., лише 8% українців народилися за межами Канади. З цих 76,5 тис. іммігрантів 27,9 тис. прибули до Канади до 1946 р., 30,8 тис. — між 1946 і 1955 рр., 7,9 тис. — між 1956 і 1966 рр. і 9,8 тис. — між 1967 і 1986 рр. Більшість тих, хто прибув за два останні періоди, перебралася до Канади зі США та Великобританії. З кінця 1970-х рр. стала зростати еміграція українців з Польщі, Чехословаччини та Румунії, а з середини 1980 — з України. До 1991 р. з цих країн прибуло до Канади близько 10 тис. осіб. Більшість осіла в Торонто.

Загалом же історія українських поселенців у Канаді має понад сто років. Сьомого вересня 1891 р. з пароплава "Ореон" у канадському порту Галіфакс зійшли двоє українських селян — Іван Пилипів і Василь Єлиняк із села Небилів на Станіславщині (нині — Івано-Франківська область). Це були перші офіційно зареєстровані на канадській землі українці. Їхні позитивні відгуки, а також рекламні заходи канадського уряду, який наприкінці XIX ст. заохочував широкомасштабну еміграцію з Центральної, Південної та Східної Європи

для сільськогосподарського освоєння своїх величезних і майже безлюдних західних територій, спричинилися до масового переселення малоземельних і безземельних українських селян за океан.

Значну роль у стимулюванні еміграції із західноукраїнських земель до Канади відіграв однодумець і шкільний товариш І.Франка, професор Львівської вчительської семінарії, фахівець у галузі ботаніки, сільського господарства та політичної економії Йосип Олеськів. Прагнучи допомогти населенню Галичини вибратися зі злиднів та поневірянь, він детально вивчив ситуацію в різних країнах, що запрошували до себе переселенців. Й.Олеськів дійшов висновку, що за природою та кліматом, родючістю та кількістю вільних земель, умовами їх надання, а також наявністю політичних свобод найбільше підходила для поселення українських селян саме Канада. Свої міркування він виклав в опублікованій на початку 1895 р. у Львові брошурі "Про вільні землі". З неї українці, зокрема, довідалися, що канадський уряд надає переселенцям у степових провінціях наділи в 64,7 гектара землі за символічну плату в 10 доларів. Того ж року Й.Олеськів за пропозицією "Просвіти" побував у Канаді, де особисто ознайомився з умовами поселення українських селян у цій країні. Підсумком поїздки стало ініційоване ним створення Допомогового комітету емігрантам, який консультував і захищав інтереси переселенців, а також видання в тому ж році другої брошури під назвою "О еміграції". Ці видання та усні виступи Й.Олеськіва значною мірою заповнили прогалину в об'єктивній інформації про Канаду й стали потужним поштовхом до еміграції в цю країну.

Доречно зазначити, що офіційні власті Австро-Угорщини негативно ставилися до еміграції та всяляко перешкоджали поширенню інформації про інші країни. За ведення агітації серед селян на користь еміграції винні притягалися до штрафів і навіть судового переслідування. Саме так сталося, зокрема, з І.Пилипівим, який навесні 1892 р. повернувся до свого села, щоб забрати до Канади свою родину та родину В.Єлиняка. Його розповіді про можливість отримання земельних наділів у Канаді викликали живий відгук в односельчан, які навіть дали йому завдаток на придбання квитків до цієї країни. На підставі цього поліція звинуватила І.Пилипіва в підбурюванні до виїзду й заарештувала його. Провівши кілька місяців у в'язниці, він лише в 1893 р. зміг повернутися до Канади.

У національних архівах Канади збереглося чимало документів і матеріалів, які свідчать, що українські іммігранти були чи не найбіднішими серед тих, хто прибував у цю країну. Вони часто не мали навіть мінімуму в 25 доларів, що їх за імміграційними правилами мусили мати переселенці для проживання на перших порах у цій країні.

Незважаючи на подібні перешкоди, еміграція до Канади набула масового характеру. До початку Першої світової війни сюди прибуло близько 170 тис. українців, майже всі (90-95%) — з австро-угорської частини України. Вони направлялися переважно в новоутворені степові провінції — Манітобу, Саска-

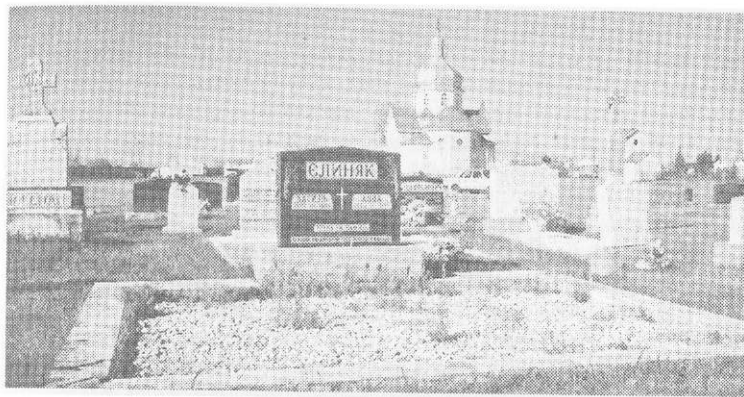

Рис. 8. Поховання одного з перших двох достовірно відомих українських іммігрантів у Канаді Василя Єлиняка

чеван та Альберту, де канадський уряд надавав поселенцям так звані гомтеди — земельні ділянки площею 65 гектарів. Українські іммігранти прагнули селитися на нових місцях компактно й заснували цілий ряд етнічно однорідних поселень — колоній. Зберігаючи пам'ять про батьківщину, ім часто давали назви міст, сіл, окремих місцевостей чи видатних діячів України. Так на карті Канади з'явилися назви "Україна", "Київ", "Полава", "Тернопіль", "Снятин", "Сокаль", "Коломия", "Шипинці", "Витків", "Січ", "Ольга", "Дніпро", "Дністер", "Збруч", "Карпати", "Запоріжжя", "Січ", "Шевченко", "Хмельницький" тощо. Нині в Канаді понад 200 місцевостей і шкільних округ мають українські назви.

Слід зазначити, що не всі поселення з українськими назвами в Канаді були засновані українцями. Наприклад, містечко Одеса в провінції Онтаріо існувало завдо до масової імміграції українців у Канаду й названо так 1854 р. у зв'язку з Кримською війною. Не пов'язані з переселенням українців за океан і два населені пункти в провінції Манітоба, які мають назву "Хортиця". Цю назву принесли в середині 1870-х рр. до Канади німецькі поселенці-меноніти — нащадки німецьких колоністів, яких Катерина II переселила на острів Хортицю після зруйнування Запорозької Січі.

Протягом 15 років (до 1905 р.) українські поселення вирости по всій території прерій Західної Канади, перетворивши ці цілинні, мало заселені корінними жителями землі в освоєну й економічно продуктивну зону. Українські поселення, яких сьогодні налічується близько 180, стали невіддільною частиною геодемографічного ландшафту степової частини Канади. Внесок українців у розбудову цього краю дає підставу стверджувати, що концепція народів-засновників,

до яких у Канаді традиційно зараховують англіців і французів, потребує певного уточнення. Коли мова йде про канадський Захід, то до народів-засновників цих провінцій Канади безумовно належать, на нашу думку, також українці.

Значно менша частина українських іммігрантів знаходила роботу у видобувній промисловості, на будівництві житла, доріг, водогонів тощо.

Впродовж майже 30 років (від початку 1890-х до 1920 р.) в канадських часописах, а також офіційних джерелах національність українців зазначалася такими назвами, як **“буковинці”**, **“галичани”**, **“русини”**, **“австрійці”**, **“поляки”**. Назву **“українці”** вперше подано в канадському часописі 1915 р. Вона швидко витісняє регіональні самоназви, а також назви за країною громадянства і з 1919 р. стає єдиною, що сприяло об'єднанню вихідців із різних українських земель.

Дослідження, проведені в Канаді 1921 р., зафіксували надзвичайно низький освітній рівень українських іммігрантів: понад половина з них (51%) була неписьменною. За словами канадського дослідника Ю. Стефаніка, українські переселенці *“були у величезній більшості сірою масою, без священників, без провідників, без інтелігенції. Приїхали вони, як голій у терня, безіменні, часто незграпотні”*. Це викликало упереджене ставлення з боку англосаксонського населення до українців як до нижчих від себе й нездатних до цивілізованого життя. Особливо страждали від шовіністичних настроїв і дискримінації українські іммігранти в перші десятиліття свого поселення в Канаді. Одна з тодішніх канадських газет писала: *“З усіх місцевостей надходять вісті, що руські поселенці є дуже гидким народом. Самий їхній вигляд свідчить про те, що вони належать до найнижчої раси людей”*. Священик Дж. С. Вудсворт, який згодом став лідером канадських соціал-демократів, пропонував у своїй книжці *“Strangers within our gates”* (*“Чужинці біля наших воріт”*) *“розпорозити чужинців між канадцами й тим самим прискорити їхню асиміляцію”*. Звинувачення й образи на адресу українських іммігрантів висловлювалися навіть вищими посадовими особами. Так, міністр Олівер переконував парламент, що *“галичани... є перешкодою для прогресу й цивілізації країни”*. А прем'єр-міністр провінції Манітоба Р. Роблін, виступаючи на мітингу в містечку Голленд, звертався до англосаксонської аудиторії: *“Я вас питаю, чи русини і духобори, які нічого не знають про наші інституції, про наші права, які не розуміють духа, що править нами, можуть бути вам рівні? Чи є сенс тим людям давати ті самі права, які маєте ви, ті, що народились і виховались на англійській землі?”* (Зазначимо, що згадані тут духобори — це росіяни, прихильники християнської секти, яка заперечує обрядовість православної Церкви; близько 8 тис. їх переселилось у 1898 р. з Росії в Канаду).

Щоб перебороти ці упередження та негативні стереотипи щодо себе, українські переселенці мусили довести свою волю й спроможність успішно адаптуватися до умов канадського суспільства, бути гідними його членами. Для цього необхідно було, передусім, докласти значних зусиль щодо піднесення свого

освітнього та фахового рівня, виявити себе в сфері політичної та громадської діяльності. Завдяки наполегливій і самовідданий праці українські іммігранти досить швидко досягли перших успіхів, що змусило англосаксонське населення змінити своє ставлення до українців. Ще до Першої світової війни українські ферми зміцніли, українські діти стали навчатися в канадських школах, а самі іммігранти дедалі активніше прилучалися до бізнесу та громадського життя. На смугах українського поселення, що простяглися по канадських преріях від Південно-Східної Манітоби до Едмонтона, з'явилися перші суто українські заклади, церкви й народні дома, читальні й просвіти. Сформувалися загально-канадські українські організації. Вихід у 1903 р. газети *“Канадійський фермер”*, а згодом й інших друкованих видань — пресвітеріанської газети *“Ранок”* (з 1905 р.), соціалістичної *“Червоний прапор”* (*“Робочий народ”*, з 1907 р.), націоналістичної *“Український голос”* (з 1910 р.), греко-католицької *“Канадійський русин”* (з 1911 р.) тощо — знаменував початок розвитку в Канаді українського друкарства. Все це водночас із поступовим піднесенням матеріального рівня життя робило іммігрантів соціально й політично впевненішими.

І все ж труднощі пристосування до незвичних соціально-економічних відносин, незнання чи погане знання мови, законів, інституцій, традицій, особливостей побуту нової країни, а також відверто вороже ставлення до себе, як і до деяких інших іммігрантських груп, з боку шовіністично налаштованих верств населення помітно позначалися на соціально-психологічній атмосфері навколо українських переселенців упродовж тривалого часу, фактично аж до Другої світової війни.

Це посилювало серед них почуття відчуженості од решти канадського суспільства й прагнення створити на канадському ґрунті, особливо в сільській місцевості західних провінцій, своєрідні *“малі України”*, тобто, осередки з характерними ознаками культурного, суспільного, економічного життя українців. Складовими їх елементами були невеликі торговельні та промислові підприємства, продуктові й галантерейні крамниці, кредитні спілки й кооперативи, діяльність яких здебільшого обмежувалася обслуговуванням членів самої української громади. Створення мережі таких підприємств відіграло значну роль у виживанні української спільноти, проте не могло стати основою її інтегрування в соціально-економічний організм країни. Потрібні були структурні зміни в середовищі української імміграції, зокрема, суттєве збільшення частки міського населення (80% канадських українців у 1921 р. займалися землеробством), залучення значно більшого числа українців до сфери промисловості та бізнесу.

Тогочасні українські поселення в Канаді зберігали багато рис українського села, українського побуту. На вулицях, у муніципалітеті, в крамницях, на пошті, на елеваторі чи залізничній станції — всюди чути було українську мову. Можна було побачити українські глинобитні хати під стріхою. Під час свят, на весілля, до церкви, на похорони люди (особливо жінки) вбиралися в *“старо-*

крайовий стрій” — український національний одяг: кожухи, свитки, вишиті сорочки, хустки, намиста тощо. Зберігалися, щоправда, в дещо зміненому вигляді, народні традиції та обряди, зокрема весільні, а також українська троїста музика, коломийки, народні пісні, колядки, щедрівки. Виконувалися й створені вже в Канаді пісні про гірку долю перших поселенців, про тугу за рідним краєм.

Місцева влада в таких поселеннях перебувала (і тепер перебуває) переважно в руках українців. Вони обіймали посади рівів (голів), каунсилменів (членів місцевої виборної ради), секретарів, бухгалтерів, принципалів (директорів) шкіл. У багатьох містечках і фермерських поселеннях учителі, лікарі, адвокати, судді — здебільша українці. Проте діловодство ведеться тільки англійською мовою.

Зростаючу інтеграцію українців у життя канадського суспільства продемонструвало обрання в 1912 р. Федора Стефаника членом муніципальної ради Вінніпега. Наступного року Андрій Шандро в Альберті й Тарас Фарлей у Манітобі обираються до провінційних законодавчих органів.

Необхідно зазначити, що офіційна політика канадського уряду щодо українських емігрантів еволюціонувала від байдужості й жаху перед “юрбою жебраків” до загального визнання високої працездатності, моралі, національної та людської гідності, демократизму, громадської та політичної активності українців. Значний внесок української громади в культурну скарбницю та економіку держави неодноразово був високо оцінений урядом Канади. Цей прогрес у стосунках між державою й українською етнічною групою був зумовлений передусім ростом цивілізованості самого канадського суспільства. Траплялися на цьому шляху й негативні моменти, періоди дискримінації національних меншин, українців зокрема. Залишки упередженого ставлення та недовіри вилилися в часи Першої світової війни в підозру, що українці як вихідці з Австро-Угорщини можуть скласти “п’яту колону” в Канаді. Згідно із законом про воєнні заходи, ухваленим парламентом влітку 1914 р., майже 6 тис. австро-угорських громадян, у більшості своїй українців, було інтерновано в концентраційних таборах.

Але в цілому офіційні кола усвідомлювали необхідність створення певних умов для адаптації переселенців у нове середовище та збереження їхньої етнічної самобутності, мови, культури, переконавшись із часом, що від цього виграє все суспільство.

У релігійній сфері українські іммігранти певний час залишалися без проводу своїх церковних лідерів. Тільки 1902 р. митрополит Андрей Шептицький направив до Канади трьох постійних українських священослужителів з ордену василіан. У 1910 р. він сам здійснив двомісячну поїздку по Канаді, під час якої пообіцяв парафіянам поліпшити справи богослужіння. Наслідком його місії стало направлення до Канади в 1912 р. колишнього префекта греко-католицької семінарії у Львові єпископа Никити Будки. Наступного року в Канаді була зареєстрована Українська католицька Церква (УКЦ) візантійського обряду.

Утворення в липні 1918 р. православного братства в Саскатуні поклало початок заснуванню Української автокефальної православної Церкви в Канаді, яку підтримала більшість буковинців. Великою моральною підтримкою для православних стало утворення в 1919 р. Автокефальної православної Церкви в Україні. Протягом 1920-х-1930-х рр. православний рух, незважаючи на активну опозицію з боку греко-католиків, дедалі посилюється. Полеміка, часом дуже гостра, між українськими православними та греко-католиками змушувала їх у боротьбі за вірних посилювати свої організаційні зусилля. Відтак це змагання пішло на користь як обом церквам, так і українській громаді в цілому.

Після закінчення Першої світової війни відновилася широкомасштабна еміграція із Західної України, зумовлена значною мірою політичними переслідуваннями, насамперед в окупованій Польщею Галичині в роки правління режиму Ю.Пілсудського. Особливої інтенсивності еміграційні процеси набули після ухвалення Канадського імміграційного акта 1923 р., згідно з яким дозволялася еміграція з території країн, що були раніше воєнними противниками Канади. Однак із початком великої депресії 1929 р. імміграція українців у Канаду фактично припинилася. Всього до початку Другої світової війни сюди прибуло приблизно 68 тис. українців, переважно з Галичини та Волині.

Нові іммігранти мали вищий, ніж їхні попередники, освітній і професійний рівні. Але в умовах жорстокої кризи й пов’язаної з нею масового безробіття змушені були селитися в тих же степових провінціях і займатися сільським господарством. Економічні та соціальні успіхи, досягнуті українцями впродовж попереднього періоду життя на новій батьківщині, зазнали в цих умовах серйозних випробувань. Проте економічна криза спонукала також до згуртування й взаємопідтримки перед лицем небезпеки. У ці скрутні часи українські поселення в Канаді, будучи певною мірою самодостатніми, замкнулися в собі. Типове містечко українців обов’язково мало свою церкву, кондитерську або продуктову та галантерейну крамницю, спортивний майданчик, народний будинок із читальнею. Значна частина молоді не вирушала в цей час у міста, де було велике безробіття, а залишалася при батьках на фермах. Це затримало процес урбанізації українських канадців, але й зменшило тиск на них асиміляції.

Українці стали брати активнішу участь у політичному житті Канади. Більшість українських іммігрантів спочатку поділяла аграрні соціалістичні погляди Радикальної партії Західної України. Проте невдовзі виявилася тенденція до поділу української громади за політичними поглядами на два табори. Якщо одні схилилися до марксистської інтернаціоналістської орієнтації, то другі підтримували передусім ідею незалежності України.

Складний шлях зростання, внутрішньої боротьби й занепаду пройшов український соціалістичний рух у Канаді. У 1907 р. утворилася українська секція Соціалістичної партії Канади, яка 1909 р. мала вже десять осередків. Федерація українських соціал-демократів у Канаді (ФУСД) була заснована

1909 р. у Вінніпегу й наступного року ввійшла до канадської Соціал-демократичної партії. У 1914 р. ФУСД була перейменована в Українську соціал-демократичну партію, що налічувала 2 тис. членів. У вересні 1918 р. вона була заборонена урядом як пробільшовицька.

Того ж року іммігранти, які співчували більшовицькій революції в Росії, заснували Товаришення (товариство) Український робітничий дім.

Невдовзі було створено кілька нових громадських організацій, які обстоювали права українських поселенців. 1922 р. постало Робітниче запомогове товариство (РЗТ). Під його впливом при парафіях обох основних конфесій українських поселенців — православної та греко-католицької — виникли Українська ліга самодопомоги (1927 р.) та Український католицький братський союз (1932 р.).

Набув поширення кооперативний рух. Найпотужнішим українським економічним об'єднанням стала Елеваторна компанія русинських фермерів, заснована 1917 р. Певний час вона володіла одинадцятьма елеваторами в Манітобі й чотирма в Саскачевані.

Дедалі більше українців ставали підприємцями, започатковували власний бізнес. Характерною рисою цього процесу була взаємопідтримка українських поселенців. Зокрема, набуло поширення гасло **"свій до свого"**, відповідно до якого в господарських та інших справах зверталися передусім до своїх земляків.

Найвпливовішим політичним осередком того часу було Товариство український робітничо-фермерський дім (ТУРФДім), яке отримало офіційний статус 1924 р. При ньому діяли жіноча й молодіжна секції. ТУРФДім вживав заходів, спрямованих на поліпшення становища трудящих в умовах економічної кризи. У 1920-і рр. ця соціалістична організація підтримувала контакти з урядом радянської України й мала значну підтримку серед робітників і частини фермерів. За прикладом Вінніпега, де на кошти громади було споруджено перший будинок ТУРФДому (раніше, ніж це зробило Товаришення Український робітничий дім), такі будинки стали будувати в різних містах Канади. Вони стали осередками культурно-освітньої та мистецької діяльності українських громад. У них розгорнули свою роботу драматичні гуртки, оркестри, хори, танцювальні ансамблі, читальні з бібліотеками. У багатьох містах відкрилися українські школи. Для дорослих влаштовувались лекції на суспільні теми, організовувалися курси української грамоти для неписьмених.

Інша частина іммігрантів, яка підтримувала Українську Народну Республіку, Західно-Українську Народну Республіку чи гетьманщину, створила в Канаді низку некомуністичних організацій. Виникають такі політичні об'єднання, як Січ (1924 р.), що згодом трансформувалася в Союз гетьманців-державників, Союз українців самостійників (1927 р.), Українське національне об'єднання (1931 р.) тощо.

Першим українцем, який став членом федерального парламенту в 1926-1935 рр. від провінції Альберта, був Михайло Лучкович. У парламенті він захи-

щав права українців, боровся з їх дискримінацією, зокрема при наймі на роботу. Про те, що така діяльність була вкрай необхідна, свідчить, наприклад, канадський історик Джеймс Грей: *"... Будь-хто з українським чи польським прізвищем не мав жодних видів на працю, крім грубої фізичної". Нафтові компанії, банки, іпотечні фірми, фінансові й біржові маклери та більшість роздрібних і комерційних компаній, за винятком компанії Гадсон-Бей, дискримінували проти всіх неанглосаксів. Для молодих українців і поляків існувала ймовірна розв'язка, якщо вони могли подолати проблему акценту. Вони також могли змінити свої прізвища".* Поряд із боротьбою за права українських канадців, М. Лучкович активно виступав на захист українців, які проживали на своїх історичних землях, зокрема в Польщі та радянській Україні. У 1933 р. в своїй промові він інформував парламент про голодомор в Україні й закликав канадський уряд до відповідних акцій.

У передвоєнний період у середовищі української спільноти посилювалося політичне протистояння. Якщо члени соціалістичних українських організацій воювали в складі добровольчих бригад на боці республіканської Іспанії, то інші спрямовували симпатії в бік нацистської Німеччини, сподіваючись, що в разі її війни з СРСР останній розпадеться і Україна стане незалежною. І ті, й другі опинилися в складному становищі після укладення пакту Молотова-Ріббентропа, початку німецької агресії проти Польщі та оголошення Великобританією війни Німеччині.

Обидва політичні табори українських канадців надавали всю можливу моральну й матеріальну допомогу українському населенню Східної Галичини, Буковини, Закарпаття та Волині в його боротьбі за національне визволення. Збиралися гроші для сімей політичних в'язнів, для видання національної преси, влаштовувалися демонстрації протесту проти дискримінації українського населення цих земель. Координувало роботу в цьому напрямі Товариство допомоги визвольному рухові в Західній Україні, що існувало до 1939 р.

Напад Німеччини на СРСР викликав новий спалах дебатів, але Радянський Союз був тепер уже союзником Канади і це не могло не позначитися на політичній боротьбі в середовищі української громади. Війна зумовила патріотичне піднесення українських канадців. Вони активно купували облигації воєнної позики, допомагали організації Червоний Хрест. У різних місцевостях Канади виникли Українські комітети допомоги батьківщині, які зібрали сотні тисяч доларів на закупівлю медикаментів для Червоної армії. Близько 40 тис. українців вступило до Збройних сил Канади.

Координаційним центром суспільного життя українців у Канаді значною мірою став створений у листопаді 1940 р. Комітет українців Канади (КУК), який пізніше активно сприяв еміграції до Канади українців із таборів для переміщених осіб у Європі. У роки війни канадський уряд як союзник СРСР поновив легалізацію забороненої в червні 1940 р. соціалістичної прорадянської

організації ТУРФДім, повернув власникам конфісковані Українські робітничі дома й сплатив відшкодування за продане та знищене майно. Незабаром ТУРФДім змінив свою назву на Товариство об'єднаних українських канадців (ТОУК).

У повоєнний період політичне протистояння в середовищі української діаспори тривало, зокрема прихильники соціалістичної орієнтації намагалися перешкодити в'їздові до Канади переміщених осіб, мотивуючи це тим, що всі вони є воєнними злочинцями й нацистськими колабораціоністами. Канадський уряд перевіряв ці звинувачення й визнавав їх у переважній більшості безпідставними. Внаслідок отриманого дозволу близько 35 тис. українців, більшість яких походила із Галичини й Буковини, але значна частина була й зі Східної України, прибули протягом 1947-1955 рр. до Канади.

Нові іммігранти справили помітний політичний і культурний впливи на українську громаду. Вони заснували такі нові організації, як Ліга визволення України (1949 р.) і рух скаутів "Пласт" (1948 р.), а також влилися до вже існуючих українських організацій, значно збільшивши їх чисельно та активізувавши їхню діяльність.

Суттєвих змін із часом зазнали територіальне розміщення та соціально-поселенська структура українського населення Канади. Посилалась його міграція за межі території свого первісного розселення. Якщо в 1931 р. в трьох степових провінціях Західної Канади проживало 84% всіх осіб українського походження, то в 1981 — тільки 60%. Найбільше переміщення спостерігається до сусідніх провінцій — в Онтаріо, де в 1931 р. проживало 10,9%, а в 1981 — вже 27% українців Канади, і в Британську Колумбію, де за ці ж роки відповідний показник зріс з 1 до 10%.

Упродовж цього періоду суттєві зміни відбулися й у співвідношенні міського та сільського українського населення: частка міських жителів зросла з 29,5 до 76%, а сільського відповідно зменшилася з 70,5 до 24%. Це стало наслідком зростання освітнього рівня молоді, модернізації сільськогосподарського виробництва та скасування дискримінаційних щодо осіб українського походження обмежень у працевлаштуванні. Певною мірою позначилося також те, що післявоєнні мігранти селилися здебільшого в містах.

Частка сільського населення серед українців зменшилася з 66% у 1941 р. (на 20% вище від середнього канадського рівня) до 25 в 1971 (лише незначною мірою вище від середнього рівня по Канаді). У міру зміни соціально-поселенської структури змінювалась і структура занять українських канадців.

Однак за рівнем освіти, прибутків, входження до престижних прошарків населення українці тривалий час усе ще відставали від середньоканадського рівня. Наприклад, у 1971 р. середній прибуток в українській спільноті був найнижчим серед національних меншин, за винятком індіанців та ескімосів. Англо-канадська група, яка охоплювала 45% усього населення, репрезентувала того ж року

86% канадської економічної еліти. Усі інші етнічні групи (за винятком французів), становлячи разом 27% населення, представляли лише 5% цієї еліти.

Незважаючи на розуміння важливості освіти для отримання гідного місця в канадському суспільстві, українці тривалий час відставали за цим показником від більшості етнічних груп. Це зумовлювалося низкою причин: низьким стартовим освітнім рівнем українських іммігрантів, характером їхнього розселення (на фермах, далеко від навчальних закладів), фінансовою неспроможністю на перших порах проживання в Канаді посилати дітей на навчання в міста тощо.

Ситуація докорінно змінилася після Другої світової війни, коли і в сільській місцевості з'явилася густа мережа шкіл, поліпшився загальний матеріальний стан українського населення, а його більшість перебралась у міста. Внаслідок цього за рівнем освіти українці стали швидко наздоганяти інші етнічні групи країни. За даними перепису населення 1986 р., освітній рівень української етнічної групи був уже навіть трохи вищий, ніж у більшості інших національних меншин. З числа українців у віці понад 15 років 10% мали закінчену університетську освіту й ще 10% хоча б рік провчилися в університеті. Такі ж показники щодо вищої освіти мали англо-канадці, щоправда, в канадців єврейського і китайського походження вони були ще вищі. З другого боку, частка тих, хто мав освіту в обсязі 9 класів і менше, залишалася в українців більшою, ніж в інших етнічних групах Канади.

Помітні зрушення сталися в соціальному становищі українських канадців у 1970-і-1980-і рр. В усіх галузях суспільного життя вони вийшли на середньоканадські показники або перевершили їх. Середній прибуток українців у 1981 р. становив 11,8 тис. доларів проти 11,0 тис. по країні в цілому.

Значні зміни сталися в повоєнні роки у мовно-культурному статусі українських канадців. Впродовж 1951-1971 рр. уживання української мови як рідної зменшилось у віковій категорії до 9 років з 61 до 21%, у категорії від 10 до 19 років — з 85 до 30%. Такий стан справ не міг задовольнити українську громаду, яка хоч і прагнула інтегруватися в головне річище канадського суспільства, але не бажала розчинятися в англо-канадській більшості.

Не дивно, що наприкінці 1960-х на початку 1970-х рр. саме українці відіграли провідну роль у русі за багатокультурність. Концепцію цієї політики представив 1963 р. на розгляд канадського парламенту сенатор українського походження Павло Юзик. Завдяки зусиллям українців у 1970 р. всі степові провінції ухвалили закони, які дозволяли шкільним радам вводити двомовне англо-українське навчання. У 1971 р. федеральний уряд Канади запровадив політику багатокультурності — визнання мовних і культурних прав національних меншин і підтримку їхніх зусиль щодо збереження та розвитку своєї ідентичності на державному рівні. Згодом аналогічні закони ухвалили й провінційні уряди.

Політика багатокультурності відкрила нові можливості для української громади. Зросло представництво осіб українського походження в провідних

інституціях канадського суспільства, вони стали відігравати дедалі помітнішу роль у політичному житті Канади. Всього до початку 1990-х рр. членами вищого законодавчого органу Канади — федерального парламенту — обиралися 62 українці. Діячі українського походження працювали в канадському сенаті, призначалися на важливі посади в уряді.

Першу міністерську посаду серед українських канадців обійняв М.Стурр (Старчевський). Він був міністром праці в уряді Д.Діфенбекера (1958-1963 рр.). Рой Романов і Лаврентій Декур очолили політичні партії в провінційних законодавчих органах у Саскачевані та, відповідно, Альберті. Дон Мазанковський був федеральним міністром фінансів і заступником прем'єр-міністра в уряді Б.Малруні. Норман Кафик — міністром із питань багатокультурності в адміністрації П.Трюдо. В уряді Д.Кларка міністерства енергетики, копалин і ресурсів, а також науки і технологій очолював Р.Гнатишин, а міністерство в справах спорту й багатокультурності — С.Папроцький.

Багато канадців українського походження обиралися в парламенти провінцій, обіймали вищі посади в провінційних урядах. Наприклад, у 1975 р. 77 українських канадців було обрано в парламент Манітоби, 68 — Альберти, 37 — Саскачевану. Гарі Філмон був прем'єр-міністром Манітоби, Рой Романов — прем'єр-міністром Саскачевану, Степан Воробець і Сільвія Федорук — заступниками губернатора Саскачевану, Джон Яремко — першим українським парламентарієм в Онтаріо та міністром кабінету цієї провінції. Українці обиралися мерами канадських міст, зокрема, Лоуренс Декор, лідер ліберальної партії в Альберті, був мером Едмонтона, Стів Дзюба з 1956 по 1977 р. — мером Вінніпега, а Вільям Гавриляк з 1951 по 1977 р. чотири рази обирався мером Едмонтона. Сенаторами були М.Білих, Д.Гнатишин, Д.Івасів, В.Уолл (Волохатюк), П.Юзик. Рамон Гнатишин у 1989 р. став 24-м генерал-губернатором Канади, а Іван Сопінка — членом Верховного Суду.

Є серед українців і такі, хто посідає високе становище в сфері бізнесу, юриспруденції, вищої школи, науки, в засобах масової інформації тощо. Зокрема, Вільям Терен очолює відому будівельну корпорацію. Волтер Курлюк — президент головного канадського виробника металу Інко Лтд, Петро Яцик — бізнесмен і філантроп, Ераст Гуцуляк — фармацевт, бізнесмен і філантроп. Водночас, як зазначають канадські соціологи, незважаючи на вражаючий прогрес українців в економічній сфері від часу свого прибуття в Канаду, вони ще не стали помітною частиною канадської економічної еліти.

Чимало українських канадців здобули визнання в сферах культури і спорту. Зокрема, одним з тих, хто приніс канадському мистецтву світову славу, став художник Василь Курилик.

Загалом, внесок українців у розвиток Канади, їхній вплив на життя канадського суспільства є досить помітними. Елементи української культури особливо відчужаються в повсякденному житті трьох провінцій у преріях —

Рис. 9. Козацькі ігри родини Байрів. Провінція Саскачеван, червень 1983 р.

Альберти, Манітоби й Саскачевану. Це і популярні тут українські ідальні швидкого обслуговування, і українські традиції зустрічі Нового року — Маланка, і неодмінна участь українських танцювальних колективів у всіх святах та офіційних урочистостях, які відбуваються в Канаді. Український ансамбль навіть брав участь у церемонії відкриття зимових Олімпійських ігор 1988 р. в Калгарі.

Одним із найважливіших чинників збереження української етнічності в Канаді є широка мережа шкіл різного типу та вищих навчальних закладів, в яких вивчаються українська мова, література, історія, географія, інші українознавчі дисципліни. Освіта, розвиток шкільництва — це найперше, про що стали піклуватися українські переселенці. До цього їх спонукало розуміння, що без певного освітнього та кваліфікаційного рівня неможливо самореалізуватися й просто вижити в чужому суспільстві, а також глибоке природне прагнення зберегти свою мову, культуру, традиції. Інтуїтивно усвідомлюючи, що головною умовою збереження себе як етнічної групи є передача наступним поколінням знання української мови, українці прагнули в кожному селищі відкривати школи для навчання своїх дітей.

Помітивши, що в місцях проживання українців вища відвідуваність тих шкіл, вчителі яких спілкуються з дітьми українською мовою, провінційний уряд Манітоби ще в 1897 р. законодавчо запровадив у державних початкових школах двомовну систему навчання. Проте на хвилі звинувачень українців у роки Першої світової війни як потенційної "п'ятої колони" закон про двомовну систему навчання був у 1916 р. скасований і єдиною мовою навчання стала англійська. Виходом із цієї ситуації стало навчання дітей української мови в позашкільний час у громадських так званих рідних школах. Це були суботні або вечірні

школи, утримувані різними українськими церквами та організаціями й розраховані на учнів початкових класів. Діти вивчали в них українську мову, літературу, історію, географію, культурні традиції землі своїх батьків. У 1937 р. в провінціях Манітоба, Саскачеван, Альберта та Онтаріо рідні школи відвідувало 3916 учнів. У 1975-1976 рр. у названих провінціях і Квебеку діяло вже 114 українських шкіл, в яких навчалось 7233 учні. В цих школах було зайнято 568 вчителів, майже половина з них (282) — в Онтаріо. На початок 1990-х рр. чисельність учнів мережі рідних шкіл дещо зменшилася, але залишається значною.

У 1970-х рр. у відповідь на настійливі вимоги українців спочатку в Альберті, а потім у Манітобі й Саскачевані було запроваджено нове шкільне законодавство. Відповідно до нього в державних школах дозволялося створювати класи, що працювали за двомовними навчальними програмами, при цьому українською мовою в них могло здійснюватися до 50% обсягу навчання. У 1989 р. в цих трьох провінціях за двомовними навчальними програмами навчалося 2600 учнів. Крім того, в п'яти провінціях у місцях, де є достатня кількість українських дітей, українська мова викладається як навчальний предмет у середніх школах. Починаючи з 1945 р., викладання української мови, літератури та історії запроваджено у Саскатунському, Манітобському, Альбертському, Монреальському, Торонтському та інших університетах Канади.

1976 р. при Альбертському університеті було засновано Канадський інститут українських студій (КІУС) на чолі з відомим істориком, професором Богданом Кравченком. Інший центр українознавства під керівництвом професора Павла Магочі створено в березні 1979 р. при Торонтському університеті. У наукових колах широко відомі канадські українські історики П.Потічний, М.Марунчак, І.Рудницький, О.Субтельний, соціолог В.Ісаїв, лінгвіст І.Огієнко та ін.

Сучасна українознавча освіта в Канаді охоплює всі вікові групи й усі рівні навчання — від дитячих садків до університету. Звичайно, ця освіта не є якоюсь цілісною системою. Крім того, вона має багато проблем, найголовнішою з яких є заохочення молодого покоління канадських українців до вивчення й збереження їхньої мови, культури та звичаїв. Від здатності освітять зацікавити й підтримати інтерес до українства у понад мільйона канадців українського походження, відділених од свого українського коріння впродовж життя трьох, чотирьох, п'яти поколінь і значною мірою вже етнічно змішаних, залежить не тільки майбутнє української школи в Канаді, а й збереження в цій країні української мови та культури в цілому.

Згідно з даними перепису населення 1991 р., 201 315 осіб або 19% українців Канади назвали своєю рідною мовою українську. Абсолютна більшість решти українців вважає своєю рідною мовою англійську. Українська мова є рідною для 46% тих українських канадців, які мають тільки українське етнічне походження, і лише для 2% тих, котрі мають змішане етнічне походження. В обох категоріях українську своєю рідною мовою частіше називали жінки. З числа

тих, хто вважає українську мову своєю рідною, тільки 20% або 4,7% всіх осіб українського походження зазначили, що спілкуються нею в колі сім'ї.

Розуміючи, що кожна етнічна група передає й відновлює свою культуру та менталітет значною мірою через мову, українські канадці головні зусилля зосередили саме в цій галузі. В Альберті, наприклад, двомовне навчання з 1983 р. охоплює всю шкільну програму (раніше двомовність провадилася тільки в початковій школі). При Канадському інституті українських студій створено Центр освіти українською мовою, який допомагає шкільним радам провінцій у підготовці методичних матеріалів, організує заняття із підвищення кваліфікації вчителів. Центр сприяє також поліпшенню якості викладання української мови в різних школах та дошкільних установах.

У зв'язку з цим багато уваги приділяється питанню збереження й популяризації української мови та розбудові англо- чи франко-українського шкільництва. Наприклад, у квітні 1990 р. в Саскатуні рада Комітету українців провінції Саскачеван скликала симпозіум із проблем навчання української мови. У рекомендаціях, ухвалених симпозіумом, йшлося, зокрема, про створення в провінції організації, яка пропагувала б українську мову серед батьків та широкої публіки; заходи, покликані сформувати прихильне ставлення до української мови у всіх канадців; заснування культурного фонду та організації "мовного" обміну делегаціями дітей-українців з Канади, України та інших держав; фінансування підготовки вчителів; про інформування та заохочення Церкви й громадських об'єднань до спільної праці в збереженні української мови.

Канадські соціологи вважають збереження мовних традицій найважливішим завданням української етнічної групи в сучасних умовах. Певний оптимізм у старшого покоління українських канадців породжує те, що, згідно з даними опитувань, більшість молоді підтримує необхідність збереження мовних традицій.

Сприяють збереженню українцями своєї культурної самобутності й численні українські музеї, бібліотеки та архіви. Зокрема, в Саскатуні діє Український музей Канади з філіями в Едмонтоні, Вінніпегу й Торонто. У Вінніпегу — Український культурний та освітній центр, а в Едмонтоні — Український канадський архів та Музей Альберти. Аналогічні заклади існують при двох основних українських релігійних конфесіях. Українські фонди є в Національному музеї людини й Національних архівах Канади, які розташовані в Оттаві. Поблизу Едмонтона з 1975 р. функціонує музей під відкритим небом "Культурна спадщина українського села".

До найважливіших чинників збереження канадськими українцями національної мови, культури та своєї етнічної ідентичності в цілому належить преса. З перших років перебування в Канаді іммігранти видавали свої газети, часописи, тиражі яких майже повністю задовольняли потреби української громади. Упродовж більш як ста років перебування українців у Канаді побачили

світ понад 250 українських періодичних видань. Багато з них існували лише протягом короткого часу, інші дожили до наших днів. У 1950-х-1960-х рр. видавалося до 50 україномовних видань. У наступні роки спостерігається звуження видавничої діяльності, що становить серйозну проблему в житті української громади. У 1984 р. таких видань налічувалося, наприклад, уже тільки 26. Кількість українських читачів із кожним поколінням зменшується, ТОМУ українські видання включають до своєї структури англomовні розділи або додатки. Найважливішими українськими друкованими органами в Канаді сьогодні є такі:

- тижневик "Український голос" (виходить з 1910 р., орган Союзу українців самостійників), з яким у 1981 р. злилася перша газета канадських українців "Канадський фермер" (видавалася з 1903 р. у Вінніпегу);
- тижневик "Новий шлях", орган Українського національного об'єднання. Має англomовний щомісячний додаток "New perspectives";
- тижневик "Гомін України" Ліги визволення України (видається з 1948 р. в Торонто). Має англomовний додаток "Ukrainian echo";
- тижневик "Життя і слово" Товариства об'єднаних українських канадців (видається після Другої світової війни в Торонто, утворився внаслідок злиття газет "Українське життя" й "Українське слово"); ТОУК видає також англomовний журнал-місячник для молоді "Ukrainian canadian" і двомовний тижневик "Український вісник" (з 1992 р.);

- двотижневик "Євангельський ранок" (видається з 1961 р. у Вінніпегу Українським євангельським об'єднанням Північної Америки). Раніше (з 1920 р.) газета виходила під назвою "Канадський ранок";

- католицький тижневик "Українські вісті" (видається з 1931 р. в Едмонтоні, має окрему англomовну редакцію);

- щомісячний журнал "Світло" (видається з 1937 р. в Торонто) і англomовний щомісячний журнал "Вісop" ("Маяк") ордену василіан УКЦ Канади;

- тижневик "Наша мета" (видається УКЦ з 1949 р. в Торонто);

- щомісячний журнал "Наша дорога", (видається з 1969 р. у Вінніпегу Українською католицькою жіночою лігою);

- тижневик "Поступ" (видається з 1963 р. у Вінніпегу Українською католицькою Церквою Канади);

- щомісячний журнал "Жіночий світ" (видається з 1950 р. у Вінніпегу Організацією українок Канади).

Виходить також низка інших церковних, партійних, молодіжних, професійних, наукових та незалежних суспільно-політичних періодичних видань: "Батьківщина" — місячник Союзу гетьманців-державників; "Студент" — двомовна газета Союзу українських студентів Канади; "Вісник" — двомовне видання газетного типу Української православної Церкви Канади; "Євангельська правда" — незалежний український євангелічний журнал; "Християнський вісник" — орган Української Всеканадської Співки євангельських християн-

баптистів; "Молода Україна" — щомісячний журнал Організації демократичної української молоді; "Нові дні" — незалежний щомісячний журнал; "Промінь" — щомісячний журнал Союзу українок Канади; "Терміус" — україномовний щорічник Авангардного українського театру; "Готуйсь", "Юнак", "Пластовий шлях" — видання української молодіжної асоціації "Пласт".

Крім того, в різний час виходили такі українські періодичні видання, як "Канадський русин", "Новини", "Новий край", "Канадієць", "Канада", "Свідома сила", "Слово", "Нова громада", "Хата", "Наша хата", "Рільник", "Дзвінок", "Каменярь", "Свідок правди", "Зоря", "Вуйко", "Православний русин", "Руський народ", "Руський голос" тощо.

Різноманітними громадськими групами також видавалися й видаються тепер чимало бюлетнів, брошур, альманахів, щорічних календарів. Діє кілька українських видавництв — "Гомін України", "Добра книжка", "Нові дні", "Новий шлях", видавництво НТШ, наукові видавництва при Торонтському університеті та Канадському інституті українських студій тощо. Популярними серед українських канадців є також найстаріша в Північній Америці українська газета "Свобода" та її англomовний додаток "Ukrainian weekly", які видаються в США.

Незважаючи на значну кількість, ідеологічну та жанрову різноманітність видань, Конгрес українських канадців вважає, що преса має відігравати більшу роль у збереженні українськими канадцами своєї етнічної ідентичності. Зокрема, підкреслюється, що ідеологічна й релігійна основа існуючих газет гальмувала появу преси, яка задовольняла б потреби та інтереси українців, народжених уже в Канаді й не зв'язаних із традиційними українськими організаціями, що існує потреба в оперативному двомовному виданні для створення й виявлення громадської думки щодо різних питань суспільного життя, зокрема повсякденного життя етнічної групи.

Українці в Едмонтоні, Вінніпегу й Торонто мають змогу слухати щоденні місцеві радіoproграми українською мовою. В інших регіонах Канади україномовні програми передаються раз на тиждень. За допомогою кабельного телебачення виходять кілька щотижневих українських програм, найбільш популярними серед яких є дитяча програма "Тітка Квітка", яка вже два десятиліття виходить у Торонто, а також дві програми новин та інтер'ю: "Світогляд" (трансляється по багатомовному телевізійному каналу Торонто) і "Контакт" (трансляється міським телебаченням Торонто).

Окремі українці посідають помітне місце в системі загальноканадських засобів масової інформації. Серед них Іван Фекан — віце-президент Канадської телекорпорації (СВС), Віктор Маларек — відомий оглядач цієї ж корпорації та щоденної газети "The Globe and Mail", Галя Кучмій — продюсер релігійних програм СВС, Христина Почмурська — коментатор бізнес-новин на СВС.

Опинившись у Канаді в оточенні іншонаціонального населення, перші українські іммігранти прагнули селитися разом і об'єднувалися в громади, які ставали осередками культурного та мистецького життя. Українці створили на чужині численні мистецькі колективи: театральні, художні, хоріві, музичні, танцювальні. Культурно-мистецька активність канадських українців відіграла також визначну роль у збереженні ними своєї етнічної ідентичності, а вміння плекати рідну мову і пісню викликало й викликає щиро повагу співгромадян.

Як свідчить столітня історія українських канадців, чи не найбагатші традиції має народний самодіяльний театр. Ще 1904 р. група молодих ентузіастів у хаті товариша І.Франка, учителя за фахом Кирила Ієника у Вінніпегу поставила п'єсу галицького драматурга Г.Цеглинського "Аргонавти". Від того часу в поселеннях українських іммігрантів виникли сотні драматичних колективів. Їхньому розвитку сприяли українські робітничі та народні доми, до створення яких українські аматори мали змогу виступати лише на імпровізованих сценах у звичайних хатах. Поряд із театральним, поширювалося хорове, музичне й танцювальне мистецтво. Уже в перші десятиліття перебування на канадській землі українці заснували просвітньо-драматичне товариство ім.М.Заньковецької (Вінніпег), музичне товариство "Боян" (Монреаль), драматичний гурток товариства "Самооборона" (Едмонтон), українське музичне товариство ім.Лисенка (Торонто), драматичний гурток "Україна" (Реджайна), інструментальний гурток "Колокол" (Вінніпег), музичне товариство вихідців із села Васильківці на Тернопільщині (Вінніпег), музичне товариство "Злука" (Торонто), чоловічий хор Товариства український робітничо-фермерський дім у Торонто та ін. Всі ці організації були аматорськими. Коли ж якісь групи починали працювати як професійні, то існували вони недовго.

Осередками культурно-освітньої діяльності канадських українців були також робітничі доми. Створювалися вони тільки за кошти українців. Перший такий дім був споруджений 1919 р. у Вінніпегу. У 1957 р. їх нараховувалося вже 111. Певне уявлення про діяльність робітничих домів дає приклад роботи згаданого вже дому у Вінніпегу. У перші п'ять років існування на його сцені було поставлено 215 п'єс, влаштовано 69 концертів, які відвідало понад 230 тис. глядачів.

З часом у розвитку самодіяльного мистецтва канадських українців відбувалася певна еволюція в пріоритетах і значущості для української громади окремих його жанрів. Якщо наприкінці ХІХ - на початку ХХ ст. домінувало драматичне мистецтво, то в кінці 1930-х рр. його місце зайняло танцювальне і хорове. Ця тенденція властива й теперішній культурно-мистецькій діяльності української громади.

Українські самодіяльні артисти доносили українську пісню, танок, музику не лише до найширших мас української громади Канади, а й до представників інших національностей, що населяли цю країну. Характерною особливістю

більшості українських організацій було те, що від самого початку поселення українців на новій землі вони не прагнули відгородити себе від канадського народу. Канадські українці уявляли собі культуру Канади як поєднання кращих елементів різних етнічних груп. Підтвердженням правильності такого погляду стало проведення фестивалів самодіяльного мистецтва, свят, в яких беруть участь представники різних етнічних груп Канади. Прикметно, що такі фестивали були започатковані саме українцями.

Перший канадсько-український фестиваль пісні, музики й танцю відбувся в липні 1939 р. в Торонто. Перед 10-тисячною аудиторією на ньому виступили 1500 митців із різних міст і населених пунктів Канади. Великий успіх, який мав фестиваль серед широкої громадськості Канади, справив значний вплив на подальше згуртування українців на землі їхньої нової батьківщини.

Цей фестиваль значно підвищив престиж українців. Перебуваючи під його враженням, тодішній президент промислового і робітничого конгресу Канади Д.Драйпер підкреслив, що Канада не тільки щось дала людям із "старих країн", а й сама від них багато чого набула.

У 1945 р. відбувся Східноканадський, присвячений перемозі над фашистською Німеччиною, а в 1946 — Західноканадський фестивалі української пісні, музики й танцю. В останньому за сприяння Українського товариства культурних зв'язків із закордоном взяла участь делегація діячів культури радянської України в складі Л.Паламарчука, С.Стефаніка, поета А.Малишка, народних артистів І.Паторжинського і З.Гайдай. Щоб побувати на фестивалі й зустріти гостей з України, з'їхалися українці з різних місцевостей Канади — від Монреалю до Ванкувера. Після закінчення фестивалю делегація відвідала ряд міст Канади, де пройшли її зустрічі з представниками української громади та концерти. Всього в цих зустрічах і концертах та у фестивалі взяло участь понад 100 тис. чоловік. Перебування делегації діячів культури України залишило глибокий слід у серцях українських канадців, сприяло популяризації назви "Україна" серед усього канадського населення.

У наступні роки проведенням таких фестивалів відзначалися всі визначні події в житті українського і канадського народів. Так, 1951 р. українські канадці відзначили 60-річчя свого поселення на нових землях. У Палермо (поблизу Торонто) прибуло понад 45 тис. осіб українського походження з Канади і США. Першого липня тут було відкрито перший на американській землі пам'ятник Т.Шевченку. Наступного року там же, в Палермо, був відкритий перший на американському континенті музей Тараса Шевченка. За 36 років існування (на жаль, у вересні 1988 р. музей згорів) його відвідало десятки тисяч людей різних національностей із багатьох країн світу.

Великі фестивалі української пісні, музики й танцю відбулися під час святкування 100-річчя утворення Канади, 80-, 90- і 100-річчя поселення українців на канадській землі, 100-річчя від дня народження Івана Франка (у Вінніпегу

з цієї нагоди відкрито музей і пам'ятник І.Франкові), 100-річчя міста Вінніпега, 100-річчя провінції Британська Колумбія тощо. У повоєнний час провадилися численні провінційні фестивали в Калгарі, Едмонтоні, Гамільтоні, Порт-Артурі, Реджайні, Саскатуні, Ванкувері, Віндзорі, Тімменсі та багатьох інших містах.

Популярність українських художніх колективів засвідчується тим, що не було жодного загальноканадського фестивалю чи святкового концерту, в якому не брали б участі українські співаки, танцюристи, музиканти. Колишній голова Федерації російських канадців Г.Окулевич, оцінюючи внесок різних етнічних груп до загальноканадської культури, зазначав: *"Найбільш різноманітну й найбільш велику культурно-освітню роботу серед етнічних груп ведуть канадці українського походження. У багатьох випадках вона є внеском українців у канадську культуру. Це власне єдина група, яка робить внесок у розвиток самодіяльності, мистецтва. Це майже все, що Канада має"*. Ця оцінка, звичайно, дещо перебільшена, але українці справді багато зробили для розвитку канадської культурної мозаїки, а їхні натхненні виступи знайшли своїх прихильників серед сотень тисяч людей різних національностей і політичних поглядів.

Вміння українців зберігати й плекати рідну мову, пісню, танок викликає до них велику повагу в канадському суспільстві. Ще у вересні 1936 р., звертаючись до українців, генерал-губернатор Канади підкреслював: *"Ваші традиції є цінним внеском до канадської культури. Ви будете кращими канадцами, залишаючись водночас добрими українцями"*. Більш ніж через півстоліття подібні слова пролунали з вуст міністра культури та багатокультурності провінції Альберта Дага Мея. Виступаючи на відкритті міжнародної конференції "Еміграція населення західноукраїнських земель до Північної Америки на рубежі ХІХ-ХХ століть. Її роль в освоєнні канадського заходу (до 100-річчя української еміграції)", що відбулася в Чернівцях 1990 р., він відзначив титанічну роботу українських іммігрантів та їхніх нащадків зі збереження своєї мови, звичаїв, побуту, а також внесок української етнічної групи в розбудову Канади та її культуру.

Однак шлях до такого визнання був тривалим і тернистим. Один із засновників українського руху в Канаді М.Шатувський у 1920-і рр. наголошував: *"Як боротьба українського народу в Канаді за свої громадянські права, за те, щоб в "чужинській імміграції" стати неподільною частиною канадського народу, була затяжна, важка, вимагала великих зусиль і навіть жертв з боку передових, прогресивних сил українського народу, так і поруч з тим і культура українського народу з великими труднощами, з затратою великих зусиль і енергії пробила і далі пробиває собі шлях в скарбниці загальної канадської культури"*. Вся культурно-просвітницька робота українських канадців розпочиналася без будь-якої державної чи іншої допомоги, лише на пожертви українських робітників і фермерів. До всього, ця робота часто ускладнювалася політичним протистоянням в українській громаді, наслідком чого стало, наприклад, бойко-

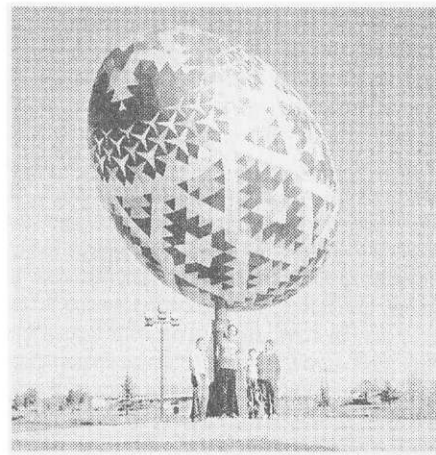

Рис. 10. Найбільша в світі українська писанка, встановлена під час святкування 1000-ліття хрещення Русі-України у Вегревіллі. Провінція Альберта

тування певними колами імміграції першого Всеканадського українського фестивалю 1939 р., а також селективною офіційною політикою щодо діаспори з боку радянської України.

Проте, незважаючи на численні труднощі, як об'єктивні, так і суб'єктивні, українська громада послідовно йшла шляхом збереження своєї національної культури та ідентичності. У звіті Комітету українців Канади за 1986 р. зазначалося: *"...Ми прагнули бути двокультурними та двомовними, сполучаючи в собі стільки культурного дуалізму в єдиній лояльності Канаді, скільки дозволяли обставини. В результаті етнічність та індивідуальна й групова приналежність, що сягають корінням в етнічну свідомість, належали до наших головних турбот. Просто кажучи, ми зробили набагато більшу ставку на етнічність, ніж більшість інших народів, які приїхали до Канади"*.

З прийняттям у Канаді в жовтні 1971 р. політики багатокультурності в українських канадців розширилися можливості для плекання своєї етнокультурної самобутності. За час впровадження цієї політики від федерального уряду надходили субсидії на видання книжок з історії української громади Канади, частково фінансувалися українські фестивали тощо. Найбільше сприяння в цьому плані надають українській етнічній групі уряди степових провінцій Західної Канади. Як приклад можна навести заходи уряду провінції Альберта: у 1975 р. він викупив в української громади й нині повністю фінансує діяльність етнографічного музею просто неба "Культурна спадщина українського села", що відтворює раннє українське поселення Центрально-Східної Альберти 1892-1930 рр.

Відзначаючи безумовно позитивний вплив політики багатокультурності, водночас не варто переоцінювати значення її програм. Із цього приводу в опублікованому 1986 р. в спеціальному виданні "Будування майбутнього: канадські українці в ХХІ столітті" зазначалося: "На превеликий жаль, федеральна політика багатокультурності нині не визнає, що кожна етнокультурна спільнота в Канаді повинна мати доступ до урядових установ і програм, які підтримують культуру, мистецтво, освіту, засоби спілкування та розвиток спільнот (груп)." Внаслідок цього українська меншина не отримує належної їй частки державної допомоги для культурного та громадського розвитку. Досить сказати, що менше 1% коштів, які українська спільнота збирає щорічно для підтримання своїх різноманітних програм, надходить із федеральних фондів. Отже, культурно-мистецька й освітня діяльність канадців українського походження здійснюється, головню, за рахунок їхніх власних коштів, які збираються шляхом пожертв. Основне значення політики багатокультурності полягає в тому, що вона надає юридичні підстави для такої діяльності й узаконює її.

Щодо релігійного життя, то на початок 1980-х рр. 33% осіб українського походження в Канаді були греко-католицького віросповідання, 19 — протестантського, 18 — православного, 17 — католицького, решта належала до інших віросповідань. При загальному зростанні чисельності вірних усіх конфесій протягом 1931-1981 рр. найбільший приріст мали протестантські й римо-католицька церкви. Внаслідок цього частка греко-католиків серед українських канадців зменшилася протягом зазначеного періоду з 58 до 33%, а православних — з 25 до 18%. Тенденція до зменшення ролі цих двох конфесій, які тут традиційно відігравали роль "національних" релігій українців, серйозно непокоїть українську громаду.

У 1991 р. УКЦ складалася з п'яти епархій: Вінніпезької (36 священників), Торонтської (87), Саскатунської (26), Едмонтонської (30), Ньювестмінстерської (14). УКЦ утримує Українську католицьку семінарію святого Духа в Оттаві та Інститут митрополита Андрія Шептицького, який діє при Університеті святого Павла в Оттаві. Церква видає низку газет і журналів, найголовнішими з яких є "Українські вісті" (Едмонтон), "Поступ" (Вінніпег), "Наша мета" (Торонто).

УПЦ складається з трьох епархій: Східної (Онтаріо), Центральної (Манітоба і Саскачеван) та Західної (Альберта і Британська Колумбія), в яких здійснювали душпастирську роботу 97 православних священників. Церква утримує семінарію у Вінніпегу при Коледжі святого Андрія, а також випускає газету "Вісник".

Українці, які належать до римо-католицької та англіканської церков, не мають власної церковної організації й у своїй більшості відійшли од життя української громади. Вірні Об'єднаної церкви Канади заснували в 1922 р. Українське євангельське об'єднання Північної Америки й видають власний двотижневик

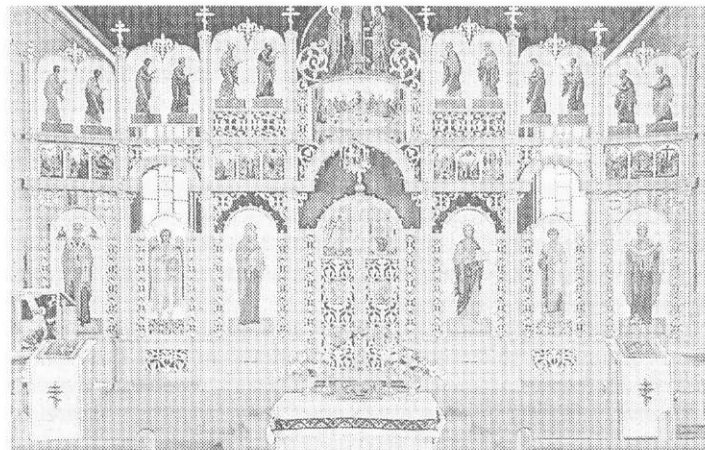

Рис. 11. Іконостас в українському православному соборі св.Покрови у Вінніпегу, розмальований відомим українсько-канадським художником Ю.Гординським у 1965 р.

"Evangelical Morning" (раніше — "Canadian Morning"). Незалежна українська євангельська Церква в Саскатуні випускає щомісячник "Слово", українські пресвітеріани в Торонто — "Євангельську правду", українські баптисти у Вінніпегу — "Християнський вісник". Досягнення українських канадців у збереженні себе як окремої етнічної групи й водночас в інтегруванні в головне річище життя канадського суспільства великою мірою пов'язані зі створенням і діяльністю власних етнічних організацій. Організаційна структура української громади формувалася навколо кількох головних релігійних і політико-ідеологічних напрямів. Кожен із таких напрямів створив свої організації, зокрема, свої жіночі та молодіжні відділення, власні періодичні видання.

У цілому в Канаді існує понад сто різноманітних українських політико-ідеологічних, релігійних і церковних, жіночих, молодіжних, студентських, освітніх, наукових, культурницьких, професійних, взаємодопомогових, ветеранських, координаційних та інших організацій і об'єднань.

Координує діяльність усіх організацій українських канадців (за винятком Товариства об'єднаних українських канадців) Конгрес (раніше — Комітет) українців Канади (КУК), правління якого міститься у Вінніпегу, а інформаційне бюро — в Оттаві. На ХІХ Конгресі українців Канади (жовтень 1998 р.) головою КУК обрано адвоката з Монреалю Євгена Чоля. КУК, у свою чергу, є членом Світового конгресу вільних українців (нині Світового конгресу українців — СКУ), який координує діяльність українських організацій у всіх країнах поселення. Штаб-квартира СКУ перебуває в Торонто.

У 1980-х-1990-х рр. у зв'язку з відходом від діяльності старшого покоління чисельність багатьох організацій значно зменшилась: у житті громади бере участь лише приблизно 10% українських канадців. Гостро постала проблема омолодження членства та керівництва українських об'єднань. Зростання чисельності нині простежується лише у частини організацій, передусім тих, які не ангажовані в політико-ідеологічному плані: Об'єднання українських професіоналістів і промисловців, Суспільної служби українців Канади, Канадської української імміграційної служби, допомогових та кредитних спілок. До речі, станом на 31 грудня 1993 р. в Канаді нараховувалося понад 20 українських кредитних кооперативів із загальною кількістю 56,8 тис. членів та сукупним оборотним капіталом у 766 млн. доларів.

Розчинення етнічної самотності української діаспори в казані загальнонадської цивілізації є об'єктивним процесом. Незважаючи на певне зростання числа осіб, які, згідно з даними останнього перепису, вказали своє українське походження, демографічні обстеження населення свідчать про тенденцію до зниження рівня етнічної самосвідомості серед молодого покоління, народженого й вихованого в цілісній системі канадського суспільства. Етнічна свідомість молодого покоління не первинна, як у старшого покоління власне іммігрантів, а сформувалася здебільшого шляхом сприйняття певних етнічних символів, перенесених у нові умови. Зрозуміло, без живого спілкування, безпосереднього зв'язку з етнічною батьківщиною та її культурою можливість штучного культивування етнічного середовища є проблематичною. Тому величезне значення

для збереження української ідентичності в Канаді має розвиток всебічних контактів діаспори з Україною.

§2. Південна і Центральна Америка

АРГЕНТИНА

За чисельністю осіб українського походження Аргентина є другою, після Бразилії, країною Латинської Америки. У серпні 1997 р. українська громада Аргентини відзначала віковий ювілей початку еміграції до цієї країни. За різни-

ми оцінками, сьогодні в Аргентині проживає від 100 до 500 тис. етнічних українців. На основі врахування різних статистичних джерел та церковного обліку, більшість дослідників сходиться на тому, що найбільш реальною є цифра в 250 тис.

Розбіжності в даних різних дослідників пов'язані з тим, що під час переписів населення аргентинські власті враховували не національно-етнічну належність іммігрантів, а країну їхнього походження. Тому вихідці з Галичини, Закарпаття, Волині й Буковини до Першої світової війни фіксувалися як австрійці або росіяни, а потім як поляки, чехи, румуни тощо. Цьому сприяла й певна індіферентність неписьмених у своїй більшості українських селян першої хвилі еміграції. Діти ж українських іммігрантів, які народилися в Аргентині, записувалися вже аргентинцями.

Близько 50% українських іммігрантів та їхніх нащадків (100-125 тис.) проживає в Буенос-Айресе та в містах однойменних провінцій — Ла Плата, Беріссо, Енсенада, Магдалена, Лухан; 20% (до 50 тис.) — у провінції Місьйонес, переважно в містах Апостолес, Посадас, Канделарія, Консепсьйон, Сан Хав'єр, Обера; 13% (понад 30 тис.) — у містах провінції Чако (Бермехо, Ком, Фернандес, Генерал Бельграно, Майор Л.Х.Фонтана, Нуеве де Хуліо, О'Іггінс, Сан Лоренсо, Чакабуко). Далі в міру зменшення чисельності українських аргентинців ідуть провінції Мендоса (близько 13 тис.), Формоса (понад 5 тис.), Ріо Негро (понад 2 тис.). Решта осіб українського походження розсіяні по інших провінціях країни.

Хоча українські прізвища Бадеяк, Возняк, Добрий, Дорошенко, Семашко та інші зустрічаються в різних документах на території Південної Америки ще в XVII-XVIII ст., початок більш-менш масової еміграції сюди українців припадає на кінець XIX століття. Щодо Аргентини, то початком українського поселення в цій країні вважається 27 серпня 1897 р., коли до Буенос-Айреса прибуло 12 українських родин, зокрема, сім'ї Іллі Дутки, Івана Максимовича та Мусія Томи з Долини, Федора Письменного з Косова, Михайла Опиханого з Шульганівки.

Перша хвиля переселенців складалася в основному з селян Галичини та Волині, які прямували до малозаселених північних провінцій — Місьйонес і Чако. До кінця 1898 р. в провінцію Місьйонес, за даними її губернатора, прибуло 250 українців, у 1900 — 1600, у 1901 — 1700, у 1902 — 1600. У 1914 р. в цій тоді найбільш населеній українцями провінції нараховувалося близько 10 тис. українських іммігрантів. Ще близько 4 тис. поселилося в столиці країни та прилеглому до неї містечку Беріссо. Усього впродовж 1897-1914 рр. в Аргентину прибуло приблизно 14 тис. українських поселенців. З початком Першої світової війни еміграція українців до цієї країни на певний час припинилася.

Перші роки життя в Аргентині були для українських поселенців дуже тяжкими. Кожен із них мав право на кушівлю за відносно високими на той час цінами 50 гектарів досить родючої, але вкритої лісом і чагарниками цілісної "черво-

ної землі". Придбавши землю, необхідно було спочатку побудувати хоч маленьку хатину, викорчувати й спалити дерева і лише потім можна було орати і засівати поле. Дошкуляли незвичний клімат (середня температура січня, наприклад, у провінціях Місйонес і Чако становить + 28°C, а липня — + 18°C), велика кількість опадів, укуси гадюк, епідемії й пошесті, напади бандитів. Крім того, перші українські іммігранти склалися майже виключно з найбідніших селян і наймитів. Брак освіченої верстви, незнання іспанської мови не тільки призводили до певної ізоляції українців в аргентинському суспільстві, а й позбавляли їх можливості швидкої адаптації в економічних структурах країни. Ці труднощі накладалися на вкрай складну політичну та соціально-економічну ситуацію, пов'язану зі звільненням від іспанського правління й проголошенням у 1916 р. державної незалежності Аргентини, обранням першого президента, постійними фінансовими потрясіннями ослабленої економіки тощо. За таких умов українські поселенці часто поповнювали лави найбідніших місцевих селян — гаучо, влаштувалися у бригади, які будували залізничні колії, промислові підприємства та порти, наймалися до великих землевласників на сезонну роботу або прислугою до місцевої знаті.

Ці та інші труднощі призвели до того, що, як писав Орест Кириленко у своїй книжці "Українці в Америці", виданій 1916 р. у Відні, на своєму початковому етапі "еміграція до полудневої Америки... дуже охолола, коли довідалися люде про тамошні обставини".

Значні перешкоди виявились і в задоволенні релігійних потреб поселенців. Майже 90% з них за віросповіданням належали до греко-католицького обряду. Однак місцеві церковні ієрархи найчастіше передавали їх під опіку польських католицьких священиків, здебільшого шовіністично налаштованих щодо українців і вороже — стосовно греко-католицької Церкви. Щоб перетягти українців у римо-католицьку віру, їх піддавали різноманітним політичним і національним утискам. Один із польських священиків, И.Маріанський, на прохання українців знайти їм священика греко-католицького обряду відповідав: "Ви дістанете греко-католицького священика тоді, як у мене на долоні волосся виросте". Представники Руської православної Церкви, в свою чергу, використовували опір українців наверненню в римо-католицьку віру для переманювання їх до себе.

Становище поліпшилося лише з приїздом до Аргентини священиків із Галичини — Климента Бжуховського (у березні 1908 р.) і Ярослава Карп'яка (у квітні 1909 р.). Їхніми зусиллями було побудовано кілька церков, відкрито хату-читальню імені Маркіяна Шашкевича. Певною мірою розрядив також ситуацію декрет Папи Пія X про часткову нормалізацію становища Української католицької Церкви (УКЦ) в Аргентині.

Загалом, Церква відіграла дуже важливу роль у творенні організованого українського життя, збереженні етнічної самобутності іммігрантів в Аргентині. У 1912 р. призначений А.Шептицьким єпископ УКЦ в Аргентині І.Сенишин

Рис. 12. Тихон Гнатюк — перший український православний священик федеральної території Місйонес. Трес-Канонес, 1920 р.

заснував українську читальню в місті Азар, соціальний клуб "Україна" в Апостолесі, а згодом і перший український сільськогосподарський кооператив у цьому ж місті. В жовтні 1922 р. І.Сенишин домігся затвердження статуту вищезгаданого кооперативу тогочасним президентом Аргентини. З іменем І.Сенишина пов'язані також перші кроки на нелегкому шляху входження українців у політичне життя країни. З часом він став мером Апостолеса, а його ім'я нині носить одна з вулиць міста.

Чимало зусиль для збереження українцями своєї етнічної ідентичності доклали й православні священики. Так, ієромонах Тихон Гнатюк, який прибув із Волині, не лише заснував парафію та займався будівництвом, а й організував школу українознавства.

Незважаючи на всі несприятливі обставини та перешкоди, працелюбні переселенці переборолі початкові труднощі й за відносно короткий час перетворили напівдику лісисто-місцевість у розвинутий сільськогосподарський регіон. Сьогодні це квітучі землі, на яких десятки тисяч сімей нащадків українських першопоселенців вирощують чай, цитрусові, бавовну, пшеницю, сою, соняшник.

Перша світова війна, революція та поразка національно-визвольної боротьби спричинили другу хвилю еміграції з українських земель. Протягом 1922-1939 рр. в Аргентину прибуло близько 50 тис. українських іммігрантів, головним чином із західноукраїнських земель. Вони розширили число українських поселень у цій країні, зокрема, утворили їх у провінціях Чако (міста Бермехо, Фернандес,

Генерал Бельграно, Нуеве де Хуліо, Сан Лоренсо), Мендоса (Генерал Альварес), Формоса (Пількомайо, Піране), Ентре Ріос, Кордоба, Коррієнтес (Санто Томе), Ріо Негро.

Певну частку новоприбулих становила інтелігенція — колишні службовці УНР, офіцери українських армій тощо, які мали тверді наміри повернутися на батьківщину "у випадку політичних змін". Така їхня позиція багато в чому пояснює те, що поселялися вони переважно в містах, здебільшого в Буенос-Айресі. Вищій проти перших поселенців рівень освіти сприяв їхній швидкій адаптації і, як наслідок, посіданню відносно вищого становища в аргентинському суспільстві.

Інтелігенція другої хвилі справила значний ідеологічний та політичний вплив на давніших іммігрантів, стала рушієм та організатором суспільного життя громади, створення українських об'єднань та установ економічного, фінансового, допомогового й культурного характеру, шкіл, бібліотек, хат-читалень, мистецьких колективів тощо. У 1920-1930 рр. в містах Аргентини відбувається активна розбудова структури організованого життя українських поселенців. Першим важливим кроком у цьому напрямі було створення в 1924 р. в Беріссо українського драмгуртка "Молода громада", який швидко переріс первісні плани й того ж року отримав назву "Просвіта". З 1928 р. товариство стало видавати газету "Українське слово", яка виходить і сьогодні. Під редакцією і коштом Теодора Хомишина видавництво "Багаття" видало перший в Аргентині український "Календар-альманах" на 1932 р. Наприкінці 1933 р. з'явився перший "Календар" товариства "Просвіта". З часом це товариство, яке, поряд із Церквою, відіграє особливо важливу роль у житті української діаспори в цій країні, поширило свою діяльність на всі основні центри поселення українців в Аргентині. В кінці 1980-х рр., крім центральної управи в столиці країни, товариство нараховувало 16 філій у провінціях Буенос-Айрес, Місьйонес, Чако, Мендоса, Кордоба. При філіях діють "рідні школи", танцювальні ансамблі й хоріві колективи, капели бандуристів. Товариство утримує табір відпочинку для дітей і молоді "Веселка".

Активну діяльність провадили в ті роки українські комуністи, які створили в 1928 р. "Робітничий союз", невдовзі розігнаний поліцією. Переслідувані поліцейськими властями, комуністи змушені були часто змінювати назви своїх товариств. Проте комуністичні організації вижили в цих несприятливих умовах і ще й сьогодні мають певний вплив на частину української громади.

Одним із перших товариств економічного спрямування стала "Взаємна допомога", створена в серпні 1926 р. в місті Кордова. У 1929 р. товариство спорудило свій будинок, при якому діяв аматорський гурток. Аналогічне товариство існувало в Буенос-Айресі.

Особливо активно йшло формування українських організаційних структур на початку 1930-х рр. Для піднесення рівня культурно-освітньої роботи 1930 р.

Рис. 13. Колектив редакції газети "Українське слово". Буенос-Айрес, 1932 р.

засновано Український національний клуб, який певний час видавав газету "Україна". Того ж року з'явилася перша жіноча організація — Добродійна спілка жінок. 1931 р. розгорнуло свою діяльність товариство "Сокіл". У листопаді 1933 р. група просвітян, очолювана тодішнім секретарем товариства Михайлом Приймаком, заснувала Українську стрілецьку громаду, взявши за взірць статут УСГ, створеної в Канаді. 1934 р. УСГ стала видавати тижневик "Наш клич". У 1938 р. Українська стрілецька громада об'єдналася з товариством "Сокіл" в Організацію державного відродження України (згодом — "Відродження"), яка діє й сьогодні. З'явилися молодіжні, професійні, релігійні організації. 1931 р. створюється Спілка українських інженерів Аргентини, у 1932 — Бюро опіки над українськими емігрантами, у 1936 — Союз українських монархістів-державників "Плуг і меч", у 1943 р. — Комітет українців в Аргентині.

На цей же період припадає відкриття українцями дрібних приватних підприємств, ремісничих майстерень, торговельних закладів, кредитних і допомогових товариств, кооперативів і фірм.

Однак у кінці 1930-х рр. через практично цілковитий брак контактів з Україною, розпорошеність українських поселень та зосередженість більшості іммігрантів, особливо їхніх дітей, що народилися вже на новій батьківщині, на проблемах передусім соціально-економічного плану, громадська активність української спільноти помітно спадає й до початку третьої, повоєнної, хвилі еміграції виявляється досить спорадично.

Після Другої світової війни впродовж 1946-1950 рр. до Аргентини прибуло 5 - 6 тис. українців, в основному з таборів для переміщених осіб та біженців

із Німеччини й Австрії. Серед нових іммігрантів було чимало добрих спеціалістів із дипломами західних університетів, значна їх частина відзначалася високим рівнем національної свідомості.

Нова хвиля іммігрантів принесла нові ідеї, які не завжди відповідали поглядам, покладеним в основу існуючих на той час українських товариств і організацій. Відтак з'явилися нові об'єднання: Український клуб (1947 р.), Союз українок (1948), "Пласт" (1949), Спілка української молоді (1950), Братство українських січових стрільців (1950), Братство колишніх вояків 1-ї дивізії УНА (1951), Українське католицьке об'єднання (1951), ДОБРУС (1953), Союз аргентинсько-українських студентів (1953), які сприяли активізації суспільної та культурно-освітньої роботи української громади. У 1947 р. відбувся перший конгрес українців в Аргентині. На ньому було утворено Українську центральну репрезентацію (УЦР) — крайовий центр, який нині координує діяльність більшості українських товариств і організацій та представляє інтереси українців перед місцевими властями.

Соціальні й світоглядні особливості післявоєнних іммігрантів виявилися не тільки в створенні ними відносно сталої мережі культурно-освітніх, молодіжних та інших організацій, а й у тому, що серед їхніх дітей спостерігаються більш виразна тенденція до одержання університетської освіти, активніше, ніж у попередніх іммігрантів, входження в середній прошарок аргентинського суспільства, а подекуди і в його еліту. Значно менше представників цієї хвилі та їхніх нащадків працюють у сільському господарстві.

Проте якщо говорити про всю українську діаспору в Аргентині, то в провінціях Місьйонес і Чако українці дотепер становлять більшість сільського населення. Основне заняття українців у провінції Чако — вирощування бавовнику, в Місьйонес — тютюну й чаю. Багато українських сімей у степових провінціях займається хліборобством.

Окремі з українських аргентинців посідають помітні місця в світі бізнесу. Серед великих підприємств країни — завод із виробництва двигунів Бурбана, завод "Електропульсора" братів Драників, завод із виробництва пластмас "Дін-пласт" Олеськіва, текстильна фабрика Рудників у Буенос-Айресі тощо.

На початку 1950-х рр. зі створення при товаристві "Відродження" кредитного кооперативу в Аргентині розпочала свою діяльність українська кооперація. Згодом в Буенос-Айресі з'явилися ще дві українські кредитівки. На жаль, нестабільна економічна ситуація в цій країні, часті інфляції та несприятливе законодавство призвели до занепаду українського кооперативного руху. Так, у 1977 р. самоліквідувався кооператив "Тризуб", у 1983 — кооператив "Фортуна", у 1985 — кооператив "Відродження". За сучасних умов в Аргентині поки що немає можливостей для відновлення української кооперації.

Незважаючи на незаперечний прогрес, досягнутий українською громадою Аргентини в соціально-економічній і культурницькій сферах, з роками суспільна

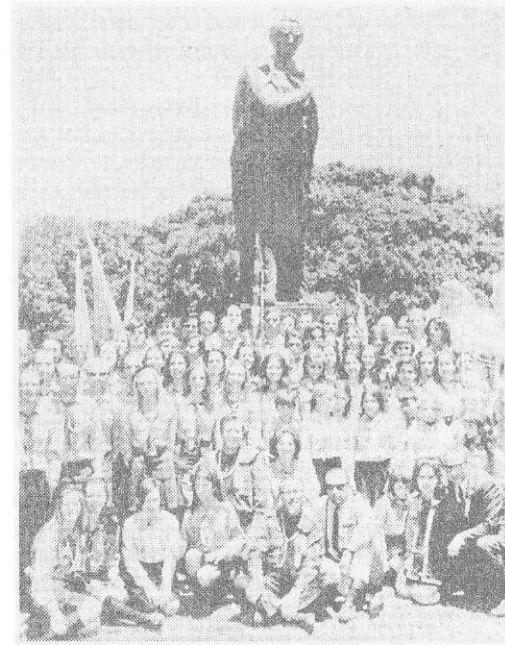

Рис. 14. Члени "Пласту" біля пам'ятника Т.Шевченку в Буенос-Айресі. 1971 р.

активність її членів стала спадати. Серед головних причин цього — старіння членського складу діаспорних організацій, практично повна відірваність від України, хронічна економічна криза в країні та військові диктатури, які спричинилися до переїзду заможнішої частини українців, зокрема інтелігенції, в Північну Америку та Австралію, поглиблення асиміляційних процесів. Третє та четверте покоління українців, особливо в провінціях, уже рідко знає рідну мову, традиції, культуру батьків. Через природний відхід від активної діяльності старшого покоління гостро постала проблема омолодження членів і керівництва українських організацій. Ряд об'єднань у зв'язку з цим припинив своє існування. Відносно життєздатність в цих умовах виявляють незаідеологізовані українські організації — жіночі, молодіжні й професійні об'єднання. Зокрема, в 1970-х рр. виникло нове професійне об'єднання — Товариство українських високошкільників Аргентини (ТУВА), яке щороку організовує виставку українських книжок на Всеаргентинській книжковій виставці. Великим досягненням української громади цього періоду стало спорудження в 1971 р. в Буенос-Айресі пам'ятника Т.Шевченку.

На початку 1990-х рр. організоване життя української громади звузилося до двох осередків — міста Буенос-Айрес із околицею та кількох міст провінції Мисьйонес.

Після розпаду СРСР, взявши до уваги добру славу, якою користуються українці в Аргентині, уряд цієї країни розпочав видачу громадянам України тимчасових віз із правом працевлаштування. За свідченням посольства Аргентини в Україні, 70-80% із приблизно 4 тис. нових переселенців уже отримали роботу й знайшли житло. Матеріальні труднощі та невисокий у цілому рівень патріотизму представників цієї "четвертої хвилі" не сприяють її інтеграції в суспільне життя "старої" еміграції. Водночас об'єднання діаспори допомагають новоприбулим. При УЦР діє дорадча підкомісія, яка сприяє в отриманні необхідних документів, організації навчання тощо. В українських товариствах відкрито безплатні курси іспанської мови.

Нині Українська центральна репрезентація, яка очолює Юрій Іваник, координує діяльність кількох об'єднань: "Просвіти", яка, крім центрального осередку в Буенос-Айресі, має 14 філій, видає газету "Українське слово", забезпечує діяльність "Рідних шкіл", гуртків художньої самодіяльності; "Відродження", що має друкований орган — щомісячник "Наш клич" — і три філії в передмістях столиці; Аргентинсько-української асоціації високошкільників; Фондації ім.Т.Шевченка (створена в 1972 р.), яка опікує три пам'ятники Кобзарю, а також український цвинтар у місті Монте-Гранде; скаутської організації "Пласт"; низки релігійних об'єднань.

Всього до складу УЦР входить понад 20 українських організацій. Процес об'єднання українців в Аргентині триває. Зокрема, в 1993 р. створено північну філію УЦР у складі українських товариств провінції Мисьйонес. Асоційованим членом УЦР є Аргентино-Українська палата торгівлі та промисловості, що об'єднує близько 60 підприємців українського походження.

Активна позиція української громади, а також позитивний імідж України, який створили своєю працьовитістю українські іммігранти за океаном, зумовили те, що ще в 1921 р. Аргентина, єдина з країн регіону, визнала УНР, а через 70 років, 5 грудня 1991 р., першою серед країн Латинської Америки визнала незалежну Україну. Ці чинники не в останню чергу посприяли політичному зближенню Буенос-Айреса з Києвом. Ступінь взаєморозуміння, який встановився між обома країнами й народами, засвідчується, зокрема, прийняттям у 1993 р. палатою Депутатів Національного Конгресу Аргентини резолюції із засудженням протиправного рішення тодішньої Верховної Ради Російської Федерації "Про статус міста Севастополя". Влітку 1995 р. в Національному Конгресі створено Групу друзів України, до складу якої ввійшли авторитетні політичні діячі Аргентини.

У жовтні 1995 р. відбувся перший візит Президента України Леоніда Кучми до Аргентини. У своєму виступі в Національному Конгресі 27 жовтня

Рис. 15. Представники української діаспори зустрічають хлібом-сіллю Президента України Леоніда Кучму під час його офіційного візиту в Аргентинську Республіку в жовтні 1995 р.

1995 р. Президент України підкреслив особливу роль української діаспори в Аргентині для налагодження й розвитку українсько-аргентинських відносин. Він, зокрема, сказав: "Хочу підкреслити, що Аргентина та Україна мають і особливий стимул для прискореного, широкого і взаємовигідного співробітництва. Фактично наші країни є порідненими державами. В Аргентині живуть і віддано працюють на благо своєї нової батьківщини майже триста тисяч громадян українського походження. Міжнародне право не передбачає такої кваліфікації стосунків між державами. Але є більш високе право, ніж формальне. Це право на особливу увагу і дбайливе ставлення до розвитку стосунків з країнами, де мешкають з різних обставин сини і дочки свого народу. Незалежна Україна завжди враховуватиме ці обставини у своїй зовнішній політиці".

Восени 1997 р. Президент Аргентини Карлос Менем побував з офіційним візитом у Києві. В підписаній серед інших документів під час цього візиту Спільній заяві тодішніх міністра закордонних справ, міжнародної торгівлі та культури Аргентини Гідо Ді Телли та міністра закордонних справ України Г.Удовенка було підкреслено "значення зв'язків між нашими народами, одним з головних проявів яких є численна українська діаспора в Аргентині", а також зазначено, що "вихідці з України знайшли гостинність і свободу для розвитку своїх здібностей, інтегрувалися в аргентинське суспільство, зберігаючи при цьому культуру і мову свого народу".

Важливим стимулом для української громади стало також відкриття в 1993 р. посольства України в Аргентині.

Однією з помітних подій культурного життя Аргентини навесні 1997 р. стала XXIII Міжнародна книжкова виставка в Буенос-Айресе, в роботі якої взяли участь 38 країн світу. Вже вдев'яте силами української громади (Товариство українських високошкільників Аргентини, Аргентинсько-українська торговельно-промислова палата, товариства "Просвіта" та "Відродження") на виставці влаштовано павільйон "Україна". Вчетверте участь у його організації взяло посольство України в Аргентині. Основну частину експозиції склали книжки, передані українськими видавництвами. Завдяки цьому український павільйон відобразив не лише потенціал української діаспори, а й наукові та творчі можливості України. Виставка засвідчила великий інтерес аргентинської громадськості до видань про Україну, зокрема, туристичного характеру, фотоальбомів, розповідей про культуру України, історичних книжок, видань про національну кухню та український побут, українсько-іспанських словників.

Один із днів виставки було оголошено Днем України. У заходах в українському павільйоні взяли участь посол України, члени аргентинського парламенту, представники державних та громадських установ Аргентини. Після завершення виставки вся література з України була передана місцевій українській громаді.

Зростання громадської активності, збереженню національної ідентичності та самобутності аргентинських українців сприяло урочисте відзначення 100-річчя української діаспори Аргентини. З нагоди ювілею в Україні вперше здійснено видання про життя й діяльність українських іммігрантів та їхніх нащадків на далекому континенті — "Українці в Аргентині". Ювілей привернув увагу громадськості України не лише до долі українських аргентинців, а й до цілого масиву українства в Південній Америці (Аргентина, Бразилія, Парагвай, Уругвай, Венесуела та інші країни), до початку усвідомлення такого унікально-ю явища, як "Латинська Україна".

БРАЗИЛІЯ

У Бразилії нині проживає, за різними оцінками, від 180 до 400 тис. осіб українського походження. Найбільш вірогідно, чисельність українців у цій країні становить приблизно 350 тис. осіб. З них 310 тис. проживають у штаті Парана, решта в штатах Сан-Паулу, Санта-Катарина, Ріу-Гранді-ду-Сул. Точну кількість бразильських українців встановити важко, оскільки, подібно до Аргентини, імміграційні служби визначали національність українських іммігрантів за тими країнами чи місцевостями, звідки вони прибули. Національність "українець" з'явилася в офіційних імміграційних документах лише після Другої світової війни. Діти ж українців, народжені в Бразилії, реєструються вже як бразильці.

Першими документально засвідченими українськими іммігрантами в Бразилії вважаються члени сім'ї Миколи Морозовича із Золочівського району

Галичини (нині — Львівщина). Невелика група українських селян, яка 1876 р. осіла в штаті Парана, прибула з Буковини. У 1891 р. вісім родин із Галичини заснували поселення Санта-Барбара в графстві Палмерія. Відтоді щороку сюди прибувало кілька родин переселенців із західноукраїнських земель. Але масова імміграція, яка відбувалася в кілька етапів, розпочалася з 1895 р., коли сюди приїхали 15 тис. бідних селян із Галичини для сезонних робіт. Всього протягом 1895-1897 рр. до Бразилії прибуло понад 20 тис. українських іммігрантів. У подальшому до 1907 р. в Бразилію щороку прибувало від 700 до 1 тис. українських переселенців.

Урядові кола Бразилії, зацікавлені в освоєнні величезних територій країни, покритих непрохідними тропічними лісами, та дешевій робочій силі для спорудження підприємств, будівництва залізниць, шосейних шляхів, портів тощо, провадили в ті роки активну політику щодо заохочення переселення до своєї країни європейських емігрантів. Великим стимулом для бідних галицьких селян до переселення в Бразилію було те, що деякий час бразильський уряд оплачував переїзд переселенців через океан. "Безкоштовний переїзд до Бразилії був магнітом, який притягував убогих кандидатів до еміграції", — зазначав польський історик К.Гроніовський.

Головним місцем розселення українців у Бразилії в 1895-1897 рр. стала південно-східна частина штату Парана. Тут були великі резерви неосвоєних земель, і ця обставина стала вирішальною під час вибору місця поселення вчорашніх хліборобів, кожен із яких сподівався отримати тут обіцяні агентами італійських папозавних компаній 25-30 гектарів землі й працювати на ній. Однак замість придатної для обробітку землі вони отримували ділянки в непрохідній південноамериканській селві, де мусили спочатку рубати, корчувати й спалювати ліс. Це була важка і небезпечна робота. Чимало поселенців загинуло від укусів змій, а також від смертельних ударів, що їх спричиняли так звані сіпові дерева. Тільки після такої очистки ділянки можна було приступати до обробітку землі.

Праця на землі, особливо в перші роки поселення, не завжди давала змогу забезпечити необхідний для сім'ї прожитковий мінімум. Так, більшість українців колонії Прудентополіс були в 1903 р. боржниками властей через несплату грошей за землю. Тому на початку XX ст. чимраз більше хліборобів змушені були вдаватися до додаткових заробітків — найматися на спорудження залізниць, шосейних доріг, мостів тощо.

Непростим був процес вживання українських поселенців у місцеве соціальне середовище. В перші роки іммігранти стикалися зі значними труднощами в своїх стосунках із місцевим населенням та інститутами влади, серйозною перешкодою були мовний бар'єр, незнання місцевих законів тощо. Значно ускладнювало життя іммігрантів, особливо на перших порах, і вороже ставлення до них корінних жителів Бразилії — індіанців. Місцевості поселення українців у шта-

тах Парана й Санта-Катарина були на той час частиною традиційної території двох індіанських племен — короадос і ботокудів. Із появою в цих місцях значної кількості українських поселенців ці індіанські племена змушені були відступати в глибину бразильської сельви. Значна частина індіанців, особливо з племені ботокудів, не бажала миритися з таким становищем і чинила опір процесу розселення іммігрантів. Одним із виявів цього опору були численні напади на житла українських поселенців.

Уже перші звістки про складні, часом драматичні початки життя емігрантів у Бразилії викликали значний резонанс в Україні. Відгукнувся на ці звістки й І. Франко, який у виданій 1898 р. збірці віршів під назвою “До Бразилії” змалював нелегку долю українських поселенців на Землі Святого Христа. Ця тема відбилася також у творах Т. Бордуляка, А. Чайковського та інших українських літераторів. У тогочасній пресі Східної Галичини — газетах “Діло”, “Руслан”, “Гайдамаки” та інших виданнях — регулярно друкувалися матеріали про становище українських емігрантів у цій країні. Для організації допомоги українським переселенцям у Бразилії 1901 р. у Львові створено “Паранський комітет”, який очолив відомий громадський діяч Т. Ревакович.

Центром українських іммігрантів у Бразилії в 1896 р. стало місто Прудентополіс. Українці також створили свої колонії в Має, Антоніо-Олінто, Жене-раль-Карнейро, Понта-Гроса, Санта-Андраді, Ріо-Кларо, Дорізони, Іпіранга, Ірасемі, в столиці штату Парана місті Куритиби а та в інших місцях. Ряд поселень українців виник у цей період в прилеглих до Парани районах штатів Санта-Катарина та Ріу-Гранді-ду-Сул. У штаті Санта-Катарина виникли колонії Ітайполіс, Уніао-да-Віторія, Порто-Уніао, а також поселення Брускі, розташоване поблизу Атлантичного узбережжя. В штаті Ріу-Гранді-ду-Сул українці поселилися в Гуарані-дас-Місойнс, Іжуї, Жагуарі.

Незначна кількість українців осіла в штаті Сан-Паулу, створивши колонії Паріквераассу та Нову Одесу. Очевидець, який відвідав Нову Одесу в 1907 р., писав, що там “живе багато галицьких русинів та українців, що втікли з Росії під час безпорядків в Одесі. Деякі з них — моряки з корабля “Потемкін”.

Друга велика хвиля української імміграції до Бразилії мала місце в 1907-1914 рр. В цей період, відомий під назвою “другої бразильської гарячки”, на залик бразильського уряду сюди на будівництво залізниці від Сан-Паулу через Парану до Ріу-Гранді-ду-Сул прибуло від 15 до 25 тис. емігрантів із Галичини й Волині. Переважна більшість їх осіла в штаті Парана, де нові переселенці заснували колонії Іваї, Іраті, Легру, Ітапарі, Крус Мачадо, Вера-Гуарані, Нова Галичина та ін.

У 1913-1914 рр. українські священники провели перепис українського населення Бразилії та Аргентини. За їхніми далеко не повними даними, загальна чисельність українських переселенців у Бразилії разом із дітьми, зокрема народженими вже в цій країні, становила 43 750 осіб. З них у штаті Парана прожи-

вало 33 529 осіб, у штатах Ріу-Гранді-ду-Сул — 2245, Сан-Паулу — 211, Санта-Катарина — 160, Еспіріту-Санту — 70 осіб.

У період між двома світовими війнами до Бразилії переселилося близько 9 тис. українців із Галичини, Волині, Полісся, а також, меншою мірою, з Буковини й Закарпаття.

Наступна хвиля імміграції прокотилася в 1947-1951 рр., коли до Бразилії прибуло близько 7 тис. українців із таборів для переміщених осіб у Німеччині й Австрії. Серед них було чимало представників інтелігенції, більшість якої в подальшому емігрувала до Канади і США.

Основна маса нинішніх бразильських українців — це нащадки іммігрантів у третьому-четвертому поколіннях. Лише 7-8% із них народилися в Україні.

Більшість українців проживає в південно-східній частині штату Парана. За територією, яку вони більш-менш компактно заселяють (майже 5 тис. квадратних кілометрів із приблизно 200 квадратних кілометрів усієї території штату), з роками закріпилася назва “Паранська Україна”. В столиці штату — Куритибі — проживає понад 25 тис. українців. Одне з передмість Куритиби носить назву “Нова Галичина”. Муніципальне місто Прудентополіс цього ж штату, в якому українці становлять три чверті населення, називають “столицею Паранської України”. Значний відсоток особи українського походження становлять також у ряді інших міст і сільських поселень штату Парана. Одне з цих поселень має назву “Нова Україна”.

Майже 70% людей українського походження проживає в селах або, як їх називають у Бразилії, “колоніях” (загалом у сільському господарстві зайнято 40% бразильського населення). Українські колонії в Бразилії значно відрізняються за своїм виглядом від села в Україні. Центральна частина типового українського поселення в Бразилії носить назву “седе”. У ній розміщуються адміністративні та торговельні приміщення, школа, церква. Від “седе” розходяться вулиці, які називаються “лініями”. Ці вулиці, кількість яких буває досить значною (колонія Прудентополіс мала, наприклад, 47 “ліній”), з’єднуються поперечними вулицями — “вісиналями”. Обабіч “ліній” і “вісиналей” переселенцям для зведення житла та господарських будівель наділяли землю, яка звалася “шакра”. Додаткові земельні ділянки-“шакри” надавалися за межею поселення. З роками такий наділ можна було отримати тільки за гроші.

Пересічні українські садиби мають сьогодні по 20 і більше гектарів землі. Вирощують, як кажуть місцеві українці, “старокрайові” культури — пшеницю, жито, льон, картоплю. Українці, згідно з архівними джерелами, першими на латиноамериканському континенті стали культивувати гречку. З Галичини вони завезли сюди також капусту, буряк, тютюн, коноплю, соняшник. Вирощують, звичайно, і місцеві культури: каву, йєрба-мате — південноамериканський сорт чаю, фіжон — квасолу чорного кольору, рис, цитрусові, маниоку, цукрову тростину тощо. Частина фермерів займається скотарством.

Близько 30% українців проживають у містах, де працюють робітниками, інженерами, службовцями на приватних, муніципальних та державних підприємствах і в установах. На початку 1990-х рр. українська діаспора в Бразилії нараховувала приблизно 120 лікарів, 30 фармакологів, 60 інженерів, 40 юристів, 70 економістів. Багато українців обіймають чільні посади в міському, сільському самоуправлінні. Українське походження має низка відомих учених, професорів і викладачів університетів: Оксана Борушенко (історія й демографія), Олександр Дмитриченко (агрономія), Ігор Хмиз (археологія), Віра Селянська (література), Адріан Біда (ботаніка), Лідія Добрянська (психологія), Володимир Каваляр (грунтознавство), Володимир Кульчинський (лінгвістика), Ірина Лиса (фармакологія), Дарія Рибка (мікробіологія), Тарас Савицький (економіка) та інші.

Приблизно 85% бразильців українського походження належать до Української католицької Церкви. Решта є вірними Української автокефальної православної та баптистської церков.

Збереження національної самобутності українського населення традиційно першими опікувалися земляки-священники. Уже в 1890-х рр. до штату Парана прибули з Галичини греко-католицькі священники І.Волянський та М.Роздольський. З їх появою починається розбудова церковного та громадського життя українських іммігрантів: будуються перші уніатські каплиці, відкриваються церковні школи, братства. З огляду на недоброзичливе ставлення бразильського католицького духовництва до діяльності священників-уніатів, греко-католицькі ієрархи у Львові вирішили послати для церковної праці в українські поселення Бразилії місіонерів ордену василіян. Діяльність місіонерів-василіян, яка розгорнулася з перших років ХХ ст., була прихильніше зустрінуто місцевим католицьким кліром. Це дало змогу запобігти постійним спробам повернути українських іммігрантів до латинського обряду, що сприяло збереженню ними своєї етнічної ідентичності, рідної мови, звичаїв, традицій. Найбільш активними серед василіянських місіонерів того часу були С.Кизима, К.Сімків, К.Бжуковський, М.Шкирпан, Р.Криницький та ін.

Активна діяльність церковних організацій стимулювала створення об'єднань і товариств нерелігійного спрямування. Першою такою українською організацією стало товариство "Просвіта", яке виникло в 1902 р. в столиці штату Парана — Куритибі. Товариство розгорнуло активну культурно-просвітницьку діяльність: відкривало в поселеннях українські школи та читальні, взялося за випуск у Куритибі першого на латиноамериканському континенті періодичного видання українською мовою — газети "Зоря". Перше число цієї газети з'явилося 15 листопада 1907 р. та було присвячено річниці проголошення Бразилії республікою (15 листопада 1889 р.).

У березні 1908 р. в Куритибі була заснована ще одна просвітянська організація — Товариство імені Т.Шевченка, яке з 1910 р. стало видавати газету

Рис. 16. Українська католицька церква в Маллет, штат Парана

"Прапор". Внаслідок постійних суперечок із різних питань організації просвітянського руху, втручання церковних організацій та фінансові проблеми в 1910-1911 рр. обидва товариства припинили свою діяльність.

З січня 1911 р. в Прудентополісі став виходити започаткований місіонерами ордену василіян український місячник "Місіонар в Бразилії", а з грудня 1912 — контрольована місіонерами українська газета "Праця". Значною заслугою "Праці" стала, зокрема, організація в 1913-1914 рр. першого перепису українського населення в Бразилії та Аргентині. Найбільш помітним впродовж перших років випуску публікацією "Місіонара в Бразилії" був історико-публіцистичний нарис місіонера Р.Криницького "Руські колонії в Парані", присвячений 20-літтю поселення українців у Бразилії.

Установою, яка координує діяльність усіх українських організацій, є Українсько-бразильська центральна репрезентація. Її засновниками стали Українська католицька та Українська автокефальна православна церкви, Хліборобсько-освітній союз, Товариство прихильників української культури, Релігійно-культурний центр "Полтава".

Шкіл, де викладання здійснюється лише українською мовою, в Бразилії немає. Однак у малій семінарії Святого Йосафата в Прудентополісі окремі курси читаються українською. Майже при всіх українських церквах функціонують суботні курси українознавства.

За поданням депутата конституційної асамблеї в Куритибі Віри Вічимішин-Азхібєрт у новій конституції штату Парана зафіксовано право вивчати українсь-

ку мову в тих державних школах штату, в яких навчаються учні українського походження. З 1991 р. викладання української мови здійснюється в чотирьох школах штату. Для підготовки вчителів Федеральний університет Парани спільно з Українсько-бразилійською центральною репрезентацією організували педагогічні курси з української мови, літератури та історії, які в 1990 р. прослухало 45 викладачів.

До речі, українська мова збереглася в Бразилії значно краще, ніж у багатьох інших країнах поселення української діаспори. У сільській місцевості, де є компактні поселення українців, українська мова вживається в повсякденному побуті, у церковному й громадському житті. Молодь, яка відвідує державні школи, знає португальську мову. В цілому й старше, й молоде покоління бразилійських українців є досить консервативними в своїх звичках, традиціях і мові. Навіть змішані подружжя в українських поселеннях здебільшого розмовляють українською мовою.

Інша ситуація в містах, а також у тих поселеннях, де українці перебувають в оточенні власне бразилійців. Тут значно відчутніше позначається вплив на українців, особливо їхніх дітей та онуків, так званої структурної асиміляції. Українці в урбанізованих поселеннях цілком інтегрувалися як в економічному, так і в загальнокультурному та мовному аспектах і якщо часом і вживають у сімейному спілкуванні українську мову, то поєднують її з португальською. Наймолодше покоління українського походження в містах майже не знає мови своїх предків. Своєю батьківщиною, рідним краєм вони вважають Бразилію, а не Україну, як їхні батьки чи діди. Швидший асиміляції в містах сприяють також часті тут змішані подружжя.

Водночас, почувавши себе бразилійцями, більшість нащадків українських іммігрантів не забуває свого етнічного походження, відчуває духовний зв'язок із землею й традиціями своїх предків. Українські бразилійці гаряче відгукнулися на Чорнобильську трагедію, зібравши та переславили її жертвам значні суми грошей. Велике піднесення в наших земляків у цій країні викликало здобуття Україною незалежності. Яскравим свідченням того, що українська громада зберігає свої національні традиції, привезені першими іммігрантами більш як сто років тому, стало успішне проведення 1998 р. IV Українського фестивалю в місті Куритиба. Свято в присутності багатьох представників української громади відкрили голова Українсько-бразилійської центральної репрезентації Йосип Вельгач і віце-консул України Юлія Татарченко.

У Фестивалі взяли участь численні самодіяльні художні колективи українців Бразилії: групи "Барвінок", "Полтава", "Соловейко", хор "Мастер" і діти суботньої школи з викладанням української мови. Виступи захоплювали всю публіку, яка нагороджувала аматорів гучними й тривалими оплесками та висловлювала побажання, щоб такі виступи організовувалися частіше.

Українська громада Бразилії активно сприяє розвитку українсько-бразилійських відносин, зокрема в сфері економіки, торгівлі, охорони здоров'я тощо. Так, у жовтні 1998 р. Надзвичайний і Повноважний посол Бразилії в Україні Маріо Аугусто Сантос інформував уряд нашої держави про звернення до нього української діаспори з пропозицією взяти на себе витрати на оздоровлення й лікування в кращих клініках Бразилії хворих українських дітей. У лютому 1999 р. перша група в складі 152 дітей після короткої акліматизації на Кубі прибули до Бразилії. На початку 1998 р. з ініціативи промисловців-бізнесменів українського походження Роберто і Руя Дмитерків відбулася зустріч представників української діаспори з членами української офіційної делегації промисловців України. Йшлося про всебічну підтримку українською громадою посилення економічної присутності України в світі, зокрема про сприяння розвитку її торговельних зв'язків із країнами Південної Америки. Велике значення в цьому контексті має поглиблення співпраці з самою Бразилією, якій належить провідна роль у регіоні. Голова Українсько-бразилійської центральної репрезентації Йосип Вельгач під час зустрічі з українськими промисловцями підкреслив: *"Українська спільнота в Бразилії докладє максимальних зусиль на користь розвитку двосторонніх відносин"*.

ВЕНЕСУЕЛА

На початку 1990-х рр. у Венесуелі проживало, за різними оцінками, від 800 до 1300 українців. Близько 700 із них — жителі Каракаса, решта живе в містах Маракай, Валенсія, Баргуїсімето та кількох менших поселеннях. Із приблизно 205 українських сімей 63% — чисто українські, у 37% — один із подружжя неукраїнець. Більшість українців народилася вже у Венесуелі. Активну участь у діяльності українських організацій провадять переважно представники старшого покоління. Молодь у масі своїй здобуває вищу освіту, стає частиною венесуельського суспільства й мало цікавиться справами української громади.

Серед українців Венесуели чимало висококваліфікованих спеціалістів. У цілому тутешні українці характеризуються значною активністю в економічному житті й професійній діяльності. Це особливо стосується молодшого, краще освіченого, покоління. Прилучилися до розвитку столиці Венесуели Каракаса та інших міст архітектори Р.Косарич і Б.Васюк, професор у галузі машинобудування В.Коваль, інженер і геодезист А.Король, інженери І.Лазаренко і Р.Припхан, техніки М.Гречка і В.Левіцький, топографи А.Хрущ і В.Закревський. На відзначення внеску українців у розвиток країни дві вулиці Каракаса отримали назву "Україна". У місті Валенсія помітною є будівельна фірма В.Лінцицького. І все ж, за рідкісними винятками, українці слабо виявляють себе в політичному житті.

Один із таких винятків пов'язаний з періодом, коли Венесуела ще була під іспанським пануванням. За свідченням історичних джерел, киянин Михайло

Скибицький з'явився тут на початку XIX ст. й, активно включившись у національно-визвольну боротьбу місцевого населення, став одним із командирів повстанців, знаменитим борцем за свободу Венесуели, відомим як полковник Мігель Роля. У венесуельському портовому місті Маракаїбо дотепер стоїть готель, збудований М.Скибицьким і названий ним "Україна". У цьому ж місті збереглася його вілла, побудована в колоніальному стилі в 1830 р., яка також має назву "Україна".

Однак основна маса українців з'явилась у Венесуелі відносно недавно. У 1947 р. приблизно 1500 українців прибули в цю країну з таборів для біженців і переміщених осіб у Європі. Значна частина їх згодом емігрувала в США і Канаду. Ті, що залишилися у Венесуелі, досягли з часом досить високого життєвого рівня, працюючи кваліфікованими робітниками, торговцями, дрібними підприємцями, спеціалістами, науковцями, художниками тощо. Водночас вони створили й зберегли міцну українську громаду та свою церковну організацію.

Початок життя у Венесуелі був для українських поселенців важким. Без жодної допомоги від уряду, без знання іспанської мови, без необхідних фінансових засобів, а іноді навіть без даху над головою вони могли сподіватися лише на себе та на взаємодопомогу. Тому, опинившись на новому місці поселення, українці відразу стали створювати різні товариства, організації, комітети, благодійні інституції.

У 1948 р. організовано дві перші парафії Української католицької Церкви (священик отець Павло Хрущ) і Української православної Церкви (священик отець Петро Ковальчук). Пізніше були збудовані дві православні церкви, відремонтовано й перебудовано в українському стилі стару церкву, передану архієпископом Венесуели українським греко-католиком. У Каракасі та Валенсії споруджено українські дома.

Все ж по кількох роках перебування у Венесуелі українці стали масово емігрувати в інші країни. Причиною стали безробіття, незвичний тропічний клімат, а також політична нестабільність у державі. Тривогу посиляли таємничі обставини смерті кількох молодих українців. У 1950 р. Венесуела вислала з країни групу московських агентів, які підозрювались у скоєнні цих злочинів, а незабаром узагалі закрила посольство СРСР у Каракасі. Проте головні причини еміграції залишались, і вона тривала. Більшість українців емігрувала в США, Канаду й Аргентину. Включившись у цих країнах у життя місцевих українських громад, емігранти й далі підтримують контакти зі своїми друзями у Венесуелі.

Нині в цій країні немає українських шкіл. Періодично громада влаштовує для дітей літні табори з вивченням української мови, української історії, українських пісень. Однак короткочасне перебування в таборах не здатне конкурувати із впливом середовища. Тому в той час, як старше покоління спілкується між собою по-українськи, молодь розмовляє переважно по-іспанськи.

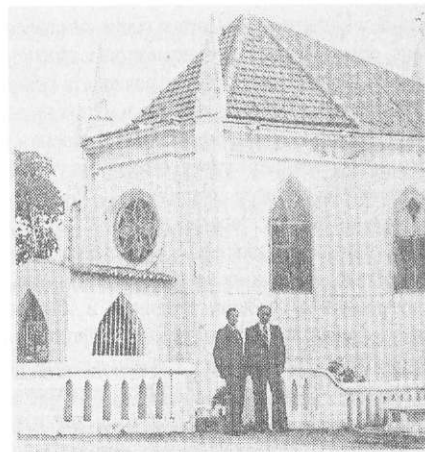

Рис. 17. Українська католицька церква в Каракасі

Хоча частина українців асимілювалася й відійшла від українських проблем, більшість українців Венесуели зберігає національну свідомість і працює у українській громаді.

Сьогодні у Венесуелі діють парафія Української католицької Церкви у Каракасі й парафія Української автокефальної православної Церкви в Каракасі та Валенсії, які обслуговують приблизно 150 сімей греко-католиків і 100 сімей православного віровизнання.

Виявляють активність: Українська громада з головним правлінням у Каракасі й відділенням у Валенсії (разом — близько 180 членів); Союз українок (близько 60 членів); Асоціація українських православних парафіян (приблизно 50 осіб). Не тільки у Венесуелі, а й за її межами відомий український танцювальний ансамбль "Барвінок" під керівництвом Маріє Юдін-Щитало. Ансамбль брав участь у багатьох міжнародних фестивалях і неодноразово виборював на них призові місця за високохудожньою презентацією українських народних танців.

ПАРАГВАЙ

В Парагваї проживає від 5 до 9 тис. українців, в основному в південно-східній частині країни, на кордоні з аргентинською провінцією Місьйонес. Головним центром українців Парагваю є місто Енкарнасьйон. Навколо міста розташовані кілька українських поселень або "колоній", включно з такими, як Альбората, Кармен-дель-Парана і Фрам. Частина українців живе в столиці країни.

Більшість українців у Парагваї займається сільським господарством. Вирощують бавовник, рис, кукурудзу, місцеві культури і пшеницю на експорт, а також овочі для власного споживання. Деякі розводять велику рогату худобу або займаються бджільництвом. Частина працює в містах ремісниками та робітниками, переважно в деревообробній промисловості. Окремі з українців обіймають важливі посади в різних урядових структурах. У місті Енкарнасьйон чимало українців працюють як дипломовані спеціалісти.

Хоча поодинокі українці осіли в Парагваї ще в 1920-х рр., перші значні групи українських іммігрантів прибули сюди в 1930-1932 рр. із сусідньої Аргентини, яка страждала на той час від економічної кризи і безробіття. У 1935-1939 рр. приїжджали групи українців із Волині, Галичини й Закарпаття. Кількасот українських іммігрантів приїхало в 1946-1947 рр. і дещо менше в 1948-1950 із таборів для біженців і переміщених осіб у Європі, а також із Китаю, зокрема з Маньчжурії. На кінець 1940-х рр. у Парагваї нараховувалося приблизно 10 тис. українців. Багато з них згодом емігрувало в інші країни, в основному в Аргентину, США і Канаду. Частина українців повернулася в СРСР.

Прибуваючи до Парагваю, українці намагалися селитися компактними поселеннями, яким давали типові українські назви: "Нова Волинь", "Нова Україна", "Богданівка", "Тарасівка". Однак внаслідок того, що уряд заборонив використання іноземних назв, ці поселення були згодом перейменовані. В ряді поселень існують вулиці, названі на честь видатних українських діячів, зокрема вулиці Симона Петлюри і Тараса Шевченка.

Організоване життя української громади бере свій початок з 1937 р., коли в місті Енкарнасьйон було створено "Просвіту". У кращі часи вона мала в Парагваї 10 відділень, частина з яких володіла власними народними домами, де зосереджувалася діяльність місцевих українських громад. Тут були читальні кімнати, бібліотеки, діяли гуртки самодіяльності, влаштовувалися заняття з української мови. У 1948 р. під егідою "Просвіти" створено молодіжну організацію, яка пізніше трансформувалася в Спілку української молоді й проіснувала до 1955 р.

У 1945 р. в Асунсьйоні виник Український допомоговий комітет як допоміжна організація парагвайського Червоного Хреста. Головним напрямом діяльності комітету стала допомога українським біженцям і переміщеним особам у Європі в їх переселенні й облаштуванні в Парагваї. У 1949 р. утворено Український осередок, що його уряд визнав представницьким органом українців Парагваю.

До зачинателів і найактивніших діячів української громади Парагваю належать А.Бачун, М.Воробей, А.Гарматюк, І.Гумен, Г.Знатовський, М.Кушлій, Я.Лавриченко, І.Мартинюк, І.Мазуник, І.Падучак, І.Палятинський, В.Розумовський. Піонером українських поселень у Парагваї вважається Омелян Падучак, який, зокрема, був керівником Українського допомогового комітету.

Визнанням внеску української громади в розвиток економіки й культури Парагваю стало урочисте відкриття, за участю президента країни, в місті Енкарнасьйон у 1970 р. пам'ятника Тарасові Шевченку.

Через еміграцію з країни інтелігенції та молоді до США, Канади й Аргентини культурне життя української громади в останні десятиліття послабилося. Друге покоління українських іммігрантів у Парагваї значною мірою вже асимільоване, що виявляється в переважному використанні ним іспанської мови. Хоча "Просвіта", а також Церква для дітей періодично влаштовують курси української мови, проте вони не в змозі суттєво вплинути на ситуацію. До певної міри молодь утримує в громаді належність до католицької або православної церков.

Більшість українців Парагваю належить до Української автокефальної православної Церкви, близько 30% — греко-католики. Центром православного життя є Братство святого Георгія Переможця, засноване 1953 р. На початку 1990-х рр. у Парагваї було шість православних парафій. Душпастирську працю серед православних виконував отець Сергій Ковальчук. Українських католиків обслуговував отець Йозеф Рісінгер, німецький священник, який вільно володіє українською мовою, пастор Української католицької Церкви в Енкарнасьйоні.

Місто Енкарнасьйон є центром українського культурного життя в Парагваї. У місті діє Український народний дім, Українська католицька й Українська православна церкви. За ініціативою "Просвіти" й Братства святого Георгія Переможця 1988 р. українська громада урочисто відзначила 1000-ліття християнства в Русі-Україні. На честь ювілею в Енкарнасьйоні відкрито монумент у формі хреста, а вулиця, на якій споруджено монумент, отримала назву "Україна".

УРУГВАЙ

В Уругваї проживає близько 5 тис. українців. В недалекому минулому тут нараховувалося приблизно 10 тис. українських переселенців, проте внаслідок несприятливих економічних умов половина з них емігрувала в інші країни, в основному в США і Канаду.

Близько 50% українців проживає в Монтевідео, решта, за винятком невеликої громади в департаменті Саьто, живе розпоросшено, головно, в містах. Більшість українців зайнята в промисловості, окремі мають власні підприємства та торговельні заклади. Частина українців орендує землю у великих землевласників (урядові акти обмежують право на придбання землі в приватну власність) і займається вирощуванням сільськогосподарської продукції.

Першими українцями, які прибули до Уругваю в 1924 р., були переселенці з Волині, Полісся, Галичини, Буковини й Закарпаття. Згодом до них приєдналося кілька українських сімей із Аргентини та Бразилії. Після Другої світової

війни близько 50 іммігрантів прибуло в Уругвай із таборів для біженців та переміщених осіб у Німеччині й Австрії. В середині 1950-х рр. деякі українці повернулися в СРСР.

У 1940-х-1950-х рр. в Уругваї активно діяло Товариство імені Тараса Шевченка, членами якого були як православні, так і греко-католики. Товариство влаштовувало виставки, організувало хор, відкрило молодіжні секції. Проте з часом воно потрапило під вплив прорадянськи налаштованих діячів, які навіть перейменували його на Товариство імені Максима Горького. Це відштовхнуло від організації значну частину українців, які, однак, не дійшовши між собою згоди, створили дві нові організації: товариство "Просвіта" і товариство "Відродження". Більш чисельне товариство "Просвіта" певний час діяло досить активно, мало свій громадський центр. Значний внесок у розвиток організованого українського життя в Уругваї зробили Літошенко, О.Галушак, І.Топольницький, С.Вастовський, П.Сенишин, О.Палька.

Проте внаслідок розпорошення сил і внутрішнього протистояння в громаді підтримка товариств суттєво зменшилася й вони змушені були припинити своє існування. Спроби створення нового загальноукраїнського об'єднання в Уругваї поки що не увінчалися успіхом.

Перша і єдина парафія Української католицької Церкви була заснована в Монтевідео 1952 р. Згодом утворено також православну парафію. Однак через відсутність українських душпастирів церковна служба відправлялася римо-католицькими та російськими православними священниками. Для українських греко-католиків періодично службу відправляли отці василіяни з Аргентини. Сьогодні в Уругваї немає парафій українських церков.

Бракує в Уругваї й українських шкіл. Молоде покоління в містах майже повністю асимільоване. Дещо кращою є ситуація зі знанням української мови серед сільських поселенців. Але їхня розпорошеність, брак українських шкіл чи інших форм навчання, де молодь могла б набувати знання української мови, історії, культури, постійне зростання числа міжетнічних шлюбів роблять перспективи виживання українців як окремої етнічної групи в Уругваї невтішними.

КУБА І МЕКСИКА

Обмеження щодо імміграції, запроваджені на початку 1920-х рр. американським урядом, послали потік українських переселенців до інших країн, зокрема на Кубу та в Мексику, які розглядалися як проміжний етап до поселення в США чи Канаді.

На Кубу іммігрували українці з окупованої Польщею Східної Галичини й колишні воєводи українських армій, розкидані по Європі. Офіційної статистики щодо кількості переселенців немає, але календар Українського робітничого сою-

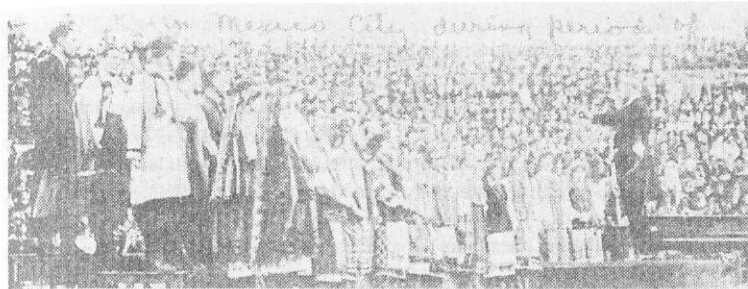

Рис. 18. Виступ Українського національного хору під керівництвом Олександра Кошиця на великій арені в Мехіко. 26 грудня 1922 р.

зу на 1925 р. відзначає перебування на Кубі 6 тис. українців. Календар також вмістив листа одного з переселенців, в якому описуються умови перебування українців на острові: безробіття, голод, хвороби, незвичний жаркий клімат і, на додачу, зневажливе ставлення до іммігрантів з боку місцевого населення. Автор листа застерігає земляків від переселення на Кубу й закликає українців, які проживають у США, допомогти з отриманням роботи, щоб заробити гроші для еміграції з острова.

Подальша доля українських іммігрантів в Кубі невідома. Беручи до уваги брак пізніших згадок про проживання тут українців, припускають, що, відпрацювавши зазначений у контрактах термін, вони емігрували до інших країн, очевидно, до США. Нині на Кубі проживає певна кількість українців, переважно жінки, одружені з кубинцями, які навчалися в 1960-і-1980-і рр. у вузах України, проте організованих українських громад немає.

У 1920-і рр. в Мексиці було більше можливостей знайти роботу, ніж на Кубі. Мексиканський уряд, здійснюючи аграрну реформу, конфіскував землю в багатих іспанських землевласників і розподіляв її серед безземельних селян-індіанців. Сподіваючись на отримання землі, сюди прибували й українці. Тими роками в Мексиці вже існувало два поселення українців-русинів. Ще одна група іммігрантів прибула зі Східної Галичини. У 1925 р. в Мексиці проживало близько 250 українських поселенців. Отримати вільний наділ землі більшості з них не вдалося. Працювали в містах, часто не отримуючи за свою роботу нічого, крім даху над головою. Щоб якось прогледуватися, тримали кіз і овець. Брак грошей не давав змоги перебраться у пошуках кращої роботи в інше місце.

У грудні 1924 р. група поселенців для захисту від експлуатації, розширення можливостей у пошуках роботи, а також допомоги бездомним і безробітним об'єдналася в Товариство українського народу. За допомогою українців із США членам товариства вдалося працевлаштуватися, поліпшити своє матеріальне становище й навіть відкрити свою читальню кімнату.

У 1922 р. в Мексиді побував Український національний хор під керівництвом Олександра Кошиця. Протягом трьох тижнів він дав двадцять концертів, які пройшли з величезним успіхом. 26 грудня 1922 р. на Великій арені в Мехіко, побивши всі рекорди присутності, його слухали понад 32 тис. мексиканців.

Брак інформації про українських поселенців у Мексиді в пізніший час дозволяє припускати, що вони з часом емігрували до інших країн, зокрема в США. Нині у Мехіко проживає кілька українських родин, проте організованих українських громад немає.

Подібна ситуація, очевидно, характерна і для країн Центральної Америки.

ІНШІ КРАЇНИ ПІВДЕННОЇ АМЕРИКИ

Донедавна невелика, але досить активна українська громада існувала в Чилі — державі на південному заході Південної Америки. У 1948-1949 рр. у цю країну прибуло близько 300 українців із таборів для біженців та переміщених осіб у Європі. Серед іммігрантів переважали кваліфіковані робітники. На початку 1949 р. іммігранти об'єдналися в Українську громаду, яка розгорнула помітну громадську та культурницьку діяльність. Того ж року утворено парафію Української католицької Церкви. Під керівництвом А.Гіжевського створено змішаний хор, який виступав не тільки на зібраннях громади, а й поза нею і відіграв значну роль у поширенні інформації про Україну в чилійському суспільстві. Хор часто виступав у чилійських монастирях у присутності високих чинів католицької Церкви, в університетах, у театрі Сантьяго, неодноразово брав участь у чилійських фестивалях, його виступи кілька разів транслювало чилійське радіо.

В економічному сенсі українські іммігранти влаштувалися в Чилі добре. Багато працюючи, часто і в позаробочий час, вони стали матеріально досить забезпеченими. Більшість живе в Сантьяго та його приміській зоні. Решта проживає в містах Темуко, Консепсьйон, Осорно та інших.

Однак значне число українців у 1950-х рр. емігрувало з Чилі до Аргентини й Канади. Внаслідок цього українська громада як організована спільнота припинила своє існування. Водночас утворення незалежної України та зростання інтересу до нашої держави стимулювали активність місцевих українців. За даними інформаційних агентств, під час урочистостей, які відбулися 1998 р. в Чилі на відзначення 7-ї річниці незалежності України, посол України в Аргентині та за сумісництвом у Республіці Чилі мав зустрічі з представниками української діаспори в цій країні.

Окремі українці чи українські родини проживають також у Болівії, Колумбії, Перу та деяких інших країнах Південної Америки, проте відомостей про організоване українське життя в цих країнах немає.

§3. Австралія і Нова Зеландія

АВСТРАЛІЯ

Під час перепису населення 1986 р. 29,9 тис. жителів Австралії відзначили своє українське походження, зокрема 21,9 тис. — повністю українське і 8,0 тис. — частково українське (українцем був лише один із батьків). Припускаючи, що серед 6,8% австралійців, які не відповіли на запитання щодо етнічності, особи українського походження становлять таку саму частку, як і серед населення, яке зазначило свою етнічність, дослідники вважають, що загальна чисельність українців "п'ятого континенту" має становити понад 32 тис. осіб.

Із числа 29,9 тис. осіб, які відзначили своє українське походження, 45,5% народилися в Австралії; 31,3 — в Україні; 9,9 — в Австрії й Німеччині; 3,5 — в Польщі; 10,2 — в інших країнах або не вказали, в якій саме.

У другій половині 1980-х рр. 33,5% українців проживали в штаті Вікторія (адміністративний центр — Мельбурн); 31,2 — у штаті Новий Південний Вельс (Сідней); 15,8 — у штаті Південна Австралія (Аделаїда); 8,6 — у штаті Квінсленд (Брізбен); 7,2 — у штаті Західна Австралія (Перт); 2,3 — на території Федеральної столиці (Канберра); 1,4 — у штаті Тасманія (Хобарт); 0,3 — на Північній території. Понад 85% українців проживає в п'яти найбільших містах та їхніх околицях — Сідней, Мельбурні, Аделаїді, Брізбені й Перті.

В 1986 р. 15,2 тис. осіб вказали, що спілкуються в колі сім'ї українською мовою. З числа народжених поза Австралією розмовляють цією мовою 75%, із тих, хто народився на п'ятому континенті — 30%. За десять років, які минули від часу попереднього перепису населення (1976 р.), чисельність осіб, які спілкуються вдома українською мовою, зменшилася в Австралії на 14%.

Перші українські поселенці з'явилися на п'ятому континенті на початку XIX ст. Збереглися відомості про уродженця Полтавщини, матроса Федора Зубенка, який прибув у 1820 р. до Сідней в складі команди російського корабля "Открытие" й залишився тут у зв'язку з хворобою. За деякими даними, українцем був лікар Джон Луцький (або Лоцький), який прибув до Австралії в 1832 р. та обіймав посаду державного ботаніка; в Тасманії проживали Казимир Кабат і Володимир Коссака, які працювали в місцевій поліції. У 1850-х рр. до Австралії прибув і успішно займався фермерством Михайло Гриб, який перед

чим служив в австрійській армії. Інший українець, І.Займак, зійшов з корабля в Брізбені в 1869 р., а згодом оселився в Новому Південному Вельсі, де займався вирощуванням устриць.

Перед Першою світовою війною в Австралії осіла значна група емігрантів із Росії, що працювали перед тим в її далекосхідному регіоні та в Китаї. Поселившись у штаті Квінсленд, зокрема в його столиці Брізбені, ці емігранти організували російські клуби, почали випускати газету "Австралийское эхо". На початку ХХ ст. в Брізбені виник конфлікт між українцями та російським керівництвом одного з таких клубів, яке відмовилося передплатити українську пресу з Європи й Америки. У відповідь на це українці утворили свою окрему організацію — Український робітничий клуб. Один із діячів клубу, В.Харченко, організував театральну групу, яка поставила першу українську виставу в Австралії — "Назар Стодоля". Однак через невелику кількість учасників Український клуб із часом припинив своє існування, а українці знову влилися в російське культурне та релігійне життя.

У 1912 р. до Австралії вперше прибув лікар і журналіст Степан Барчинський. У міжвоєнний період він популяризував відомості про Австралію в галицькій пресі, кілька разів повертався в Галичину, а 1946 р. остаточно осів на п'ятому континенті. Під час приїзду українських післявоєнних поселенців він був їхнім дорадником і помічником у проведенні різноманітних громадських заходів. У 1920-х рр. в околиці міста Дарвін (Північна територія) розбудував велику ферму українець із Сибіру Іван Іванець. Активну участь в українському культурному та громадському житті брали міжвоєнні іммігранти Є.Антонишин, М.Мережаній, М.Пирогів, Г.Дончак та інші.

Видатною постаттю в українсько-австралійських взаєминах залишається М.Миклухо-Маклай, визначний учений і мандрівник, дослідник тубільних культур Нової Гвінеї та островів Малайського архіпелагу, який певний час перебував у Сідней, де одружився з австралійкою.

Однак у цілому українська присутність на п'ятому континенті до кінця Другої світової війни була незначною. Перед Першою світовою війною вона виявлялася в рамках загальноросійської еміграції з Далекого Сходу, а в другій половині 1940-х рр. — імміграції з Китаю. За винятком одиниць, нечисленні українські емігранти цього періоду не створили своїх або не приєдналися до вже існуючих українських громадських структур.

Зародження організованої української діаспори в Австралії датується першими роками по Другій світовій війні, коли українці, що залишилися в західних окупаційних зонах Німеччини та Австрії, одержали можливість переселитися, крім традиційних країн проживання української імміграції, і в цю далеку заокеанську державу. Уряд останньої, прагнучи збільшити населення за рахунок європейців, виявив зацікавленість прийняти серед інших і певну кількість людей із таборів для переміщених осіб та біженців. Таким чином,

Рис. 19. Пароплав з українськими іммігрантами прибуває до Сіднея. Травень 1949 р.

уже 1947 р. до Австралії прибуло понад 800 їхніх недавніх мешканців, зокрема й українці.

Процес переселення представників різних національностей із Європи в Австралію особливо активізувався після ухвалення австралійським урядом у 1948 р. спеціального імміграційного закону й досяг свого апогею в 1949-1953 рр. Далі він різко пішов на спад. Згідно з офіційними даними, за період після закінчення Другої світової війни й до середини 1964 р. в Австралію прибуло понад 2 млн. 114 тис. іммігрантів — італійців, голландців, поляків, німців, греків та інших, які загалом утворили 30 етнічних груп. Українці посідали серед них за чисельністю 12 місце й налічували 21,4 тис. осіб.

Проте, як відзначають майже всі фахівці, австралійська державна статистика не відбиває повною мірою реального стану справ. Річ у тім, що частина українців після приїзду в Австралію подала своє громадянство відповідно до країни народження й була зарахована до поляків, угорців, румунів тощо. Те ж саме стосується й українських дітей, народжених у таборах для переміщених осіб і біженців, яких державний статистичний відділ Австралії, керуючись записами про місце їхнього народження, автоматично зарахував до німців, австрійців або ж італійців. Звідси стає зрозумілим, чому в зарубіжних українських джерелах пропонується визначати кількість першоприбулих на австралійській материк українців цифрою, яка щонайменше на 10-20% більша за ту, що фігурує в офіційній статистиці.

Переселенці 1948-1951 рр. були єдиною великою хвилею української імміграції до цієї країни. Після 1951 р. невелика кількість іммігрантів прибула з Великобританії, Югославії та Далекого Сходу. У 1980-х-1990-х рр. на п'ятий

континент переселилося близько 1 тис. осіб з України, які приїхали здебільшого до родичів.

Розкриваючи особливості переселення до Австралії, автор передмови до виданого в Мельбурні збірника "Українці в Австралії" Р.Смаль-Стоцький так характеризує надії та страхи переселенців, одним із яких був він сам: "... Наша еміграція до Америки, до США, до Канади, чи до Аргентини, являла собою тільки інтеграцію нових українських мас в стару, зорганізовану еміграцію... Але мігрування до Австралії — це була подорож у далекий край, що не мав старої, зорганізованої еміграції. Це була подорож "у невідоме"... це був великий експеримент. Чи вдасться нашим українським емігрантам пристосуватися до австралійського життя, чи вдасться стати економічно на ноги, чи вдасться зорганізувати українські громади, українську спільноту зі своєю церквою й політично-культурною ієрархією..."

Тепер, через 50 років від початку формування української діаспори в Австралії, можна констатувати, що завдяки працелюбству, вмінню переборювати труднощі й молодій енергії (абсолютну більшість іммігрантів становила молодь) українським переселенцям багато чого з того, про що вони мріяли, вдалося досягти.

Але початок був дуже тяжким. По прибутті на п'ятий континент іммігранти, безвідносно до їхнього освітнього рівня й професії, змушені були підписувати контракт, згідно з яким вони зобов'язувалися відпрацювати два роки на фізичних роботах у місцях, визначених урядом. Впродовж цього часу їм заборонялося змінювати місце проживання та заняття. Адаптація до нового середовища ускладнювалася браком у багатьох відповідної фахової підготовки, незнанням англійської мови, ворожістю з боку впливових кіл деяких інших етнічних груп. Та й самі австралійці не дуже приязно ставилися до нових переселенців.*

Лише після завершення дворічного терміну іммігранти отримували право на постійне проживання в країні, вибір роботи і місця проживання, а через п'ять років — право на австралійське громадянство. Для отримання такого права необхідно було пройти процедуру натуралізації, яка включала, зокрема, іспит з англійської мови. Протягом певного часу щодо натуралізованих громадян вживався термін "новоавстралійці" (New Australians), який підкреслював їхню відмінність від "справжніх" австралійців. Це викликало природний протест в іммігрантів, і згодом цей термін практично вийшов із вжитку. На 1990 р. понад 90% українських іммігрантів прийняли австралійське громадянство й суспільно та юридично пріврівняні до австралійців. Діти іммігрантів, які народилися в Австралії, стають громадянами автоматично на підставі територіального принципу (*jus soli*).

З середини 1960-х рр. українські поселенці за сприяння уряду, який надавав іммігрантам кредити на вигідних умовах, стали масово купувати дешеві приміські ділянки землі й будувати власне житло. Нині, за оцінкою В.Маркуса,

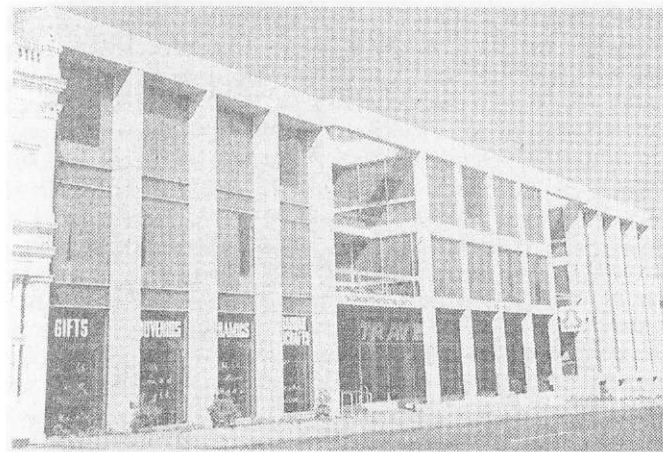

Рис. 20. Український кооперативний центр у Мельбурні

80-85% українців володіють власними будинками з ділянками, частина, крім того, має ще й позаміські садиби-дачі.

Українці, які народилися або здобули освіту й кваліфікацію в Австралії, мали змогу отримати престижніші й більш високооплачувані заняття, а також придбати кращі будинки в кращих районах міста. За соціально-економічним статусом ця частина українців зараховує себе до середньо-вищого класу австралійського суспільства. Українська ж громада в цілому належить до нижчої категорії середнього класу (*Lower middle class*). За рівнем заробітку українці посідають середню сходинку поміж повоєнних емігрантських груп.

Відносно мало українців створили власні підприємства: кілька десятків агентств із продажу нерухомості, близько 30 малих торговельних та ремонтних і понад 20 інженерно-технічних і будівельних підприємств. Українські бізнесмени й професіоналісти (лікарі, юристи, інженери тощо) об'єднані в товариства, які з 1987 р. спільно випускають неперіодичне видання "Ukrainian Professional & Business Directory of Australia".

Організована економічна діяльність українців виявилася, головню, в розвитку кредитних спілок. У 1959-1962 рр. в Австралії було створено 6 таких українських спілок. У 1992 р. 7 українських кооперативів мали 12,9 тис. членів, 63,5 млн. доларів оборотного капіталу, 55,8 млн. заощаджень, видали 37,8 млн. позик і мали резерв 6,2 мільйона (9,8% з капіталу). Середня сума заощаджень на одного члена кооперативу становила 4,3 тис. доларів. У кредитних кооперативах в Австралії перебуває близько 1/3 всіх українців (у США — 1/10, в Канаді — 1/15).

Зі своїх прибутків кредитні спілки жертвували на громадські, культурні та релігійні цілі близько 160 тис. доларів щороку. На кооперативних засадах (акціях) створено деякі українські народні доми. Вся громадська й церковна власність українців в Австралії становила в 1990-х рр. 30-40 млн. доларів. Українські кооперативні спілки об'єднані в Раду українських кооперативів в Австралії.

Що стосується культурної інтеграції українців та інших так званих новоавстралійців, то, за прикладом Канади, в Австралії було знято вимогу про негайне включення іммігрантів в орбіту англійської культури. У 1985 р. уряд країни запровадив політику багатокультурності при одночасному акцентуванні на самобутності австралійської нації та австралійському патріотизмі. Ця політика наголошує не на асиміляції іммігрантів у середовищі чисельно домінуючого англосаксонського населення, а на інтеграції, включенні етнічних спільнот у загальноавстралійське суспільство. В рамках політики багатокультурності були запроваджені так звані етнічні радіослужби, державну допомогу отримали суботні школи етнічних груп, їхні установи суспільної опіки, будинки для осіб похилого віку, товариства пенсіонерів тощо. Часткову допомогу отримали також українознавчі програми в австралійських університетах, деякі департаменти освіти спонсорували обмін науковців і студентів між Австралією й Україною.

Особливістю української еміграції до Австралії, коли порівняти з формуванням більшості інших діаспорних українських громад, було те, що вона мала переважно політичний характер. Це багато в чому визначало напрямок і форми суспільної діяльності української діаспори в Австралії.

Вона прагнула здійснювати вплив на австралійських політиків, політичні партії, розширювала контакти з урядовцями, депутатами й сенаторами, організувала публікації англійською мовою про українське життя, головне, про національно-визвольну боротьбу українського народу. Для цього в публічні бібліотеки передавалася література про Україну, запроваджено курси лекцій та утворено центри українських студій (університети ім.Маковорі в Сідней та ім.Монаша в Мельбурні). Активну участь у діяльності загальноавстралійських партій брали О.Присташевський, Т.Яськевич, О.Булка, З.Яськевич, І.Контек та ін. Проте, частково внаслідок любощання питань передусім своєї громади, лише деякі з українців досягли загальнонаціонального рівня в австралійському політичному житті.

Провідним чинником етнічного виживання української спільноти в Австралії, надзвичайно віддаленій географічно й тривалий час відірваній у культурному та інформаційному сенсі від України, стали численні громадські, релігійні, культурно-мистецькі, молодіжні, політичні та інші організації, що виникали від самого початку масового поселення тут українців.

Українські поселенці виявились однією з найорганізованіших етнічних груп п'ятого континенту. Вже в 1949-1950 рр. в усіх штатах, за винятком Тасманії, виникли українські громади. У червні 1950 р. в Мельбурні відбувся з'їзд їхніх представників, на якому було ухвалено рішення заснувати координаційний

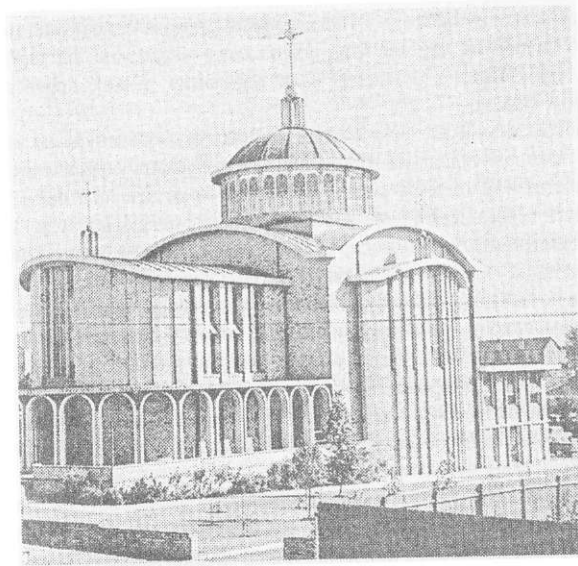

Рис. 21. Українська католицька церква св.Андрія в Сідней

громадський центр — Об'єднання українців в Австралії (ОУА), яке очолив В.Болох.

Головні завдання центру, перейменованого в 1953 р. в Союз українських організацій в Австралії (СУОА), згідно зі статутом, полягають у тому, щоб "репрезентувати українську спільноту в Австралії. Ознайомлювати австралійську спільноту з українською історією, культурою, мистецтвом та визвольною боротьбою. Координувати працю організацій, об'єднаних в СУОА". Сьогодні до СУОА входять близько 30 організацій, а також представники Церкви.

Останній належить особливо велика роль у громадському житті українців, у збереженні ними національної ідентичності, духовного зв'язку із землею батьків і дідів. Невипадково першими українськими новобудовами на австралійському материка були саме церкви. Нині приблизно 95% осіб українського походження належать до традиційних українських конфесій: 55% є греко-католиками і 40 — православними. Решта належить до інших конфесій, переважно до римокатолицької і протестантських.

Для українських греко-католиків в Австралії й Новій Зеландії Рим установив у 1958 р. окремі екзархат. Українська католицька Церква діє автономно, лише на найвищому рівні ієрархії підтримуючи зв'язки з римокатолицькою. Щодо православних, то вони об'єднуються в Австралійсько-Новозеландській

епархії Української автокефальної православної Церкви. Українські православні юрисдикції (в певний час аж три) розвивалися незалежно від іншопетічних церковних організацій і водночас мали підтримку деяких протестантських і католицьких спільнот.

Основні зусилля й засоби протягом півстоліття свого існування українська діаспора в Австралії віддавала збереженню та розвитку української культури, українознавства в цілому. За рівнем активності та досягнень у сфері культури українці часто переважають інші, значно чисельніші діаспорні групи Австралії.

Серед іммігрантів була відносно велика кількість людей, причетних до культури та мистецтва — педагогів, артистів, літераторів, художників. Незважаючи на те, що на початку свого перебування в Австралії майже всі вони були змушені займатися фізичною працею, ці люди вважали своїм суспільним обов'язком продовжувати на громадських засадах культурницьку діяльність. Завдяки їхній безкорисливій подвижницькій праці протягом перших десятиліть життя на п'ятому континенті культурно-мистецька творчість українців досягла високого рівня. У всіх більших осередках української спільноти були створені театральні, хорові й танцювальні колективи.

Значного розвитку та популярності, особливо в 1950-х рр., досяг український аматорський театр, ставши мало не головною формою культурного відпочинку й своєрідним символом причетності широких кіл іммігрантів до українського культурного процесу. Якщо в 1950 р. в Австралії поставлено тільки три українські п'єси, то в 1951-1953 рр. вже було по 10 вистав за рік, а в 1956 р. відбулося 15 різних театральних вистав. У кожній місцевості, де осідали українці, існував театральний гурток. Наприклад, у Новому Південному Вельсі в різні часи діяло 9 таких гуртків, у Вікторії — 8. Українська преса в Австралії зберегла інформацію про 205 вистав за період 1950-1989 рр. До найвідоміших українських театральних груп належать Український театр малих форм ім. В. Блавацького в Аделаїді, Театр ім. А. Курбаса в Мельбурні, Український драматичний театр ім. М. Лисенка в Мельбурні, драматичний гурток "Червоні маки" в Сейнт Албансі, драматична секція ім. М. Заньковецької в Сідней, драматичний гурток ім. А. Українки в Перті, "Лепюча естрада" в Сідней та інші.

Репертуар українських театральних груп становили переважно постановки класиків української драматургії, зокрема п'єси етнографічного напрямку, популярні в Україні наприкінці XIX ст. З часом більшість груп припинила свою діяльність. Проте й сьогодні існує кілька аматорських гуртків, приміром, сіднейський "Український драматичний гурток ім. Романа і Оксани Кордубів (спонсори гуртка — авт.)."

Значного поширення серед українців Австралії набули музично-хорові й фольклорно-танцювальні колективи. Вони створювалися не тільки для задоволення культурних потреб самих їхніх учасників та української громади в цілому, а й щоб репрезентувати українську культуру серед загальноавстралійської пуб-

ліки. Таке двоєдине завдання досить успішно виконували (а окремі колективи виконують і тепер) світські хори "Чайка" і "Черемош" у Мельбурні; "Боян", "Юний Боян", "Сурма", "Судиття", "Ластівка" та Український народний ансамбль ім. В. Івасюка в Сідней; "Гомін", "Ластівка" та "Каштан" в Аделаїді; "Бандура" в Перті; хор Української громади Квінсленду в Брізбані. Крім того, при всіх українських парафіях в Австралії діють церковні хори або хоч невеликі співочі гуртки. Особливо популярністю в середовищі української спільноти в Австралії користуються майстри гри на бандурі, зокрема ансамблі ім. Г. Хоткевича в Сідней, ім. Г. Китастого в Аделаїді та ім. А. Українки в Мельбурні. З-поміж танцювальних колективів високою майстерністю вирізняються "Веселка" в Сідней; "Верховина", "Кубанські козаки" та "Козаки Байда" в Мельбурні; "Гопак" та "Євшан" в Аделаїді; "Калина" в Брізбені.

З української громади вийшло понад два десятки художників, графіків, скульпторів, деякі з них (М. Кміт, М. Чорній, Я. Ляхович, В. Савчак, Т. Мессак, Л. Денисенко та ін.) отримали визнання в загальноавстралійському середовищі. В останні десятиліття дедалі відомішими стають імена митців, народжених уже в Австралії.

В покоління іммігрантів було кілька визнаних літераторів, частина українців стала писати вже в Австралії, зокрема й народжені на континенті. Основу українського літературного процесу в Австралії заклали літературні організації, найвизначнішою з яких є Мельбурнський літературно-мистецький клуб. Особливо активним життя клубу було в 1950-1960-х рр. Провідну роль у його діяльності відіграв письменник Д. Нитченко, який для підтримки молодих талантів створив фонд нагород всеавстралійського конкурсу молодих українських письменників, надавав їм можливість публікуватися в альманахові "Новий обрій", всіляко заохочував до активної співпраці в клубі. Значний внесок у розвиток української літератури в Австралії внесли такі автори, як П. Вакуленко, І. Сірко, Б. Коваленко, В. Онуфрієнко, З. Когул, С. Радіон, М. Лазорський, Н. Грушецький та інші. З молодого покоління, яке творить англійською мовою, значні надії, на думку українсько-австралійського літературознавця М. Павлишина, подають поети М. Лисенко та І. Романовська, а також драматург М. Микита, австралійка із походження, одружена з українцем. Її п'єса "Україна" про труднощі життя молодого емігранта поставлена на професійній сцені.

Невідримим атрибутом суспільно-громадського життя українців в Австралії є українське шкільництво. Українські етнічні (суботні) школи були засновані тут ще 1949 р. в тимчасових переселенських таборах. Від самого початку існування української діаспори на п'ятому континенті ці школи відігравали важливу роль у збереженні української мови, у формуванні знань про Україну, її історію, культуру, звичаї та релігію. Соціологічне дослідження, проведене в кінці 1980-х рр., виявило однотайність думок учнів і вчителів щодо мети української освіти в Австралії: "Намагатися розвивати знання української мови та вихову-

вати українську свідомість". Розуміючи значення українських шкіл у збереженні себе як етнічної групи, українці відкривали такі школи скрізь, де селилися. Наприклад, в Аделаїді у 1960-1970-х рр. 67% дітей українського походження вчилися в українській суботній школі. Австралійський соціолог Джін Мартін відзначає, що за цим показником українці посідають перше місце серед іммігрантських спільнот.

Чисельність українських шкіл і учнів, що в них навчалися, зазнавала змін. Скажімо, в Новому Південному Вельсі в 1975 р. налічувалося 10 шкіл, які відвідувало 336 учнів. До 1987 р. число шкіл скоротилося тут до 5 при тому, що кількість учнів майже не змінилася (317 осіб). У цілому в 1987 р. у всіх штатах Австралії діяло 14 українських шкіл, в яких навчалось близько 1 тис. учнів. У 1991 р. в 15 українських суботніх школах Австралії здобувало українсьознавчу освіту 760 учнів. Певний час діяльністю суботніх шкіл опікувалися українські громади в штатах і Союз українок Австралії. Згодом для цього була утворена Українська центральна шкільна рада.

Одним із найважливіших наслідків політики багатокультурності для українців стало те, що українська мова була визнана матрикуляційною, тобто, була включена як предмет вступного іспиту до вищих навчальних закладів.

Розвиток української вищої освіти в Австралії розпочався для задоволення практичних потреб громади. З роками вчителі суботніх шкіл старшого покоління — носії української мови — виходили на пенсію. Потрібно було готувати нових учителів із числа українців, народжених уже в Австралії. Для цього в 1968 р. в Лідкомбі (штат Новий Південний Вельс) відкрито курси з підготовки вчителів початкових та середніх класів для суботніх шкіл. Програма курсів включала методику і психологію навчання, мову та літературу.

Українські вчительські курси фінансово підтримувалися різними установами та організаціями, зокрема австралійським Міністерством освіти для дорослих і фондом Любомира Шлепковича. З 1984 р. підготовку вчителів для українських "рідних шкіл" здійснює Центр українознавчих студій — одне з відгалужень Центру славистичних досліджень університету ім.Макворі в Сіднеї. Значну фінансову допомогу Центрові українознавчих студій надала Фундація українознавчих студій в Австралії (ФУСА), заснована в 1976 р. Довшии час його директором працював І.Гордій. До викладання в Центрі, крім його штатних працівників (доктори Н.Пазуняк і Г.Кошарська, магістр М.Гарасовська та ін.), залучаються також вчені-гості, зокрема, професор В.Ісаїв із Торонтського та професор Т.Мацьків із Гейдельберзького університетів. За період з 1984 по 1989 р. у Центрі здобули освіту 276 чоловік, які замінили в українських школах викладачів старшого покоління. Водночас зміна покоління, яка відбулася в середовищі вчителів, виявила недостатність рівня мовної підготовки народженої в Австралії молоді та необхідність підвищення їхньої кваліфікації в Україні.

Ще один осередок українознавчих студій засновано 1983 р. в університеті ім.Монаша в Мельбурні під назвою "Лекторат україністики ім.М.Зерова". Лекторат веде навчальні програми з української мови й літератури в рамках відділу славистики, готує аспірантів до дипломів магістра і доктора, здійснює науково-дослідну й видавничу діяльність. Від самого початку головним викладачем Лекторату є М.Павлишин. До 1993 р. через Лекторат перейшло понад 120 студентів.

Важливим чинником організованого українського життя в Австралії є преса, яка завжди створювалася тут на громадських засадах при фінансовій підтримці різних українських установ. Більшість із численних видань, які з'являлися за час існування української діаспори на п'ятому континенті, через обмежене коло читачів і нестачу фінансових засобів перестала виходити (газети "Єдність", "Українець в Австралії", журнали "Промінь", "Перець" тощо). Нині в двох найбільших українських осередках виходять два тижневики: "Церква і життя" (за підтримки єпархії Української католицької Церкви в Мельбурні) та "Вільна думка" (в Сіднеї), що має характер позапартійної неконфесійної газети. Враховуючи інтереси молодого покоління українських австралійців, обидві газети запровадили англomовні сторінки. Значну просвітнянську роботу здійснюють видавництва "Просвіта", "Ластівка", "Байда". З ініціативи українського письменника й громадського діяча Д.Нитченка в Австралії від 1958 р. щорічно провадяться двомісячники української книжки та преси. До 1993 р. під час проведення таких двомісячників було продано книг на загальну суму 400 тис. доларів.

В ряді австралійських міст в ефір виходять українські радіопередачі, які стали вже звичним комунікативним каналом української спільноти. Останнім часом за фінансової підтримки уряду, що здійснюється в рамках австралійської політики багатокультурності, вони перейшли на професійну основу.

Турбота про долю незалежної України спонукає українських австралійців до зміцнення всебічних зв'язків із нею. Цим пояснюється створення нових організацій та комітетів дій: Фонду допомоги дипломатичній службі України, Національного фонду СУОА, Австралійської фундації допомоги дітям Чорнобиля. До речі, співзасновниця цієї фундації З.Ботте за працю для дітей Чорнобиля в 1991 р. була вшанована парламентом і урядом України званням "Чорнобильська мати", а 1992 р. — призначена першим почесним генеральним консулом України в Австралії. На жаль, вона передчасно пішла з життя.

Значною мірою завдяки діючому сприянню українських австралійців останніми роками активізувалися українсько-австралійські зв'язки в галузі туризму, культурного обміну, створення спільних підприємств тощо.

В різний час і на різних ділянках громадського життя багато сил, духовної енергії, часу і, зрештою, коштів віддали справі збереження самобутності української спільноти на континенті та привернення уваги австралійського суспільства спочатку до боротьби українського народу за незалежність, а потім

до підтримки незалежної України такі представники української громади Австралії, як П.Богацький, І.Гордієв, Д.Нитченко, Є.Пеленський, А.Жуківський, Р.Павлишин, єпископ І.Прашко, архієпископ С.Гаєвський та ін.

Реалії сучасного австралійського життя ставлять перед тутешніми українцями багато запитань. Головне серед них, — чи мають австралійські українці майбутнє як етнічна група зі своїми специфічними рисами й ознаками? Чи виправдано витрачати такі значні зусилля, щоб усупереч чинникам асиміляції забезпечити своє етнічне виживання та зберегти свою "українськість"? Од відповіді на ці запитання залежить дуже багато в житті української громади.

Одним із вирішальних факторів, який у 1950-х-1970-х рр. визначав ефективну протидію українських австралійців асиміляції, був саме політичний характер еміграції в поєднанні з високим ступенем внутрішньогрупової ідентичності. В другій половині 1980-х й, особливо, в 1990-і рр. українська спільнота Австралії зазнала з цього погляду суттєвих змін. Послаблення, а згодом і припинення "холодної війни", крах комуністичної системи на сході Європи, розпад Радянського Союзу й виникнення незалежної України призвели до помітної "деполітизації" української громади, зменшили вплив і спричинили занепад українських організацій політичного спрямування, а також, частково, молодіжних спілок. Тенденцією до зростання впродовж двох останніх десятиліть виявляють лише жіночі організації, насамперед Союз українок Австралії та українські об'єднання старших громадян (товариства пенсіонерів).

Вже перша генерація народжених на п'ятому континенті українців, поряд із особами, які активно виявляють себе на ниві громадської роботи в українських організаціях, дала значне число людей, що прагнуть реалізувати себе передусім у фаховій роботі та загальноавстралійському суспільному житті. Тим часом у доросле життя вступає вже друге народжене в Австралії в 1970-1980-х рр. і глибоко інтегроване в австралійський соціум покоління українців. Вони спілкуються між собою здебільшого лише англійською мовою, що є виразним показником поглиблення їх асиміляції, як порівняти з представниками старшого та середнього поколінь українських австралійців. Основним україномовним середовищем для них є вже не батьківська оселя, а контакти з народженими в Україні дідусями та бабусями. Українська мова, яка завжди розглядалася українськими австралійцями як головна умова збереження своєї ідентичності, невідворотно втрачає свої позиції як мова живого спілкування. Дедалі менше стає читачів і в україномовній пресі Австралії. Зрозуміло, що природна зміна поколінь призведе з часом до ще більшого загострення цієї ситуації.

Початок третього тисячоліття, очевидно, буде критичним для української громади Австралії в плані наростання демографічних та структурних проблем збереження своєї культурної спадщини та ідентичності. Проте постання незалежної України та можливий приплив нових іммігрантів можуть суттєво вплинути на тенденції й перспективи розвитку української діаспори на п'ятому континенті.

Точну чисельність українців у Новій Зеландії встановити важко, оскільки переписи населення їх як самостійну етнічну групу не виокремлюють. За приблизними обрахунками, нині в цій країні налічується від 200 до 300 осіб українського походження, народжених переважно в етнічно змішаних подружжях. Невеликі українські громади існують у значних містах на островах: Веллінгтоні та Окленді — на Північному, Крайстчерчі й Данодіні — на Південному. Окремі українці проживають у різних містах і на фермах по всій країні.

Основна маса українських іммігрантів прибула до Нової Зеландії в 1949-1952 рр. із таборів для переміщених осіб та біженців в Австрії й Німеччині. Відбувши, подібно до українців в Австралії, дворічний контракт на різних, визначених урядом, роботах, практично всі іммігранти перебралися до найбільших міст країни, де працювали переважно робітниками на заводах і фабриках, на будівництві, у сфері обслуговування.

Поволі українці інтегрувалися в суспільство й економіку Нової Зеландії та досягли середнього рівня життя місцевого населення. Частина української молоді після закінчення середньої школи продовжила студії в університетах (навчання в країні безкоштовне). Нині українці, які народились уже в Новій Зеландії, здебільша мають вищу освіту і є висококваліфікованими фахівцями в галузі медицини, права, інженерної справи, викладачами університетів, вчителями, а дехто й підприємцями. Окремі українці беруть активну участь у політичному житті країни.

Дисперсний характер розселення українських іммігрантів у перші роки перебування в країні та їхня загальна малочисельність не сприяли налагодженню повноцінного громадського та релігійного життя. Українські католики опинилися під захистом римо-католицької Церкви. Окремих церковних приміщень і свого священника вони не мають. Обслуговуються священиками, які прилітають з Австралії. Існують церковні братства, які влаштовують сходини з релігійною програмою. Найбільш помітною подією в житті українських католиків був приїзд до Нової Зеландії в 1968 р. кардинала Йосипа Сліпого. Засоби масової інформації країни широко висвітлювали цей історичний для місцевої української діаспори візит.

Православні українці мають свій храм, проте не збудулися на постійного священика, за винятком періоду з 1962 по 1982 р., коли в Новій Зеландії перебував отець Юрій Семенчук із Великобританії, який потім переїхав до Австралії. Відтак релігійні потреби православних нині обслуговують священики, які прилітають для відправлення служби з Австралії.

Українських шкіл сьогодні в Новій Зеландії не існує. У минулому такі школи працювали при українських католицьких церковних братствах у Веллінгтоні

Рис. 22. Кардинал Йосип Сліпий
з представниками української громади Нової Зеландії. 1968 р.

й Крайстчурчі, але внаслідок прогресуючого зменшення контингенту учнів змушені були припинити свою роботу.

Українська мова побутує серед старшого покоління українців. Молодь, особливо зі змішаних сімей, спілкується лише по-англійськи, української мови здебільшого не знає, хоча й визнає своє українське походження.

У Веллінгтоні існує офіційно зареєстрована Українська громада, відома ще як Асоціація українців у Новій Зеландії. Актив громади становлять особи молодшої генерації, що народилися вже в цій країні від змішаних шлюбів. У Веллінгтоні й Окленді існують українські клуби. При них від часу до часу працюють танцювальні гуртки й хори, які виступають на зібраннях громади. Підтримуються деякі українські традиції, зокрема, під час Різдвяних свят ходять колядувати, влаштовують спільну кутю.

Загалом унаслідок малої чисельності, змішаних шлюбів і браку нових іммігрантів з України перспектива існування українців у Новій Зеландії як окремої етнічної групи перебуває під питанням.

§4. Західна Європа

АВСТРІЯ

Точну чисельність українців в Австрії встановити важко, оскільки офіційна статистика не розглядає їх як окрему етнічну групу. За оцінками фахівців, тут нараховується близько 5 тис. осіб українського походження. Абсолютна більшість із них проживає в містах, зокрема, у Відні та його околицях — 2 тис. осіб, у Зальцбурзі — 460, у Клагенфурт-Віллаці — 430, Граці — 340, Іннсбруку — 330, Кюстіні — 270, Лінці — 210, Брегенці — 160. Невелике число українців та їхніх нащадків є сільськими жителями.

Понад 80% осіб українського походження народилися або вирости в Австрії. Українці працюють у всіх сферах економіки країни — у промисловості, торгівлі, сільському господарстві, охороні здоров'я, науці, освіті тощо.

Історія українсько-австрійських стосунків нараховує понад 300 років і сягає своїми початками часів спільної боротьби з турецьким нашествям. Українські козаки були серед учасників оборони Відня від турків, їхні підрозділи брали участь у Тридцятирічній війні. Гетьмани Богдан Хмельницький і Пилип Орлик підтримували дипломатичні стосунки з Австрією. Імена австрійських українців, які відзначилися у Віденській відсічі 1683 р. дотепер вшановуються в Австрії. Учасник оборони Відня Ю.Кульчицький, перевдягнувшись у турецьке вбрання, пройшов через ворожий табір і зібрав цінну інформацію, яка допомогла здолати турків. Про це нагадує вулиця у Відні, названа його ім'ям, та великий бронзовий барельєф. Протягом XVI-XVIII ст. багато українців навчалось в університетах Австрії.

Українці почали в значній кількості селитися в Австрії в кінці XVIII ст., коли до її складу ввійшли Галичина, Буковина, а також Холмщина і Підляшшя (в 1772, 1775 і 1795-1809 рр., відповідно). Першими стали осідати на постійне місце проживання, переважно у Відні, військові й державні службовці зі своїми сім'ями, а також студенти.

У 1775 р. імператриця Марія Тереза передала українцям церкву св.Варвари, яка раніше належала розформованому папою римським чернецюму ордену єзуїтів. Церква була відповідно перебудована. 1784 р. імператор Йосиф II заснував українську католицьку парафію св.Варвари. Необхідно зазначити, що в Австрії греко-католицькі священики мали однакові права з римо-католицькими.

Крім того, було відкрито теологічну семінарію Барбареум, де українець міг вивчитися на священника й навіть здобути докторський ступінь. Після восьми років існування семінарія була переведена до Львова, де рівень навчання майбутніх священників значно підвищувався. У 1852 р. у Відні засновано ще одну семінарію, Барбареум II, яка проіснувала до 1892 р. Ці семінарії відіграли велику роль не лише в церковному, а й у національному та громадсько-політичному розвитку українського народу. З них вийшло багато високоосвічених людей, науковців, кілька єпископів, митрополитів та архимандритів, які піднесли авторитет українських католиків в очах сусідніх народів.

У кінці XIX ст. в Австрії була вже відносно чисельна українська інтелігенція, яка складалася з представників українських земель до австрійського парламенту, членів українського парламентського представництва, урядовців різного рангу, військових та студентів університетів. Поява значного прошарку інтелігенції сприяла піднесенню національної свідомості українців Австрії, як наслідок, розвитку організованого українського життя. Так, уже 1867 р. у Відні виникло студентське товариство "Січ". Інші невеликі українські студентські організації існували в Граці, Іннсбруку та Леобені.

У 90-х рр. XIX ст. у Відні мешкав та захистив свою дисертацію Іван Франко. Раніше саме там склали докторати професори С. Смаль-Стоцький та О. Калужняцький. На честь Великого Каменяра було відкрито дві меморіальні дошки.

Чисельність українців в Австрії значно зросла з початком Першої світової війни. Сюди прибували біженці з Галичини й Буковини, включно з багатьма військовими та представниками української інтелігенції, іммігранти зі східноукраїнських земель, українці-військовополонені, які служили в російській армії. Про тих із них, хто помер у таборах для біженців, таборах для інтернованих і таборах для військовополонених від тифу та інших хвороб, сьогодні нагадує монумент із граніту, зведений українським скульптором Григорієм Круком у місті Гмюнд.

Під час Першої світової війни у Відні було створено Союз визволення України, численні українські благодійні комітети та культурно-освітні організації.

Після поразки національно-визвольної боротьби в Україні (1917-1920 рр.) столиця Австрії певний час залишалася центром політичної та культурної активності українських емігрантів. Тут не було жодних обмежень на політичну та партійну діяльність, перенесену сюди з України. До столиці Австрії виїхав М. Грушевський із найближчими своїми соратниками з партії соціалістів-революціонерів — О. Жуковским, П. Христюком, М. Чечелем, М. Шрагом та деякими іншими. Базою діяльності цієї групи політичних емігрантів стали засновані М. Грушевським у Відні Український соціологічний інститут і неперіодичний збірник "Борітеся — поборете".

В. Винниченко зі своїми однодумцями видавав тижневик "Нова доба", галицько-наддніпрянський ліво-соціалістичний діяч С. Вітик — тижневик "Вперед", український посол у Відні за гетьмана П. Скоропадського й частково за

Директорії УНР В. Липинський — збірник "Хліборобська Україна", лікар-бактеріолог і громадсько-політичний діяч В. Писнячевський — тижневик "Воля". За редакцією поета О. Олеся виходив часопис "На переломі". Виходило також багато інших видань, перелік яких зайняв би надто багато місця.

В той час у Відні перебували колишні члени Директорії А. Макаренко і Ф. Швець, колишній секретар Центральної Ради М. Єремів (саме він виголосив на площі св. Софії в Києві 22 січня 1918 р. її Четвертий Універсал), М. Ковалевський, Д. Донцов та інші відомі політичні діячі з Наддніпрянщини. До найшанованіших людей належали політичні емігранти старшого віку, так би мовити, "батьки" українського національного руху Є. Чикаленко і П. Чижевський. Серед них був і М. Залізник, який створив у Києві першу організацію українських соціалістів-революціонерів ще 1905 р.

Але найбільшу українську колонію в австрійській столиці утворювали емігранти, передовсім політичні, з Галичини. "Галичани почували себе у Відні, як вдома, — ділився враженнями від зустрічей із земляками в цьому місті Д. Дорошенко, — тай не диво: багато з них цілими роками перебували тут, як посли до парламенту, інші служили тут на різних посадах: недавно всі вони перебули еміграцію до Відня під час окупації Галичини москалями в 1914-1915 рр. Дехто мав у Відні власні сталі помешкання". Після розпаду Австро-Угорської імперії українська колонія у Відні зменшилась, але невдовзі знову різко зросла після приїзду сюди уряду Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР).

Конкретна діяльність Є. Петрушевича та його уряду у Відні виявлялася насамперед у здійсненні відповідних дипломатичних акцій, спрямованих проти закріплення польської влади у Галичині. Інший напрям діяльності екзильного уряду ЗУНР полягав в опікуванні інтернованих у Чехословаччині колишніх вояків Української галицької армії (УГА), а також численної дивільної галицької еміграції, скупленої в тому ж Відні. Тут, зокрема, на різних роботах працювала кількатисячна маса галицьких робітників, організована частина яких мала своє товариство — "Єдність". Група галицьких політичних емігрантів заснувала організацію "Молода Галичина". Її головою був Д. Левицький, колишній посол УНР в Данії й пізніший голова УНДО — найвпливовішої політичної партії в Галичині у 1920-х-1930-х рр. До цієї організації належали тоді Є. Коновалець, А. Мельник, І. Кедрин, П. Лисяк, М. Рудницька, І. Чмола та інші. Було чимало інших яскравих політичних постатей, таких, приміром, як О. Назарук — уповноважений (міністр) преси й пропаганди екзильного уряду ЗУНР, а згодом визначний діяч гетьманського руху.

Велику активність у громадсько-політичному житті демонструвало українське студентське товариство "Січ" у Відні. Засноване ще в 1867 р., воно, за винятком одноразового закриття його австрійською поліцією на нетривалий період під час Першої світової війни, не припиняло своєї діяльності. Весною 1922 р. товариство нараховувало понад 350 членів. Із середовища віденської "Січі"

вийшли провідник ОУН А.Мельник, економіст Ю.Павликовський, науковці Є.Храпливий і Ю.Полянський, педагоги М.Тершаковець і Я.Біленький, душпастирі В.Лаба і Л.Лужицький, композитор Б.Кудрик, поет В.Пачовський та інші.

Крім Відня, українські студентські організації в Австрії існували в Граці й Леобені. У Граці це було також товариство "Січ", що 1923 р. нараховувало 43 члени, а в Леобені — товариство "Молот", до якого в 1922-1923 рр. входило близько 20 членів.

Значну групу політичних емігрантів у столиці Австрії становили представники української наукової та творчої інтелігенції: професори О.Колесса, Д.Антонович, С.Дністрянський, В.Старосольський, С.Рудницький та інші. На еміграції у Відні розпочали свою працю Союз українських журналістів і письменників на чолі з В.Кушнірем та Товариство прихильників освіти, головою якого був С.Дністрянський. Саме з цього середовища вийшла ідея заснування у Відні Українського вільного університету (УВУ), який було відкрито в січні 1921 р. У зв'язку з перенесенням УВУ після закінчення літнього семестру до Праги, друга половина 1921 р. стала початком помітного відпливу українських політичних емігрантів, насамперед студентів і науковців, з Відня. Та вирішальним чинником, який визначив занепад віденського центру української політичної еміграції, стало рішення Ради послів від 15 березня 1923 р. про визнання безжодних застережень польського суверенітету над Східною Галичиною. Після цього Є.Петрушевич розформував екзильний уряд ЗУНР і всі свої дипломатичні представництва та місії. У відповідь на польську амністію політичні емігранти-галичани здебільшого повернулися до краю, де продовжили політичну діяльність в інших формах. Сам Є.Петрушевич невдовзі переїхав до Берліна.

У 1923-1925 рр. загальна кількість українців у Відні до кінця міжвоєнного періоду не перевищувала 3-4 тис. чоловік. Це були в основному робітники, студенти, пенсіонери, дрібні чиновники й небагато осіб вільних професій. Партійно-політичне українське життя в Австрії, зокрема видавнича діяльність, майже припинилось.

Після захоплення Австрії Німеччиною націонал-соціалісти заборонили всі українські організації, крім Українського національного об'єднання, гетьманської Української громади і відділень організації Українська установа довір'я. У 1939-1945 рр. активно діяло також Націоналістичне об'єднання українського студентства, створене під патронатом німецької влади.

Якщо після Першої світової війни в Австрії нараховувалося приблизно 50 тис. українців, то в кінці Другої світової війни їх тут було вже понад 100 тис. чоловік. Коли радянські війська зайняли частину Австрії, значну частину українців було репатрійовано до Радянського Союзу. Однак навіть у радянській зоні окупації залишалося ще близько 30 тис. українців. Більшість із них згодом емігрувала далі в Західну Європу та за океан. До часу, поки радянські війська не пішли з Австрії, все громадсько-політичне, культурне й релігійне життя

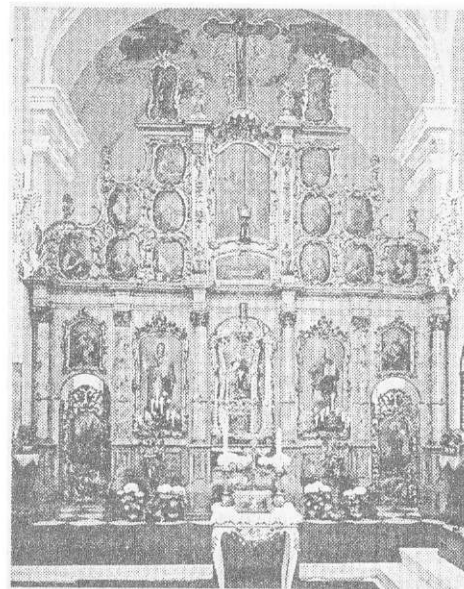

Рис. 23. Іконостас української греко-католицької церкви св.Варвари у Відні

української громади зосереджувалось у Західній Австрії, зокрема в таких містах, як Зальцбург, Інсбрук, Лінц, Грац, Клагенфурт-Віллах і Брегенц.

У 1948 р. в таборах для біженців ще перебувало 12 тис. українців. В наступні роки їх чисельність поступово зменшувалася внаслідок еміграції за океан. Тільки приблизно 3 тис. осіб, здебільшого хворі, похилого віку, інваліди та жінки з малими дітьми, тобто, люди, які не були бажаними в інших країнах, залишилися в Австрії.

Українське громадське життя концентрувалося навколо храму св.Варвари у Відні. У 1975 р. цей храм відсвяткував двохсотрічний ювілей свого існування, а 1984 — двохсоту річницю парохства. При храмі створено Українське греко-католицьке братство імені Святої Варвари, документи якого ведуться з 1862 р., хоча воно існує з набагато давніших часів. 1945 р. братство було заборонено. Тільки через десять років воно відновило свою різнобічну діяльність: сприяння релігійному та громадському життю українців в Австрії, популяризація української культури в цій країні. Нині братство об'єднує близько 100 членів, працю яких очолює й координує Гайнірх Штайнгаген. При братстві діє хор під керівництвом професора Ігоря Гнатишина. Раніше ним керував видатний український композитор Андрій Гнатишин.

Цей хоровий колектив записав значну кількість платівок церковної та народної української музики. Записи було зроблено студією "Хвилі Дністра" (місто Клівленд, США) та українським відділенням "Радіо Ватикан". Починаючи з 1962 р., Божественна Літургія в супроводі хору, яка відбувається в церкві св. Варвари, транслюється по радіо. Високий рівень виконавської майстерності привернув до колективу увагу багатьох шанувальників хорового співу по всій Австрії. Його охоче запрошують із концертами в інші міста країни. Хор братства імені Святої Варвари відвідав Рим, де виступав перед папою римським у Кафедральному соборі святих Петра і Павла у Ватикані, а 1983 р. — під час візиту папи до Австрії. Концерти хору, зокрема під час національних свят, урочистостей на честь Тараса Шевченка, Івана Франка тощо, завжди відвідують багато австрійців.

Православні, які становлять 15% осіб українського походження (решта 85% — греко-католики), не мають в Австрії свого парохства і свого священника. На церковні та національні свята службу відправляють українські православні священники з Німеччини. У Відні діє українське православне братство святого Володимира Великого.

При братстві імені Святої Варвари у Відні працює суботня українська школа з двома класами: в одному викладають українську мову для початківців, в іншому — українську історію, географію, літературу, культуру та релігію для дітей, які вже володіють українською мовою. Батьки також посилають своїх дітей у літні табори "Пласту" в сусідню Німеччину, де молоді має змогу вдосконалити свої знання української мови й заприятелювати з іншими українцями. Українська громада субсидує тих батьків, які не мають достатніх коштів для влаштування своїх дітей у ці табори.

Проте нечисельна й розпорошена українська громада поступово втрачає свою мову. Змішані з етнічного погляду сім'ї, яких в Австрії більшість, спілкуються вдома німецькою. Моноетнічні сім'ї спілкуються по-українськи, але часто переходять на німецьку. Досить типовою є ситуація, коли, виходячи з церкви, українці починають говорити по-німецьки. Загалом більшість українців почувається нині радше австрійцями й про те, що вони українці, згадують лише принагідно. За рідкісними винятками, діти шкільного віку не володіють українською, хоча й усвідомлюють своє українське походження. В цілому лише представники старшого покоління, і то не всі, говорять по-українськи. Більшість тих, хто народився в Австрії, українською мовою не володіє. Внаслідок цього німецькою сьогодні користуються навіть в українських церквах та в деяких українських організаціях.

В Австрії діє Українське лікарське товариство, засноване 1987 р. Разом із відповідним товариством у США воно організувало український лікарський конгрес, що відбувся в липні 1988 р. у Відні. Товариство також організовує навчання в Австрії українських студентів-медиків, надає допомогу жертвам Чорнобиля. Президентом Українського лікарського товариства є Олег Горникевич.

У столиці Австрії живуть і працюють видатні діячі української культури. Одним із них є австрійський поет Андрій Окопенко, син українського генерала, який був представником Українського Червоного Хреста у Відні. Тут же мешкає відомий митець у галузі декоративно-прикладного мистецтва Христіна Куріца-Ціммерман. Вона закінчила Вищу школу прикладного мистецтва у Відні й експонує свої твори на найпрестижніших національних та міжнародних художніх виставках, зокрема виставляла свої роботи в 1989-1990 рр. у Києві. Ця майстриня допомагала також Святославу Гординському розписувати церкву св. Варвари після її реконструкції. У Відні живе знаменита співачка зі Львова Ірина Маланюк, яка дає сольні концерти по всьому світу, а також є професором Вищої музичної школи в Граці. Викладачем у класі гітари цієї ж школи працює Лев Вітошинський, який часто виступає з концертами і по телебаченню. Професор Андрій Гнатишин, який закінчив Віденську консерваторію, є відомим композитором релігійної музики, світських пісень та опери. В Австрії проживають колишній особистий лікар імператора Ефіопії Хайле Селасіє Степан Зоцук, внуки відомого фізика-винахідника, професора політехніки в Празі Івана Пулюя Петро й Аксель, які заснували в Лінці кіностудію.

В Австрійському музеї народного мистецтва зберігається колекція українського народного одягу з Гуцульщини, Бойківщини й Лемківщини, зібрана Іваном Франком та іншими дослідниками.

Протягом останніх років у Відні відкрито кілька меморіальних дощок: на честь сторіччя українського студентського товариства "Січ"; п'ятдесятиріччя Українського вільного університету; на честь козаків, які полягли при обороні Відня від турків; на честь полеглих українських солдат; на честь І. Франка, І. Пулюя і П. Куліша.

Українська громада своїх газет в Австрії не видає. Деякі передплачують українські видання, що виходять в інших країнах, зокрема газети з України. Австрійські видавничі компанії опублікували збірник українських пісень, оброблених професором А. Гнатишином для німецьких та австрійських хорів разом із текстами, перекладеними німецькою Остапом Грицаєм і Наталією Гросс. Професор Гнатишин видав у 1974 р. український пісенник для молоді "Співаймо". Протягом останніх років українцями Австрії видано також низку інших книжок, переважно німецькою мовою.

В Австрії сьогодні налічується кілька українських товариств та об'єднань. Серед них Українське центральне допомогове об'єднання в Австрії (УЦДОА), засноване ще 1945 р. Спочатку це було відділення Центрального українського допомогового бюро, яке активно діяло протягом Другої світової війни в Лондоні. Воно сприяло українським біженцям та переміщеним особам в переселенні до інших країн і тісно співпрацювало зі Злученим українським американським допомоговим комітетом та іншими благодійними організаціями.

У перші повоєнні роки УЦДОА діяло лише в західних окупаційних зонах Австрії. Організація мала понад 12 тис. членів і допомогла перебратися на Захід

протягом 1946-1952 рр. понад 30 тис. українських біженців. Після залишення Радянської армією Австрії в 1955 р. УЦДОА поширило свою діяльність на всю територію країни. В кінці 1970-х рр., коли в Австрії залишалося вже тільки приблизно 5 тис. українців, кількість членів організації впала до 789. Нині в УЦДОА трохи більше 400 членів. Вона працює на добровільній основі, має п'ять відділень у різних містах країни і фінансується за рахунок членських внесків, пожертв церковних, громадських, благодійних та фінансових організацій, а також приватних осіб із різних країн розселення українців.

УЦДОА є членом Світового конгресу українців, а з 1985 р. — координаційного осередку українських громадських організацій Європи. З початку 1980-х рр. посилюється діяльність організації щодо допомоги емігрантам з України. Для роботи в цьому напрямі в ній було створено Бюро допомоги втікачам. Протягом 1980-1991 рр. понад 2 тис. українців із Польщі, а також Румунії, СРСР, Чехословаччини та Угорщини перебралися на Захід через Австрію за підтримки УЦДОА. Коли ж урахувати тих, хто не зазначив свою національність та отримав допомогу від інших організацій, загальна кількість українців із країн Радянського блоку, які втекли на Захід через територію Австрії в зазначений період, оцінюється цифрою в 10 тис. осіб. Більшість перебралася в Канаду і США. На кінець 1991 р. в Австрії залишилося тільки 306 українських біженців.

До системи українських організацій в цій країні належать також: Координаційна рада українських організацій Австрії (створена 1967 р.), Український жіночий союз Австрії (заснований у 1958 р.); Українське культурне товариство "Буковина"; Комісія допомоги українському студентству; австрійське відділення Злученого українського американського допомогового комітету; Українське студентське товариство "Січ".

Помітну роль у житті української діаспори відіграє Союз українських філателістів Австрії (СУФА), який видає часопис "Вісті СУФА" й об'єднує понад 150 членів. Союз існує з 1967 р. (голова — Стефанія Марцінгер-Романишин). Його почесним головою є Борис Ямінський, завдяки якому ця організація перетворилася в ефективного пропагандиста українських національних цінностей як в Австрії, так і за її межами. Вона випустила спільно з австрійською державною поштою велику кількість конвертів з української тематики. До речі, Австрія є єдиною західною країною, пошта якої використовує конверти і штемпелі з українськими написами. Союз українських філателістів Австрії з управлінням у Відні організує щорічні виставки марок з української тематики, під час яких австрійська поштова служба здійснює двомовні поштові погашення — українською і німецькою мовами. Такі виставки мають великий успіх і є дуже популярними серед австрійських та зарубіжних філателістів.

1993 р. на базі Австрійського інституту Східної та Південно-Східної Європи утворено Асоціацію австрійських українців. Вона об'єднує близько 30 науковців-гумантаріїв, головує в ній професор Андреа Морич. У 1994 р. спільни-

ми зусиллями Асоціації українознавців (Україна) та Австрійського інституту Східної та Південно-Східної Європи була проведена наукова конференція "Етнічні меншини Східної та Центральної Європи: компаративний аналіз становища та перспектив розвитку".

Центром українського життя і місцем традиційних зустрічей українців Австрії є церква святої Великомучениці Варвари, парохом якої та ініціатором багатьох заходів української громади є отець митрат Олександр Остайм-Дзерович. Його громадська та духовна діяльність високо шанується в Австрії та в Україні. Він неодноразово відвідував Україну, брав участь у святкуванні 370-ї річниці Хотинської битви, у відкритті науково-дослідного центру буковинознавства при Чернівецькому державному університеті ім. Ю. Федьковича, австрійської бібліотеки, пам'ятника Паулю Целану. 20 січня 1992 р. доктор О. Дзерович у присутності представників української громади Відня, багатьох міжнародних організацій і дипломатів підняв український прапор над тимчасовим приміщенням українського посольства у Відні.

Значну роботу щодо популяризації в Австрії української культури через організацію виставок, концертів, інших культурних і наукових заходів здійснює засноване в 1992 р. Австрійсько-українське товариство. З 1994 р. воно видає двомовний часопис "Австрійсько-український огляд". Спільно з посольством України в Австрії це товариство 1998 р. виступило з ініціативою про встановлення в центральному районі Відня пам'ятника Івану Франку.

У 1995 р. в Чернівцях відбулися установчі збори товариства "Україна-Австрія", яке очолив декан Чернівецького державного університету Володимир Кушнерик. Це об'єднання друзів Австрії на Буковині встановило зв'язки з Австрійсько-українським товариством у Відні. Воно планує знайти українців і всіх громадян України з життям сучасної Австрії, її позитивним досвідом у галузі економіки, науки, культури.

Досвід невеликої, але діяльної української діаспори в Австрії, яка прагне зберегти свою національну ідентичність, українську гідність і любов до етнічної батьківщини, заслуговує на високу оцінку та поширення серед інших діаспор, передусім українських громад у країнах колишнього СРСР.

БЕЛЬГІЯ

На початку 1990-х рр. у Бельгії проживало понад 2 тис. осіб українського походження. Більшість населяє центральну частину країни (вугільний басейн, міста Брюссель і Лювен). Значна частина української громади (близько 40%) — люди пенсійного віку, 25 — кваліфіковані робітники, 8,9 — службовці різних установ, 2,0 — фахівці з університетською освітою, 1,6 — студенти, 16,2 — школярі середніх і професійних шкіл.

Ще Київська Русь торгувала з Фландрією та іншими провінціями сучасної Бельгії (як незалежна держава Королівство Бельгія існує з 1830 р.). У XVI-XVII ст. фламандська і франкомовна преса приділяла певну увагу подіям в Україні. У Лювєнському католицькому університеті в ті часи навчалися українські студенти. Інтерес до України в Бельгії знов зростає в XIX ст., коли багато бельгійських підприємців стали брати участь у розвитку промисловості на українських землях.

До Першої світової війни чисельність українців у Бельгії була незначною. Це були вихідці переважно із західної частини України, які об'єднувалися тут у Руську безсторонню громаду (Cercle Neutre Ruthene). З проголошенням української державності в 1918 р. Бельгія виявляє до неї зацікавленість. Протягом 1919-1923 рр. у Бельгії діяла українська дипломатична місія, очолювана професором А.Яковлевим і генералом-хорунжим О.Сеницьким. Після поразки національно-визвольної боротьби в Бельгію прибуває певна кількість українців — вояків армій УНР та УГА і політичних емігрантів. У міжвоєнний період українська громада поповнилася також емігрантами-заробітчанами із Закарпаття.

Загалом різна за характером і складом міжвоєнна українська еміграція в Бельгії нараховувала понад 600 чоловік, які підтримували між собою тісні зв'язки та мали свої етнічні організації. Українські громади в Брюсселі, Шарлеруа, Льєжі та ряді інших міст влаштовували зустрічі, вечори, відзначали разом національні й релігійні свята. При громадах діяли бібліотеки української літератури, танцювальні гуртки і хори, провадилося навчання дітей української мови.

Найактивнішу діяльність у цей час здійснювало "Товариство колишніх українських вояків", яке проіснувало до 1960-х рр. Товариство входило в об'єднання бельгійських комбатантських організацій. Під українськими прапорами воно брало участь у парадах з нагоди бельгійських національних свят. Делегація товариства була серед учасників відкриття військового музею в столиці Бельгії й домоглася того, що в його експозиції була представлена також українська тематика.

У 1929 р. в Льєжі постав Національний союз українських студентів (НаСУС), який згодом переносить свою штаб-квартиру до університетського міста Лювен, розташованого поблизу Брюсселя. У 1930-х рр., із прибуттям на навчання до Лювена групи молоді з Галичини, українська студентська громада збільшилася до понад 80 членів і стала однією з найчисельніших та найактивніших небельгійських студентських груп. Українці в той час обіймали посаду президента, а згодом і генерального секретаря Об'єднання студентів-іноземців (Cercle des Etudiants Etrangers) у Лювені.

У 1920-х рр. виникла Європейська федерація українців на чужині на чолі з Д.Андрієвським, яка за підтримки інших українських організацій активно привертала увагу громадськості Бельгії та інших країн до становища українців на рідних землях, протестувала проти політики "паціфікації", здійснюваної

режимом Ю.Пілсудського в Галичині, проти голодомору 1932-1933 рр. у радянській Україні, проти нищення польською владою православних святинь на Підляшші, Холмщині та Волині в 1938 р. тощо.

Значний суспільний резонанс, який, зокрема, виявився в зростанні зацікавленості бельгійської громадськості українським питанням, мали відвідини Бельгії митрополитом А.Шептицьким. Він приїздив сюди кілька разів у 1920-х рр. на запрошення бельгійського духовництва.

У цей же період у ряді міст Бельгії з великим успіхом дала концерти Українська республіканська капела під керівництвом О.Кошиця. На одному з концертів була присутня королева Єлизавета та міністри уряду Бельгії.

Після закінчення Другої світової війни з таборів для біженців і переміщених осіб у Німеччині й Австрії до Бельгії прибуло понад 10 тис. українців. Практично всі вони працювали у вугільних шахтах цієї країни. Різке зростання чисельності української громади до понад 12 тис. осіб значно поживило її внутрішнє життя. Виникають десятки різних організацій та установ, які розгорнули активну культурно-освітню, політичну та церковну діяльність. У 1945 р. в Брюсселі утворено Український допомоговий комітет (УДК). Він мав 26 філій, підтримував діяльність більш як десятка хорів, багатьох танцювальних колективів та драматичних гуртків. У жовтні 1948 р. відбувся перший конгрес українців у Бельгії. Багато молодих людей із числа переміщених осіб вступили до університетів цієї країни. Тільки у Лювєнському університеті в 1947-1953 рр. навчалася понад 70 українських студентів, а українська студентська громада відіграла помітну роль у суспільно-культурному житті університету й міста. В ці роки значно активізувалася діяльність НаСУС, у Лювені було відкрито Український студентський дім.

Після масового виїзду в 1950-х рр. українців за океан, головню, в США і Канаду, чисельність української громади в Бельгії зменшилася до приблизно 5 тис. осіб. Без значного припливу ззовні, цей процес тривав і згодом. Значна частина покоління українців, яке народилося в Бельгії, особливо від змішаних шлюбів, відійшла від української громади. Знизилась активність українського культурно-громадського життя.

Українці тісно інтегровані в соціально-економічне життя країни, окремі з них обіймають відповідальні посади в наукових і медичних закладах, університетах, промислових і торговельних підприємствах, зокрема в таких всесвітньо відомих, як Westinghouse, Westland Helikopter, Philips, Siemens.

Однією з найбільших проблем, які хвилюють українську громаду в Бельгії, є зростаюча асиміляція молодших поколінь, що виявляється у втраті з їхнього боку зацікавленості українськими справами, відході від української мови, зменшенні чисельності й активності українських організацій. За деякими спостереженнями, лише близько 10% молодшого і середнього поколінь українців брали в кінці 1980-х рр. участь у недільних богослужіннях українських церков,

Рис. 24. Виставка українського народного мистецтва, організована управою Об'єднання українок Бельгії. 1970-і рр.

ще менше збиралося для відзначення національних свят, майже ніхто не читає українських книжок. Якщо українці у віці 50 і більше років вживають у спілкуванні між собою тільки українську мову, то молодші, за невеликим винятком, користуються тільки місцевими (фламандською і французькою) мовами. Серед осіб українського походження у віці 26-49 років українською мовою володіли близько 70%, у віці 15-25 років — приблизно 40%, у віці до 14 років — менш ніж 30%.

До системи українських організацій у Бельгії належать (чи належали, бо деякі з них останнім часом занепали) Український допомоговий комітет (УДК) із центром у Брюсселі (на кінець 1980-х років він мав 270 членів, об'єднаних у дев'ять філій), Товариство колишніх українських вояків, Українське студентське товариство, Спілка української молоді, Об'єднання українок Бельгії, Союз українських робітників, гурток українського "Пласту", Українське науково-освітнє товариство. Координує діяльність цих організацій створена 1948 р. в Брюсселі Головна рада українських громадських організацій у Бельгії.

В рамках молодіжних організацій створено "Виховно-відпочинковий центр" — "Франкополе", розташований у бельгійських Арденнах. На терені цього центру побудовано понад 80 осель для українських родин, які прибувають сюди на відпочинок. Узимку тут відбуваються курси українознавства, а влітку діють дитячі табори.

Українська громада в Бельгії має свої друковані органи, хоча їхня кількість і тиражі відносно невеликі. У Брюсселі раз на два місяці виходить часопис "Вісті" (орган УДК), щоквартально з'являються духовний журнал "Голос

Христа Чоловіколюбця", "Бюлетень Товариства священників Св.Андрея", "Наше Душпастирство" і "Церковний бюлетень". До нерегулярних видань належить бюлетень Українського науково-освітнього товариства "Рідна школа".

У Бельгії діють Українська католицька та Українська автокефальна православна церкви, богослужіння яких у кінці 1980-х років відвідувало близько 1,5 тис. осіб. Духовні потреби українців-католиків Бенілюксу задовольняє Апостольська візитатура для Європи в Римі. В країні засновано два релігійні товариства св.Софії — Український релігійно-культурний центр імені святої Софії у Льежі та Товариство св.Софії у Генку. Всі ці установи разом із провадами УКЦ та УАПЦ з 1948 р. входять до ГРУГОБ — Головної ради українських громадських організацій у Бельгії.

Незважаючи на зменшення чисельності, українська громада докладає зусиль для розбудови нових церков і громадських приміщень. До здобутків останніх років належить побудова на честь 1000-ліття хрещення Русі-України православної церкви св.Архистратига Михаїла в місцевості Генк провінції Лімбург (освячена в серпні 1986 р.), а також великого громадського Центру св.Софії в складі церкви та приміщень для громадських зібрань.

Українське шкільництво в Бельгії представлено суботніми школами, які, зокрема, перебувають під опікою Українського науково-освітнього товариства. У столиці країни та в кількох інших містах працюють курси українознавства для дітей і молоді.

ВЕЛИКОБРИТАНІЯ

У доповіді, представленій у березні 1985 р. парламентові державним секретарем Великобританії з питань освіти й науки лордом Свонном, зазначалося, що чисельність осіб повністю або частково українського походження в цій країні становить 20-30 тис. Деяко іншу цифру називає Союз українців у Британії, який вважає, що кількість українців у Сполученому Королівстві сягає 35 тис. осіб. Більш достовірних даних бракує, оскільки офіційна статистика не враховує етнічного походження населення.

Найбільші українські громади проживають в Англії на її північному заході (міста Манчестер, Рочдейл, Олдгам, Болтон, Бері та інші), північному сході (міста Брадфорд, Галіфакс, Лідс, Гаддерсфілд та інші), центральному сході (міста Ноттінгем, Лестер, Дарбі та інші), центральному заході (міста Ковентрі, Волвергемптон та інші) й південному сході (міста Лондон, Редінг, Лютон та інші). Значно менше українців (близько 1 тис. осіб) проживає в Шотландії, переважно в Единбурзі, Глазго і Данді. Кілька сотень осіб проживає в південному Велсі, головно, в Сванзі й Кардіфі. Майже немає українців у Північній Ірландії. Найчисельніші українські громади — в Манчестері (понад 2 тис. осіб) і Лондоні (близько 1,5).

Торговельні й династичні зв'язки між Україною та Великобританією сягають часів раннього середньовіччя. Відомо, наприклад, що дочка англосаксонського короля Гіта була дружиною Володимира Мономаха. Водночас дані про перебування українців у Великобританії до XX ст. дуже обмежені. Наприкінці 1620-х - на початку 1630-х рр. у Кембриджі й Оксфорді студював Юрій Немирич. У 1767 р. Семен Десницький, правознавець із Ніжина, захистив докторську працю в університеті в Глазго.

Перша група українців, яка осіла у Великобританії, складалася з селян-галичан. У 1893 р. вони вирушили до Америки, але через брак грошей залишилися в Англії й поселилися в Манчестері. У 1911 р. за таких же обставин у цьому британському місті тимчасово поселилася ще одна група іммігрантів із Галичини числом близько 500 осіб. Через кілька років переважна більшість із них виїхала до Америки. У Манчестері залишилося близько 150 українців. Надалі, аж до початку Другої світової війни, кількісно українська громада у Великобританії майже не змінювалася. Манчестерські українці працювали переважно як кравці. Для задоволення своїх національно-культурних запитів, зокрема потреби в спілкуванні рідною мовою, у 1929 р. вони створили свій Український клуб. Цікаво, що українська мова збереглася не лише серед цих емігрантів, а й серед їхніх дітей, народжених і вихованих в Англії.

На відміну од Франції, Австрії, Німеччини та Чехословаччини, Англія не стала в міжвоєнний період скільки-небудь помітним тереном політичної діяльності українських емігрантів. Щоправда, представники різних політичних напрямів українського національного руху пробували розгорнути таку діяльність. Зокрема, тут перебували члени дипломатичних місій УНР (Микола Стаховський, Арнольд Марголін, Ярослав Олесницький та інші), довірена особа гетьмана П. Скоропадського Володимир Коростовець, ряд інших діячів. У 1931-1939 рр. у Лондоні діяло Українське бюро, очолюване Володимиром Кисилевським, що мало на меті інформувати громадськість Великобританії з українського питання. У 1932-1934 рр. виходив англомовний інформаційний бюлетень про Україну "Інвестигейтор" за редакцією В. Коростовця. Наприкінці 1930-х рр. українець із Канади Стефан Давидович організував у Лондоні Українське інформаційне бюро. У 1933-1935 рр. у Лондоні перебував представник ОУН Євген Ляхович. Під час Другої світової війни у Великобританії діяв представник уряду УНР в еміграції Володимир Соловій. Однак представникам української політичної еміграції так і не вдалося привернути в цей час серйозну увагу до українського питання з боку британської політичної еліти.

Українці стали активно прибувати до Великобританії під час і після Другої світової війни. Певне число українців було в складі канадських військових частин, розташованих у роки війни у Великобританії. Однак після закінчення війни всі вони повернулися до Канади.

Першу велику групу українців, більшість із яких залишилися у Великобританії, становили вояки польського корпусу генерала Андерса. Корпус було сформовано на території СРСР у 1941 р. внаслідок підписання радянсько-польської угоди. Він складався з польських громадян, включно з багатьма українцями, які перебували до того часу в тюрмах і таборах після радянського вступу до Західної України в 1939 р. Корпус воював на британському боці в Єгипті, Лівії та Італії, де його застало закінчення війни. У 1946-1947 рр. корпус, зокрема близько 6 тис. солдат-українців, було перебазовано до Великобританії. Тут українських вояків демобілізували й урівняли в правах із британцями. Вони одержали право на перебування у Великобританії та вільний вибір місця проживання й праці.

Другу велику групу українців становили колишні солдати та офіцери дивізії "Галичина" (понад 8 тис. осіб), які прибули в травні-червні 1947 р. з британського табору для військовополонених поблизу Ріміні в Італії. Дивізія здалася британцям у 1945 р. під час німецької капітуляції. У Великобританії колишні вояки дивізії мали статус військовополонених. Вони розміщалися у таборах в Англії й Шотландії та були зобов'язані працювати на різних роботах за призначенням уряду. Більшість була зайнята в сільському господарстві. 1948 р. їх позбавили статусу військовополонених, однак вони й далі повинні були працювати там, де їм призначено.

Третю велику групу українців (від 21 до 24 тис., чверть із них — жінки) становили особи, які прибули до Великобританії з таборів для біженців і переміщених осіб у 1947-1949 рр. Це були в основному ті, хто був вивезений німцями з України на примусову роботу до Німеччини — так звані остарбайтери, а також колишні в'язні німецьких концентраційних таборів та політичні втікачі з України. Ця категорія українських іммігрантів у Великобританії проходила за списками "європейських добровільних робітників". Вони мали згідно з контрактом виконувати протягом трьох років роботу, яку їм визначило Міністерство праці. У 1950 р. на обліку Міністерства перебувало 20,9 тис. українців, які належали до цієї категорії робітників, зокрема 16,2 тис. чоловіків і 4,7 тис. жінок. Того ж року вони отримали право змінювати роботу й місце проживання, а також брати до себе одного члена родини з таборів у Німеччині. У 1953 р. уряд дозволив забирати інших осіб із цих таборів, якщо хтось у Великобританії гарантував їм житло й утримання.

Наприкінці 1940-х рр. у Великобританії проживало близько 35 тис. українців, однак у 1950-х рр. від 8 до 10 тис. із них емігрувало до США, Канади, Аргентини, Австралії та деяких інших країн. Одразу ж по війні до Великобританії на запрошення чоловіків прибуло близько 2 тис. українок із Югославії й Польщі для одруження. Це була остання відносно чисельна група українських переселенців на Британські острови. Відтоді мали місце лише поодинокі випадки прибуття сюди українських іммігрантів. Ситуація стала децю змінюватися

з середини 1980-х рр. із потеплінням політичного клімату в колишньому СРСР та інших країнах східного блоку, а також лібералізацією виїзду з них за кордон.

Більшість післявоєнних українських іммігрантів у Великобританії були неодруженими чоловіками у віці 20-30 років. Не маючи змоги побратися з українками, вони одружувалися з ірландками, шотландками, валійками або з жінками інших національностей, які прибули на роботу до Великобританії — італійками, німкенями, австрійками, іспанками. Шлюби з англіяками відбувалися рідше. Згодом багато чоловіків одружилися з українками, які прибули з Югославії та Польщі. Чимало чоловіків-українців залишилися неодруженими. Українки, які прибули до Великобританії, майже всі одружилися з українцями.

Переважна більшість другого покоління українських іммігрантів народилася в 1950-х-1960-х рр. вже у Великобританії. У його складі багато дітей від змішаних шлюбів. Наприкінці 1970-х і на початку 1980-х рр. стали народжуватися діти третього покоління. Приблизно в цей же час почала набирати значних розмірів смертність серед тих, хто прибув у Великобританію під час і відразу після Другої світової війни.

Серед повоєнних поселенців відносно мало було українців із середньою та вищою освітою, оскільки британські власті не допускали в країну таких осіб. Вже у Великобританії частина іммігрантів отримала середню та вищу освіту. В середині 1950-х рр. лише близько 2% українців мали середню освіту і 0,5% — вищу. Значно вищий рівень освіти має друге покоління українців у цій країні. В цілому відсоток українців, які вступають до університетів, вищий за відповідний показник для всього населення Великобританії. До кінця 1980-х рр. від 1 до 2 тис. українців другого покоління закінчили вищі навчальні заклади. Понад 300 українців стали лікарями, стільки ж — інженерами, вчителями, правниками, іншими спеціалістами. Кілька десятків студентів захистили докторські праці. Розподіл українців другого покоління за професійним статусом не відрізняється від загального по Великобританії.

Ще перед масовим прибуттям у 1947 р. українців у Сполучене Королівство тут існував створений першими поселенцями в Манчестері та військовими-українцями канадських Збройних сил Союз українців у Британії (СУВ). До нього масово вступали й повоєнні поселенці. З кінця 1940-х - початку 1950-х рр. українці розпочинають жити активним національним і духовно-релігійним життям. Створюються бібліотеки, українські школи для дітей, курси англійської мови для дорослих, танцювальні й драматичні гуртки тощо. На Різдво і Великдень вся українська громада того чи іншого поселення збиралася разом на урочисте богослужіння, після якого, зазвичай влаштовувалися концерт і традиційні гостини.

З часом політичне розмежування в українській громаді призвело до створення в 1949 р. другої громадської організації — Об'єднання українців у Великій Британії (ОУУВБ). Кожна з них із роками створила свої осередки україн-

Рис. 25. Іконостас української католицької церкви Успіння пресвятої Богородиці в Манчестері

ського життя. Об'єднання, які виникали в подальшому, групувалися в основному навколо цих двох організацій.

Значну роль у збереженні національно-етнічної та культурної самобутності українців у Великобританії відіграють просвітянські, культурологічні, молодіжні та жіночі організації. Зокрема, активну участь у громадсько-культурному житті бере заснований ще в 1948 р. жіночий гурток імені Лесі Українки в Ковентрі, гурток княгині Ольги в Лестері та інші.

Особлива увага приділяється вивченню молодим поколінням українців рідної мови, культури та історії й формуванню на цій базі національної української свідомості. Ці навчальні та виховні функції реалізуються насамперед у рамках суботніх українських шкіл, які доповнюють навчання в англійських школах, та українських дитсадків.

Одним із осередків української духовності та культури у Великобританії є заснована в 1979 р. в Лондоні філія римського Українського католицького університету (УКУ). Цей науковий центр діє "як автономна науково-навчальна інституція, цілі якої впливають з основних завдань УКУ і які є пристосовані до наукових і навчальних потреб української спільноти у Великій Британії". Крім богослов'я, тут вивчаються філософія, мова і література, історія і культура тощо. Головне призначення УКУ — дати додаткові знання з українознавчих предметів студентам-українцям, які навчаються в англійських університетах.

Громадське життя української громади у Сполученому Королівстві тісно пов'язане з Церквою, яка, на думку деяких фахівців, відіграє вирішальну роль у збереженні етнічної ідентичності та культурної самобутності українців у діаспорі. У 1947 р. у Великобританії стали діяти Українська автокефальна православна та Українська греко-католицька церкви. Спочатку богослужіння відбува-

лися в англіканських церквах, та з роками парафіяни придбали власні приміщення, обладнали їх в українському стилі. Переважна більшість українських емігрантів та їхніх нащадків у цій країні (близько 73%) за віросповіданням належить до католиків східного обряду. Решту становлять православні, римокатолики, протестанти та інші.

Велике значення для збереження й зміцнення в молодих українських британців зв'язку з культурою своєї етнічної батьківщини має їхня активна участь у діяльності численних українських хорових і танцювальних колективів. Широко відомими є такі колективи, як "Гомін" і "Орлик" із Манчестера, "Барвінок" із Лестера, "Заграва" і "Боян" із Ноттінгема, екуменічний хор "Дніпро" та багато інших.

Українська громада у Великобританії провадить широку видавничу діяльність. У післявоєнний період тут виходили або виходять часописи "Українська думка", "Наша церква", "Наше слово", "Сурмач", "Визвольний шлях", журнал для школярів "Юні друзі", "Календар українця у Великій Британії" та інші. Однак останнім часом українська преса й видавничі справи переживають значні труднощі: зменшуються тиражі, деякі газети й журнали зовсім припинили своє існування. Причина цього полягає в асиміляції значної частини другого і третього поколінь британських українців, а також у слабкому припливі емігрантів з України. Наслідком цього стало зменшення кількості української громади — тієї частини осіб українського походження, яка об'єднана в різних українських організаціях і є основним споживачем українських видань. Так, якщо в 1955 р. в складі Союзу українців у Британії нараховувалося 80 місцевих відділень, то в 1996 їх було лише 64, які об'єднували майже 28 тис. зареєстрованих членів.

Останнім часом окреслилася виразна тенденція до зміцнення зв'язків між різними урядовими й неурядовими організаціями України та об'єднаннями української діаспори у Великобританії. Свідченням зрослої уваги керівництва держави до проблем української діаспори стала, зокрема, зустріч Президента України Л.Кучми з представниками українських об'єднань у Великобританії під час його офіційного візиту до цієї країни в 1996 р. Показовим є й той факт, що Організація українців у Великій Британії передала свій центральний дім у Лондоні під приміщення посольства України.

Як зазначається у згаданій доповіді лорда Свонна британському парламенту, для українців Великобританії характерний досить високий рівень національної ідентичності навіть у поколіннях, народжених в Англії. Це стосується й змішаних шлюбів, особливо тих із них, де матерями є українки. *"Українська громада, — говорить в цьому документі, — намагається зберегти свою національну першооснову, передаючи новим поколінням українську мову, знання про Україну та її історію, українські релігійні та культурні традиції... Асиміляції запобігти неможливо, але схоже на те, що ця спільнота буде існувати в нашій країні як певна етнічна група у ближчому майбутньому"*.

Нині в Данії проживає близько сотні українців, розселених по всій країні. Більшість із них — середнього або похилого віку. Основна маса українців — робітники, хоча є також службовці та фахівці з вищою освітою.

Історія русько-датських зв'язків сягає IX-X ст., коли предки данців — літописні варяги — утвердилися в Києві. Династичні зв'язки між країнами складаються в XI-XII ст., коли київські князі поріднилися з датською королівською сім'єю. Дочка Ярослава Мудрого Єлизавета в 1067 р. вийшла заміж за датського короля Свейна II; дві дочки Мстислава I (сина Володимира Мономаха) також одружилися з данцями: Малфріда — з королем Еріком Емунном, Інгеборг — з Кнудом Лавардом (1096-1131 рр.). Отже, знаменитий датський король Вальдемар (1131-1182 рр.), син Інгеборг, є родичем династії Мономахів.

У подальшому українсько-датські зв'язки поновилися в письменницькому середовищі в другій половині XIX ст.: літературний критик Г.Брандес підтримував контакти з І.Франком; письменник А.Бенедиксен писав на українській темі; Т.Ланге, який жив в Україні на початку XX ст., переклав датською твори Марко Вовчок, а також низку українських народних пісень. В цей же час український кооперативний рух у Галичині запозичив досвід датських кооператорів.

Перед Першою світовою війною кілька тисяч родин українців емігрувало через Данію до Бразилії. Зміцнення зв'язків між Україною і Данією знайшло своє відображення в обміні в 1919 р. між ними дипломатичними місіями. До Копенгагена поїхала дипломатична місія Директорії Української Народної Республіки на чолі з Д.Левіцьким, а в Києві відкрилося датське консульство.

Окремі українські іммігранти поселялися в Данії ще на початку XX ст., але тільки після Другої світової війни в країні осіло певне число українців. У роки Другої світової війни українці брали участь у русі Опору. Кілька осіб отримали англійські й американські нагороди. Марія Литвин-Єнсен та її сестра Юлія Литвин допомагали в часи гітлерівської окупації переправляти євреїв у Норвегію, а також сприяли датській поліції, яка відмовилася служити німцям. Подвиг сестер було відзначено урядовою грамотою Данії.

У 1940-х рр. у Данії проживало понад 1 тис. українців. Вони мали свого греко-католицького священика, отця Михайла Сивенького (помер у Копенгагені). Пізніше більшість українців емігрувала з Данії за океан.

Невелика українська громада оформилася 1959 р. в Копенгагені (голова — П.Балицький). У 1974 р. вона стала членом СКВУ. З огляду на малочисельність та розпорошеність по території, українці не мають у Данії своїх шкіл, окремої церковної парафії та своїх священиків. Раз на рік українців Данії відвідують духовні особи з Апостольської візитатури для Європи в Римі.

Після здобуття Україною незалежності громада надавала гуманітарну допомогу, переказувала кошти на будівництво храмів в Україні. Нещодавно з ініціативи відомого громадського діяча Данія Ханса Еріка Хіллеруп-Єнсена створено Дансько-українське товариство (голова — І.Нестер), яке ставить своєю метою всебічний розвиток зв'язків між організаціями та громадянами України й Данії.

ІСПАНІЯ

На початку 1990-х рр. в Іспанії нараховувалося близько 140 осіб українського походження. Більшість народжена від змішаних шлюбів. Всі українські сім'ї живуть у містах, зокрема в Мадриді. Майже третина представників української громади в Іспанії має вищу освіту. Серед них є науковці, викладачі вузів, інженери, лікарі, менеджери на підприємствах. Наприклад, Олег Забара — професор, відомий спеціаліст у галузі ядерної енергетики. Поетеса Меланія Заєць займається також перекладом віршів українських поетів для іспанських газет.

До кінця Другої світової війни українці не проживали в Іспанії. Основу сучасної української громади становить молодь, яка скористалася з можливостей отримати освіту, наданих іспанським урядом для біженців і переміщених осіб. Перша група українців у кількості 16 чоловік прибула в Іспанію в кінці 1946 р. для навчання в Мадридському університеті. Всього в університетах цієї країни в 1946-1955 рр. навчалася понад 110 українців. Діяло українське

Рис. 26. Демонстрація українців у Мадриді на підтримку незалежності України. Листопад 1980 р.

католицьке студентське товариство "Обнова" і хор української пісні під такою ж назвою. На іспанському радіо транслювалися передачі українською мовою, лунали українські пісні, у світ виходила газета "Вісті з Іспанії".

Однак після завершення навчання лише чотирнадцять колишніх українських студентів залишилися в Іспанії, решта переїхала в інші країни. Студентське товариство припинило свою діяльність.

Одружившись з іноземками, оскільки на той час в Іспанії не було жінок-українок, ці чотирнадцять хлопців дали початок сучасній українській "колонії" в цій країні.

З огляду на малочисельність і розпорошеність українців в Іспанії тут немає українських шкіл та організацій. Від часу до часу українці збираються в каплиці біля церкви св.Рафаеля в Мадриді, де проходить богослужіння в українському обряді.

ІТАЛІЯ І ВАТИКАН

Офіційної статистики про чисельність українців в Італії немає. За деякими оцінками, на початку 1990-х рр. тут проживало близько 250 світських українців, а також певне число українців-представників католицького духовництва, переважно в Римі та Ватикані.

На відміну від інших країн, в Італії ніколи не існувало української громади з постійним населенням. Українці перебували тут здебільшого тимчасово як члени певних, головню, релігійних організацій. Багатотисячні ж припливи українців, спричинені подіями Першої та Другої світових воєн, мали короткочасний характер і завершувалися таким же масовим відтоком на материнську землю або в інші країни.

Водночас українська діаспора в Італії вважається мало не найстаршою серед інших зарубіжних українських спільнот. Після падіння Константинополя в 1453 р. Італія стає лідером розвитку європейської культури, центром Ренесансу, коли почалося загальне відродження наук та мистецтв, піднесення гуманістичного світогляду. Ці процеси охопили й Україну, що історично та культурно тяжіла до цивілізаційних ритмів Європи. Починаючи з XV ст., українські студенти навчаються в університетах Італії, здебільша в Болоньї та Падуї. Один із вихованців університету в Болоньї, Юрій Котермак із Дрогобича, був у 1481-1482 рр. його ректором. Його праця "Прогноз на поточний рік 1483", опублікована в Римі, стала першою надрукованою книжкою українського автора.

Ще з доби Ренесансу Італія завжди приваблювала до себе українців — студентів, письменників, артистів, релігійних діячів, — а також тих, хто мав потребу і можливість поправити своє здоров'я чудовим кліматом цієї країни. Серед них були Максим Березовський, Михайло Драгоманов, Юрій Федькович, Василь

Григорович-Барський, Михайло Коцюбинський, Соломія Крушельницька, Леся Українка та інші. В Італії зберігся ряд згадок про українських козаків. Пам'ятна табличка на церкві Санта Розалії біля Палермо на Сицилії розповідає, як групі козаків вдалося втікти в 1622 р. з турецької неволі, на честь чого вони допомогли побудувати цю церкву. Відомо також, що козаки на боці австрійського імператора брали участь у воєнних діях у північній Італії в 1626-1627 рр.

Помітну роль в історії українсько-італійських відносин відіграли дипломатичні місії до Італії. У XVII ст. відбувся обмін такими місіями між гетьманом Б.Хмельницьким і Республікою Венеція. У 1919-1920 рр. в Італії перебували дипломатичні місії Української Народної Республіки на чолі з Д.Антоновичем і Західно-Української Народної Республіки під керівництвом О.Колесси. Окрема місія на чолі з М.Тишкевичем представляла західноукраїнські землі у Ватикані.

Під кінець Першої світової війни й одразу по ній в Італії було від 70 до 100 тис. західноукраїнських полонених з австрійської армії та близько 30 тис. наддніпрянців, переведених до цієї країни з австрійського полону. Майже всі вони повернулися на батьківщину.

З 1919 р. в Італії проживав колишній керівник української дипломатичної місії Є.Онацький (згодом — представник ОУН у цій країні), якому вдалося організувати невелику українську громаду в Римі. Деякий час в Італії мешкали Є.Коновалець, І.Токаржевський, І.Курах та інші відомі політичні діячі з числа українських емігрантів. По завершенні Другої світової війни в італійському місті Риміні в таборі для військовополонених два роки перебували близько 10 тис. вояків дивізії "Галичина". У 1947 р. невелику групу українців в Італії об'єднав навколо себе український громадський діяч В.Федорончук. Але головною причиною української присутності в Італії зумовлена церковною унією 1596 р. Відтоді в Римі безперервно навчаються українські студенти-теологи. Впродовж XVI-XIX ст. Грецьку колегію св. Атанасія закінчило близько 250 студентів із Київської митрополії, з'єднаної з Апостольським престолом. Спочатку студенти жили при Грецькій колегії, а з 1639 р. — в резиденції при церкві святих Сергія і Вакха у Римі, переданій українській громаді папою Урбаном VIII.

У грудні 1897 р. в новозбудованому триповерховому будинку папа Лев XIII заснував Українську папську колегію святого Йосафата або, як її ще називають, Велику Семінарію. У перші роки свого існування Колегія перебувала під наглядом отців єзуїтів (до 1904 р.), а згодом — під проводом отців василіян. У листопаді 1932 р. Українська колегія перебралася в нове приміщення на пагорбі Джаніколо. За час свого існування вона виховала понад 400 священників, 25 із яких стали єпископами. Нині в ній навчаються близько 50 семінаристів з України та діаспори. Утримання колегії та її студентів здійснюється на кошти Конгрегації східних церков Ватикану. Семінаристи студіюють у римських папських університетах та інститутах, а духовно формуються в колегії, де слухають лекції

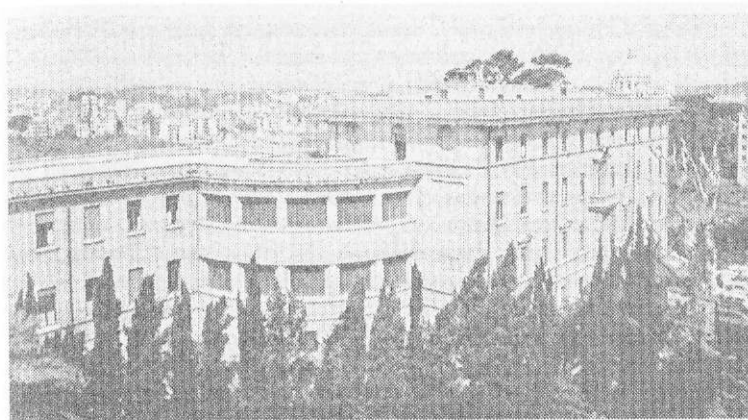

Рис. 27. Українська папська колегія св.Йосафата в Римі

та літургії, вивчають історію української Церкви, церковний спів тощо. Викладання ведеться українською та італійською мовами. Студенти видають журнал "Альма Матер". Досі до колегії семінаристи прибували на студії філософії та богослов'я. Починаючи з 1998/99 навчального року, вони приїжджають лише на спеціалізацію для здобуття ліценціату або докторату в галузі літургії, богослов'я, філософії тощо. Ректором Колегії є василіянин отець Генезій Віомар. З 1941 по 1974 р. у колегії жив архієпископ Іван Бучко, знаний як "архипастир скитальців". За його ініціативою в травні 1945 р. був заснований Український допомоговий комітет в Італії, до якого належали духовні та світські особи, що жили на той час у Римі.

Коли до Рима після відбуття багаторічного заслання в Сибіру прибув кардинал Йосип Сліпий, йому була надана окрема резиденція. У 1970 р. Сліпий відкупив будинок при церкві святих Сергія і Вакха, який пізніше був резиденцією і його наступника Мирослава кардинала Любачівського. Храм святих Сергія і Вакха зі знаменитою чудотворною іконою Пресвятої Богородиці Жировицької, згідно з декретом папи Павла VI, з вересня 1970 р. став першою українською парафіяльною церквою в Римі.

В Римі існує також українська папська Мала Семінарія. Вона була заснована отцями салезіянами в 1951 р. у Франції, з 1956 р. працює в Італії, а з 1959 розміщується в Римі. Мала Семінарія утримується Конгрегацією східних церков. До 1987 р. її закінчило 748 студентів, із яких 41 був посвячений у сан священника. В 1990 р. тут навчалося 40 студентів, зокрема й з України. Курс навчання триває 6 років. Усі предмети викладаються українською мовою. Диплом про закінчення Малої Семінарії визнається більшістю університетів.

1963 р. в Римі кардиналом Сліпим був заснований Український католицький університет (УКУ) як продовження львівської Богословської академії, закритої в 1944 р. На початку 1990-х рр. тут навчалося близько 80 студентів. УКУ має архів, який містить цінні матеріали, манускрипти, рідкісні документи, зокрема Михайла Грушевського та його родини, архів президента ЗУНР Є.Петрушевича, частину архіву В.Липинського. У бібліотеці цього закладу зібрано понад 30 тис. книжок і 20 тис. одиниць періодики. При УКУ діє музей з експонатами українського релігійного, культурного та народного життя. Університет має філії в Буенос-Айресі, Чикаго, Філадельфії, Вашингтоні, Монреалі, Лондоні. Серед численних видань теологічних праць УКУ найвагомішою є 14-томна "Monumenta Ucrainae Historica", де опубліковано документи ватиканських архівів, що стосуються української Церкви. В серії "Ora et Memento" видрукувано "Твори Йосипа (Сліпого) Патріарха і Кардинала". Крім того, видано понад 60 томів інших наукових праць. У 1963 р. відновлено видання журналу "Богослов'я", який до 1943 р. виходив у Львові.

Ректором УКУ і прокуратором (апокризарієм) Української католицької Церкви при Апостольському престолі є владика Іван Хома.

З 1968 р. при УКУ діє Колегія св.Софії, яку очолює отець доктор Степан Гарванка. 1998 р. в ній навчалося 20 студентів.

Неподалік від УКУ стоїть базиліка св.Софії — один із кращих храмів зарубіжних українських поселень, збудований зусиллями патріарха Йосипа в 1967-1969 рр. за проектом італійського архітектора Лучо ді Стефано. Базиліка споруджена в українсько-візантійському стилі, близькому до стилю первісної побудови собору св.Софії в Києві. Проект іконостасу й мозаїчного покриття базиліки виконав Святослав Гординський із Нью-Йорка. Іконописцем іконостасу храму був ієромонах Студитського Уставу Ювеналій Йосип Мокрицький. Посвячення храму відбулось у вересні 1969 р. за участю папи Павла VI.

Перед будинком УКУ споруджені пам'ятники Тарасу Шевченку, Івану Котляревському та Маркіяну Шашкевичу.

У Римі зосереджено ряд інших релігійних інституцій та організацій. Серед них головні управи отців василіян, сестер василіянок, сестер служебниць. Окрім місіонерської й освітньо-виховної роботи, деякі з цих духовних орденів, зокрема отці василіяни, здійснюють значну наукову та видавничу діяльність. Так, починаючи з 1949 р., вони видали 55 томів документів із ватиканських і римських архівів, що стосуються історії України, понад 60 томів наукових праць і близько 90 книжок серії "Українська духовна бібліотека". Виходить також періодичне видання *Analecta Ordinis S.Basilii Magni* (Записки чину св.Василія Великого). Помітну активність виявляють Українське богословське наукове товариство (УБНТ), яке видає журнал "Богословіє"; Товариство "Свята Софія"; Українська громада Італії; Союз українських студентських товариств в Європі (СУСТЕ); Пластова група в Римі.

Українські редакції радіомовлення мають "Радіо Ватикан" та "Радіо Рим". "Радіо Ватикан" уперше вийшло в ефір українською мовою в грудні 1939 р. за ініціативою та сприянням митрополита А.Шептицького. На той час передачі цієї радіостанції здійснювалися лише чотирима мовами. Програма українського відділу "Радіо Ватикан" еволюціонувала з роками від однієї півгодинної передачі на тиждень до теперішніх двох передач щоденно, від однієї відправи святої літургії за місяць до теперішніх щонеділі та у великі свята. Тематика українських передач складається з програм релігійного, а також інформаційного та культурного змісту: діяльність папи та Апостольської столиці, життя католицької Церкви в світі, українське католицьке життя, святкові програми, приурочені до церковних свят та визначних дат, бесіди, репортажі, хроніки, інтерв'ю, концерти духовної музики, відправи молебнів тощо.

У Ватиканській бібліотеці зберігаються цінні документи з історії України, зокрема листи папи Григорія VII до київського князя Ізяслава, датовані 1075 р. У соборі св.Софії є мозаїчні портрети восьми київських та галицьких митрополитів, князів Ярослава Мудрого та Володимира Мономаха.

У Папському орієнтальному інституті зібрано знамениті українські стародруки — Острозька біблія 1581 р., "Грамматика" Мелетія Смотрицького 1648 р., матеріали з друкарень Львова і Печерської лаври Києва, що відносять-ся до XVI-XVII століть.

У Неаполі відкрито відділення української мови. Саме в цьому місті 1989 р. було засновано Міжнародну асоціацію українців (МАУ). Через рік утворилася Італійська асоціація українців, яку очолює професор Жанфранко Джіраудо. До найактивніших її членів належать науковці Лука Кальві, Марина Моретті, Санте Граціотті та деякі інші. Членом асоціації є й відома дослідниця українсько-італійських історичних та літературних зв'язків Оксана Пахльовська, яка живе й викладає нині в Італії.

У листопаді 1998 р. в Римі за ініціативою посольства України та за участю вчених Італії, України і США відбувся міжнародний семінар на тему "Українська етнічність в італійському контексті: минуле, сучасне та погляд у перспективу".

ЛЮКСЕМБУРГ

У Люксембурзі проживає близько 100 осіб українського походження.

Перші українці прибули до Люксембургу в 1920-і рр. для роботи на підприємствах чорної металургії країни. В цей період вони підтримували тісні стосунки з великою й активною українською спільнотою в сусідньому французькому місті Лоран. У 1933 р. в Люксембурзі організаційно оформлюється українська громада, яка існує й досі.

Після Другої світової війни в Люксембурзі жив провідник ОУН полковник Андрій Мельник. Щороку в річницю його смерті на могилі А. Мельника в Люксембурзі та в прилеглій до цвинтаря церкві відбувається поминальна панахида, на яку збираються ієрархи українських церков та члени української громади.

Нині українці проживають розпорошено по всій території країни. Більшість їх перебуває в змішаних шлюбах, значною мірою асимільована й не бере участі в організованому житті громади. Діти українців здебільша не володіють українською мовою. Українська громада не має своєї церковної організації, українських шкіл, преси тощо.

Водночас невелика група українців періодично збирається разом, здійснює певну культурно-освітню роботу, сприяє поширенню інформації про Україну, її історію та сучасність.

НІДЕРЛАНДИ

Після Другої світової війни в Нідерландах нараховувалося близько 900 українців. Це були переважно жінки з Наддніпрянської України, які прибули до Нідерландів із таборів для біженців у Німеччині й одружилися з голландцями. Більшість цих жінок із часом забула рідну мову і не пробує встановити зв'язку з українцями в інших країнах чи на своїй етнічній батьківщині. Вони повністю асимільовалися в нідерландському суспільстві, а їхні діти часто навіть не знають про їхнє походження. За деякими винятками, чоловіки-українці, які одружилися з голландками, також асимільовалися в місцевому суспільстві.

Нині в Голландії проживає близько двох десятків українських сімей, усі — в містах. Більшість — люди похилого віку (нащадки асимільованих українців не можуть розглядатися як українці).

Спорадична українська присутність у Нідерландах упродовж кількох століть була пов'язана з навчанням в університетах цієї країни українських студентів. У період національно-визвольної боротьби 1917-1920 рр. у голландському місті Гаага якийсь час розміщувалася дипломатична місія УНР. Тоді ж у цій країні гастролювала Українська республіканська капела під керівництвом О. Кошиця. У 1921 та в пізніші роки Нідерланди відвідував митрополит Андрей Шептицький.

У Нідерландах немає окремих українських церков, парафій, а також українських священників. Однак після створення за ініціативою А. Шептицького Апостольського з'єднання ряд голландських священників зацікавився Українською католицькою Церквою, вивчив українську мову, прийняв східний обряд і став працювати тільки серед цієї категорії вірних. Найбільш знані серед них отці Петер Ал, Йохан Меєр, Яків Перрідон, Теодор Ван Ден Хоут, Теодор Ван Гул.

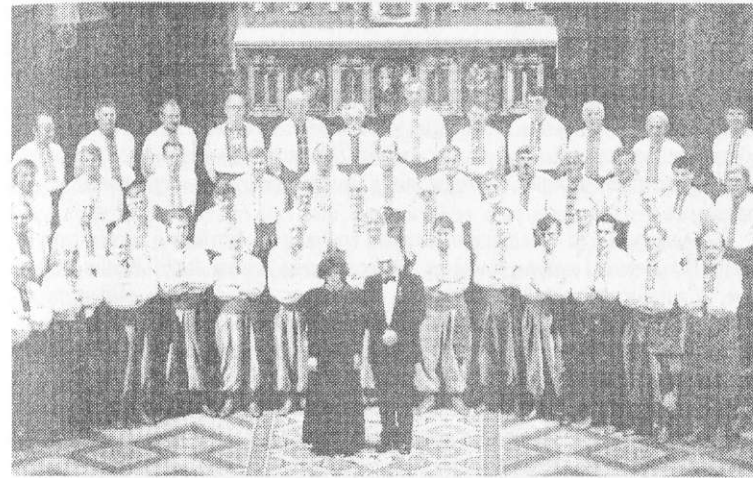

Рис. 28. Візантійський хор із Утрехта, який складається з голландців, але співає українською мовою. Диригент — Мирослав Антонович

Більшість українських емігрантів та їхніх нащадків у Нідерландах спілюється нині голландською мовою. У 1960-х - на початку 1970-х рр. в Утрехті працювала суботня українська школа, однак у зв'язку зі зменшенням числа учнів змушена була припинити свою діяльність.

У 1951 р. професор університету в Утрехті Мирослав Антонович організував із місцевих українців чоловічий хоровий колектив, який згодом прийняв назву "Візантійський хор". Нині всі учасники хору, за винятком диригента, є етнічними голландцями, але співають тільки українською мовою. "Візантійський хор" бере участь у святкових богослужіннях, виконує українську церковну музику, народні пісні та твори українських композиторів. За нагоди 25-ліття хору королева Нідерландів відзначила в 1976 р. професора М. Антоновича орденом "Ораніє-Нассав". Хор щорічно дає від 25 до 40 концертів — більше, ніж будь-який інший хор в українській діаспорі. У вересні 1990 р. "Візантійський хор" здійснив концертний тур по Україні.

Єдиною організацією українців у Нідерландах є створене в 1947 р. Об'єднання українців у Голандії (ОУГ). Першим президентом ОУГ стала К. Крижевська. В період найбільшої активності ОУГ мало 120 членів. Нині об'єднання нараховує лише близько десяти активних членів.

Серед інших подій, пов'язаних з історією, політичними та культурними діячами України, громада щорічно відзначає роковини з дня смерті керівника ОУН полковника Є. Коновальця, який загинув і похований в Амстердамі.

У Німеччині проживає близько 20 тис. українців. Ці дані стосуються передусім тієї частини країни, яка донедавна була знана як Західна Німеччина. Відомостей про кількість українців у колишній Східній Німеччині загалом немає, але, враховуючи дані про те, що 99,7% населення Німецької Демократичної Республіки становили етнічні німці, можна припускати, що українців тут дуже мало.

Українці у ФРН об'єднані в релігійні громади з центрами в містах Брауншвейг, Бісфельд, Гамбург, Ганновер, Дюссельдорф, Ессен, Інгольштайн, Карлсруе, Мангайм, Нідергайм, Нюрнберг, Регенсбург, Новий Ульм, Франкфурт-на-Майні, Фрайбург, Штутгарт. Взаєморозумінню представників різних політичних течій сприяють дружні стосунки греко-католицької та православної церков.

Поза Мюнхеном та Баварією, які традиційно є найбільшими осередками українства, найактивнішою є діаспора в Нижній Саксонії (столиця — Ганновер) та Баден-Вюртемберзі (столиця — Штутгарт).

Українська діаспора в Німеччині в основному сформувалася в два етапи: між Першою і Другою світовими війнами та після 1941 р. Відразу після закінчення Першої світової війни багато українців поселилося в Берліні. У 1918 р. тут було створено посольство України, що існувало до 1921 р. Виник ряд українських установ. Українці, зв'язані з цими установами та різними місіями Української Народної Республіки, дали початок українській громаді в Німеччині. З огляду на неприйняття радянської влади, що утвердилася в Наддніпрянській Україні, й польського окупаційного режиму, встановленого в Західній Україні, до Німеччини, передусім до її столиці, перебралися тисячі українських біженців. Берлін став одним із головних осередків української політичної еміграції в міжвоєнний період.

Німеччина надала притулок багатьом українським політичним діячам та групам різних ідеологічних орієнтацій. Серед цих діячів були, приміром, такі постаті, як гетьман П.Скоропадський, В.Винниченко, колишній президент ЗУНР Є.Петрушевич, діяч Державної Директорії на чолі з її президентом Андрієм Макаренком, полковник Острияниця та інші представники руху Українського вільного козацтва, полковник Є.Коновалець, інші чільні представники УВО (пізніше — ОУН).

Після закінчення Першої світової війни в Німеччині певний час перебували близько 100 тис. українців із числа полонених російської армії. Для опікування цими полоненими, які утримувалися в таборах для інтернованих, наприкінці 1918 р. в Києві була створена "Військово-санітарна комісія", перейменована через деякий час у "Військову місію для справ полонених українців у Німеччині". За сприяння місії в таборах у Раштатті, Бадені, Ведлярі й Зальцведелі були

утворені українські громади, відкривалися церкви, школи, друкарні, читальні, клуби, влаштувалися лекції, концерти. В Берліні місія заснувала українську бібліотеку.

В кожному таборі виходила власна газета. Зокрема, в Зальцведелі видавався часопис "Шлях", який виходив двічі на місяць і мав ліострований додаток. Особливе місце серед діячів, які провадили національно-освітню роботу серед інтернованих, належить письменнику, перекладачу й публіцисту Богдану Лепкому. В таборі у Раштатті він працював учителем, організував театральне товариство, читав лекції на літературно-історичні та інші теми, публікувався в табірній газеті. Після розформування табору для інтернованих у грудні 1922 р. він осів у Берліні-Ваннзее.

Після звільнення з таборів основна маса колишніх військовополонених повернулася на батьківщину. Загальне число українців, які в 1920-х-1930-х рр. залишалися в Німеччині, сягало 15 тис. осіб. Ця цифра включала в себе близько 3 тис. галицьких українців — дезертирів із польської армії, які в другій половині 1920-х рр. осіли в Німеччині на постійне місце проживання. Для влаштування долі цих людей у Берліні був створений "Комітет для біженців із західноукраїнських земель в Німеччину". Водночас у це число не входили українці-галичани, які влітку приїздили до Німеччини на заробітки, а взимку поверталися додому.

Політичні та військові кола, наукова й культурна громадськість Німеччини виявили значну зацікавленість в українських емігрантах і Україні в цілому. У 1918 р. з ініціативи П.Рорбаха й А.Шмідта в Берліні було засновано "Німецько-українське товариство". Головною своєю метою воно проголосило встановлення "дружніх взаємин між німецьким та українським народами в політичній, господарській та культурній сферах", інформування уряду й громадськості про політичний та економічний розвиток України. З 1918 по 1926 р. товариство видавало німецькомовний журнал "Україна", на сторінках якого публікувалися відповідні розвідки й огляди.

У 20-і роки Німеччина стає місцем осідку не тільки для політичних емігрантів, а й для митців та інтелектуалів із багатьох країн. Завдяки цьому тогочасний Берлін відіграв роль одного з найпотужніших культурних центрів Європи. Деякий час тут перебував уже тоді відомий скульптор і художник Олександр Архипенко. Надзвичайно плідними були ці роки для української еміграції. Зусиллями Б.Лепкого та інших розгорнулася активна науково-видавнича діяльність. Сотні назв книжок, багато з яких не могли бути видані в радянській Україні, випустили українські видавництва "Українське слово", "Українське видавництво в Катеринославі", "Видавництво української молоді", "Український прапор" та "Хліборобська Україна". З 1922 р. виходив щомісячний український літературний і науковий журнал "Нова Україна", співредакторами якого були Володимир Винниченко і Микита Шаповал. Того ж року

відкрилося засноване Є. Коновальцем Українське пресбюро (у Берліні зберігся будинок, в якому воно розміщувалося).

Однією з найорганізованіших груп українських емігрантів у Німеччині в 1920-і рр. була студентська молодь. Українські студенти навчалися в університетах Берліна, Лейпцига, Мюнстера, Тюбінгена. У Берліні, де їх навчалось найбільше, ще на початку 1921 р. була заснована "Спілка студентів-українців у Німеччині". Незабаром філії спілки виникли в Кілі, Данцігу, Геттінгені, Лейпцигу та інших німецьких містах. Вона об'єднувала майже 120 членів, переважно вихідців зі Східної України. Спілку фінансово підтримував "Допомоговий комітет" на чолі з В. Винниченком і Б. Лепким. З 1923 по 1933 р. через спілку перейшло майже 400 членів. Поряд із цією організацією виникли інші студентські об'єднання українців — "Основа", "Об'єднання агрономів, лісників та ветеринарів в Німеччині", "Українське академічне товариство" тощо. Зменшення в 1930-і рр. кількості українських студентів у Німеччині призвело до припинення діяльності багатьох із цих об'єднань.

Вагомим здобутком української еміграції в Німеччині став Український науковий інститут (УНІ), заснований П. Скоропадським у Берліні в 1922 р. Його першим директором став відомий історик Д. Дорошенко, якого в 1931 р. змінив професор І. Мірчук. В УНІ працювали або співпрацювали з ним такі вчені, як Д. Чижевський, В. Липинський, І. Горбачевський, С. Смаль-Стоцький, В. Старосольський, О. Колесса, З. Кузеля та інші. У 1932 р. бібліотека інституту налічувала в своєму фонді близько 22 тис. томів україністики. Своє головне завдання інститут вбачав у тому, щоб розвивати українську науку й культуру на німецькій землі та зміцнювати співробітництво із західноєвропейськими вченими.

Невдовзі після свого заснування УНІ розгорнув активну видавничу діяльність. Почали виходити його "Записки" ("Abhandlungen"), що містили розробки з різних проблем україністики. Всього в 1927, 1929 і 1931 рр. опубліковано три томи цього видання. Паралельно інститут видав дві збірки науково-інформаційних повідомлень ("Mitteilungen"). З кінця 1932 р. в УНІ була започаткована серія українознавчих досліджень ("Beitrage zur Ukrainekunde"), а в 1933 побачили світ перші номери його періодичних органів — "Вісти" й "Ukrainische Kulturberichte". Крім того, співробітники інституту часто виступали зі статтями та рецензіями на сторінках західноєвропейських видань, брали активну участь у міжнародних наукових форумах, зокрема, філософських конгресах у Празі та Оксфорді, демографічному в Берліні, науки релігії в Брюсселі, "Світового господарського товариства" в Штутгарті тощо.

УНІ також здійснював опіку над українськими студентами й молодими науковцями в Німеччині, надавав їм стипендії, забезпечував науковою літературою, влаштовував для них семінарські заняття та курси лекцій. При УНІ діяли Академічна громада та студентська центральна Союз українських студентських організацій в Німеччині і Данцігу (з 1923 р.).

Після приходу до влади Гітлера й аж до весни 1945 р. громадське життя українців у Німеччині суворо контролювалося нацистським режимом. Воно концентрувалося передусім навколо лояльних до нових німецьких властей організацій — націоналістичного "Українського національного об'єднання" (УНО), створеного в 1933 р., та протетзьманської "Української громади".

Точних даних про кількість українців, які після закінчення Другої світової війни опинилися на території Німеччини, не існує. За деякими джерелами, з 6,3 млн. осіб, насильницьки вивезених для рабської праці в Німеччину (так званих остарбайтерів) та військовополонених Радянської армії від 2 до 3 млн. були українцями. 90% із них протягом 1945-1946 рр. повернулося на батьківщину. Проте близько 1 млн. осіб різних національностей, насамперед із політичних міркувань, залишилися в таборах для біженців та переміщених осіб у західних окупаційних зонах Німеччини та в Австрії. Серед цієї категорії осіб українці становили другу за чисельністю етнічну групу після поляків.

Більш достовірною статистика щодо українців у Німеччині велася з часу створення в листопаді 1945 р. на І-ому з'їзді української еміграції Західної Німеччини в Ашафенбурзі її Центрального представництва (ЦПНУЕ). Згідно з даними ЦПНУЕ, наприкінці 1946 р. на території Західної Німеччини перебувало 177 тис. українців, зокрема в американській зоні — 104 тис., в англійській — 54 тис., у французькій — 19 тис. Найбільше українців проживало в Баварії.

Незважаючи на важкі умови перебування, в таборах розгортається активна культурно-просвітницька діяльність. 1945 р. група журналістів, літераторів і критиків заснує Мистецький український рух (МУР). Від часу заснування МУРу в Німеччині виходять чотири художні журнали та п'ять українських газет з літературними додатками. З'являються численні літературні збірки і власне видання учасників МУРу — "Мала бібліотека". Діяльність цієї спілки припиняється в 1948-1950 рр. у зв'язку з еміграцією більшості її членів за океан.

Табірні злигодні, невизначеність правового статусу, а відтак — і подальшої долі, господарська розруха перших повоєнних років у Німеччині, що породжувала масове безробіття, — все це змушувало українців шукати шляхів до переселення в інші західні країни. Перша хвиля переселення українців із Західної Німеччини припадає на 1946-1947 рр. За цей період виїхало близько 25 тис. чоловік, передусім до Англії, Бельгії та Франції. Незначна кількість українців віком до 40 років емігрувала в Бразилію, Венесуелу, Австралію і Канаду. Ці країни потребували тоді молодішої робочої сили для роботи на шахтах, лісорозробках, на будівництві, в текстильній промисловості.

В наступні два роки, з лютого 1947 по січень 1949 р., з Німеччини виїхало майже вдвічі більше українців (приблизно 41 тис.). З них до Англії переселилося понад 13 тис. осіб, до Канади — майже 10 тис., до Бельгії — 9 тис., до Австралії — 4 тис., до США — 2 тис., до інших країн — близько 4 тис. У Німеччині на початок 1949 р. залишилося ще понад 85 тис. українців. Загальна кількість

Рис. 29. Українські емігранти в таборі "Запоріжжя" прощаються із земляками, що виїжджають до Великобританії. 1947 р.

українців, які виїхали з Німеччини в інші західноєвропейські та американські країни і в Австралію протягом 1945-1950 рр., становила майже 150 тис. Невдовзі чисельність українців, що залишилися на території Західної Німеччини, стабілізувалася й становила на кінець 1950-х рр. 17 тис. Сьогодні, як уже зазначалося, в Німеччині налічується близько 20 тис. осіб українського походження.

Новітня українська еміграція 1990-х рр. має чітко виражений економічний характер. Представники цієї еміграції, яких налічується близько 12 тис. осіб, істотно відрізняються від своїх попередників. Це переважно молоді люди, які приїхали в Німеччину в пошуках кращого життя. Більшість перебуває тут неформально і хотіла б інтегруватися в німецьке суспільство: легалізуватися, знайти гарну роботу, забезпечити собі пристойний рівень життя.

Новітні емігранти не беруть активної участі в громадському житті організованої української спільноти. Водночас, відчуваючи гостру потребу в спілкуванні, вони бувають на богослужіннях в українських церквах, а також відвідують українські клуби (зокрема український товариський клуб при українському інтернаті "Рідна школа"). Нерідко ці емігранти мають низький рівень національної свідомості, не володіють українською мовою. Давніша еміграція в зв'язку з цим ставиться до них дещо зверхньо й підозріло. Істотного впливу на розвиток українсько-німецьких стосунків новітні емігранти не мають. Однак багатьох із них у зв'язку зі знанням української та російської мов залучають до роботи в різних державних структурах і фірмах ФРН.

Національно свідому частину українських іммігрантів та їхніх нащадків репрезентує Центральне представництво українців у Німеччині (ЦПУН), яке 1995 р. налічувало понад 4,6 тис. зареєстрованих членів. На другому за си-

данні XIX з'їзду ЦПУН, який відбувся в Мюнхені в лютому 1999 р., обрано новий склад головної управи, яку очолив В.Панчук.

І все ж потрібно зазначити, що лише кілька сотень людей, здебільшого похилого віку, беруть дійову участь у суспільному житті українців Німеччини. Значна частина молоді слабо орієнтується в українській проблематиці, а тому не об'єднана в політичну силу, яка справляла б відчутний вплив на формування німецької політики щодо України. Тим часом потенційні можливості для цього є: понад 100 українців, переважно з числа народжених уже в Німеччині, обіймали протягом повоєнного періоду відповідальні посади в урядових структурах ФРН.

В умовах іншонаціонального оточення, посилення процесів асиміляції, втраченої більшістю представників молодшого покоління мовно-етнічних ознак певні надії покладаються на діяльність товариства "Рідна школа" (засноване 1966 р. в Мюнхені). Воно має інтернат, де навчається близько 50 учнів. Лекції з українознавства (українська мова та література, історія, географія, релігієзнавство) читаються учням після навчання в звичайних німецьких гімназіях і школах. Особливістю нинішньої "Рідної школи" в Мюнхені є орієнтація не тільки на Мюнхен, а й на українських дітей з усієї Німеччини, а також України (понад третина учнів — з України), Франції, Нідерландів, Польщі тощо. Така орієнтація школи гарантує безперервність і стабільність її існування. Раніше чимало подібних українських шкіл змушені були закритись через періодичний дефіцит учнів, обумовлений хвилеподібним формуванням української діаспори в Західній Європі і, зокрема, в Німеччині.

У Мюнхені діє філія об'єднання українських діячів літератури в діаспорі "Слово", заснованого 1954 р. в Нью-Йорку. Серед найвідоміших постатей мюнхенської філії "Слова" — літературознавці професори Юрій Бойко-Блохин та Іван Кошелівець, письменник, перекладач і літературознавець професор Ігор Качуровський.

На окрему згадку заслуговує численна українська преса в Німеччині. У повоєнний період тут виходили або виходять такі періодичні видання різних ідеологічних орієнтацій, як "Українська трибуна", "Час", "Українські вісті", "Рідна церква", "Український селянин", "Український самостійник", "Вперед", "Україна і світ", "Мета", "Шлях перемоги", "Християнський голос", "Сучасність" та інші.

Важливим науковим і освітнім осередком української діаспори залишається Український вільний університет у Мюнхені. За майже 80-річний період існування УВУ випустив зі своїх стін тисячі дипломованих фахівців, сотні докторів і магістрів філософії, права та інших наук, видав кілька десятків видатних монографій, збірників наукових праць, підручників тощо. Вже 1945 р. після перенесення УВУ з Праги до Мюнхена в ньому навчалося 400 студентів-українців. Серед професорсько-викладацького складу УВУ цього періоду були І.Мірчук, О.Оглоблин, Н.Полонська-Василенко, В.Цербаківський, Я.Рудницький та багато інших визначних учених. В УВУ розпочинали свій шлях такі

відомі науковці, як Ю.Шевельов, Ю.Бойко-Блохин, Горбач, які згодом отримали кафедри в європейських та американських університетах. У 1950 р. УВУ дістав офіційне визнання баварського уряду. Особливо п'їдним періодом в його діяльності були 1950-ї - початок 1960-х рр. Після того, як більшість українців емігрувала з Німеччини за океан та в інші європейські країни, УВУ став дїяти за зразком докторантури та аспірантури, регулярно організовуючи курси для випускників вищих навчальних закладів, які бажать спеціалізуватися в галузі україністики. Для цього щорічно надавалося 100-150 стипендій. Останнім часом тут навчалися й отримували наукові ступені також науковці з України. У 1995 р. УВУ серед іншого профінансував навчання під час літнього семестру вчителів-україністів із Казахстану та Румунії. Щороку виходить збірник наукових праць УВУ, регулярно видається "Сторінка УВУ" в тижневикові українського католицького екзархату Німеччини "Християнський голос".

Однак сьогодні УВУ переживає кризу. Впродовж свого існування в Німеччині він фінансувався з бюджету федерального уряду, земельного бюджету Баварії та пожертв української діаспори. Утворення в 1991 р. незалежної Української держави означало з юридичного погляду, що історія української політичної еміграції закінчилася. Це дало уряду Німеччини підстави порушити питання про необхідність переорієнтації діяльності УВУ з переважно педагогічного напрямку на дослідницький — розробку проблем українсько-німецьких відносин.

У зв'язку з тим, що сенат УВУ (його вищий колегіальний орган) фактично відхилив пропозиції німецької сторони, з грудня 1996 р. уряд Німеччини припинив фінансування університету. Як значний інтелектуальний осередок зарубіжного українства, УВУ, безумовно, здатний багато зробити не тільки для розвитку української науки в діаспорі, а й для дослідження українсько-німецьких відносин, розробки таких актуальних для України проблем, як європейська безпека, інтеграція нових незалежних держав з їхніми перехідними економіками в європейські економічні, політичні та інші структури, питання модерного постіндустріального суспільства тощо.

В цілому зацікавленість в Україні з боку Німеччини помітно зростає. Одним із свідчень цього є створення в 1990 р. Німецької асоціації україністів на чолі з керівником кафедри історії Інституту Східної Європи Берлінського вільного університету Гансом Торке, існування кафедр україністики в Лейпцигу та Мюнхені, викладання української мови для студентів-славістів з 1966 р. в Грайфсвальдському університеті тощо.

Незважаючи на зміну поколінь, відчутний вплив асиміляції на молодь, українська громада в Німеччині залишається досить структурованою та життєздатною спільнотою. Члени громади регулярно відзначають визначні дати української історії, віддають шану видатним її постатям. Водночас українці Німеччини докладають зусиль, щоб донести до німецької громадськості, урядовців та мас-медіа об'єктивну інформацію про Україну.

НОРВЕГІЯ

На кінець 1970-х рр. у Норвегії проживало близько 130 українців. З них в Осло — 80, решта — в Бергені. Представники старшого покоління працювали в основному робітниками. Серед другого покоління українських іммігрантів значний відсоток становлять дипломовані фахівці.

Старша генерація спілкується між собою по-українськи. Молодь української мови не знає й не чувається українцями, хоча визнає своє українське походження.

Українці мігрували в Норвегію у період між двома світовими війнами, голов-но, в 1920-ї рр.

Українських організацій, так само як і українських шкіл та церков, у Норвегії немає. Деякі з норвезьких українців є членами Української громади Швеції.

Українці збираються кілька разів на рік послухати Святу Літургію, яку відправляють греко-католицькі священники з Рима в католицькому кафедральному храмі в Осло. Служба супроводжується церковнослов'янським співом місцевого хору, в якому є кілька українців.

ФІНЛЯНДІЯ

У Фінляндії проживає лише кілька десятків українців, переважно в Гельсінкі й Турку. Майже всі вони є фахівцями з вищою освітою.

Українські та фінські громадські діячі в Санкт-Петербурзі підтримували між собою зв'язки з 1809 по 1917 р., коли Фінляндія мала автономний статус у складі Російської імперії. У 1918 р. Фінляндія відрядила своїм представником в Україну Х.Гуммеруса, історика, який розробляв українську тематику. Українську місію у Фінляндії в 1918-1920 рр. очолювали К.Лоський і В.Залізник.

Чисельно незначна українська еміграція до Фінляндії з царської Росії відбулася ще в кінці ХІХ ст. Певна кількість українців прибула сюди після Першої світової війни, але більшість згодом мігрувала далі на Захід. Ще одну групу українців "загнала" до Фінляндії поразка кронштадтського повстання в березні 1921 р. Пізніше українська політична еміграція в цій країні поповнилася втікачами з Карелії, засланими туди за опір колективізації. Частина з них через Фінляндію перебралася до Швеції.

У період між двома світовими війнами у Фінляндії існувала невелика, але активна українська громада під проводом Богдана Кентржинського.

Певне число українців осіло тут у 1941-1945 рр. (найбільше — в 1944-1945), рятуючись від репатріації. В роки війни у Фінляндії діяли комітет допомоги українським військовополоненим та Українське інформаційне бюро під керівництвом того ж Б.Кентржинського.

Нині організованого українського життя у Фінляндії немає. Українці підтримують зв'язки на індивідуальному рівні з Українською громадою в Швеції.

ФРАНЦІЯ

У Франції проживає від 25 до 30 тис. українців та їхніх нащадків. Більшість народилась уже в цій країні й асимілювалася у французькому суспільстві. З тих, хто народився за межами Франції, основна маса стала натуралізованими громадянами й фіксується державними переписами населення як французи (у Франції громадянство найчастіше ідентифікують із національністю, а власне етнічна належність переписами не фіксується). Тому точну чисельність українців у цій країні визначити важко, крім випадків, коли особи української національності ще не натуралізувалися й не стали французькими громадянами. Таких українців французькою службою допомоги біженцям і переміщеним особам у 1981 р. було зареєстровано 3035 осіб. Членами українських організацій є лише близько 10% українців Франції. Значно більше осіб українського походження відвідує українські церкви.

Нині українці проживають по всій території Франції. Концентрація їх в окремих районах країни виглядає так: 1) Париж і навколишні менші міста — понад 6 тис. осіб; 2) північно-західна Франція (Нормандія і Бретань) — приблизно 1,5 тис. осіб; 3) північна Франція (у районі вздовж бельгійського кордону) — орієнтовно 3,8 тис. осіб; 4) східна Франція (в районі від Люксембургу до Швейцарії) — близько 3,6 тис. осіб; 5) південно-східна Франція — приблизно 5,8 тис. осіб; південно-західна Франція — орієнтовно 2,2 тис. осіб; 6) південна і західна Франція (райони біля Середземного моря й Атлантичного океану) — близько 1 тис. осіб.

Передісторія українсько-французьких зв'язків сягає періоду давньої Русі: 1051 р. Анна Ярославна, дочка київського князя Ярослава Мудрого, стала дружиною французького короля Генріха I. Після його смерті вона певний час правила Францією, про що свідчать документи, підписані нею давньоруською мовою.

На початку XVIII ст. у Франції перебував разом із оточенням гетьман у вигнанні Пилип Орлик. Наступною групою українських поселенців стали запорозькі козаки, найняті на військову службу французьким генералом і дипломатом Григорієм Орликом, сином П.Орлика. З козаків була сформована окрема сотня французької армії. Згодом вони завели тут свої родини й поступово асимілювалися.

На початку XX ст., після революції в Росії 1905 р., тут, здебільшого в Парижі, осіли політичні емігранти із Наддніпрянської України. У 1908 р. вони разом із студентами-галичанами, що навчалися у Франції, утворили першу українську організацію у Франції — Українську громаду в Парижі, яка діяла

до початку Першої світової війни. У 1910 р. ця організація нараховувала близько 120 членів. Вона створила свій хор, організувала курси української мови, публікувала французькою мовою брошури про Україну. Активними членами цієї групи були Є.Бачинський, В.Винниченко, О.Коваленко, Я.Федорчук, С.Макаренко, С.Мазуренко, М.Паращук, М.Рудницький.

В умовах проведення тогочасною Францією проросійської політики (зокрема, прагнучи не дратувати свого союзника, Росію, французький уряд заборонив поширення на території країни часопису "Українське ревю", який випускав у Лозанні Союз визволення України) публікації Українські громади були чи не єдиним джерелом ознайомлення французької інтелігенції з українськими проблемами.

Чергова, значно чисельніша, як порівняти з попередніми періодами, хвиля української політичної еміграції до Франції бере початок у 1919-1920 рр. і особливо зростає після 1924 р., коли в цю країну стали масово переселятися вояки колишньої армії УНР із таборів для інтернованих у Польщі.

Згідно з деякими документальними джерелами, на початок 1926 р. до Франції переселилось від 3 до 4 тис. українських політичних емігрантів, головним чином, з Польщі. Крім того, чимало українців переїхало сюди в складі російської еміграції з Болгарії, Югославії та Туреччини. Внаслідок світової економічної кризи 1929-1933 рр., що негативно відбилась і на Франції, в'їзд іммігрантів у цю країну був припинений. Були навіть випадки насильницького їх виселення за межі Франції. Згодом набір іноземних робітників був відновлений, щоправда, в значно менших масштабах.

У зв'язку з переміщенням тисячних мас українських емігрантів із Польщі та (певною мірою) інших країн до Франції на її терені в другій половині 1920-х рр. виник один із провідних центрів української політичної еміграції в Європі. Перед тим у Франції була незначна кількість політичних емігрантів: одиниці з дореволюційної еміграції, окремі особи, що перебралися сюди після звільнення з німецького полону в роки Першої світової війни або відразу після її закінчення, службовці посольств і різних українських місій. Водночас уже на початку 1920-х рр. тут перебувала чисельна група заробітчан із Галичини, Волині та Полісся. За своїм характером це була економічна еміграція, хоча в її складі також були політичні елементи, змушені тікати на чужину від переслідувань польської окупаційної влади. Українська економічна еміграція зростала аж до 1929 р.

Таком чином, у Франції утворилися два типи української еміграції: економічна із західних земель України і політична, переважно з Наддніпрянщини. Втім, умови та обставини, за яких українські емігранти опинилися на терені цієї країни, мінімізували різницю між політичною та економічною еміграцією. В даному випадку радше можна говорити про організовану й неорганізовану українську еміграцію в цій країні.

Як відзначалося в матеріалах Першої конференції української еміграції в Європі (Прага, 1929 р.), на цей час українських емігрантів у Франції було

приблизно 10 тис. осіб. Сюди не включались українці, котрі переселилися до Франції в складі російської еміграції. З 10 тис. українських емігрантів організованих було лише близько 1,5 тис. Ця організована частина емігрантів належала до українських громад, створених у Парижі, Кію-танжі, Юзі, Оден-ле-Тішу, Ромба, Віллерю, Везін-Шалеті, Коняку, Кані та Орлеані.

Слід, однак, мати на увазі, що кількісний склад української еміграції у Франції не був сталим. Велика плінність у середовищі заробітчан із західно-українських земель зумовлювала то збільшення, то зменшення їх кількості. В окремі часові відтинки міжвоєнного періоду чисельність української еміграції у Франції сягала 40-50 тис. осіб.

Від самого початку переселення політичних емігрантів у цю країну найбільш активні з-поміж них, попри всі труднощі й негаразди соціально-економічного життя, відразу ж стали творити громадські організації, налагоджувати культурно-освітню роботу, зокрема видавничу діяльність. До Парижа були перенесені деякі установи екзильного уряду УНР. Сюди переїхав, але, як відомо, по короткому часі трагічно загинув С.Петлюра. У столицю Франції разом із С.Петлюрою перебрався і В.Прокопович, який згодом очолив екзильний уряд УНР. Ще від давнішого часу тут проживав голова дипломатичної місії УНР у Франції О.Шульгин. Після кількарічної перерви, пов'язаної з працею на посаді професора в українських вузах у Празі, О.Шульгин 1927 р. повернувся до Парижа.

Осіля у Франції й такі помітні політичні постаті різних ідеологічних орієнтацій, як І.Борщак, Микола Шаповал, М.Шумицький, І.Косенко, О.Бойків, М.Капустянский, М.Сціборський та інші. Поступово були засновані осередки відповідних емігрантських політичних організацій. Однак в цілому за своїм інтелектуально-культурним потенціалом політична еміграція у Франції поступалася не тільки українському емігрантському центру в Чехословаччині, а й таким же центрам у Польщі та Німеччині. На це, до речі, вказувалося в матеріалах згаданої Першої конференції української еміграції в Європі, де, зокрема, констатовалося, що у середовищі політичної еміграції у Франції *"відчувається великий брак культурних сил"*.

Невипадково тут так і не було створено жодної емігрантської наукової установи. Кількість українських студентів у Франції також була дуже незначною.

У період між двома світовими війнами у Франції видавалося вісім українських періодичних видань, найвпливовішим серед яких був близький до універсальних кіл журнал *"Тризуб"*.

На середину 1950-х рр. чисельність українців у Франції з урахуванням природного приросту та міграційних процесів становила близько 40 тис. осіб. Згодом унаслідок переселення частини українців за океан ця цифра дещо зменшилася й стабілізувалася на рівні 25-30 тис. осіб. Кількість економічних емігрантів з України на середину 1990-х рр. була незначною. За деякими винятками, вони не беруть активної участі в житті української громади.

У 1920-х-1930-х рр. основна маса українців працювала у Франції простими робітниками і в сільському господарстві. Українські фахівці з вищою освітою здебільшого прибувають до Франції тільки після 1945 р. У 1980-х рр. приблизно 20% осіб українського походження становили робітники промислових підприємств, 15 — фермери, 15 — дипломовані спеціалісти, 10 — висококваліфіковані робітники, 10 — студенти, 5 — шахтарі, решту становили особи, не зайняті у виробництві, включно з домогосподарками та дітьми. За винятком 15%, зайнятих у сільському господарстві, українці проживали в містах або приміських зонах.

Серед фахівців із вищою освітою українського походження є представники всіх професій — лікарі, інженери, архітектори, художники, музиканти, юристи, вчителі, професори університетів, журналісти тощо. На початку 1990-х рр. нараховувалося 12 підприємств, власниками яких були українці.

Для збереження етнічної й культурної самобутності українці Франції розбудували широку мережу власних громадських організацій та установ. Їхню діяльність координує Український центральний громадський комітет у Франції (УЦГКФ), створений 1966 р. До УЦГКФ входить близько 20 організацій-членів. Координуючу роль виконує також Центральне представництво українців у Франції (ЦПУФ). Велику роботу в окремих напрямках провадять жіночі, молодіжні та просвітянські організації. Діють об'єднання різних політичних спрямувань.

Вагомим здобутком української діаспори у Франції стало утворення осередку Наукового товариства імені Т.Шевченка (НТШ). 1951 р. президія НТШ переїхала з Мюнхена до Сарселя (місто поблизу Парижа). З 1954 по 1989 р. тут видано десятитомну *"Енциклопедію українознавства"*. Значний внесок у висвітлення історії України та української еміграції, передусім міжвоєнного періоду, вносить інший науковий заклад — Бібліотека імені С.Петлюри в Парижі. Бібліотека провадить дослідницьку роботу, здійснює видавничу діяльність, організовує наукові конференції, видає щорічний бюлетень. Нещодавно бібліотека відкрила своє представництво в Києві.

Як і в інших країнах поселення, важливу роль у житті української громади Франції відіграє Церква. Понад 65% осіб українського походження в цій країні за віросповіданням належать до католиків східного обряду. Решту становлять православні, римо-католики, протестанти та інші.

Українці Франції створили численні самодіяльні хорові й танцювальні колективи, зокрема, *"Степ"* — у Ліоні, *"Запорожці"* та *"Гопак"* — у Шалетт-сюр-Люені тощо.

Збереженню духовної та етнічної самобутності української діаспори значною мірою сприяла українська преса у Франції, насамперед, часописи *"Україна"*, *"Українець у Франції"*, *"Українське слово"* — всього більше десятка найменувань у повоєнний період.

Зростання уваги громадськості та урядових кіл Франції до налагодження й розширення економічного, культурного та наукового співробітництва з Україною засвідчило створення Французької асоціації українознавців, яку нині очолює відомий французький історик Даніель Бовуа. Для поглиблення знань про Україну у французьких інтелектуальних колах асоціація організовує регулярні зустрічі-семінари, на які запрошуюються фахівці з різних галузей суспільствознавства — історики, соціологи, митці тощо. Одним із таких визнаних фахівців-істориків є доктор Сорбонни й Українського вільного університету у Мюнхені Володимир Косик, найменований 1998 р. лідарем Ордену мистецтв, письменства й гуманітарних наук Франції. В Сорбоннському університеті в Парижі розпочато викладання української мови.

ШВЕЙЦАРІЯ

Більшість із приблизно 200 українців Швейцарії проживає в містах Базель, Берн, Женева й Цюрих. Майже 40% українців становлять особи з вищою освітою. Частина з них обіймає високі посадові місця в урядових установах, на підприємствах, у наукових та освітніх закладах. Окремі з швейцарських українців — фахівці у сфері політики, економіки, освіти й мистецтва — здобули високий авторитет не тільки у Швейцарії, а й на міжнародному рівні, зокрема економіст Богдан Гаврилишин.

Українці з'являються у Швейцарії в другій половині XIX ст. як втікачі з царської Росії, а також як студенти швейцарських університетів. У 1876-1889 рр. Михайло Драгоманов видавав тут "Громаду". Відтоді починають оформлятися гуртки політичних емігрантів і студентів. Організована українська громада існувала у Швейцарії з 1905 р.

Згодом ця країна втрачає роль одного з провідних центрів української політичної еміграції. Якщо до закінчення Першої світової війни у Швейцарії було кілька основних осередків української політичної еміграції, то на початку 1920-х рр. залишився лише один — женевський. Тут близько двох десятків українських емігрантів гуртувалося навколо створеного 1919 р. Українського клубу на чолі з П.Чижевським. По смерті П.Чижевського головою цього клубу став Є.Бачинський. Членами клубу були П.Ковалів, О.Ковалева, Ф.Мартинюк, Г.Чикаленко-Келлер та деякі інші. Клуб діяв як непартийна установа всіх українців у Швейцарії. До нього належало й кілька іноземців — прихильників української державності. Пізніше в Женеві організувалося студентське товариство "Україна", яке об'єднало до десятка членів. Серед політичних емігрантів, які початково жили в інших країнах, а потім на певний час зупинились у Швейцарії, були О.Бойків, М.Кушнір-Богущ, Є.Коновалець та ряд інших.

Українці, які з'явилися у Швейцарії в міжвоєнний період, емігрували згодом здебільшого у Францію. Лише після Другої світової війни частина з них повернулася до Швейцарії.

Наприкінці квітня - на початку травня 1945 р. швейцарський уряд дозволив в'їзд в країну полонених червоноармійців, колишніх оstarбайтерів та втікачів із Радянського Союзу. Кількість українців, які прибули до Швейцарії в цей період, важко визначити, оскільки військовослужбовців було розміщено в спеціальних таборах, куди не мали доступу цивільні особи, а робітників реєстрували не за національністю, а за громадянством. Після закінчення Другої світової війни переважна більшість українців виїхала із Швейцарії: основна маса повернулася в Україну, а частина емігрувала в інші країни Західної Європи, Америки та в Австралію.

Організаційним осередком тих, хто залишився, стала утворена відразу ж по війні так звана женевська група. До неї входили колишній секретар Української Центральної Ради М.Єремів, Є.Бачинський, О.Нижанківський та інші. Група активно діяла в різних сферах — політичній, соціальній, інформаційній, що забезпечило зміцнення зв'язків між новоприбулими українцями.

Студенти згуртувалися в Студентську громаду при університеті міста Берн. З ініціативи Мієни Рудницької, колишнього посла Гаїичини до польського сейму, на початку 1947 р. було засновано Український допоміжний комітет (УДК), покликаний за сприяння офіційних і приватних установ Швейцарії надавати допомогу українським біженцям. Однак із вїздом із країни більшості українців діяльність цих організацій припинилася.

Усвідомлення необхідності продовження українського громадського життя привело до створення наприкінці 1940-х рр. Об'єднання українців. Зі зміненою назвою — Українське товариство у Швейцарії (УТШ) — воно існує й сьогодні. У 1981 р. виникло Українське жіноче товариство у Швейцарії (УЖТШ), яке належить до Українського товариства у Швейцарії та до Світової федерації українських жіночих організацій.

Нині, за інформацією української громади у Швейцарії, в цій країні налічується 25 суто українських та 31 змішане подружжя, а також близько 60 новоприбулих осіб, переважно жінок, представниць так званої шлюбної еміграції. Тут немає українських шкіл, професійних об'єднань, газет. Більшість швейцарців українського походження належить до греко-католицького віросповідання. Тривалий час богослужіння відправлялися духовними особами-українцями, які приїжджали для цього з інших європейських країн. Лише на початку 1980-х рр. з'явилися сталі парафії у Берні та в селі Бьоне, де богослужіння відбувається одночасно для греко-католиків швейцарського й українського походження.

Враховуючи незначну кількість і розсіяність українців по території Швейцарії, їхня активність є досить значною. Великий відсоток у складі громади ста-

новить інтелігенція — лікарі, правники, митці, економісти тощо. Члени української громади беруть активну участь у суспільно-політичному житті Швейцарії. Окрім українці є депутатами місцевих рад, відомими громадськими діячами.

Товариство українців у Швейцарії, поряд із питаннями матеріальної підтримки земляків, розв'язує проблеми їх духовної опіки, забезпечення їхніх національно-культурних потреб та інтересів. Кілька разів на рік члени громади збираються на "святочні академії" з нагоди відзначення визначних дат в історії українського народу та вшанування видатних постатей української культури: річниця утворення незалежної України, ювілеїв Г.Сковороди, Т.Шевченка, Л.Українки тощо. Традиційні зібрання відбуваються на Різдвяні й Великодні свята.

Одним із головних завдань, яке ставить перед собою УТШ, є поширення серед швейцарської громадськості та урядових кіл країни поселення об'єктивної інформації про Україну, її історію і сьогодення. Для цього товариство встановило тісні зв'язки з рядом швейцарських інституцій. Зокрема, українці сприяли створенню в березні 1992 р. Швейцарсько-української асоціації (ШУА) — громадської інституції, діяльність якої спрямована на всебічне розширення економічних, культурних, інформаційних та інших зв'язків між нашими державами й народами. Нині асоціація нараховує 130 членів, 36 із яких — українського походження.

Члени УТШ зібрали й надіслали значну гуманітарну допомогу дітям, які постраждали під час Чорнобильської катастрофи. На заклик товариства окрему гуманітарну допомогу дітям України зібрав ряд швейцарських підприємств. Останнім часом українська громада в Швейцарії постійно надає фінансову допомогу в реставрації церков та історичних пам'яток на території України.

ШВЕЦІЯ

У Швеції зосереджена найбільша в Скандинавії українська громада — близько 2 тисяч осіб. Вони проживають переважно у містах південної та центральної частини країни, включно зі Стокгольмом, Мальмо, Іребо, Гетеборгом.

Передісторія українсько-шведських зв'язків сягає глибокої давнини. Через Київську Русь проходив відомий шлях "із варяг у греки". З часом до економічних зв'язків додалися династичні: князь Ярослав Мудрий одружився на дочці шведського короля Олафа Інгегарді, а син Володимира Мономаха — на принцесі Крістіні.

Українські гетьмани, зокрема Іван Мазепа, і шведські королі, насамперед Карл XII, підтримували тісні стосунки й допомагали один одному у війнах з Польщею і Московською державою. Наслідком поразки Карла XII та І.Мазепи під Полтавою стала перша українська політична еміграція до Швеції. У 1715 р. сюди прибув гетьман Пилип Орлик зі своїм оточенням. Син Орлика Григорій навчався в університеті в Лунді. У Швеції певний час проживала також родич-

ка І.Мазепи Ганна Войнаровська-Мирович, якій Карл XII подарував один із своїх замків. Є відомості, що деякі з її дітей залишились у Швеції.

Наступна група українських іммігрантів осіла в Швеції у другій половині XIX - на початку XX ст. Це були жінки і дівчата з Галичини, найняті на сільськогосподарські роботи. Частина їх залишилась у Швеції й з часом асимілювалася.

У 1904 р. до Стокгольма переїхав Модест Менцинський, відомий співак Стокгольмської королівської опери. З 1915 р. до самої смерті в 1961 в Стокгольмі працював художник і мистецтвознавець зі Львова Йосип Майданюк.

Під час Першої світової війни в Швеції діяло очолюване О.Назаруком представництво Союзу визволення України. У 1916 р. тут відкрилося також Українське інформаційне бюро. По дорозі додому після свого сибірського заслання в Стокгольмі коротко зупинявся митрополит Андрей Шептицький.

Хоча Швеція офіційно не визнала УНР, у Стокгольмі розміщувалась українська дипломатична місія у Швеції та Норвегії. Завдяки її зусиллям у 1921 р. під назвою "Ukrainarna" вийшла друком найбільш повна шведськомовна праця про історію, географію, літературу та культуру України.

Певне число українців різними шляхами прибуло до Швеції в міжвоєнний період та в роки Другої світової війни. Зокрема, коли фінські війська окупували Карелію, у Фінляндію перебравалася частина українців, яких заслали на північ під час колективізації як куркулів. Невдовзі частина з них переїхала до Швеції. Значну допомогу їм у цьому надавало Українське інформаційне бюро для Фінляндії та Скандинавії, яке діяло у Швеції в роки війни.

Закінчення війни принесло ще одну хвилю української еміграції до Швеції. З таборів для біженців і переміщених осіб у Німеччині й Австрії влітку 1945 р. на запрошення Шведського Червоного Хреста в цю країну прибуло близько 1 тис. українців. Окремі групи українських біженців дісталися з Польщі та Югославії. Всього в перші повоєнні роки у Швеції нараховувалося до 2,5 тис. українців. Певне число з них згодом виїхало в Канаду і США. Нащадки післявоєнних емігрантів становлять основу нинішньої української спільноти в Швеції.

Найстаршою з нині діючих українських організацій є Українська громада в Швеції, створена в травні 1947 р. Засновниками її стали активісти просвітницької роботи, у більшості своїй колишні в'язні німецьких концтаборів або насильницьки вивезені на каторжні роботи в третій рейх, Богдан Кентржинський, Роман Рудник, Валеріан Федорчук, Кирило Гарбар, Василь Дехтяр, Степан Чупак, Богдан Залуга та ін. У перші роки свого існування громада нараховувала 250-300 членів. Вона допомагала українським біженцям у таборах для переміщених осіб у Німеччині й Трієсті, фінансувала клас в українській середній школі в німецькому місті Регенсбург. Сьогодні громада займається в основному просвітницькою діяльністю, підтримує контакти з окремими особами і організаціями для поширення інформації про Україну та українців, випускає періодику, а та-

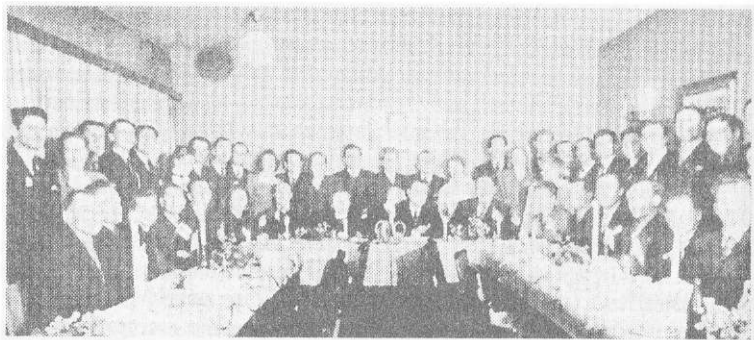

Рис. 30. Зустріч Різдва в українській громаді в Стокгольмі. 1949 р.

кож організовує лекції та інші форми культурного дозвілля своїх членів. Членство в громаді відкрите для всіх осіб українського походження, хто підтримує ідею української державності, незалежно від політичних поглядів і віровизнання.

З 1954 р. Українська громада видає часопис "Скандинавські вісті" (під редакцією Б.Залуги, який одночасно є нинішнім головою громади). Він містить історичні матеріали, нариси про українську культуру та життя українців у Швеції, а також передруку повідомлень із шведської та іншої західної преси, що стосуються проблем України.

Значну роботу у Стокгольмі провадила в 1948-1961 рр. Українська громада імені гетьмана Пилипа Орлика, очолювана В.Дехтярем. Упродовж 1949-1955 рр. тут же діяло Українське пресове бюро, яке готувало інформацію для українських і шведськомовних газет країни. Ю.Шевельов певний час викладав російську й українську мови в університеті в Лунді. У Мальмо існувало Українське братство св.Юрія на чолі з М.Бойком. Український академічний клуб під керівництвом Ю.Бориса та Б.Залуги в Стокгольмі був ініціатором і членом міжнародного союзу студентів-біженців з країн комуністичного блоку.

Приблизно половина українців Швеції є православного і стільки ж греко-католицького віровизнання. Оскільки своєї церкви в українців немає, для служби під час релігійних свят запрошуються з Німеччини православні й греко-католицькі священники. Незалежно від віровизнання українці відвідують богослужіння в обох церквах, а також беруть участь у спільних трапезах. Члени громади збираються разом на Різдво і Великдень.

Кілька років тому Українська громада стала членом об'єднання іммігрантських організацій Швеції, що допомагає краще задовольняти потреби та захищати інтереси українців у цій країні.

§5. Центральна і Східна Європа

БОЛГАРІЯ

Офіційної статистики щодо кількості громадян українського походження в Болгарії немає. За деякими оцінками, тут проживає близько 1 тис. осіб українського походження, які повністю інтегрувалися в місцеве суспільство. В останні десятиліття до них приєдналася група представниць так званої шлюбної еміграції.

Українсько-болгарські зв'язки, початки яких сягають сивої давнини, посилюються у XVII-XVIII ст. У цей час Україна і, зокрема, Київ багато зробили для підтримки релігійного та культурного життя в Болгарії, що перебувала під владою Оттоманської Порти. Значне число болгар отримало освіту в Києво-Могилянській академії. Випускники цієї академії — українці — працювали викладачами в навчальних закладах Болгарії.

У нові часи саме на території України, переважно в середовищі болгарської громади Одеси, зародився рух національного відродження й визволення Болгарії. Уродженець Закарпаття Юрій Гуца-Венелін (1802-1839 рр.), глибоко дослідивши історію цієї країни, опублікував у 1829 р. працю "Древние и нынешние болгары", що справила великий вплив на становлення національно-політичної свідомості болгарської нації. Пам'ятник Ю.Гуці-Венеліну споруджено в Софії.

Проте українська присутність у Болгарії тривалий час мала спорадичний і ситуативний характер. Приміром, українські добровольці брали участь у визвольній війні болгарського народу з Туреччиною в 1877-1878 рр. Частина з них залишилася в Болгарії й стала її громадянами.

В кінці XIX століття (з 1889 р.) в першому університеті Болгарії викладала група українських науковців на чолі з видатним українським ученим, публіцистом і громадським діячем Михайлом Драгомановим. Він жив у Болгарії протягом 6 років і похований у Софії.

Як союзниця центральних держав у Першій світовій війні, Болгарія визнала УНР і підписала з нею в Бресті 1918 р. мирний договір. Обидві країни обмінялися дипломатичними представництвами. Українське посольство в Софії очолював О.Шульгин (його наступником став Ф.Шульга). В цей час у Софії вже існувала невелика українська колонія. Представниками української і болгарської інтелігенції в 1920 р. у столиці Болгарії було засновано Болгарсько-україн-

ське товариство, яке ставило своєю метою сприяти економічним, культурним та іншим відносинам між обома країнами й випускало болгарською мовою газету. Очолював товариство професор Софійського університету, колишній посол Болгарії в УНР І.Шинманов.

До 7 тис. українців опинилися в Болгарії після поразки національно-визвольної боротьби в Україні та закінчення громадянської війни в Росії. В основному вони дісталися до цієї країни з рештками білих армій, зокрема армії Врангеля. До цієї армії українці були здебільшого насильницьки мобілізовані у південних і східних губерніях України та на Кубані. Вони становили досить поважний відсоток її особового складу (за деякими даними, понад половину). Рядові солдати-українці з російських білих армій, і навіть з армії УНР, у 1920-х рр. репатріювалися на радянську Україну через важкі економічні і побутові умови. Ті ж, що залишилися на еміграції в Болгарії, переважно належали до російсько-го емігрантського комплексу й ще до кінця 1920-х рр. рахувалися в списках врангелівської армії. Основна їх маса не виявляла національної свідомості та бажання творити українські громадські структури.

Це відповідає політичній лінії тодішнього болгарського уряду, який, з огляду на давнє болгарське русофільство, всіляко сприяв саме російській еміграції. Українці ж подавалися в болгарській статистиці як вихідці з Росії.

Менша частина української еміграції, національно свідомо, прагнула відокремитися від російської й зберегти своє національне обличчя. 1921 р. з ініціативи старшини армії УНР Василя Филоновича в Софії було засновано першу українську емігрантську організацію — Українську громаду в Болгарії. Але того ж року на домагання радянської Росії Филонович був висланий із Болгарії й переїхав до Чехословаччини. Втім, він не поривав зв'язку з українцями в Болгарії. У 1922 р. Українська громада в Болгарії, що на той час нараховувала вже близько 300 членів, була легалізована в міністерстві освіти як просвітницька організація. Це дозволило поширити її працю на провінції, де була розпорошена значна маса українських емігрантів. Зокрема, крім Софії, українці були на різних роботах у Пернику, Балабанові, Пловдиві, Бургасі, Варні, Відині, Русе та інших містах.

Поряд з Українською громадою, на початку 1920-х рр. у Болгарії діяли Комітет для допомоги українським утікачам в Болгарії на чолі з В. Драгомановим, організація "вільного козацтва", що складалася з прихильників І.Полтавця-Остриниці (близько 50 осіб), Студентська спілка, культурно-освітній гурток, жіноче товариство тощо.

Але 1924 р. завдяки впливам росіян майже всі українські організації в Болгарії було властями розформовано. Поступове відродження українського громадського життя припадає на другу половину 1920-х рр. 1926 р. в Софії виникає Українське об'єднання, влада врешті затверджує статут відродженої Української громади. Вона одержала дозвіл на діяльність як "культурно-освітне

товариство". Головою громади був обраний Б.Цибульський, а секретарем М.Парашук. У ряді місцевостей Болгарії були створені філії Української громади.

Внаслідок роботи двох з'їздів української еміграції в Болгарії (жовтень 1933 і листопад 1934 рр.), скликаних з ініціативи Української громади, дійшло до створення Союзу українських організацій в Болгарії. Він об'єднав близько 10 українських організацій на болгарському терені.

Протягом наступних років виникає низка інших українських організацій, зокрема, Українське культурне об'єднання (у 1935 р., голова — М.Парашук), Українське просвітнє товариство "Січ" (у 1941 р.), які в основному зосереджувалися на культурницьких завданнях — організували концерти, лекції тощо.

У міжвоєнний період українці мали в Болгарії свої друковані органи: "Українське слово", "Українсько-българськи преглед", "Українсько-българські вісті" (українською і болгарською мовами).

Після закінчення Другої світової війни окремі особи української національності залишилися в цій країні на постійне проживання. В останні десятиліття до них приєдналася група представниць так званої шлюбної еміграції.

Після вступу Радянської армії в Болгарію українські громадські організації припинили своє існування. Більша частина українських емігрантів ще до цього виїхала з країни з наміром дістатися в Західну Європу або й за океан. Ті, що залишилися, прийняли болгарське громадянство й поволі інтегрувалися в місцеве суспільство.

Політичні події 1990-1991 рр. принесли в життя національних меншин Болгарії значні зміни. Зокрема, вони отримали можливість засновувати свої етнічні організації. Щодо українців, то відомостей про наявність у цій країні їхніх офіційно зареєстрованих громадських організацій немає. Болгарською мовою видається приватний бюлетень "Україна-прес".

ПОЛЬЩА

За різними оцінками, в Польщі проживає від 250 до 500 тис. українців (в публікаціях найчастіше зустрічається цифра 300-350 тис.). Основна маса українського населення проживає розсіяно в західних і, особливо, північних регіонах Польщі — Ольштинському, Гданському, Кошалінському, Щецинському та Вроцлавському воєводствах. Українське населення Польщі тісно інтегроване в місцеве соціально-економічне й культурне середовище. Серед польських українців є багато відомих діячів, які працюють у науково-культурній сфері, в різних галузях економіки, промисловості та сільського господарства.

В нинішніх кордонах Польщі українці становлять автохтонну етнічну групу. Їхні предки споконвіку проживали на землях Бойківщини, Лемківщини, Підляшшя, Холмщини, Надсяння, що входять до складу Польщі.

Перед Першою світовою війною в австро-угорській частині власне польських земель найбільше українців проживало в Кракові, де з кінця XVIII ст. існувала парафія греко-католицької Церкви. На початку XX ст. в місті мешкало приблизно 1,5 тис. українців. Центром розселення українців у російській частині Польщі була Варшава, яка здавна служила місцем притягання для української аристократії, козаків та купців. На початку XX ст. у Варшаві проживало від 5 до 10 тис. українців, більшість із яких перебувала там як російські службовці або студенти Варшавського та інших університетів Польщі.

Чисельність українців у межах сучасних кордонів Польщі значно зросла після 1920 р., коли на її територію перейшло близько 40 тис. біженців, головно, вояків армії УНР, після поразки національно-визвольної боротьби в Україні. До 1923 р. колишні військові перебували в таборах для інтернованих. Згодом більшість українських політичних емігрантів виїхала в Чехословаччину і Францію, решта розселилася в різних містах Польщі, передусім у Варшаві, яка до 1939 р. залишалася одним із головних осередків української політичної еміграції та важливим українським культурним центром.

Окрім політичних емігрантів із центральної та східної України, у власне польських містах у міжвоєнний період працювало кілька тисяч українців із західно-українських земель, що перебували тоді в складі Польщі. Значну частину серед них становили представники української інтелігенції (службовці, вчителі та інші), яких польський уряд прагнув перемістити на польські етнічні території для послаблення потенціалу національно-визвольного руху на західноукраїнських землях. У різних університетах Польщі, крім того, навчалася від одного до 1 тис. українських студентів. У кінці 1930-х рр. на власне польських землях Польщі перебувало близько 30 тис. українців, головними центрами яких були Краків і Варшава з 3 тис. і 2 тис. українців відповідно. Менші українські громади були в Познані, Лодзі, Катовіце, Любліні, Каліші, Радомі й Мешуві.

За підрахунками Ф. Заставного, на початку 1930-х рр. на українських етнічних і змішаних українсько-польських і польсько-українських землях, що входили тоді до складу Польщі, налічувалося 5,7 млн. українців, які становили 62,4% всього населення цієї частини польської держави.

Значна кількість українців прибула до Польщі з початком Другої світової війни після окупації її німцями за рахунок утікачів із західноукраїнських земель у зв'язку з політичними репресіями, що розпочалися після приєднання цих земель до СРСР. Перед приходом радянських військ більшість українців, які перебували на власне польських етнічних землях, емігрувала до країн Західної Європи.

Відповідно до угоди між урядом УРСР та польським Комітетом національного визволення, підписаної в Любліні 9 вересня 1944 р., в 1944-1946 рр. відбувся процес репатріації українців із Польщі та поляків з України. Угода передбачала добровільність переселення. Але, оскільки добровільно в Україну

виїхала лише незначна частина українського населення, з вересня 1945 р. розпочалося примусове виселення українців із земель Південно-Східної Польщі. Виселення відбувалося з допомогою трьох польських дивізій і за активного збройного опору загонів УПА. З вересня 1945 по липень 1946 р. в СРСР було виселено 482,7 тис. українців. У свою чергу, із західних областей України польське населення було переселено на територію Польщі.

Проте й після цього на території Польщі залишилися приблизно 220 тис. українців. З них близько 150-160 тис. проживало на українських чи змішаних українсько-польських (польсько-українських) землях Південно-Східної Польщі.

Подією, що остаточно змінила етнодемографічну ситуацію серед українського населення повоєнної Польщі, стало примусове переміщення всіх українців у 1947 р. з південно-східних земель країни в глибину її нової території — на північні та північно-західні землі — в ході акції "Вісла". Переселення мотивувалося тим, що українське населення становило матеріальну й людську базу загонів УПА, що утруднювало їх ліквідацію. Справжньою ж метою акції, як зазначалося в тогочасному таємному документі Міністерства повернутих земель Польщі, була "їх (переселенців) асиміляція в польському середовищі". Для цього в одному селі дозволялося селитися не більш як десяти українським родинам, а часто тільки по одній сім'ї в одному населеному пункті. Стосовно цих поселенців заборонялося вживати назву "українець". Переселення також здійснювалося за допомогою війська й провадилось у надзвичайно стислі терміни: зазвичай на підготовку жителям давалося тільки дві-три години, брати з собою дозволялося лише те, що могла нести з собою одна людина.

Всього з квітня по серпень 1947 р. на західні та північні землі Польщі було переселено понад 140 тис. українців. На території Південно-Східної Польщі залишилася лише невелика кількість українського населення. Після 1956 р. близько 20 тис. українців повернулися на свої етнічні території в Південно-Східній Польщі (вирішували таке бажання понад 100 тис. осіб).

Депортація з історичних земель важко відбилася на соціально-економічному і політико-правовому становищі, на морально-психологічному стані українського населення, яке вважало себе ні за що покараним. Зрештою, ненормальність такої ситуації певною мірою усвідомило й тодішнє польське керівництво. Внаслідок цього в квітні 1952 р. була ухвалена партійна постанова, яка передбачала надання матеріально-технічної допомоги господарствам переселенців, врегулювання їхнього правового становища, а також повніше задоволення культурно-освітніх запитів та унеможливлення дискримінації українського населення.

Поволі підвищувався соціальний статус українців, зростала їхня громадська активність, розпочався процес самоорганізації та структурування української меншини в Польщі. Виникли перші гуртки вивчення української мови, перші колективи художньої самодіяльності, були організовані перші зустрічі української молоді.

На хвилі ідеологічної відлиги у червні 1956 р. вийшов у світ перший номер щотижневої української газети "Наше слово", відбувся з'їзд представників українського населення, на якому засновується Українське суспільно-культурне товариство (УСКТ). На кінець року воно вже налічувало понад 3 тис. членів, діяли 63 повітові й 8 воєводських правлінь. Відкрилися дві школи з українською мовою навчання та Бартошицький український педагогічний ліцей. У ряді інших шкіл були створені пункти навчання української мови, які відвідувало понад 1,7 тис. дітей. Працювало більш як чотири десятки гуртків художньої самодіяльності.

В кінці 1980-х рр. УСКТ мало вже 181 відділення, які об'єднували майже 8 тис. членів. Діяло 47 українських ансамблів, зокрема 15 фольклорних, 5 хорів, 4 танцювальні колективи, 18 інструментально-вокальних, 1 драмгурток, 3 гурти співакої поезії й живого слова. Працювали 56 пунктів навчання української мови, початкова школа в Білому Борі, ліцеї в Лігніці й Гурові Ілавецькому та українські класи в початковій школі в Баях Мазурських.

Певне місце в діяльності УСКТ посіли суспільно-економічні питання, насамперед проблема повернення українців у місця попереднього проживання. Наслідком численних звернень до владних структур стала постанова секретаріату ЦК ПОРП щодо становища українського населення в Польщі, ухвалена в квітні 1957 р. Постанова, зокрема, дозволяла українцям повертатися в місця, звідки вони були вивезені. Певна кількість українців скористалася цим дозволом. Наприклад, до липня 1958 р. в Люблінське воєводство повернулося 3778 українських родин, зокрема 2170 родин — у свої колишні господарства.

Водночас тривале культивування в Польщі негативного образу українців не могло не датися взнаки. У 1970-і рр. значно послабило українську громаду втілення в життя владою теорії однаціональної польської держави. Асиміляційний тиск, брак міжетнічної толерантності, ізоляція членів громади від контактів з етнічною батьківщиною — такими були характерні риси офіційної політики польської влади щодо українців мало не до кінця 1980-х рр.

Становище стало поступово виправлятися зі зміною політичної системи в Польщі. В лютому 1990 р. у Варшаві на надзвичайному з'їзді Українського суспільно-культурного товариства було створено Об'єднання українців у Польщі (ОУП). Ця найбільша українська громадська організація Польщі нараховує сьогодні приблизно 10 тис. членів. Очолює ОУП Юрій Рейт. Поряд з ОУП виникли нові українські організації, зокрема, Союз українців Підляшшя (місто Більськ Підляський), український "Народний дім", філії якого є майже в 200 населених пунктах, Фонд Святого Володимира-Хрестителя Київської Русі (м.Краків).

Організатором і керівником Фонду Святого Володимира-Хрестителя Київської Русі є викладач Ягеллонського університету в Кракові, колишній депутат польського парламенту В. Мокрий.

У червні 1996 р. відбувся III з'їзд Об'єднання українців у Польщі. Дата його проведення збіглася з 40-літтям організованого життя української громади в цій країні. На з'їзді була затверджена програма ОУП, яка визначила принципи, напрями та способи його діяльності. Особлива увага була зосереджена на подіях, пов'язаних із переселенням українців у 1947 р. — акції "Вісла". III з'їзд ОУП розробив і ухвалив заходи щодо відзначення 50-річчя акції "Вісла" та звернувся до всієї української діаспори, громадськості України із закликом широко відзначити цю дату. Це ж питання порушувалося в Києві на засіданні Української Всесвітньої Координаційної Ради, присвяченому 5-й річниці незалежності України.

Нині при ОУП діє видавництво "Тирса", коштом Міністерства культури та мистецтв Польщі видається газета "Наше слово" (тираж 5,5 тис. примірників), постійний кореспондент якої працює в Києві, Союз українців Підляшшя випускає щоквартальник "Над Бугом і Нарвою", виходять місячник греко-католицької Церкви "Благовіст", а також "Перемишльські дзвони".

Фонд Святого Володимира-Хрестителя Київської Русі в Кракові видає "Між сусідами" і "Горизонти". Міністерство культури та мистецтв Польщі фінансувало видання поетичних збірок І.Киризука, Ю.Трачука, І.Боровик, Є.Жабінської.

Систематичні українські радіопередачі ведуть регіональні радіостанції в Кошаліні, Ольштині, Ряшеві та Білостоці, а польською мовою — у Щецині. З'явилися телепередачі українською мовою в загальнопольській програмі, щоправда, дуже короткі.

Сьогодні в Польщі діють три початкові українські школи (в Бартошиці, Перемишлі, Лігніці) й три загальноосвітні ліцеї (в Білому Борі, Лігніці, Гурові Ілавецькому). Крім того, українська мова викладається ще в 52 початкових школах. Уряд розглядає пропозиції української громади щодо створення в Польщі Інституту української культури та Українського наукового інституту.

Важливу роль у збереженні культурної самобутності української спільноти, а також в ознайомленні широких кіл польської громадськості з українським мистецтвом і культурою відіграють аматорські мистецькі колективи. Сьогодні в Польщі діє близько 20 таких українських художніх колективів. Одним із найвідоміших є чоловічий хор "Журавлі" (диригент Роман Радзівонич), який наприкінці 1997 р. відзначив 25-річчя своєї діяльності. Хор виступав у багатьох країнах, зокрема й в Україні. Він видав 5 платівок, 4 касети і компакт-диск із записами українських церковних, народних і сучасних пісень. Продовжувачем кращих хорових традицій справедливо вважається Перемишльський український камерний хор. Він головну увагу приділяє церковній музиці. У червні 1997 р. хор взяв участь у зустрічі з папою римським Іоаном Павлом II, що відбулась у Фонді Святого Володимира-Хрестителя Київської Русі. Широко відомі також ансамбль "Лемковина", танцювальний колектив "Діброва".

Рис. 31. Папа римський Іван Павло II під час зустрічі з представниками української громади у Фундації Св.Володимира в Кракові. 9 червня 1997 р.

Особливу популярність користуються ті колективи художньої самодіяльності, які популяризують українську народну пісню і танець. Такі колективи діють при загальноосвітніх ліцеях з українською мовою викладання, а також у всіх місцевостях, де проживають українці. Так, при ліцеї в Гурові Ілавецькому 27 років діє ансамбль пісні й танцю "Думка". При українських ліцеях у Лігніці та в Білому Борі працюють хори "Полонина" і "Проліски", ансамбль танцю "Горисвіт", ансамбль пісні й танцю "Кичера". У селі Мокре майже 25 років виступає на сцені ансамбль пісні й танцю "Ослав'яни" під керівництвом Євгена Могіли. У Більську Підляському організовано ансамбль "Ранок", у Перемишлі — "Бандура", в селі Кнориди — "Берізки", в селі Дубяжне — "Родина", в селі Кривичі — "Красуні" і "Кривчанки", фольклорні молодіжні ансамблі діють також у Круклянках, Сяноці та в інших місцях проживання українців.

Важливим елементом збереження етнічності є передача національної культури наступним поколінням. Цьому сприяє залучення до художньої самодіяльності дітей, як, наприклад, в українському дитячому ансамблі пісні й танцю "Веселка" з Валча, дитячій групі ансамблю пісні й танцю "Діброва" з Хотинця, дитячому фольклорному колективі з Венгожева.

Поряд із плеканням традиційного народного мистецтва, молода генерація українців Польщі прагне розвивати нові жанри музичної культури. Так, у Перемишлі випускниця українського ліцею з Лігніці Анна Курак відома як виконавиця українського поп-року. У цьому ж місті діє українська рок-група

"Dies Irae", а також дві групи кабаре, в Ельблонзі — дівоча група поп-музики "Горпинка".

Українські мистецькі колективи постійно виступають на різного роду "святвечорах", "маланках", "ялинках", "кутях", які влаштовуються українською громадою. Крім того, в різних регіонах Польщі українське населення ініціювало низку культурних заходів, покликаних демонструвати досягнення українського мистецтва й популяризувати його серед широкої польської громадськості. Це "Молодіжний ярмарок" у Данську, Дні бандури в Перемишлі, фестивалі "Підляська осінь" у Більську Підляському, "Лемківська ватра" у Ждині, "Битівська ватра" у Битові, "Музичні діалоги над Бугом" у Мельнику, "Свято над Ославою" в Мокрому, Дні української культури у Щецині, дитячі фестивалі в Ельблонзі та Кошаліні.

Українські колективи беруть участь у традиційному осінньому перегляді мистецького доробку національних меншин "Спільність у культурі", який провадиться у Варшаві під патронатом Міністерства культури та мистецтв Польщі, Фонду Стефана Баторія та Фонду культури.

Найбільшим культурним заходом української громади Польщі є Фестиваль української культури, який організується з 1966 р. Спочатку він проходив у Сяноці, потім у Кентшині, Кошаліні, Варшаві, Сопоті. Останні за часом 14-й і 15-й фестивалі відбувалися в Перемишлі. На фестивалі, який відбувся в червні 1997 р., були присутні представники урядів України й Польщі, депутати польського парламенту, посол України в Польщі. Привітання учасникам фестивалю надіслав Президент України Л.Кучма.

Діяльність художніх колективів усіляко підтримується ОУП, а також Міністерством культури та мистецтв Польщі й уповноваженим Голови Ради Міністрів РП з питань національних меншин. За внесок у культуру Польщі та зміцнення українсько-польського порозуміння відзнаку заслуженого діяча польської культури було надано засновникові хору загальноосвітнього ліцею в Лігніці "Полонина", ансамблю бандуристок, естрадної групи "Струмочок" та оркестру "Мрія" Михайлові Дуді, засновникові шкільного ансамблю при школі ім.Т.Шевченка у Білому Борі "Проліски" Богдану Фріцаку, засновникові й диригентові хору "Горі серця", ансамблю мандолиністів і бандуристів та театральної групи в Перемишлі Володимиру Пайташу.

Водночас багато проблем української громади в Польщі залишаються не розв'язаними. Найболючішою з них є подолання наслідків акції "Вісла", передовсім — повернення майна, реабілітація українців, незаконно кинутих до тюрем і концтраційного табору в Явожно. Слід відзначити, що в ставленні до цього питання польської громадськості останнім часом стався помітний прогрес. Зокрема, 3 серпня 1990 р. сенат Польщі прийняв спеціальну заяву, в якій засудив акцію "Вісла". Проте низка питань, пов'язаних із наслідками цієї акції для українського населення, може бути розв'язана лише законодавчим шляхом.

Українські громадські об'єднання в Польщі прагнуть до зміцнення та розвитку стосунків з Україною. В 1994 р. делегація ОУП на чолі з Ю. Рейтом була прийнята в Україні на державному рівні. Міністерства, відомства та громадські організації України по змозі допомагають українцям Польщі в забезпеченні їхніх культурно-освітніх зацікавлень і потреб. Так, у 1995 р. до Варшави було надіслано понад 2 тис. примірників українознавчої літератури, шкільних підручників, словників, збірників українських народних пісень тощо. Скомплектовано також бібліотеки української художньої та дитячої літератури, шкільних підручників для Об'єднання лемків у Польщі та Союзу українців Підляшшя. Для учасників народного ансамблю Гурово Ілавецького ліцею передано сценічні костюми. Для українських товариств передплачуються українські періодичні видання.

Надається допомога у підвищенні кваліфікації учителів шкіл, які викладають українську мову і літературу, історію, народознавство. Зокрема, в квітні 1995 р. було проведено семінар для вчителів української мови з Польщі в Івано-Франківську. Учасникам семінару було передано понад 300 примірників навчальної, художньої та дитячої літератури, шкільних підручників. Аналогічні семінари в 1995 р. провадилися також у Львові, а в 1998 р. — в Києві.

На жаль, ще даються взнаки антиукраїнські настрої в польському суспільстві, зокрема в Перемиському воеводстві. Певне напруження між українцями й польським населенням пов'язано тут із випадками порушення двосторонньої угоди про збереження місць поховання жертв воєн та політичних репресій. Шкоди нормальному розвитку української громади в Польщі та українсько-польському порозумінню завдають випадки неправолиного переслідування польських громадян українського походження, зокрема активістів ОУП, органами поліції, порушення перед судовими органами ультраправими організаціями міста Перемишля питання про делегалізацію ОУП як "фашистської організації" тощо. Назріла нагальна потреба як в Україні, так і в Польщі на державному рівні з урахуванням наукових та юридично-правових досліджень визначитися й дати політично-правову оцінку подіям, пов'язаним з акцією "Вісла".

Загалом процес українсько-польського порозуміння, яке стало набирати сили з часу проголошення незалежності України, відбувається неспросто. Він вимагає передусім подолання негативних стереотипів, породжених кров'ю та кривдами в різні періоди минулого з обох сторін. Особливу роль у формуванні нової концепції українсько-польських взаємин, у дистанціюванні їх від минулого в ім'я майбутнього, в утвердженні ідеї примирення і дружби між поляками й українцями відіграв польський паризький журнал "Kultura". Багаторічні зусилля редактора журналу Єжи Гедройця та його сподвижників зробили, здавалося б, неможливе — ідея діалогу й співпраці польського і українського народів проникла з далекої еміграції через кордони, знайшла відгук і підтримку в польському суспільстві, стала основою політики порозуміння та співпраці між вільною Польщею і незалежною Україною.

Нове мислення, нове розуміння характеру і перспектив українсько-польських відносин справляють позитивний вплив на становище української громади в Польщі. Зокрема, питання розвитку української меншини в цій країні знайшло своє відображення в спільній декларації президентів України і Польщі, підписаній в дні офіційного візиту Президента України Л. Кучми до Польщі 25-26 червня 1996 р.

Подальшим розвитком політики українсько-польського історичного примирення став візит в Україну наступного року Президента Польщі Александра Квасневського, відзначений підписанням 21 травня 1997 р. обома президентами Декларації про злагоду та порозуміння. Цей документ став виявом волі українського і польського народів поставити крапку на багатовікових конфліктних стосунках, подолати негативні стереотипи у сприйнятті один одного й будувати подальші взаємовідносини на основі добросусідства, співпраці та стратегічного партнерства.

Навесні 1998 р. Президент України Леонід Кучма і Президент Польщі Александр Квасневський встановили пам'ятний знак у Явожно, на місці концтабору, де були ув'язнені близько 4 тис. українців, вигнаних зі своїх земель під час операції "Вісла". Це вшанування стало ще одним кроком у розвитку політики історичного примирення між обома народами.

Можна стверджувати, що на порозі нового тисячоліття утверджується якісно новий стан українсько-польських взаємин. Сьогодні, як ніколи в історії, вони мають дружній характер. Такий напрям розвитку стосунків відповідає корінним інтересам обох народів і безумовно сприятиме розв'язанню існуючих проблем польських громадян українського походження, повнішому задоволенню їхніх освітніх, культурно-інформаційних та інших потреб, налагодженню тісніших зв'язків з Україною.

РУМУНІЯ

Згідно з даними перепису населення 1992 р., в Румунії проживає 65,8 тис. українців (0,3% всього населення країни), які за своєю чисельністю посідають 4-те місце серед інших національних меншин. За неофіційними даними, в цій країні мешкає близько 200 тис. українців.

Більша частина українського населення Румунії компактно проживає в чотирьох історичних регіонах країни — Південній Буковині, Марамороцині, Східному Банаті, Північній Добруджі. Більше половини всіх українців сконцентровано в повіті Марамуреш (36,7 тис. осіб або 6,8% населення повіту). Значна кількість українців проживає також у повітах Сучава — 9,5 тис. осіб (0,4% населення), Тіміш — 6,5 тис. осіб (0,9% населення), Караш-Северін — 4,1 тис. осіб (1,1% населення), Тульча — 3,8 тис. осіб (1,4% населення), Сату-

Маре — 1,4 тис. осіб (0,3% населення). У двох повітах (Арад і Ботошань) та муніципії Бухарест проживає від 500 до 1 тис. українців. У п'яти повітах (Біхор, Бистрица-Несеуд, Клуж, Констанца й Хунедоара) проживає від 100 до 500 українців. У кожному з решти 28 повітів Румунії проживає менше 100 українців.

Абсолютна більшість українського населення (83,8%) проживає в сільській місцевості (серед усього населення країни відповідний показник становить 45,7%). В містах мешкає 16,2% українців (серед усього населення — 54,3%) Румунії.

У 59 селах українці становлять значну частину населення (понад 20%), зокрема: в 30 селах вони становлять від 20 до 49% населення; у 13 селах — від 50 до 89%; у 16 селах — понад 90%. Половина з цих майже цілковито українських сіл розташована в повіті Марамуреш (Бистрий, Вишивська Долина, Луг на Тісі, Поляни, Ремети, Кривий, Русково, Вишня Рівна); чотири села — в повіті Караш-Северін (Копачеле, Зоріле, Корнуцел, Новий Салбаждел); два села в повіті Сучава (Негостина і Бродина); два села в повіті Тіміш (Драгомірешти й Падурени).

Українці Румунії переважно православного віросповідання (80,3%). Незначна частина сповідує інші конфесії: п'ятдесятники — 7,6%; греко-католики — 2,6; інші — 9,5.

Українську мову вважають своєю рідною 60,5 тис. (92,0%) українців Румунії, румунську — 4,7 тис. (7,1%), інші мови (угорську, російську, сербську та хорватську тощо) — 0,9%. Частка осіб, які вважають своєю рідною мовою українську, найбільша серед українців повіту Марамуреш (97,8%) і найменша в повіті Тульча (68,1%). Характерно, що українська мова краще зберігається у тих повітах, де українське населення менше урбанізоване — сільськими жителями є 93,6% українців повіту Марамуреш і 61,6% повіту Тульча.

З історичного погляду українське населення Румунії поділяється на три категорії. Найдавнішою та найчисельнішою з них є автохтонне українське населення повітів Марамуреш і Сучава, яке проживає на цій території приблизно з XII століття. За румунськими історичними джерелами, наприклад, відомо, що село Поляни (сучасна румунська назва — Poienile de sub Munte), 96,9% мешканців якого й нині є українці, було засновано в 1411 р., село Вишня Рівна (Ropa de sus) — у 1360 р. Румунський науковець і архієпископ Ештеграта, автор праці "Хунгарія" Міклош Олаг (1493-1568 рр.) писав, що мешканці угорського королівства в XV ст. були 12 національностей, зокрема й рутени, які жили на Мараморошині та в її околицях ще в XII ст. Зазначимо, що в той час не тільки Румунії, а й її попередників — Валахії й Молдови — ще не існувало.

Про українців Буковини згадують у своїх творах молдовські літописці та історики Григорій Уреке (1592-1647 рр.), М.Костін (1633-1691 рр.), Д.Кантемір (1673-1723). Так, М.Костін у своєму літописі серед населення Молдови називає й русинів, які "заселяли Чернівці, Хотин, всю область Дністра, цинуту

(округи — авт.) Оргеїв, Сорока, і на Пруті половину Ясського цинуту, а також половину Сучавського цинуту".

Вагомим доказом постійного проживання українського населення в Буковинських Карпатах є праця вченого-енциклопедиста Д.Кантеміра "Опис Молдавії" (1716 р.). У ній Д.Кантемір чітко окреслив території з українським населенням, прилучени до володінь Молдовського князівства Стефаном Великим. Включення елементів української розмовної мови в молдавські грамоти XIV - XVI ст. свідчить, що ця мова була поширена не тільки серед простолюду Молдови, а й у середовищі правлячої верстви. Українською мовою, зокрема, володів сам Стефан Великий.

Значний вплив справили українці й на молдавську культуру. Так, за свідченням румунського академіка Дана Хорія Мазілу, фахівця із взаємозв'язків давніх румунської й української літератур, стиль бароко в румунській літературі сформувался під впливом українських письменників XVI-XVII ст. — Івана Вишенського, Памво Беринди. Ще одним прикладом тісної взаємодії обох народів є життя й діяльність сина молдавського господаря, київського митрополита й протектора Київської колегії (згодом — Києво-Могилянська академія) Петра Могили. Він допоміг організувати у Валахії книгодрукування, надіславши на прохання її господаря Матея Басараба друкарські верстати, шрифти, знавців друкарської справи, зокрема Тимофія Вербицького. Учні Петра Могили відкрили 1640 р. в Яссах Слов'яно-греко-латинську колегію — першу школу в Молдові. У сучасній румунській пресі, до речі, порушується питання про канонізацію цього видатного церковно-просвітницького діяча.

У генеалогічних дослідженнях румунського історика Г.Безвіконі (1910-1966 рр.) зафіксовано до 20 стародавніх боярських родів Молдови "русинського походження". Чимало українців було серед молдовського духовництва, деякі з них сягали вищих щаблів культової ієрархії. Досить назвати ім'я культурного діяча та письменника митрополита Молдови Дософтея (1624-1693 рр., справжнє ім'я — Дмитро Барило); одного з його пізніших наступників у пастирському кріслі Варфоломея Мезеряну (1720-1790 рр.), походженням із Полтавщини; його ж земляка з самої Полтави, молдовського книжника й просвітителя, архімандрита Нямецького монастиря Паїсія Величковського (1722-1799 рр.) та ін.

Безперервність проживання русинів (українців) на Буковині простежена в працях багатьох, зокрема румунських, істориків. Ці дані переконаливо спростовують твердження окремих румунських авторів про те, що українці поселяються на Буковині лише після російсько-турецької війни 1768-1774 рр., коли ця територія перейшла у володіння Австрії, та що сучасні українці Румунії є нібито "українізованими румунами". Насправді ж тривалий час на Буковині відбувався прямо протилежний процес. В умовах чимраз більшого, особливо починаючи з останньої третини XVIII ст. припливу румунського населення з Трансильванії, яке переселялося на Буковину, за свідченням румунського історика, цілими

селами разом зі своїми “священиками, дяками, старостами і стражниками”, тиску румунської адміністрації та румунського духовництва посилювалася румунізація місцевого українського населення. Доходило до того, як засвідчив знавець буковинської історії австрійських часів Г.Піддубний, що “цілі села українців зникали так, що від них інколи не лишалося навіть найменшого сліду”.

В листопаді 1918 р. північна (з переважанням українського населення) частина Буковини відокремилася цивілізованим конституційним шляхом від південної, більшість у якій становили румуни. Скликане Українським крайовим комітетом 3 листопада 1918 р. в Чернівцях народне віче схвалило досягнуту українськими й румунськими депутатами австро-угорського парламенту від Буковини (входила тоді до складу Австро-Угорщини) згоду про поділ краю, відповідно до національного складу населення, на північну (українську) і південну (румунську) частини. При цьому віче, виражаючи всенародне прагнення жити в єдності з усім українським народом, ухвалило рішення не про утворення автономії в складі Австро-Угорської імперії, а про “прилучення австрійської часті української землі до України”.

Таким чином, національно-територіальне розмежування Буковини й перехід усієї влади в північній її частині до Українського крайового комітету були здійснені правовим шляхом, на основі вільного волевиявлення населення, що знайшло своє відображення в протоколі, підписаному австро-угорським президентом краю та українськими й румунськими депутатами австро-угорського парламенту. Однак королівська Румунія не погодилася з таким рішенням і, користуючись тим, що Австро-Угорщина невдовзі розпалася, того ж 1918 р. анексувала Північну Буковину й Бесарабію. У 1940 р. ці землі відійшли до Радянського Союзу. Румунія повторно окупувала їх, а також частину південної України в 1941 р. як союзниця нацистської Німеччини, створивши тут регіон Трансністрію. Після Другої світової війни Румунія була змушена залишити ці території.

Основу другої групи українців Румунії становили запорозькі козаци, від 5 до 10 тис. яких після зруйнування Запорозької Січі Катериною II в 1775 р. покинули Україну й оселилися в Північній Добруджі та гірлі Дунаю на території сучасної Румунії. Тут вони отримали від турецьких властей право на самоуправління й заснували Задунайську Січ, яка проіснувала до 1828 р. З часом за рахунок припливу українців з України та інших місцевостей Румунії чисельність цієї групи зросла. На кінець 1980-х рр. налічувалося майже 30 сіл або “слобід”, в яких проживали нащадки запорозьких козаків.

Третю категорію українського населення в Румунії становлять жителі 8-10 сіл Східного Банату. Основу цієї групи становлять вихідці із Закарпаття — лемки, бойки і гуцули, — які мігрували сюди в другій половині XVIII ст. в пошуках вільної землі після того, як Австрійська імперія змусила Туреччину залишити цю територію (приблизно в цей же час українці-русини Закарпаття переселилися в югославську Бачку).

Ще одна специфічна група українців з'явилася в Румунії внаслідок поразки національно-визвольних змагань 1917-1920 рр. в Україні. Румунія наприкінці 1920 р. стала одним із центрів української політичної еміграції з території Наддніпрянської України. В цей час тут нараховувалося від 3 до 5 тис. українських емігрантів (армія та уряд УНР, цивільні особи). До середини 1920-х рр. частина з них повернулася на батьківщину або переїхала до інших країн. Створений у вересні 1923 р. українською громадою в Румунії емігрантський Громадсько-допомоговий комітет зареєстрував до літа 1929 р. близько 3 тис. українських емігрантів. Емігранти-військовики були розміщені в таборах для інтернованих (спочатку в Брашові й Фарагоші, потім в Ораді-Маре). До другої кулеметної бригади полковника Г.Порохівського, інтернованої першою наприкінці 1920 р., невдовзі додалися окремі військовослужбовці з інших регулярних частин колишньої армії УНР, українці з білих армій, зокрема, так званий “Український катеринославський кіш” з армії Врангеля, рештки загонів Н.Махна, повстанці, яким вдалося емігрувати з території радянської України.

З жовтня 1919 р. в Бухаресті діяла місія Українського Червоного Хреста на Балканах, перенесена в Румунію з Белграда. Після ліквідації в середині 1920-х рр. таборів для інтернованих значна частина емігрантів, передусім із числа рядового складу військових підрозділів, повернулася на батьківщину, перемістилася в інші країни — Чехословаччину, Німеччину, Францію або переселилася за океан, головним, в Канаду. Частина набула румунського громадянства. У 1930-х рр. більшими скупченнями української політичної еміграції були Бухарест, Брашов, Бакеу, Гімеш, Дорна-Ватра, Журжа, Пятра-Нямц, Скутару та деякі інші міста й місцевості.

Давнє українське населення Румунії, переважно селяни-бідняки, зазнавало в міжвоєнний період відчутного соціального й національного гніту. Українську мову було заборонено, а українців оголошено “рутенізованими румунами, які втратили рідну мову”.

Після Другої світової війни становище українців Румунії значно поліпшилося. Тоді відбулося ще не перевершене й досі піднесення культурної діяльності, зародилась українська література, з'явилися українські школи в усіх селах та містах, де проживали українці. Були відкриті дві педагогічні школи, які готували вчителів для українських шкіл. У 1952 р. на філологічному факультеті Бухарестського університету відкрито український відділ. З травня 1949 р. стала виходити двотижнева газета “Новий вік”. У ці роки видаються українські підручники, художня та інша україномовна література. В місцевостях, де проживали українці, працювали українські клуби, бібліотеки, діяли хорові, драматичні та інші самодіяльні колективи, що здобули популярність і серед румунського населення. Твори поетів О.Мельничук, І.Шмуляка, Г.Клепуша, В.Боршая, Ю.Павлиша, прозаїків І.Федька, С.Яценюка, К.Регуша та інших відомі не тільки в Румунії, а й за її межами.

Проте в кінці 1950-х-на початку 1960-х рр. під тиском нової національної політики румунських правлячих кіл процес національного відродження українців Румунії поступово згасає. Стає очевидною тенденція до поступової асиміляції українського населення під гаслом так званої гомогенізації нації. Наприкінці 1960-х рр. українські ліцеї й школи стали закриватися, бібліотеки спалено. Так, якщо в 1958/59 навчальному році нараховувалося 83 початкові, 30 семірічніх і 3 одинадцятирічні школи з українською мовою викладання, в яких відповідно навчалось 7567, 2120 і 333 учні, то на початку 1980-х рр. не було жодної української школи. Всілякими утисками й залякуванням режим Чаушеску примушував українців зрікатися рідної мови, своєї етнічної ідентичності. Результати цієї політики значною мірою залежали як від асиміляторських зусиль місцевої адміністрації, так і від сили опору українського населення. В ряді колись українських сіл, наприклад, у Калинештах і Данилі Сучавського повіту, за даними румунського дослідника українського походження Івана Робчука, перепис 1977 р. не виявив жодного українця. Водночас у Бальківцях і Негостині цього ж повіту всі жителі записалися українцями.

В ці роки фактично лише українські письменники Румунії й далі стояли на сторожі рідного слова й духу. З 1970 по 1990 р. у Румунії було видано 159 книжок загальною тиражем 66 272 примірники, які належать перу більш ніж 30 українських авторів: І.Шмуляка, Ю.Павліша, О.Бевка, М.Небиляка, П.Романюка, Ю.Лукана, В.Цаповця, В.Клима, М.Волошчука, І.Негрюка, М.Шандро, В.Баршай, В.Річка, І.Арделяна, Г.Стеліана, С.Ткачука, К.Ірода, К.Регуша, І.Ковача, М.Михайлюка, Т.Ребошапки, І.Ребошапки, І.Непогоди, О.Масикевича, О.Мельничук, М.Ласло-Куцюк, К.Куцюк-Кочинського, І.Левинської, М.Балан, І.Мойсюка та інших.

Другий етап національного відродження розпочався після падіння диктатури Чаушеску. На початку 1990 р. було створено Союз українців у Румунії (СУР), який провадить певну роботу в напрямку реукраїнізації значною мірою денационалізованого українського населення. У 1996 р. засновано Демократичний союз українців в Румунії (ДСУР) на чолі з І.Семенюком. СУР має свої філії в повітах Марамуреш, Сучава, Тулча, Бреїла. Після парламентських виборів 1992 р. українську національну меншину в Палаті депутатів Румунії представляв Голова СУР Степан Ткачук, а з 1996 р. — Вікентій Николайчук.

Значну увагу СУР приділяє відродженню культурно-освітньої діяльності в українських селах. У 1990 р. в селі Русково на Марамородині відбувся перший фестиваль української пісні й танцю, в якому взяли участь самодіяльні колективи з різних населених пунктів Румунії, а також з-поза меж цієї країни. У 1996-1998 рр. СУР за фінансової й організаційної підтримки Управління національних меншин Міністерства культури Румунії провів Дні Т.Шевченка, Фестиваль українських колядок та звичаїв, Дні української культури, виставку писанок тощо. Нині в Румунії діють 25 українських самодіяльних художніх ансамблів та

Рис. 32. Український хор з м.Тулча виступає під час конгресу Союзу українців Румунії. Вересень 1998 р.

колективів (у Бухаресті, в повітах Караш-Северін, Тіміш, Сучава, Тулча). В будинках культури та школах у селах з українським населенням діють бібліотеки. Невеликі українські бібліотеки є також у приміщеннях філій СУР у ряді повітів Румунії.

Поступово відроджується українська школа. За даними управління з питань освіти національних меншин Департаменту із захисту національних меншин уряду Румунії, в 1997/98 навчальному році в школах з українською мовою навчання (фактично нею викладається лише частина предметів, наприклад, у ліцеї ім.Т.Шевченка в Сігету-Мармаціей українською мовою викладається 40% предметів, зокрема, математика, психологія, педагогіка, фізкультура, трудове виховання) навчалось 443 учні (всі в повіті Марамуреш), зокрема в 1-4 класах (початкова освіта) — 219, у 5-8 класах (гімназійна освіта) — 84, в 9-12 класах (ліцейна освіта) — 140. Крім того, в дошкільних установах з українською мовою виховання перебувало 234 дитини.

Українську мову як предмет цього ж навчального року вивчало 7708 учнів, зокрема 3775 учнів 1-4 класів, 3908 — 5-8 класів і 25 — 9-12 класів. Переважна більшість учнів, які вивчали українську мову, — жителі повіту Марамуреш (5429 осіб). Значно менше таких учнів в інших адміністративних одиницях Румунії: в повіті Сучава — 1792 учні, в повіті Тіміш — 271, в повіті Караш-Северін — 177, в повіті Тулча — 39.

Загалом українська мова викладається в одному ліцеї (ім.Т.Шевченка), 13 загальних школах, 46 відділеннях, 253 класах Румунії. Крім того, українську

мову вивчають діти в 148 групах дошкільних виховних установ. Навчання української мови забезпечують 409 вчителів і викладачів, а також 14 вихователів дошкільних установ.

Для забезпечення навчального процесу протягом 1992-1997 рр. у Румунії видано 25 назв підручників українською мовою.

Педагогічні кадри для дошкільних установ і початкової школи з українською мовою навчання готуються в педучилищах у Сігету-Мармацієй і Сучаві, а викладачі української мови та літератури — в Бухарестському університеті, де існує українське відділення.

Реалізуючи право на прояв, збереження й розвиток власної культури та на інформацію, українці Румунії видають газету "Український вісник" (двотижневик СУР), "Наш голос" (щомісячна газета СУР), "Кур'єру українця" (щомісячна газета СУР румунською мовою).

Міністерство культури Румунії видає українською мовою щомісячну газету "Вільне слово".

У Спілді письменників Румунії існує українська секція, яка нараховує 27 осіб, але вона вже майже 20 років не поповнювалася новими членами. Видання книжок українською мовою здійснюється здебільшого в державному видавництві для національних меншин "Критеріон". Протягом 1995-1997 рр. у видавництвах "Критеріон", "Мустанг", "Пако" видано 11 книжок українською мовою та перекладів з української мови.

В Румунії діють територіальні студії радіопередач, зокрема в Клуж-Напоці, Тімішоарі, Констанці й Крайові, які ведуть 30-хвилинні передачі мовою національних меншин на повіті, зокрема українською мовою на повіті, де компактно проживають українці. В загальних рамках надання телефіру для передач мовами національних меншин здійснюються, щоправда рідко, телепередачі українською мовою.

Відповідно до розпорядження уряду Румунії від 1997 р., яким передбачається застосування написів іншими мовами в місцях, де чисельність населення з іншою, ніж румунська, рідною мовою перевищує 20% усього населення, в 59 селах написи виконуються також українською мовою.

Згідно з офіційними даними, що стосуються забезпечення прав національних меншин, українці ввійшли до категорії "інших" (тобто, малочисельних) меншин у Румунії. Однією з головних причин цього є низька громадсько-політична активність української меншини.

З 1990 р. СУР підтримує контакти з українськими організаціями Югославії, Словаччини та інших країн. Досить тісні зв'язки склалися з Україною, зокрема українців Мараморощини — із Закарпатською та Івано-Франківською областями, українців Сучавського повіту — з Чернівецькою областю.

Незважаючи на окремі непорозуміння, які існують між нашими державами, український і румунський народи завжди з симпатією ставились один до одно-

го, свідченням чого є, зокрема, й взаємне сприяння розвитку національних меншин — української в Румунії й румунської в Україні. Ці питання знайшли своє відображення й у широкомасштабному Договорі про дружбу і співробітництво між Україною та Румунією, підписаному в 1997 р. Велику справу для кращого взаєморозуміння між нашими народами роблять окремі румунські вчені, письменники, громадські діячі. Наприклад, зусиллями вже згаданого академіка Дана Хорія Мазілу нещодавно було надруковано румунською мовою "Кобзар" Тараса Шевченка.

Другий етап національного відродження українців Румунії відбувається складно, але він триває. Його результати залежать передусім від поглиблення процесу демократизації суспільного життя Румунії, створення належних умов для вільного розвитку національних меншин країни.

СЛОВАЧЧИНА

За даними офіційної статистики Словаччини, наприкінці 1995 р. в цій країні проживало 32,0 тис. осіб українського походження, з них 17,3 тис. (54,1%) ідентифікували себе як русини і 14,7 тис. (45,9%) — як українці (русини-українці).

Уряд Словаччини, посилаючись на те, що кожен громадянин має право зарахувати себе до будь-якої національності, частину українського населення, котра зберегла давню самоназву "русини" (історичні варіанти: "руснаки", "угророси", "карпатороси"), визнав окремою національною меншиною. У цьому зв'язку слід нагадати, що аж до початку ХХ ст. русинами називало себе українське населення всієї Західної України, а ще кількома століттями раніше так називав себе (й інші його так називали) весь український народ. Сьогодні тільки деякі діаспорні групи українського населення, які внаслідок різних історичних обставин досить давно втратили тісний зв'язок з основним ядром українського етносу і через це не були включені в процеси відродження й консолідації української нації на початку нашого століття, не сприйняли історично новий загальнонаціональний етнонім "українці" й продовжують означувати себе колишньою самоназвою всіх українців. Частина українського населення Словаччини, що визнає свою належність до українського етносу, стоїть на позиції рівноправності обох назв національної належності — історичної й сучасної. Вказуючи свою національність, вони часто вживають обидві ці самоназви через дефіс — "русини-українці". Що ж до тих, хто ідентифікує себе тільки як русини, то маємо на увазі, що разом із тими, хто визнає себе українцями (русинами-українцями), вони становлять одну й ту саму українську спільноту Словаччини.

Абсолютна більшість українського населення (89,0% українців і 96,2% русинів) проживає в північно-східній частині Словаччини, відомій під назвою

“Пряшівщина” (від Пряшев, яке стало культурним центром українського населення цього регіону). Тут нараховується близько 250 в минулому українських, а тепер переважно словацько-українських сіл. Основна маса русинів-українців проживає (дані на кінець 1995 р.) в Гумennomу — 4,9 тис. осіб (4,3% населення району), Свиднику — 1,8 тис. (3,9%), Пряшеві — 1,6 тис. (0,8%), Бардіїві — 1,6 тис. (2,0%), Кошиці — 1,1 тис. (0,5%), Старій Любовні — 0,7 тис. (1,4%). Більшість русинів зосереджена в Гумennomу — 7,8 тис. (6,8%), Свиднику — 3,4 тис. (7,7%), Бардіїві — 1,9 тис. (2,3%), Старій Любовні — 1,0 тис. (2,1%). Мова українського населення Словаччини належить до лемківських говірок південно-західної групи української мови. Протягом століть вона розвивалася під впливом словацької, німецької та угорської мов й увібрала з них значну кількість запозичень.

Залежно від часу проживання на території сучасної Словаччини українське населення цієї країни можна умовно поділити на три основні категорії: русини-українці та русини, які є автохтонною національно-етнічною групою Північно-Східної Словаччини й проживають на землях, що становлять найзахіднішу частину української етнічної території; нащадки вихідців із Закарпаття та Галичини, які осіли тут як робітники й службовці в міжвоєнний період, коли Закарпаття під назвою автономного краю “Підкарпатська Русь” перебувало в складі Чехо-Словаччини; українці, які опинилися тут після Другої світової війни.

Процес формування автохтонного українського населення Північно-Східної Словаччини розпочався в глибині віків. Уже в другій половині 1 тисячоліття нашої ери територія за Карпатами була заселена слов'янськими племенами. Слов'яни проживали тут ще до приходу угорських племен у Тисо-Дунайський басейн (кінець IX ст.). Періодично сюди вливалися хвилі нових переселенців-слов'ян зі Сходу та Північного Сходу. Тому становлення національно-специфічних рис і свідомості автохтонного східнослов'янського населення цього регіону тривалий час було тісно пов'язано із загальним історичним розвитком протокраїнського населення.

У XIII ст. ці давньоруські землі підпадають під владу Угорської Корони. Ареал розселення закарпатських східних слов'ян був адміністративно-територіально розчленований на комітати (жупи). Населення сучасної території Пряшівщини входило до Земплинської, Списької та Шариської жуп.

Поділ українських земель, які перебували в складі Австро-Угорщини, на кілька адміністративно-територіальних одиниць зі змішаним національним складом населення, при якому соціальну й політичну перевагу мали представники інших народів, став однією з головних перешкод єдиного українського національного розвитку в обох частинах Австро-Угорщини й гальмував процес національного відродження закарпатських українців. Прагнення українських діячів створити з українських земель Галичини, Буковини й Закарпаття автономну територіальну одиницю в складі монархії не змогли реалізуватися не

тільки через небажання Віденського двору, а, насамперед, через різкі протести з боку польських, румунських і угорських правлячих кіл цих областей.

Однак, незважаючи на існуючі політичні та адміністративні кордони, зв'язки місцевого українського населення з рештою українських земель ніколи не переривалися. Так, у Трнаві в Словаччині вже в XVII ст. друкувалися українські шкільні підручники. Поштовх національно-визвольній боротьбі українців за Карпатами дало революційні процеси 1848-1849 рр. Чільне місце в цій боротьбі посіли вихідці з Пряшівщини — “будителі” А.Духнович, О.Павлович, А.Добрянський та інші.

На початку XX ст. українські землі були найвідсталішими в економічному плані й, відповідно, найбіднішими районами Австро-Угорщини, відіграючи фактично роль її внутрішньої колонії, аграрно-сировинного додатку до фабричної промисловості центральних регіонів. В угорській частині монархії в цей час проживало (включно з територією Ужанської жупи — сучасної Закарпатської області) 472,6 тис. українського населення. З них у сільському господарстві було зайнято 90%, а в промисловості тільки 5% працездатного населення. Селяни страждали від безземелля, не будучи спроможними прогнати доходи своїх карликівих господарств. Внаслідок цього українські області були джерелом дешевої робочої сили. Оскільки брак власного капіталу гальмував індустріалізацію краю, вихід був знайдений у масовій еміграції.

За даними офіційної угорської статистики, українці становили 43% всіх емігрантів з Угорщини. Впродовж 1899-1913 рр. із чотирьох східнослов'янських жуп — Земплинської, Списької, Шариської та Абауйської — виїхало 227,6 тис. чоловік (58% усього потоку еміграції зі словацьких земель). Володимир Гнатюк, який досліджував цей край, писав, що в деяких місцевостях Земплинської жупи залишилися тільки жінки, діти та люди похилого віку, тому що молоді чоловіки розбрелися по світу в пошуках шматка хліба.

Угорські правлячі кола докладали постійних зусиль для денационалізації, асиміляції (угоризації) та покатоличення українського населення. Особливо посилювалася така політика в кінці XIX ст. та в період Першої світової війни. Головним інструментом політики асиміляції була школа. З 1874 по 1902 р. кількість українських шкіл в Угорщині (включно з територією Ужанської жупи) зменшилася з 571 до 74. У 1907 р. й ці школи було закрито, залишилося лише 107 так званих змішаних шкіл, в яких, за винятком двох предметів — угорської мови (суміші місцевого діалекту й церковнослов'янської мови) та релігії, все навчання велося угорською мовою. Згодом більшу частину й цих шкіл ліквідували, внаслідок чого в 1914 р. на всьому Закарпатті залишилося тільки 34 змішані школи.

Щоб якнайдалі відділити закарпатців від українського народу, в 1915 р. угорські власті зажадали заборони кирилиці та юліанського календаря й заміни їх латинським алфавітом і григоріанським календарем. Уже в 1915/16 навчальному році пряшівський греко-католицький єпископ С.Новак заборонив у всіх

церковних школах Пряшівської єпархії вживання руської графіки. Водночас було припинено друкування кирилицею всіх молитовних і літургійних книжок.

Це дало підстави угорським правлячим колам вважати українське національне питання в країні остаточно вирішеним. Афішуючи в умовах воєнного протистояння з Росією "моральну" підтримку українському національному рухові в Галичині й на Буковині, Будапешт на початку 1916 р. став видавати часопис "Ukrania" ("Україна"), який мав на меті ознайомлювати угорську громадськість із майбутнім сусідом — Українською державою. Щоб не дійшло до непорозуміння, часопис уже в програмній статті застерігав читачів, що під Україною слід розуміти територію по той бік Карпат — у Галичині, на Буковині та в південній частині Росії. *"Рішуче й раз назавжди проголошуємо, — підкреслював він, — що в Угорщині українці ніколи не були, ані тепер їх нема. Той народ, що проживає в північно-східних жупах, який ми називаємо рутенами, протягом століть злився з угорцями, а його інтелігенція вже цілком угорська не лише мовно, але й національним почуттям. Піддані пишуть свої листи угорським письмом"*.

Загальна внутрішня слабкість українського національного руху в обох частинах Габсбурзької монархії, що була спричинена несприятливими соціально-економічними та політичними умовами й виявлялася, зокрема, в незавершеності процесів формування національної свідомості українського населення, наклали свій відбиток і на політичну орієнтацію окремих верств західноукраїнського суспільства. Уже в другій половині XIX ст. визначилися кілька специфічних національно-політичних течій у національному русі — "русинська", проросійська та проукраїнська. На кожному наступному етапі визвольної боротьби вони мали конкретне історичне значення й наповнення, інколи — діаметрально протилежне. Політико-ідеологічні розмежування в національно-визвольному русі суттєво гальмували етнічну консолідацію цієї частини українського народу, робили її вразливішою до асиміляторського тиску владних структур.

Внаслідок асиміляційних процесів та масової еміграції чисельність українського населення Східної Словаччини тільки протягом другої половини XIX ст. зменшилася більш ніж на чверть: у 1857 р. тут проживало 199,5 тис. русинів-українців (7,8% всього населення), у 1880 — 123,7 тис. (4,4%), у 1890 — 130,4 тис. (4,5%), у 1900 — 138,6 тис. (4,4%). У зв'язку зі значною розбіжністю даних про динаміку чисельності українського населення Словаччини наводимо тут, якщо не зазначено інше джерело, відомості, які містяться в науковому збірнику Інституту суспільних наук Словацької академії наук "Etnické mensiny na Slovensku" (Kosice, 1991). Частково компенсував втрати від асиміляційних процесів та масової еміграції тогочасний високий природний приріст українського населення.

В період революційних подій в Угорщині 1918-1919 рр. уся територія розселення закарпатських (по-місцевому — підкарпатських) українців, включно

з нинішнім українським Закарпаттям, набула статусу автономної політико-адміністративної одиниці з офіційною назвою Руська Країна (Крайна).

З утворенням Чехословацької держави та приєднанням до неї української етнічної території колишньої Угорщини українські землі за Карпатами знову виявилися розчленованими. За Сен-Жерменським мирним договором східна частина цієї території за річкою Уж (територія сучасної Закарпатської області) стала автономною політико-адміністративною одиницею Чехо-Словацької Республіки під назвою "Підкарпатська Русь", а західна (Пряшівщина) була підпорядкована адміністративному управлінню Словаччини.

У міжвоєнній Чехо-Словаччині умови національного розвитку українців були сприятливішими, ніж в угорській (австро-угорській) період, зокрема, завдяки більшим демократичним свободам та наявності конституційних прав національності. У зв'язку з цим, незважаючи на невисокий загалом рівень національної свідомості автотонного українського населення, а також певний державний тиск, маніпуляції органів влади, що сприяли наростанню процесів його словакизації, чисельність русинів-українців зростала. Згідно з даними офіційної статистики, на території Східної Словаччини в 1921 р. проживало 89,0 тис. русинів-українців (3,0% всього населення), у 1930 — 95,8 тис. (2,9%).

У період німецької окупації країни та існування Словацької клерикальної держави (1939-1945 рр.), а також у перші повоєнні роки чисельність українців у Словаччині істотно зменшилася.

Комуністична влада Чехословаччини після війни загалом позитивно поставилася до справи економічного, культурного та національного піднесення русинів-українців. У кожному з 250 сіл було засновано українську школу (замість російської), створено національну організацію — Культурний союз українських трудящих Чехословаччини (КСУТ, заснований 1951 р.), професійний український театр, ансамбль пісні й танцю, видавництво, кафедру при університеті, науково-дослідний інститут, спілку письменників, музеї. Поставало багато колективів художньої самодіяльності. Українською мовою в Пряшеві виходило шість газет і журналів, видано майже 2 тис. книжок (разом із шкільними підручниками).

Водночас діяли чинники, які сприяли послабленню етнічної ідентичності українського населення Словаччини: посилювалися міграційні процеси, внаслідок яких, з одного боку, дедалі більше русинів-українців залишали свої села й перебирались у міста, а з другого, — колись одонаціональні українські села перетворювались у змішані українсько-словацькі; школи в цих селах поступово переводилися на словацьку мову навчання; ліквідація в післявоєнний період греко-католицької Церкви зумовила поділ українського населення за релігійною ознакою; українці, яка впроваджувалася здебільшого адміністративними методами, без урахування особливостей етнічної самосвідомості місцевого українського населення та відповідної роз'яснювальної роботи, викликала його незадоволення.

Рис. 33. Українки з села В.Липник

Ці та деякі інші обставини спричинилися, зрештою, до майже цілковитого занепаду українських шкіл та посилення процесів асиміляції українського населення. Останнє засвідчується даними офіційної статистики про динаміку чисельності русинів-українців на території Словаччини: в 1950 р. тут нараховувалося 48,2 тис. русинів-українців (0,9% всього населення), у 1970 — 42,2 тис. (1,0 відсоток), у 1980 — 39,3 тис. (0,8%), у 1991 — 30,5 тис. (0,6%), з них 17,2 тис. (56,4%) ідентифікували себе як русини і 13,3 тис. (43,6%) — як українці.

Останніми роками спостерігається відчутне постаріння русинської групи українського населення: якщо на 100 українців у віці до 15 років у 1991 р. припадало 205, а в 1995 — 142 особи похилого віку (пенсіонерів), то серед русинів цей показник становив у 1991 і 1995 рр. відповідно 290 і 490 осіб.

Про причини, які сприяють асиміляції русинів-українців, певною мірою свідчать результати соціологічного дослідження, проведеного словацькими науковцями в 1990 р. Дослідження виявило значну розмитість етнічної самосвідомості українського населення Словаччини. Так, приблизно третина опитаних представників цієї етнічної групи назвала себе русинами, інша третина — українцями і ще третина — словаками. При цьому 59% респондентів вважали своєю рідною “руську” мову (місцеву лемківську говірку). Українську мову вважала своєю рідною лише чверть опитаних, хоча добре володіли нею 40,9% респондентів. Удома 87% русинів-українців спілкувалися місцевою русинською говіркою, 6% — словацькою мовою і лише 2% — українською літературною мовою.

Дві третини опитаних висловилися за те, щоб їхні діти відвідували середні школи зі словацькою мовою навчання, 17% — з українською і 14% — із викладанням на місцевому русинському (лемківському) діалекті.

На запитання “Що найбільше вплинуло на пониження національної свідомості русинів-українців Чехо-Словаччини за останні сорок років?” було отримано такі відповіді: переселення сільських мешканців до міст — 53,0%, адміністративна українізація — 39,0%, зменшення кількості українських шкіл — 31,8%, негативне ставлення оточення до русинів-українців — 29,8%, приєднання Закарпатської України до Радянського Союзу — 24,6%, ліквідація греко-католицької Церкви — 23,5%.

Словацькі дослідники вказують також на такі чинники, як слабкість зв'язків українського населення Словаччини з Україною, низький рівень знання ними української літературної мови, орієнтація на словацьку мову, а також наявність двох національних орієнтацій в етнічній спільноті — русинської та української.

На думку зnanого словацько-українського дослідника М.Мушинки, однією з головних причин зміни етнічної ідентифікації русинами-українцями в післявоєнний період був страх перед можливістю насильницького виселення з рідних місць, як це було з українцями-лемками у Польщі в 1946-1947 рр., а також антиукраїнська спрямованість публікацій словацьких засобів масової інформації. Потрібно зазначити, що близько 15 тис. прямих українців були переселені після війни на захід Чехо-Словаччини — в Судети, на землі, звільнені від німецького населення.

Одним із чинників, що роз'єднує українське населення Словаччини й тим самим сприяє його асиміляції, є внутрішньоетнічні суперечності на релігійному ґрунті. Соціологічні дослідження зафіксували, що 46% опитаних русинів-українців оцінюють стосунки між греко-католиками й православними в своїх селах як погані і тільки 37% — як добрі. Водночас взаємини між українським населенням і словаками (переважно римо-католиками) 84% опитаних вважали добрими. На цій підставі словацькі дослідники роблять висновок, що “не національність, а релігія в національно-змішаних округах Північно-Східної Словаччини є диференціальним елементом”.

Таким чином, асиміляція (словакизація) русинів-українців Словаччини обумовлена як зовнішніми стосовно до етнічної групи, так і внутрішніми (рівень національної свідомості, консолідованості групи тощо) чинниками. Домінантним у цьому процесі, очевидно, виступає фактор громадянства й відповідна орієнтація українського населення на державу проживання.

За результатами досліджень словацькі вчені роблять висновок, що при слабких зв'язках із ядром українського етносу “у русинсько-української меншини не є міцними внутрішні передумови для її збереження як відносно гомогенної етнічної спільноти”.

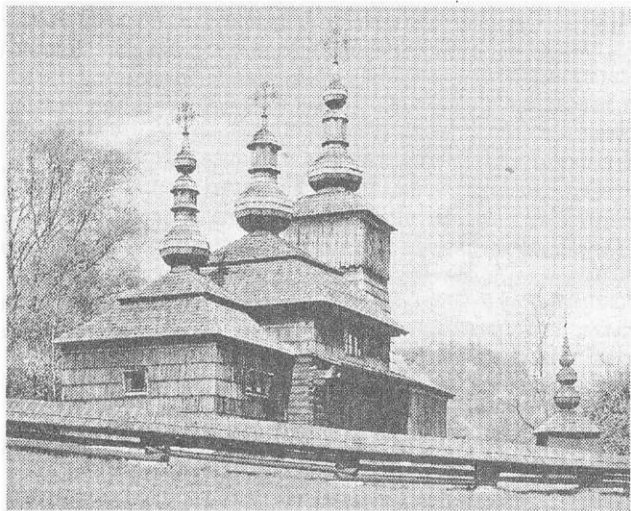

Рис. 34. Церква св.Параскевії, збудована 1766 р. в с.Нова Полянка.
Скансен Музею русинсько-української культури в Свиднику

І все ж 98% русинів-українців висловилися під час соціологічного опитування за необхідність розвивати традиції, культуру й мову своєї національності.

З огляду на той факт, що певна частина населення не прийняла етноніму "українці" й, дотримуючись традиційної орієнтації, й далі означає себе давньою самоназвою "русини", замість політично збанкрутілого КСУТу було створено Союз русинів-українців Чехословаччини. У січні 1990 р. виникло окреме громадське об'єднання, що виражає етнокультурні потреби й координує діяльність української меншини в Словаччині — Союз русинів-українців Словацької Республіки (СРУСР, нинішній голова — П.Богдан), який стоїть на позиції рівноправності обох назв національної належності — історичної й сучасної.

На такій самій платформі стоїть низка інших громадських організацій, що виникли здебільшого після 1989 р.: Спілка українських письменників Словаччини, Асоціація українців Словаччини, Рух на Словаччині, Союз скаутів "Пласт", Союз молоді Карпат, Товариство ім.А.Духновича у Словаччині, Руський клуб у Пряшеві, Ініціативна група "Маковидія" в Кошиці тощо.

Значну культурно-просвітницьку й наукову роботу з вивчення проблем українського населення Словаччини здійснюють кафедра української мови та літератури Пряшівського філологічного факультету Кошицького університету ім. П.І.Шафарика, Музей русинсько-української культури у Свиднику, русько-українська редакція Словацького радіомовлення.

Велика роль у духовному житті українців Словаччини належить таким україномовним виданням, як тижневик "Нове життя", двотижневик "Веселка", місячник "Дружно вперед" та двомісячник "Дукля".

У Словаччині налічується близько 200 українських аматорських колективів. Незмінним успіхом користуються щорічні Свято культури русинів-українців у Свиднику та фестиваль "Маковецька струна" в Бардіїві. У 1993-1994 рр. працювали 47 україномовних дитячих садків, 13 початкових шкіл, Українська гімназія ім. Т.Шевченка.

1989 р. в Братиславі урочисто відкрито пам'ятник Т.Г.Шевченку.

Українці Словаччини підтримують тісні контакти із Закарпатською областю України. Накопичено позитивний досвід взаємозв'язків між науковцями та студентами Ужгородського, Кошицького та Братиславського університетів.

Слід зазначити, що боротьба між носіями й прихильниками різних переконань щодо національної належності русинів-українців, яка особливо загострилася в міжвоєнний період, триває й досі, вносячи сум'яття в уми простих людей, розколюючи українську спільноту й послаблюючи її здатність протидіяти асиміляційним процесам. Частиною русинів-українців, які не визнають своєї належності до українського етносу й відстоюють ідею про те, що русини є окремим східнослов'янським народом, того ж року, що й СРУСР, була створена організація Русинська оброта (РО). Існує й кілька інших малочисельних і не впливових організацій, які відстоюють подібні переконання, зокрема Об'єднання русинської інтелігенції (засновано 1996 р., діє тільки в Братиславі).

Як наслідок офіційного визнання в Словаччині окремої від української "національності русинів" сума фінансування, що йшла на забезпечення національно-культурних потреб української меншини, була поділена між організаціями та установами української та русинської орієнтації. Більш як наполовину було зменшено кошти, що надаються на підтримку діяльності СРУСР, преси, радіо, театру, ансамблів, музеїв, шкільництва, книговидавництва української орієнтації.

Здійснюються й інші кроки, які негативно впливають на можливості русинсько-українських організацій здійснювати культурно-освітню роботу серед населення. Так, Музей русинсько-української культури у Свиднику нещодавно був виведений із системи Словацького національного музею, що позбавило його загальнодержавного статусу й звело на рівень установи регіонального рівня. Міністерством культури Словаччини було змінено назву Українського національного театру в Пряшеві на Театр ім.А.Духновича. При цьому малася на увазі й зміна його етнокультурної орієнтації.

На початку 1997 р. словацька преса опублікувала відкритий лист дев'яти українських громадських організацій Словаччини на ім'я Президента, Голови Національної Ради та Голови уряду Словацької Республіки, в якому звертається увага керівництва країни на незадовільний стан забезпечення національно-культурних прав русинсько-української меншини. Зокрема, в цьому листі

вказується, що коли перед Першою світовою війною чисельність русинів-українців становила 120 тис. осіб, то нині вона зменшилася до 32 тис. Якщо в 1948/49 навчальному році українські діти могли отримувати освіту в 274 народних, 44 міських та 11 середніх школах, де навчалось понад 23 тис. учнів, то сьогодні русини-українці мають тільки 10 шкіл із вивченням української мови та близько 30 шкіл, де ця мова вивчається факультативно. Відзначаються також занепад української преси, складна ситуація, що склалася в сфері церковного життя, інші проблеми.

Водночас значний духовно-культурний потенціал українського населення Словаччини, нагромаджений ним протягом століть досвід відстоювання своєї етнічної ідентичності та культурної самобутності, а також дружні відносини між українським і словацьким народами й нашими країнами дають підстави сподіватися на поліпшення умов національно-культурного життя цієї гілки українсько-етносу.

УГОРЩИНА

За даними офіційної статистики, в Угорщині проживає 674 українці. За неофіційними даними, в цій країні нараховується приблизно 4 тис. осіб українського походження. Це здебільшого автохтонне населення північно-східної частини країни в басейні середньої течії річки Тиса (сілські райони областей Соболч-Сотмар-Берег і Боршод-Абауй-Земплайн), яке називає себе давнім ім'ям українців — "русинами". Значна кількість українців-русинів протягом століть асимілювалася. Проте навіть із переходом на іншу мову вони зберегли певні ознаки національної самобутності. Основним заняттям українців-русинів Угорщини є сільське господарство.

Більшість тих, хто чітко ідентифікує себе українцями, переїхала до цієї країни відносно недавно у зв'язку зі створенням сім'ї. Це переважно жителі міст, в основному Будапешта. Вони працюють у промисловості, сфері обслуговування, в навчальних та наукових закладах.

Свого часу угорські племена пройшли зі своєї первісної батьківщини між Волгою та Уралом на територію сучасної Угорщини через землі Київської Русі. Новостворена на Дунаї Угорська держава підтримувала союзні й династичні зв'язки з Києвом: дочка князя Володимира Великого Премислава одружилася з племінником угорського короля Стефана I князем Вашоли. Двоє синів цього князя жили в 1034-1046 рр. у вигнанні в Києві. Один із них, згодом король Андрій I, одружився з дочкою Ярослава Мудрого Анастасією-Агмунді.

Вплив Київської Русі на угорський королівський двір і на культурне та релігійне життя Угорщини зріс протягом правління короля Андрія (1046-1060 рр.) та його сина Саламона (1063-1074 рр.). Дочка великого князя Свято-

полка Ізяславича одружилася з угорським князем Алмосом, а дочка Володимира Мономаха Євфимія — з угорським королем Кальманом I. Євфросинія, дочка великого князя Мстислава I Володимировича, стала дружиною короля Гези II.

Чисельні почти київських князівен поклали початок українсько-руській присутності в Угорщині.

Інтенсивнішими та різнобічними зв'язки з Угорщиною стали в період піднесення Галицько-Волинської держави. Зокрема, ці зв'язки включали не лише численні шлюби представників правлячих в обох державах династій, а й обумовлені цим взаємні претензії на королівський титул та династичні війни. Боротьба між угорською і галицько-волинською правлячими династіями за володіння Галичиною тривала впродовж усього XIII ст., особливо під час правління князя Данила.

У XVII ст. українські козаки налагоджують військові та дипломатичні зв'язки з угорськими князями Трансільванії, влада яких поширювалася й на східне Закарпаття. Б.Хмельницький вислав дипломатичні місії до Трансільванських князів Ракоці I й Ракоці II.

В перебігу першого поділу Польщі Австрія, до складу якої з 1699 р. входила більшість угорських земель, використала колишні претензії угорських королів на володіння Галичиною, а також їхні династичні зв'язки з галицько-волинськими князями для юридичного обґрунтування своїх прав на Галичину.

Протягом 1916-1917 рр. у Будапешті виходила угорськомовна газета "Україна", активну політичну агітацію серед українських військовополонених в Угорщині провадили члени Союзу визволення України. Під час правління угорського радянського уряду Бели Куна для військовополонених видавалася газета "Червона Україна".

У 1919 р. уряди УНР і ЗУНР відкрили в Будапешті дипломатичні й консульські представництва, очолювані відповідно М.Галаганом і Я.Біберовичем. Упродовж усього міжвоєнного періоду внаслідок антиукраїнської в цілому налаштованості уряду та громадської думки лише незначна частина української політичної еміграції знайшла притулок в Угорщині.

Згідно з давньою традицією, особи, які використовують стару самоназву "русини", офіційно визнаються угорською державою як окрема національність нарівні з тими, хто ідентифікує себе як українці. Чинне законодавство зараховує русинську й українську меншини до корінних етнічних груп Угорщини. Угорська держава забезпечує право національних меншин на колективну участь у громадському житті, розвиток культури, використання рідної мови. Права українців як національної меншини гарантуються Конституцією Угорщини, законами про національні меншини (прийнятий у 1993 р.) та про середню і вищу освіту (1993 р.).

Після виборів до місцевих органів національного самоврядування, що відбулися 1994 р., всі національні меншини, крім української, створили хоча б один свій орган самоврядування. Це означає, що, крім українців, усі національні

меншини, зокрема й українці-русини, мають змогу через органи місцевої влади вирішувати питання культури, засобів масової інформації, збереження традицій і мови в рамках законодавства та можливостей країни, де вони проживають.

Українські діти Угорщини мають можливість вивчати українську мову та літературу в гімназії імені Адама Вої в м.Боктолорантгаза. Україна забезпечує гімназії українознавчою літературою, підручниками, касетами із записами українських пісень тощо. У місті Ниредьгаза в педагогічному інституті імені Дьордя Бешенеї студенти факультативно вивчають українську мову та літературу. У Будапештському університеті імені Лоранда Етвеша при кафедрі слов'янознавства і балтійської філології, Сегедському імені Йожефа Аттіаї та Дебреценському університетах при філологічних факультетах діють українські відділення. Видано підручник української мови для угорців, здійснюються наукові дослідження в галузі українознавства. У 1991 р. було засновано Асоціацію українців Угорщини на чолі з професором Іштваном Удварді.

16 липня 1991 р. постало Товариство української культури в Угорщині (ТУКУ), членами якого в 1998 р. було 265 осіб (голова — викладач однієї з будапештських гімназій Ярослава Хортяні (Гук), родом з Тернопільщини). Діяльність ТУКУ спрямована на об'єднання українців Угорщини для розвитку їхньої етнокультурної самобутності та поширення в країні поселення інформації про історію, культуру українського народу та сучасне життя України. Члени товариства в своїй діяльності основну увагу приділяють відродженню та пропагуванню українських звичаїв і традицій.

Зокрема, вже традиційним стало святкування Різдва та Великодня. Постійно відзначаються найбільш значні події в житті українського народу та ювілеї найвидатніших особистостей: відбувся вечір пам'яті 10-ї річниці Чорнобильської катастрофи, провадилися святкові заходи до 5-річчя невалежності України, відбулася конференція, присвячена 130-річчю від дня народження М.Грушевського, організована імпреза на честь 75-річчя онуки М.Драгоманова (почесного члена громади) — Н.Драгоманової-Бартої. Щороку провадяться літературно-художні вечори, присвячені Тарасу Шевченку, Лесі Українці, Михайлу Драгоманову, художні виставки, зустрічі з політичними та громадськими діячами тощо.

Починаючи з грудня 1993 р., щоденні півгодинні передачі українською мовою веде українська служба "Радіо Будапешт", яка здійснює мовлення для закордонної аудиторії. З січня 1998 р. на хвилі "Радіо Каліпсо" силами членів ТУКУ виходить в ефір щотижневий півгодинний мовлення для слухачів Угорщини.

У лютому 1998 р. в Будапешті на фасаді колишньої королівської типографії зусиллями товариства та за сприяння посольства України відкрито меморіальну дошку з нагоди 150-річчя видання в Буді альманаха "Русалка Дністровая". У березні того ж року ТУКУ й Товариство угорської культури Закарпаття

за сприяння посольства України встановили меморіальну дошку в Токаї, яка увічнила перебування в цьому місті Григорія Сковороди.

Друкованим органом товариства є щомісячний часопис "Громада".

Голова ТУКУ представляє інтереси українців на засіданнях "круглого столу" національних меншин Угорщини, активно співпрацює з державними органами цієї країни з питань забезпечення прав української етнічної групи, бере участь у засіданнях Міжурядової українсько-угорської комісії з питань забезпечення прав національних меншин.

Уряд та громадські установи Угорщини надають товариству фінансову підтримку для забезпечення його діяльності. У квітні 1997 р. в Будапешті відкрито Український культурний центр, де розміщується штаб-квартира ТУКУ. Центр діє на громадських засадах. Його завдання — розширення мережі української освіти, проведення культурно-мистецьких заходів, конференцій. При ньому працюють українська недільна школа, бібліотека, історичний, етнографічний та мовно-літературний гуртки.

У січні 1998 р. при Центрі на громадських засадах створено Інститут україністики (уповноважений директор — доцент Будапештського університету імені Лоранда Етвеша Оксана Ковач).

Існує також Товариство української інтелігенції Угорщини (ТУІУ). За даними його керівника, Омеляна Русина, в ТУІУ нараховується 120 членів, проте інформації про культурні заходи цього товариства немає.

Досить помітним є Товариство русинів Угорщини (ТРУ) на чолі з Габором Гатінгером. До організації входять, головню, жителі села Комлошка, розташованого неподалік від міста Мішкольц (область Боршод-Абауй-Земплайн). Це єдиний населений пункт в Угорщині, мешканці якого в повсякденному спілкуванні користуються русинським діалектом, в основі якого лежать лемківські говірки південно-західної групи української мови. В селі проживає близько 800 жителів. Працює початкова школа з угорською мовою викладання, провадяться факультативні заняття зі словацької мови. Під час богослужінь використовується угорська мова. В області нараховується ще кілька сіл, частина жителів яких (в основному похилого віку) розмовляє на східнославацькому варіанті русинського діалекту.

ТРУ видає газету "Русинський живот" накладом близько 250 примірників, організувало науково-дослідний центр. На проведення своїх культурно-освітніх заходів воно також отримує фінансову допомогу угорського уряду.

Керівництво ТРУ не визнає належності русинів до українського етносу, підтримує й пропагує постулати лідерів політичного русинства.

Загалом духовний і культурний потенціал української національної меншини в Угорщині через різні об'єктивні й суб'єктивні причини лише зараз поступово виявляється належним чином.

Згідно з останнім переписом населення, чисельність українців у Чеській Республіці становила 15,3 тис. чоловік (0,1% загальної кількості населення). В Празі проживає 5 тис. українців (2,2% населення столиці). Представники української діаспори є жителями Брно, Яромерж та деяких інших міст.

Ще в часи Великоморавської держави чеські землі підтримували інтенсивні торговельні взаємини з Київською Руссю. Князь Володимир Великий був одружений з чешкою, а Кунгута Ярославна, дочка галицького князя, в 1261 р. стала дружиною чеського короля Пржемисла II Оттокара. Кунгута складала духовні пісні й започаткувала чеську духовну лірику. Її пісня "Витай, Царицю всемогучий" увійшла до ритуалу коронації чеських королів. Син короля Данила Галицького Лев уклав перший мирний договір із чехами. Відомо, що в гуситському війську було чимало українців, а чеський князь Фрідріх Острозький був одним із організаторів козацтва. Ще в XV столітті при Празькому університеті існувала окрема колегія для українських та білоруських студентів, а в братських школах в Україні глибокі корені пустили педагогічні ідеї Яна Амоса Коменського. Чеського походження був український гетьман Пилип Орлик.

Великий вплив на розвиток української суспільної думки справили такі корифеї науки й культури, як Павел Йозеф Шафарик та Ян Коллар. Першим чеським послом в Україні можна вважати Франтішека Ржегоржа, який довго жив у Галичині. В часи, коли царська Росія гнобила українську культуру, ці вчені на весь світ заявили, що українці є окремою нацією, яка повинна мати власне стале місце в сім'ї слов'янських народів. Це знайшло відповідний відгук в Україні, зокрема Тарас Шевченко свою кращу революційну поему "Єретик" присвятив "чеху-слов'янину" Шафарикові. Уже в другій половині XIX ст. Прага давала політичний притулок українським патріотам, переслідуваним російською та польською владами. Саме в Празі 1876 р. в друкарні Грегора з'явилось перше безцензурне видання "Кобзаря" Т.Шевченка. У 1902 р. в цьому місті виникла Українська громада, членами якої стали українські студенти празьких вищих навчальних закладів.

Після Першої світової війни, коли на території новоутвореної Чехо-Словацької Республіки опинилося кілька тисяч українських військовополонених та біженців, ця країна стала одним із найбільших у Європі центрів української еміграції. Початок українській політичній, зокрема військовій, еміграції в Чехо-Словаччині поклав вихід за кордон так званої Гірської бригади, що входила до складу Української галицької армії (УГА). Під час польського наступу в травні 1919 р. бригада, відтята від решти частин, змушена була через Карпати перейти на територію Чехо-Словаччини. Вона була перевезена в Судети й інтернована в таборі поблизу містечка Німецьке Яблонне. Влітку 1919 р. вона нараховувала близько 6,4 тис. чоловік особового складу.

Через рік, у серпні 1920 р., до Чехо-Словаччини пробилася ще одна частина УГА під командуванням генерала А.Кравса. Ця частина входила до складу Херсонської дивізії армії УНР. Під час відступу армії частина генерала А.Кравса в районі Городенки на Станіславщині відкололася від Херсонської дивізії і, пройшовши бойовим порядком до Косова, а потім до села Луги на Закарпатті, 31 серпня 1920 р. склала зброю. Цю групу було також перевезено в Судети, на північ Чехії, й розміщено в таборі інтернованих у Ліберці. Невдовзі ліберецький табір поповнився втікачами з польського полону, галичанами із Відня та з колишньої австрійської армії, що досі перебували в італійському полоні; з'явилися й цивільні особи, зокрема наддніпрянці. Всього в цьому таборі на кінець грудня 1920 р. налічувалось понад 1100 мешканців, серед них — 66 жінок і 25 дітей.

У 1921 р. інтерновані українські вояки з обох цих таборів були переведені до Йозефова. На той час чехословацькі власті вже почали формувати з них робітничі відділи й висилати на роботи в різні місцевості країни. 1923 р. в таборі в Йозефові ще було до 4 тис. інтернованих. Пізніше й цей табір був ліквідований, а його мешканці або стали студентами українських вузів, створених у Чехо-Словаччині, або розпоршились по робітничих відділах і набули статусу цивільних емігрантів.

Якщо першу хвилю політичних емігрантів до Чехо-Словаччини утворили галичани, то в подальшому явно переважали наддніпрянці. Спочатку це були втікачі з таборів для інтернованих у Польщі й Румунії, а після ліквідації таборів — легальні й нелегальні цивільні емігранти. З Відня в Прагу, як уже зазначалося, був перенесений УВУ (розпочав свою працю на новому місці в жовтні 1921 р.), а відтак до столиці Чехо-Словаччини переїхали і його викладачі та студенти. На терені Чехо-Словаччини поволі зібралась група українців з Кубані. Вона включала в себе переважно колишніх військовослужбовців Кубанської армії, що воювали на боці білих армій Денікіна і Врангеля. Ці люди перебрався до Чехо-Словаччини з Туреччини, Болгарії, Югославії. Тут же утворились осідки закордонних представництв практично всіх українських політичних партій і організацій з їх більш чи менш чисельнішим членством.

На початок 1922 р. загальна кількість українських емігрантів у Чехо-Словаччині зростає до 20 тис. осіб. Переважна більшість була емігрантами політичними. Згодом, після відкриття в Чехо-Словаччині, поряд з УВУ, двох інших вищих навчальних закладів — Української господарської академії в Подебрадах (травень 1922 р.) та Українського педагогічного інституту ім. М. Драгоманова в Празі (липень 1923 р.), українська еміграція в цій країні ще більше кількісно зростає за рахунок поповнення студентами й науковою інтелігенцією. Якщо, скажімо, на 1 вересня 1923 р. тут нараховувалося 1360 українських студентів, то на 1 березня 1924 р. їх стало майже 1900. Значно менше вплинуло на зміну кількісного стану, зокрема, політичних емігрантів-галичан, рішення Ради послів від 15 березня 1923 р. про визнання польського суверенітету над їхнім краєм.

Велика частина галичан виявила бажання спочатку одержати освіту в українських вищих навчальних закладах на терені Чехо-Словаччини з тим, щоб уже потім вирішувати свою подальшу долю.

У тогочасній тільки-но створеній Чехо-Словацькій Республіці скупчилися тисячі маси не лише українських емігрантів. Тут були росіяни, білоруси, грузини й навіть калмики. Серед емігрантів були люди різного соціального походження, різного віросповідання, різної партійно-політичної приналежності. Характерно, що всім їм були забезпечені однакові умови еміграційного життя й матеріальна опіка з боку держави. Історія не знає іншого випадку такого лояльного й гуманного ставлення до вельми чисельної, як для такої невеликої країни, і різномірної за своїм характером еміграції. Досить сказати, що тільки українські студенти уже в листопаді 1921 р. одержали від чехословацького уряду допомогу на суму 500 тис. крон.

Таке людяне ставлення чехословацької влади до емігрантів особисто заохочував президент цієї країни Т.Масарик. Сам колишній політичний емігрант, який свою діяльність за кордоном підпорядкував цілям звільнення чеського і словацького народів з-під австрійської залежності та включення їх в "організм світової історії та політики", він, як ніхто інший, розумів труднощі емігрантського життя.

Втім, слід мати на увазі й те, що тодішні чехословацькі державні й політичні діячі переважно були русофіли. Вони виступали за загальнослов'янську єдність і не бажали загострення російсько-українського конфлікту. Це виявлялося, зокрема, і в їхньому підкреслено нейтральному, а то й негативному ставленні саме до державницьких устремлень української політичної еміграції. Таку ж позицію посідав у цілому й Т.Масарик. "Але, — як справедливо писала Г.Лашенко, — особисто пережиті враження в Києві під час наступу орд Муравйова, вуличні бої, Центральна Рада, українське військо, розмови з місцевим чехом д-ром Гірсою (В.Гірса — великий приятель українців, був лікарем у Києві, а після створення Чехо-Словаччини став заступником міністра закордонних справ у її уряді — авт.), і під враженням цього згадки про те, що чув про західних українців за часів Австро-Угорщини, а також актуальна справа Закарпаття вже в пізньому віці примусили президента глибше подивитись на українську справу. З обережністю політика не говорив про це багато. Але на його бажання і під його впливом акцію помочі українській еміграції мусили підтримати й інші діячі молодшої республіки... А президент Т.Г.Масарик, крім державної допомоги, щомісяця додавав українцям ще 10 тис. із своїх власних фондів".

З огляду на це стає зрозумілим, чому основний інтелектуальний потенціал української політичної еміграції протягом усього міжвоєнного періоду був сконцентрований саме в Чехо-Словаччині, зокрема в Празі. Щоправда, в 1930-х рр. через серйозні фінансові труднощі помітно згорнув свою діяльність УВУ, а Український педагогічний інститут ім. М.Драгоманова й Українська господарська

академія взагалі були закриті. Та виник Український технічно-господарський інститут заочного навчання, який був заснований у Подєбрадах як правонаступник Української господарської академії. Діяли десятки емігрантських наукових, фахових, громадських і культурно-освітніх товариств та установ. Функціонували осередки політичних організацій різних ідеологічних орієнтацій із власними пресовими органами. Усього в міжвоєнній Чехо-Словаччині, в основному в Празі й Подєбрадах, довший чи менший час виходило 98 українських газет, бюлетнів, журналів: "Український медичний вісник", есерівський журнал "Нова Україна", націоналістичні видання "Розбудова нації", "Пробоем" і "Наступ", "Студентський вісник", військовий журнал "Гуртуємося".

Згодом, коли після закінчення навчання в українських і, частково, чехословацьких вищих навчальних закладах певна кількість українців переїхала в Галичину, на Волинь і Закарпаття або в інші країни, загальне число українських емігрантів у Чехо-Словаччині зменшилося. Тим не менше на 1934 р. їх тут ще перебувало до 16 тис. осіб. Крім Праги, українські скупчення на терені Чехо-Словаччини були в Пілзні, Подєбрадах, Пардубіце, Градець Кралові, Брно, Пшібрамі, Моравській Оставі та ряді інших міст.

Представники української інтелігенції залишили глибокий слід у культурному житті Чехії. Це, зокрема, письменники й літератори — І.Франко, О.Олесь (Кандиба), Ю.Драган, Л.Мосендз, О.Стефанович, О.Ольжич (син О.Олеса), О.Теліга, вчені й громадські діячі — М.Грушевський, А.Волошин, О.Колесса, І.Панькевич, І.Горбачевський, Д.Дорошенко, Д.Антонович, М.Шоповал, І.Шовгенів, Б.Іваницький, С.Тимошенко, Ф.Щербина, В.Старосольський, О.Бочковський, Л.Білецький, В.Сімович, В.Щербаківський, Д.Чижевський та багато інших. Варто зазначити також, що головним архітектором всесвітньо відомого Празького Граду був український митець І.Борковський.

Після вступу до Праги Радянської армії всі місцеві українські установи були ліквідовані. Ті діячі української культури, які не встигли (або не захотіли) емігрувати на Захід, були насильно депортовані до Радянського Союзу, де їх засудили або без суду заслали в Сибір. Між ними був і останній ректор УВУ та Президент Карпатської України професор Августин Волошин, який помер у 1946 р. в одній із московських в'язниць. Позитивно загалом ставлячись до економічного, культурного й національного піднесення автохтонного українського населення Пряшівщини, комуністична влада Чехо-Словаччини водночас не допускала існування чи створення нових українських організацій у Празі та інших недавніх центрах скупчення українських політичних емігрантів.

Нині спостерігається процес "старіння" українського населення в Чехії. Особи у віці понад 50 років становлять 41,3%, тоді як питома вага вікової групи до 14 років — 12,3%.

Сучасне громадське життя українців у Чеській Республіці концентрується в основному навколо двох організацій, що функціонують у Празі: Об'єднання

українців у Чеській Республіці (ОУЧР) (голова — Ярослав Бабюк) та Української ініціативи в Чеській Республіці (УІЧР) (голова — Лідія Райчинець). ОУЧР має також регіональну організацію в місті Острава. УІЧР видає єдиний у Чехії україномовний часопис — журнал “Пороги”.

Крім того, діють Українське лікарське товариство в Чеській Республіці, Жіноча громада, Союз ветеранів-антифашистів.

Значна роль у поширенні в чеському суспільстві інформації про Україну належить Чеській асоціації українців (ЧАУ), заснованій 1991 р. в Празі. Її очолив відомий славист, професор Карлового університету Вацлав Жидлівський. Ця асоціація, що нараховує нині кілька десятків членів, об'єднує вчених, педагогів, перекладачів та публіцистів для поширення в Чехії знань про Україну і її культуру.

1994 р. вийшов у світ перший том “Українсько-чеського словника”, в укладанні якого брали участь і активісти ЧАУ Р.Шишкова, Н.Савицький, М.Затоканюк. Члени асоціації (В.Гостічка, Б.Зілінський, А.Моравкова, Р.Шишкова) неодноразово друкували політологічні та літературознавчі статті з української тематики в престижних чеських часописах. Відродилось і працює в нових умовах засноване ще 1928 р. видавництво “Українсько-чеська книга”. На розміщених у Празі радіостанціях “Свобода” та “Вільна Європа” існують українські редакції.

Про дедалі більше зацікавлення українською тематикою свідчить і новостворена спеціальність — україністика в Масариковому університеті (Брно) та в університеті Палацького (Оломоуц). На філософському факультеті Карлового університету в Празі запроваджено п'ятирічні магістерські та трирічні бакалаврські студії україністики.

В столиці Чехії функціонують українська гімназія та недільна українська школа при посольстві України. В Чеських Будейовицях українською та чеською викладає професор Іван Цар.

Осередками українського релігійного життя в Чехії є, насамперед, греко-католицька церква святого Климента та кафедральний православний собор Кирила і Мефодія в Празі.

У Національній бібліотеці Чеської Республіки (Клементинумі) існує слов'янський відділ (завідувач — Маруся Няхай), де зібрано твори українських письменників, поетів, науковців 1920-х рр. нашого століття. Сучасний український живопис представлено в Празі картинами молодих художників Н.Матвієнко, Л.Ольшешівської, П.Кияниці та інших.

У Празі та Карлових Варах при будинках культури функціонують українські гуртки мистецької самодіяльності. У столиці країни діє хор св.Володимира, що складається з українців.

Одним із місць компактного проживання українців у Чехії є місто Яромнерж на півночі країни. Колись сюди прибували в основному українці з

Волині. Вони створили Об'єднання волинських чехів, яке існує й сьогодні. Там же міститься й цвинтар українців (фортеця Йозефов). Крім Йозефова, багато українців поховано в Празі, Подєбрадах, Мельнику, Німецькому Яблунному, Ржевницях.

Загалом як продовжувач (хоч і в інших обсягах та формах) традицій унікальної за своїм суспільно-культурним значенням міжвоєнної української еміграції в Чехо-Словаччині нинішня українська діаспора в Чехії має своє обличчя, свій голос, розвивається й поглиблює наукове, культурне, ділове співробітництво з Україною, представниками українських громад в інших країнах та з дружим чеським народом.

КОЛИШНЯ ЮГОСЛАВІЯ

Згідно з офіційними даними, на території колишньої Югославії проживало 36 тис. русинів і українців, відповідно до церковних реєстрів — 45 тис. У 1995 р. українство відзначило 250-річчя найстаршої в світі української діаспори в цій країні.

Специфіка української діаспори в колишній Югославії (виражена, можливо, навіть сильніше, ніж у ряді інших країн, зокрема, Центральної та Східної Європи) полягає в тому, що більша її частина, відірвана силою обставин ще в першій половині XVIII ст. від основного українського етнічного масиву, від часу переселення із Закарпаття дотепер зберігає за собою давню самоназву українців — “русини”. На перших порах вона була характерна й для переселенців на південнослов'янські землі з Галичини кінця XIX-початку XX ст., однак із часом серед них набув поширення етнонім “українці”. Консервація групової ідентичності переселенцями з перших міграційних хвиль і, як наслідок, незавершеність етноконсолідаційних процесів у середовищі української діаспори призвели до того, що українське з походження населення на території колишньої Югославії користується нині двома етнонімами — “русини” і “українці”. Обидві ці назви зафіксовані в офіційній статистиці, згідно з якою майже дві третини (64,5%) представників української діаспори на терені колишньої Югославії вважають себе русинами, а решта (35,5%) зараховує себе до українців. Зважаючи на усталеність вживання терміна “русини” в зарубіжній та вітчизняній історичній літературі, а також на закріплення його як самоназви частини українського населення колишньої Югославії, використовуємо його тут для позначення даної специфічної групи українського етносу поряд із загальноживаним терміном “українці”.

Русини й українці розселені в державах, що виникли після розпаду СФРЮ так: понад 70% проживає в Союзній Республіці Югославія, зокрема 67,3% в автономному краї Воєводина (Республіка Сербія); 16,2% — в Хорватії;

12,8 — в Боснії й Герцоговині; менш як по 1% — в Словенії та колишній югославській Республіці Македонії.

Всього на території колишньої Югославії нараховувалося понад 150 місцевостей, де проживали русини й українці. У більшості з них вони мешкали спільно з представниками інших національностей — сербами, хорватами, румунами тощо. Найбільше русинів проживає в Руському Керестурі, розташованому в Бачванській долині між Тисою та Дунаєм, або, по-місцевому, в Бачці (Воєводина). Кількісно значні групи русинів проживають також у таких населених пунктах, як Коцур і Джурджево (Воєводина), Петровці й Міклошевці (Хорватія).

Внаслідок багатодітності сімей та за браком вільної землі русини змушені були мігрувати з місцевостей свого первісного поселення в Бачці в інші райони колишньої Югославії, а пізніше й за її межі, зокрема в США та Канаду.

Більш як половина русинів і українців колишньої Югославії сьогодні має загальну середню освіту, а приблизно 20-30% — вищу. Вони працюють у всіх галузях виробництва й соціальної сфери, частина й далі займається сільським господарством. Значну частку серед русинів і українців становлять спеціалісти вищої кваліфікації.

Імміграція русинів і українців на територію колишньої Югославії відбувалася в кілька етапів. У 1745 р. перші переселенці з історичного Закарпаття (нинішня Закарпатська область України та Східна Словаччина — Пряшівщина) прибули на землі сучасної Воєводини (колишня історична область Банат і східна частина Срему) й осіли біля села Керестур, що збезлюдніло після довголітньої австрійсько-турецької війни. Через кілька років розпочалося масове заселення русинами цього села, внаслідок чого воно згодом отримало назву Руський Керестур. У 1763 р. розпочалося переселення русинів із Закарпаття в село Коцур.

Перша хвиля переселень на територію сучасної Воєводини тривала до кінця XVIII ст. В кінці XVIII - першій половині XIX ст. частина жителів Керестура й Коцура внаслідок відносного перенаселення та пов'язаної з цим нестачі землі була змушена перебратися в сусідні місцевості Бачки, а також Срема і Славонію. Вони поклали початок русинським осередкам у Новому Саді, Шиді, Петровцях, Бачинцях, Старому Врбасі та ряді інших поселень. За церковними даними, в середині XIX ст. на території Бачки, Срема й Славонії проживало близько 8,5 тис. русинів. Найбільше їх мешкало в Керестурі й Коцурі (відповідно 4,3 і 2,5 тис. вірних греко-католицької конфесії).

Наступна хвиля переселень русинів із Закарпаття на територію сучасної Воєводини мала місце в другій половині XIX ст. й за кількісним наповненням міграційних потоків значно поступалася першій. До всього, іммігранти цієї хвилі не створювали компактних поселень, а осідали невеликими групами в різних місцевостях, що послаблювало можливості їхньої протидії асиміляційному тискові домінуючого етнічного середовища.

З 1890 р. розпочинається третя хвиля імміграції українського населення на землі південних слов'ян, яка тривала до початку і в першому десятилітті XX ст. Основна маса переселенців у цей час прибуває з Галичини та Закарпаття й осідає в Боснії та Західній Славонії. У 1908 р. в Боснії налічувалося вже близько 8 тис. русинів.

Вихідці з Галичини, як і переселенці перших двох міграційних хвиль, певний час і після прибуття до Югославії традиційно називали себе "русинами". Тільки після Першої світової війни, коли в Галичині замість самоназви "русини" набув поширення етнонім "українці", його прийняло як самоназву й українське населення Боснії та Славонії. Тим часом українські переселенці Срема та Бачки й далі називали себе русинами. Незважаючи на це, обидві групи українського населення вважали себе належними до однієї національної спільноти й усвідомлювали свою єдність з українською нацією.

Перед Першою світовою війною в Бачці, Сремі, Славонії та Боснії проживало близько 25 тис. русинів і українців. Відірвані протягом майже 170 років, рахуючи з часу прибуття сюди перших груп переселенців, від основного українського етнічного масиву, місцеві русини й українці не тільки зберегли свою етнічну ідентичність і культурну самобутність, а й спромоглися розвинути свої традиції, принесені з етнічної батьківщини, та створити на їх основі своєрідний і життєздатний пагір загальноукраїнської культури.

До найголовніших факторів, які сприяли збереженню етнічної ідентичності русинів і українців в іншоетнічному середовищі, дослідники зараховують створення ними однорідних з етнічного погляду поселень та діяльність греко-католицької Церкви. Певну роль тут відіграла також переважна ендогамність русинів і українців, те, що вони зазвичай одружувалися всередині своєї етнічної групи. Міжетнічні шабони набули поширення в їхньому середовищі лише в середині XX ст.

Найбільшим русинським селом є Руський Керестур, в якому ще не так давно проживало понад 6 тис. жителів. Це найактивніший релігійний, культурний і економічний центр русинів усієї колишньої Югославії. Відомий релігійний та громадський діяч Гавриіл Костельник, сам уродженець цього села, називав Керестур "матір'ю всіх русинів".

Уже 1751 р. в Керестурі була заснована греко-католицька парафія, а через два роки завершено будівництво першої церкви. У другій половині XVIII-XIX ст. греко-католицькі парафії стали діяти в Коцурі, Новому Саді, Шиді, Петровцях, Бачинцях, Старому Врбасі, Джурджево та інших місцях проживання русинів.

Навколо церкви концентрувалося не тільки релігійне, а й національно-культурне життя поселенців. Відразу по завершенні будівництва церкви в Керестурі при ній відкрилася школа, в якій дітей навчали рідною мовою. 1765 р. така школа розпочала роботу й у Коцурі, а згодом вони відкрилися і в інших місцевостях.

До Першої світової війни етнокультурний розвиток русинів Бачки й Срема відбувався в умовах тісних контактів із Закарпаттям (усі ці землі входили в той час до Угорського королівства) і, меншою мірою, з Галичиною, яка була в австрійській частині "подвійної" Габсбурзької монархії. На Закарпатті здобували освіту вчителі й священники, з Ужгорода і Львова надходили церковні книги, підручники, газети, календарі, інша література.

З другої половини 1870-х рр. налагоджуються стосунки з культурними діячами Галичини й Буковини, зокрема з львівським товариством "Просвіта". Контакти з тоді ще також "русинською" Галичиною сприяли тому, що українське національне пробудження, яке розпочалося там, певною мірою охопило й бачванських русинів і призвело до помітної активізації в кінці XIX - на початку XX ст. культурно-національного життя русинів Бачки й Срема. Найпомітніше це виявилось у започаткуванні книговидання народною мовою бачванських русинів.

Вчитель із Закарпаття Михайло Вrabель, який тут учителював, видав у 1890 р. в Ужгороді фольклорний збірник "Русский соловей" — першу друковану книжку із записами народних пісень українського населення Бачки й Срема. У 1904 р. в Жовкві побачила світ перша праця, написана народною говіркою — поема Гавриїла Костельника "З мойого валала" ("З мого села"). Від цього року веде свій відлік художня література русинів колишньої Югославії.

Загальна слабкість зв'язків з основним масивом українського етносу обумовила те, що інтенсивні процеси національної консолідації, які відбувалися в цей період в Україні, оминули бачванських русинів. Чітка регіональна (субетнічна) ідентифікація в них поєднувалася з досить розмитю національною свідомістю, що давало певні підстави для віднесення їх деякими вченими і політиками до інших етносів, передусім до словацького. У 1897 р. Керестур і Коцур відвідав знаний український фольклорист і етнограф Володимир Гнатюк. Зібрані ним матеріали й джерела дали можливість опублікувати серію наукових праць, в яких переконливо доводиться українське походження бачванських русинів. 1905 р. в Коцурі й Керестурі збирав етнографічні експонати інший визначний український науковець — етнограф і антрополог Федір Вовк.

Внаслідок Першої світової війни Австро-Угорська імперія, до складу якої входили південнослов'янські землі, перестала існувати. З грудня 1918 р. ці землі разом із Сербією й Чорногорією ввійшли до складу Королівства сербів, хорватів і словенців (Королівство СХС), яке в 1929 р. отримало назву "Королівство Югославія".

На початку 1920-х рр. у Королівство СХС прибуває четверта й остання чисельна хвиля українських іммігрантів. Вони потрапляють сюди в складі білої російської армії генерала Врангеля. Загальне число емігрантів-вихідців із Росії становило в цій країні на початок 1921 р. понад 30 тис. осіб. Поміж них було багато українців (за різними джерелами, в армії Врангеля їх налічувалося від

50 до 70%). Приблизні обрахунки тодішніх українських громадських організацій у цій країні показують, що на кінець 1920-х рр. загальна кількість українських емігрантів у Югославії становила близько 15 тис. осіб. Багато українців, особливо з рядового складу колишніх білих армій, до часу, коли провадилися ці обрахунки, вже повернулися на батьківщину. Частина емігрантів виїхала в інші країни — Чехословаччину, Німеччину, Францію або за океан, переважно в Канаду.

Основна маса українців цієї хвилі еміграції мала низький рівень національної свідомості й не відчувала потреби виокремлюватися із загальноросійського емігрантського комплексу. Крім того, як "росіяни" вони мали змогу одержувати матеріальну допомогу від міжнародних організацій та сербського уряду, поступати на державну службу, брати участь у політичному житті королівства, включно з виборами.

Королівство всіляко толерувало російських емігрантів. Натомість будь-які прояви українства натрапляли на вороже ставлення з боку місцевих властей і на активну протидію з боку впливової й організаційно та фінансово міцної на Балканах російської еміграції. Така протидія набувала різних форм: від відверто погромницької антиукраїнської пропаганди до створення розкладницьких "ма-лорусско-украинских секцій" при деяких російських емігрантських організаціях (наприклад, при організації "Национальный союз нового поколения" в Белграді). У зв'язку з цим життя більшості вихідців з України в умовах еміграції проходило в складі загальноросійських біженських колоній, економічних, професійних, громадсько-політичних, культурних та інших організацій.

На активності української політичної еміграції в королівстві негативно позначилися й серйозні внутрішні суперечності в її середовищі. Вони не тільки мали в своїй основі різні політичні орієнтації, а й були обумовлені різним соціокультурним досвідом галичан, наддніпрянців і кубанців, з яких складалася українська політична еміграція. Частина галичан перебувала тут, зокрема в Загребі, Сараєво, Бая-Луці, ще як поавстрійські залишенці-урядовці; пізніше українська політична еміграція повнилася учасниками визвольної боротьби із Західної та Східної України. Уряд ЗУНР на початку 1919 р. вислав до Белграда свою дипломатичну місію. З весни до осені 1919 р. тут діяла також українська військово-санітарна місія, перейменована згодом у місію Українського Червоного Хреста на Балканах (у жовтні 1919 р. перенесена до Бухареста). До складу цієї місії входили Вербинець (голова), П.Франко, В.Ганьківський. Після від'їзду Вербинець місією керував В.Ганьківський. Уряд королівства, хоч і не визнавав її повноважень, усе ж підтримував з нею ділові стосунки щодо вирішення різних питань, пов'язаних з українськими емігрантами. У справах цієї місії до Белграда приїжджав також В.Дорошенко.

Усвідомлення частиною української еміграції важливості збереження національної самобутності спричинилося до створення суто українських націона-

льних організацій. З огляду на досить обмежені можливості ведення громадсько-політичної діяльності це були переважно культурно-просвітнянські організації, які виконували й певну допомогову роботу. Вже в 1920 р. в Белграді виник український комітет, який розпочав видання газет "Українське слово" і "Українська трибуна". У березні 1925 р. тут уперше зусиллями української громади було проведено Шевченківський вечір, який відтоді став традиційним Днем української культури в королівстві.

Сприятливіші умови для діяльності українських емігрантських організацій на той час були в Хорватії. З одного боку, тут засередилися значна кількість біженців із західноукраїнських земель, які відзначалися в цілому вищим рівнем національної свідомості, ніж вихідці з Наддніпрянщини. З другого боку — хорватська громадськість, яка сама боролася проти сербського централізму, прихильно ставилася до боротьби українців за незалежність, українську державність та українську культуру. Одним із свідчень цього, зокрема, став вихід 1921 р. в Загребі книжки, присвяченої 60-й річниці смерті Т.Г.Шевченка. У червні 1923 р. в Загребі виникло товариство "Просвіта". Уже в перші роки свого існування йому вдалося налагодити культурно-просвітницьку діяльність. З великим успіхом пройшли Шевченківські свята в березні 1923 р. До середини 1930-х рр. чисельність загребської "Просвіти" зросла до майже 800 чоловік. Частково вона поширювала свою діяльність і на давніх українських поселенців у Югославії — бачванських русинів. Філії товариства існували в Козарці, Штрблях, Муїнцях, Прняворі й Баня Луці. Очоловували "Просвіту" спочатку А.Кравець, а згодом В.Войтанівський.

Філія "Просвіти" була заснована і в Белграді, де вона згуртувала в основному галичан (голова філії — І.Будзь). При товаристві діяла аматорська театральна група під керівництвом М.Манглера, яка мала в своєму репертуарі драму "Невільник" М.Кропивницького і "Хмару" О.Суходольського. Вистави групи мали значний успіх, незмінно збираючи повні зали глядачів.

Невдовзі з белградською "Просвітою" стала конкурувати "Українська громада в Белграді", що складалася здебільшого з наддніпрянців і дотримувалася виразної унерівської орієнтації (голова — В.Андрієвський). Влітку 1929 р. при громаді також виникла театральна група під керівництвом М.Праведнікова, яка успішно поставила на сцені Чеського дому в Белграді оперету І.Котляревського "Наталка-Полтавка", гастрювала по багатьох біженських колоніях. Преса відзначала особливий успіх у глядачів українських пісень і танців.

У жовтні 1933 р. представники українських громад утворили в Белграді Союз українських організацій у Королівстві Югославія (СУО) (голова правління — Г.Шевчик). У кінці 1930-х рр. найбільш чисельними та впливовими його складовими були "Українська громада" з центром у Белграді та загребська "Просвіта". Вони створили відносно сталу мережу культурно-освітніх українських осередків у місцях наймасовішого зосередження вихідців з України.

Низку організацій створили в Югославії українські студенти, переважно галичани, що здобували тут університетську освіту. При Люблянському університеті 1922 р. постав Український культурно-просвітній гурток, що нараховував 25 членів. Загалом у цьому університеті навчалося близько 200 українців, але, щоб мати стипендії й саму можливість студій, у зв'язку із зазначеною вище позицією югославського уряду щодо української еміграції вони змушені були належати до російських студентських організацій.

У 1922 р. в Загребі була створена студентська Українська академічна громада в кількості 20 членів. 1923 р. уряд затвердив статут цієї організації, яка на той час була єдиною дозволеною в Югославії (тоді Королівстві СХС) українською структурою. Всі інші українські організації, хоча й діяли, не мали затверджених статутів. Після деякої перерви громада відновила свою роботу і в 1938 р. об'єдналась із заснованою на рік раніше студентською організацією "Пробоем" у товариство "Дніпро".

Посилення фашистських режимів у Європі відбилося й на політичних орієнтаціях певного числа українців у Югославії. У січні 1939 р. була створена малочисельна організація "Український фашистський здвиг", що на правах рукопису видала кілька чисел свого журналу "За Україну".

Українське питання в цей час залишалося в центрі ідейної боротьби в емігрантському середовищі Югославії. Значну увагу приділяла цьому хорватська преса, яка, на відміну од сербської, була прихильна до українців. Українську справу в ній активно пропагували Петрів (Гордовий), Г.Шевчик, І.Будзь, М.Фірак та інші.

Утворення Королівства сербів, хорватів і словенців визначило особливості культурно-національного розвитку й давнішого українського населення цієї країни. З одного боку, в новоутвореній державі південних слов'ян русинам офіційно були надані права національної меншини, що сприяло збереженню ними своєї етнічної ідентичності та культурної самотунності. З другого боку, розпад Австро-Угорщини та поява нових державних кордонів зумовили різке послаблення зв'язків із Закарпаттям і Галичиною, де, особливо в Галичині, в цей час відбувалися активні процеси відродження української національної свідомості. Як наслідок — у задоволенні своїх етнокультурних потреб русини могли розраховувати тільки на власні сили й традиції, що закріпились упродовж 150 років життя на новій батьківщині.

Одна з таких потреб стосувалася літературного опрацювання місцевого діалекту південних русинів, ізолюваних від свого етнічного материка в просторі й часі. Після першого твору, виданого на бачвансько-русинській говірці 1904 р. Гавриілом Костельником, нею з'явилися нові праці, книжки, часописи. У 1923 р. з виходом у світ підготовленої Гавриілом Костельником "Граматики бачванско-русской бешеди" було здійснено першу спробу стандартизації говірки південних русинів. При цьому зачинатель бачвансько-русської літературної мови, як і його

пізніші послідовники, були свідомі того, що творять не окрему мову в протиставленні до літературної української, а тільки мовний варіант останньої.

Чи не найактивнішою громадською організацією югославських русинів у період між двома світовими війнами було Руське народне просвітне товариство, засноване 1919 р. в Новому Сади з ініціативи священника Дюри Біндса.

Товариство розгорнуло активну видавничу діяльність. Його друкованими органами були газета "Руски новини" (1924-1941 рр.) і щорічник "Руски календар" (1921-1941 рр.). Публікувалися також релігійна й художня література, шкільні підручники, зокрема, "Букварі", "Читанки" тощо. 1936 р. з'явився друком перший альманах поезії та прози українсько-русинських авторів "Руско-українски алманах бачванско-сримских писателюх".

Після окупації Югославії в 1941 р. діяльність громадських об'єднань русинів припинилася. Русини та українці, за даними югославських істориків, брали активну участь в опорі окупантам.

У післявоєнний період суттєво змінилася поселенська структура українсько-го населення Югославії. З кінця 1940-х рр. воно активно переселялося з Боснії до Воєводини та Східної Хорватії. Водночас відбувалася активна міграція із сільських місцевостей до міських та індустріальних центрів — Нового Сада, Врбаса, Кули, Шида, Осієка, Вуковара, Загреба, Белграда. Це сприяло виникненню нових центрів громадського та культурного життя українського населення, наприклад, у Новому Сади (Воєводина), Вуковарі (Хорватія).

Відповідно до законодавства республік СФРЮ, русини й українці отримали можливість конституюватись як національні меншини й розгорнути досить широку діяльність для збереження й розвитку своєї культурної самобутності. Югославська держава надавала кошти для шкільної освіти русинською мовою (в Сербії), русинською та українською мовою (в Хорватії), видавничої діяльності, радіо- і телепрограм, роботи наукових і культурно-освітніх товариств.

Уже 1945 р. в Руському Керестурі запрацювала гімназія з русинською мовою навчання. Тоді ж була створена культурно-освітня організація "Руска матка", став виходити тижневик "Руске слово", виникло видавництво під такою ж назвою. У 1949 р. вийшли в ефір передачі русинської редакції радіо Нового Сада, а 1952 р. побачило світ перше число літературного часопису "Шветлосц".

Помітних успіхів у розвитку свого громадсько-культурного та наукового життя русини Югославії досягли протягом 1960-х-1980-х рр. У цей період з'явилися цікаві лінгвістичні й етнологічні дослідження Миколи Кочиша, Гавриїла Надя, Федора Лабоша, Владо Костельника, Владимира Бильні, Янка Рамача, Юліана Тамаша та інших. 1982 р. на філософському факультеті Новосадського університету була створена кафедра русинської мови та літератури. Спільно з Товариством русинської мови і літератури вона стала видавати друкований орган "Studia Ruthenica". Незмінним успіхом користується щорічний фестиваль культури русинів і українців Югославії "Червена ружа", започаткований 1962 р.

Рис. 35. Український культурний центр "Basilianeum", збудований 1988 р. в м.Прнявор

Значною культурною активністю вирізнялася й та частина українського населення Югославії, серед якої після Першої світової війни замість колишньої самоназви "русини" набув поширення етнонім "українці". Діяльність численних культурно-освітніх товариств, які були створені цією частиною українського населення Югославії, від самого початку мала виразну українську орієнтацію. Це видно, зокрема, на прикладі системи громадсько-культурних організацій українців у Боснії. В період австро-угорської влади до 1918 р. тут довгий чи менший час діяли товариства "Просвіта" у Прияворі, читальня в Камениці, український гурток (пізніше — Рада) в Сараєво; в період Королівства СХС (від 1929 р. — Югославії) — аматорський гурток у Прияворі, Руське народне просвітне товариство в Козарці, філія загребської "Просвіти" у Прияворі, Штрбцях, Мунцях, Бая Луці, Старій Дуброві, Козарці, Хорвачанах, Гаєві, Камениці, "Українська матиця" в Бая Луці, читальня ім.Маркіяна Шашкевича в Козарці, українська читальня у Прияворі; в період соціалістичної Югославії — культурно-освітнє товариство ім.Т.Шевченка у Прияворі, культурне товариство ім. Богдана Лепкого в Лішні, культурне товариство ім. Івана Котляревського в Хорвачанах, культурне товариство "Українець" у Деяніні, культурно-мистецьке товариство ім. Тараса Шевченка в Бая Луці, культурно-мистецьке товариство "Братерство" в Тернополі біля Козарки та інші. Щоправда, робота більшості з них була нетривалою.

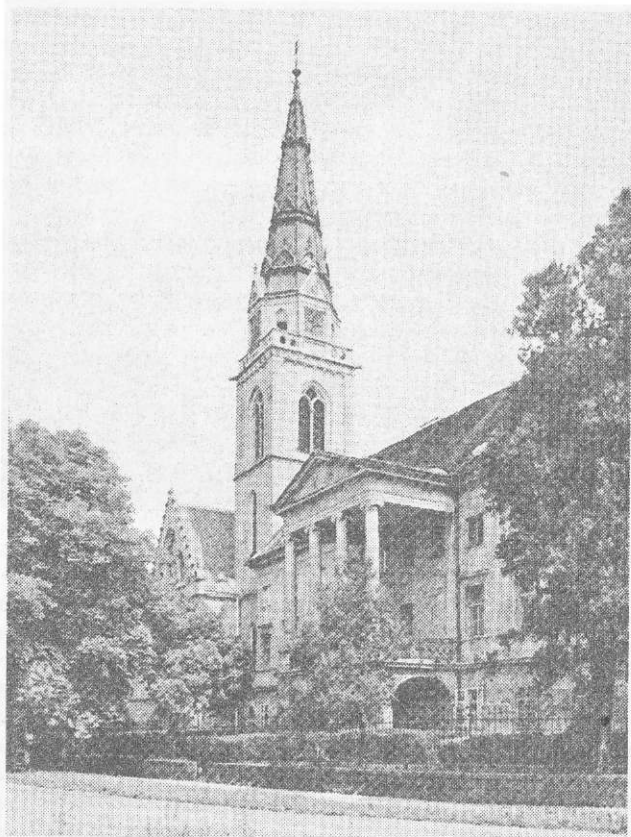

Рис. 36. Кафедральний собор св.Трійці УПЦ в Крижевцях

У 1970-і рр. поширеною формою згуртування українців Боснії стали влаштовувати культурно-мистецькими товариствами вечорниці під назвою "Український бал", які супроводжувалися фольклорними виступами, співом, українською музикою та українськими національними стравами. Започатковувалися й інші форми діяльності. Так, у 1966 р. культурно-освітнє товариство ім. Т.Шевченка з Прнявора видало збірку "Українські народні пісні". Культурно-мистецьке товариство ім. Тараса Шевченка з Бая Луки видало першу в Югославії українську грамофонну платівку з українськими піснями. 1987 р. знято документальний фільм про українське товариство з Бая Луки.

Культурну діяльність українців у Боснії в 1945-1990 рр. координували Українська народна рада (1946 р.), Союз українських товариств у Бая Луці (1951), Регіональна українська рада у Бая Луці (1965-1968), Регіональна рада народностей боснійської країни у Бая Луці (1968-1980), комітети при обцинських організаціях Соціалістичного союзу трудового народу Боснії та Герцоговини (1980-1985), Координаційний комітет з питань міжнаціональних відносин при Міжобцинській конференції Соціалістичного союзу трудового народу в Бая Луці (1989).

Для зміцнення контактів з українськими організаціями в інших республіках і автономних краях та взаємодопомоги кадрами, підручниками, пресою тощо кожного року в Боснії, Хорватії й Воєводині влаштовувалися семінари української молоді.

1968 р. виник і розгорнув свою діяльність Союз русинів і українців Хорватії з центром у Вуковарі. Через три роки там же став виходити українознавчий часопис "Нова думка", що досить скоро набув популярності й серед української діаспори за межами Югославії. Наприкінці 1989 р. було створено Товариство української мови, літератури й культури Воєводини, а навесні 1990 р. в Новому Саді постав Союз русинів і українців Югославії на чолі з Юліаном Тамашом.

Процеси організаційної й громадсько-культурної консолідації русинів та українців Югославії були перервані громадянською війною, яка вибухнула в цій країні 1991 р. У зоні воєнних дій, зокрема в Хорватії, а також у Боснії й Герцоговині, виявилися десятки населених пунктів, де проживали українці й русини. Тільки в перші місяці сербсько-хорватського міжетнічного конфлікту, за даними журналу "Нова думка" (1992, № 94), на території Хорватії загинуло 300 осіб українського походження, полонено 200, пропало без вісті 350. Було спалено або зруйновано 528 домівок українців і русинів, а понад 2 тис. чоловік примусово виселено зі своїх помешкань. Від пожежі загинула будівля Союзу русинів і українців Хорватії у Вуковарі.

Громадянська війна завдала страшних руйнувань, але не знищила волю до життя та самозбереження русинсько-української етнічної спільноти на Балканах. Свій 250-річний ювілей українська діаспора в нинішній Союзній Республіці Югославії відзначила низкою громадських, релігійних, культурно-мистецьких, наукових та видавничих заходів. Особливо активну роль у їх організації відіграли отець Роман Мизь, один із засновників Союзу русинів і українців Югославії, голова Асоціації українців цієї країни, головний редактор програми "Українські обрії" на радіо Новий Сад, видавець щомісячного релігійного журналу "Дзвони", та адвокат Федір Колесар, відомий меценат багатьох добробчинних акцій, що влаштовуються українською діаспорою в Югославії.

Налагоджуються діяльність українських громад і в інших колишніх союзних республіках Югославії, а нині незалежних державах — Хорватії, Словенії, Боснії й Герцоговині, колишній югославській Республіці Македонії. Зокрема,

на початку 1998 р. у Вуковарі відбулася звітно-виборча конференція Союзу русинів і українців Республіки Хорватія. Перед учасниками з привітанням виступив посол України Анатолій Шостак, який закликав Союз посилити діяльність у згуртуванні діаспори, розпорошеної після трагічних подій, зумовлених розпадом колишньої Югославії; організації повернення біженців і переселених осіб та відбудови регіону. Обрано нове керівництво Союзу, яке очолив Іреней Мудрий, підприємець за фахом. Конференція ухвалила рішення щодо повернення осередку русинів і українців із Загреба до Вуковара. Відроджується й українське національне життя в Боснії й Герцоговині, де нині мешкає 4,5 тис. українців. У П'рняворі діють духовний центр і музей, силами української громади відбудовується храм Преображення Господня. Асоціація "Світ культури" (Голова — протоієрей отець Петро Овад) за допомогою вчителів з України організувала для дітей курси українознавства, встановила тісні контакти з посольствами України в Белграді й Загребі.

До найголовніших напрямів діяльності Союзу віднесено консолідацію розпорошеної війною діаспори та зміцнення різнобічних зв'язків з Україною.

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ

СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ В ПОСТРАДЯНСЬКИХ КРАЇНАХ

§1. Держави — сусіди України

БІЛОРУСЬ

За даними перепису 1989 р., на території Білорусі проживала 291,0 тис. українців (2,9% всього населення республіки). Найбільш компактно вони розселені в Гомельській (68 тис.) та Брестській (60 тис.) областях. Близько половини українців (45,4%) вважають українську своєю рідною мовою. Крім того, ще 16,4% українців, за даними цього перепису, вільно володіють українською.

Південно-західна частина території сучасної Білорусі, розташована між ріками Буг, Прип'ять, Ясельда й Нарва, відома як Берестейщина, є, на думку ряду фахівців, продовженням української етнічної території. Це Малоритський, Кам'янецький, Брестський, Жабинківський, Березівський, Дрогичинський, Іванівський, Пінський, Столінський, а також частково Пружанський, Ганцевіцький, Івацевіцький, Ляховіцький і Лнінський райони Брестської області. Проте питання про українсько-білоруське розмежування в південно-західній і південній частинах цієї держави є дуже складним і досі до кінця не розв'язаним. Внаслідок того, що населення Берестейщини в одних переписах рахувалося як українці, а в інших — як білоруси, дані щодо чисельності української діаспори в Білорусі в різні роки дуже відмінні. Так, переписом населення 1897 р. більшість населення Берестейщини була віднесена до українців (407 тис.). Етнографи того часу констатували, що й частина населення деяких інших регіонів Білорусі за мовою може вважатися українцями. Московська діалектологічна комісія Імператорської академії наук у 1914 р. відносила берестейський мовний масив до північно-українських говірок. Згідно з Брест-Литовським мирним договором (1918 р.) Берестейщина входила до складу УНР. Однак у пізніших переписах населення більшість жителів Берестейщини враховувалась уже як білоруси. Зокрема, згідно з даними переписів 1926-1931 рр. (1926 р. — в СРСР, 1931 р. — в Польщі) число українців у всій Білорусі становило лише 34,5 тис. осіб.

Згодом чисельність українців тут за рахунок міграції з України зростає: у 1959 р. їх було 133,1 тис. (1,6% всього населення), у 1970 — 190,8 тис. (2,1%), у 1979 — 231,0 тис. (2,4%), у 1989 — 291,0 тис. (2,9%).

У 1920-х рр. на Берестейщині діяло Товариство "Просвіта", яке, зокрема, організувало культурно-просвітні курси, де слухачі серед іншого вивчали українсь-

ку мову, історію та географію України. В часи польського панування (до 1939 р.) влада, прагнучи ополячити місцеве населення, не визнавала його належності до українського етносу й називала "поліщуками". З 1939 р., коли ця територія ввійшла до складу БРСР, місцеве населення стало вважатися білорусами. Однак у 1939 р. в Бересті (Бресті) ще працювала українська бібліотека, а в сільській місцевості — 127 хат-читалень "Просвіти"; у 1939/40 навчальному році діяло 49 українських шкіл. У подальші роки діяльність українських культурно-освітніх закладів у Білорусі була згорнута, місцеве населення, здебільша без його згоди, записувалося білорусами, зазнавало русифікації.

Ситуація стала змінюватися в 1990-х рр. Закономірно, що в нових умовах рух за національно-культурне відродження українців Білорусі відновився передусім саме на Берестейщині. У лютому 1990 р. в Бресті засновано Українське громадсько-культурне об'єднання Брестської області "Берестейщина" (голова правління — М.Козловський). Головною метою об'єднання є захист етнічної ідентичності українського населення Берестейщини, збереження та подальший розвиток української мови, культури, традицій, вивчення своєї справжньої історії. Осередки об'єднання створені в Бресті, Брестському, Кам'янецькому, Дрогичинському, Кобринському, Жабинківському та Пінському районах. Під егідою об'єднання працює Український народний університет культури, з квітня 1991 р. виходить газета "Голос Берестейщини" (через брак коштів нерегулярно). У травні 1994 р. в Бресті розпочала роботу створена за рахунок добровільних пожертв громадян та організації українська бібліотека, яка фактично виконує функції українського культурно-інформаційного центру. На вимогу української громади українська мова вивчається в ряді шкіл Кобринського і Дрогичинського районів.

Активно працює Брестське обласне громадське об'єднання "Просвіта Берестейщини" імені Тараса Шевченка (голова — М.Петрукович), яке з 1996 р. видає газету "Берестейський край". Тираж цього тижневика в 1998 р. становив 1700 примірників. З кінця того ж року через фінансові труднощі газета не видається.

У березні 1996 р. внаслідок зусиль українських громадсько-культурних об'єднань Берестейщини, Брестського державного педагогічного інституту, а також за сприяння Брестського обласного телерадіооб'єднання в Бресті вийшла перша україномовна телепередача.

Діє також Асоціація українців Білорусі "Ватра" (голова — В.Гутовський), яка об'єднує національно-культурні товариства, що функціонують у Мінську, Гомелі, Молодечному та Кобрині. З ініціативи асоціації в міській бібліотеці № 20 Мінська відкрито український відділ, який став осередкомгуртування української інтелігенції. Україна надала допомогу в поповненні фондів цієї бібліотеки новими виданнями української історичної та художньої літератури, збірками українських народних пісень, аудіокасетами із записами переможців Всеукраїнського фестивалю "Червона рута". Крім того, для бібліотеки та провідних громад Білорусі щорічно передплачується українська періодика.

На філологічному факультеті Мінського університету та Брестського педагогічного інституту відкрито українські відділення. При Брестському педінституті завдяки зусиллям доцента Лідії Дорошко створено кабінет україністики.

Щораз більшого авторитету набуває Центр української пісні "Січ" (Мінськ). За його ініціативою організовано й проведено кілька фестивалів української пісні в Білорусі.

Проте в цілому рівень забезпечення національно-культурних, освітніх та інформаційних потреб української діаспори в Білорусі залишається незадовільним. Так, актуальним залишається питання взаємообміну інформацією через відповідні агентства, пресу, радіо, телебачення України та Білорусі. Фактично немає в продажу в Білорусі українських періодичних видань та книжок, а про політичне, економічне та культурне життя України українці Білорусі дізнаються переважно з російських передач та інформаційних блоків Бі-Бі-Сі в білоруському перекладі. Тому відповідні міністерства України й Білорусі працюють над вирішенням питання про трансляцію українських радіо- й телепрограм на території Республіки Білорусь, а білоруських на території України, зокрема й про обмін радіо- та телепрограмами між регіонами компактного проживання українців у Білорусі й білорусів в Україні. Вирішення цих питань матиме безумовно позитивний вплив на збереження етнічної ідентичності, відродження української мови, культури і традицій української діаспори в Білорусі.

МОЛДОВА

За даними перепису населення 1989 р., в Молдові проживало понад 600 тис. українців (13,8% всього населення), які були найбільш чисельною національною меншиною країни. Українці мешкають у всіх регіонах Молдови, найбільше на лівому березі Дністра (211 тис. чоловік або 35% усієї кількості населення регіону): в Тирасполі — 64,2 тис. чоловік (32,2% жителів), у Рибниці — 27,1 тис. (44,6%), в Дубосарах — 10,7 тис. (30,1%), у Григоріопольському районі — 9,6 тис. (18,1% населення), Слободзейському — 24,7 тис. (21,4%), Кам'янецькому — 16,5 тис. (27,3%), Рибницькому (без міста Рибниці) — 14,7 тис. (42,7%). 344 населені пункти є місцями компактного проживання українців. У Кишиневі проживало 98,2 тис. українців (12% усіх жителів столиці). Українську своєю рідною мовою в 1989 р. вважало 61,6% українського населення Молдови.

Частина українського населення Молдови є автохтонною, що проживає на цій території ще з часів Київської Русі. Значні групи українців поселилися на території Молдови у XVII ст., коли під час війни з турками тут діяли численні козацькі загони й окремі групи запорожців залишилися жити в межиріччі

Південного Бугу та Дністра. Козаки поселяються, зокрема, в містечку Липкани, в селах Неславча й Немирівка на Дністрі та інших.

Після зруйнування Запорозької Січі в 1775 р. значне число запорожців оселяється в придністровських селах між Бендерами і гирлом Дністра та на півдні Бессарабії. За підрахунками фахівців, на кінець XVIII ст. на території від Бендер до Дунаю проживало понад 10 тис. колишніх запорозьких козаків.

Після переходу цієї території від Туреччини до Росії та виселення на початку XIX ст. з Буджака й південного Придністров'я в Крим ногайців цей край швидко заселяється змішаним з етнічного погляду населенням — українцями, молдованами, росіянами, болгарами, гагаузами.

З другої половини XVIII ст. на територію Молдови масово втікають селяни з Галичини й Волині, де в цей час посилюється кріпосний гніт. У кінці XVIII - на початку XIX ст. сюди ж масово переселяються, рятуючись від кріпосної залежності, селяни з південноукраїнських губерній.

У середині XIX ст., за даними церковного обліку, в Орґевському повіті проживало 11,0 тис. українців (10,9% всього населення), Сороському — 16,6 тис. (17,1%), Ясьському — 10,2 тис. (12,7%), Бендерському — 7,3 (11,8%). В кінці цього століття в Бессарабії проживало майже 380 тис. українців.

У міжвоєнний період у захопленій румунами частині Молдови чисельність українців зменшується як за рахунок еміграції в Україну, так і внаслідок переписування українців на румунів. Саме тому перепис 1939 р. виявив тут тільки 173 тис. українців, тоді як згідно з румунським переписом 1930 р. їх було 347,5 тис. чоловік.

У 1924 р. з придністровських районів УСРР, де значну частку населення становили молдовани, була утворена Молдавська автономна республіка в складі України. За даними перепису 1926 р., українці становили в ній 277,5 тис. чоловік (48,5% населення), молдовани — 172,4 тис. (30,1%), росіяни — 48,9 тис. (8,5%). У 1940 р. з колишніх повітів Бессарабії та окремих районів Молдавської автономії була утворена Молдавська РСР.

Приплив українського й російського населення в Молдову в перші повоєнні десятиліття був зумовлений прискороною індустріалізацією та відповідною потребою в кваліфікованій робочій силі, яку неможливо було забезпечити за рахунок місцевого, переважно сільського населення. У 1959 р. в Молдові нараховувалося 420,8 тис. українців (14,6% населення), у 1970 — 506,6 тис. (14,2%), у 1979 — 560,7 тис. (14,2%), у 1989 — 600,4 тис. (13,8%).

Внаслідок інтенсивного осідання в індустріальних центрах більшість українського населення Молдови, починаючи з 1970-х рр., становили міські жителі. Одним із наслідків того, що українці стали жити в основному в містах, де, з одного боку, значну частку населення становили росіяни, а з другого — практично бракувало українських шкіл, українських засобів масової інформації тощо,

стало посилення процесу розмивання їхньої національної ідентичності та русифікація. Якщо в 1959 р. українську мову вважали своєю рідною 86,3% українців Молдови, то в 1970 р. — 79,4%, в 1979 — 68,5%, у 1989 — 61,6%. Особливо активно процес відчуження від рідної мови та культури відбувався у великих містах. Так, у Кишиневі своєю рідною українську мову вважали в 1989 р. лише 41,2% українців.

Зазначимо, що до початку 1930-х рр. у Молдові діяли освітні заклади з українською мовою навчання, українські видавництва, театри, газети. Однак згодом, внаслідок згортання так званої політики українізації та масових політичних репресій проти діячів української культури, вони припинили своє існування.

Перші українські організації в Молдові постають у кінці 1980-х рр. під впливом загальних процесів національного відродження народів СРСР. У 1989 р. в Бендерах виник хор "Червона калина" (керівник — Р.Клевчук), сформувалося українське товариство в Кам'янці. На початку 1990-х рр. з'явився цілий ряд українських національних організацій, які створили свої бібліотеки, художні колективи, газети, передачі на радіо й телебаченні.

27 серпня 1991 р. Верховна Рада Молдавської РСР ухвалила Декларацію про незалежність.

Процес налагодження життя української діаспори в Молдові був перерваний війсьним конфліктом 1991-1992 рр. Однією з головних причин конфлікту став опір населення лівого берега Дністра (переважно росіяни і українці) політиці тодішнього уряду Молдови, спрямованій на возз'єднання з Румунією й форсований перехід на молдовську (румунську) мову. Ігнорування інтересів населення призвело до самопроголошення Придністровської Молдовської Республіки (ПМР), щоправда, не визнаної жодною державою світу. Спроба тодішнього молдовського керівництва розв'язати проблему за допомогою сили вилася в збройне протистояння та численні жертви, зокрема й серед українського населення. Тисячі біженців залишили тоді Молдову й прибули в Україну. Нині уряди Молдови та незв'язаної ПМР ведуть за посередництва Росії й України складний переговорний процес про умови відновлення єдності країни.

Ситуація із забезпеченням культурно-освітніх потреб української меншини в Молдові стала радикально поліпшуватись у 1992 р. Згідно з Указом Президента Молдови "Про заходи щодо забезпечення розвитку української національної культури в Молдові" відкрились українські відділення в Кишинівському та Бельцькому університетах, у Липканському педагогічному коледжі. Це мало забезпечити фахівцями українські дитсадки, початкові й середні школи з українською мовою навчання. Кілька десятків абітурієнтів за направленнями Міністерства освіти Молдови відбули на навчання в Україну. Значна частина вчителів українських шкіл пройшла перепідготовку в Чернівецькому університеті. З'явилися україномовні програми на телебаченні ("Світанок") і радіо ("Відродження"). "Педагогический журнал" став друкувати матеріали й

українською мовою. Наступним кроком у забезпеченні мовно-культурних потреб українців Молдови стало створення українських відділів у Міністерстві освіти, Департаменті національних відносин, Інституті національних меншин Молдови, кафедрі української мови та літератури в Бельцькому університеті. Побачив світ посібник "Українське слово: перші кроки".

У 1996 р. за ініціативою української громади виїшов наказ міністра освіти Молдови про обов'язкове (три години на тиждень) викладання української мови в українських селах (на середину 1970-х рр. у Молдові налічувалось 348 українських сіл та 51 змішане). Докладала зусиль для забезпечення культурно-освітніх потреб української діаспори в Молдові й наша держава. Зокрема, 1997 р. з Молдовою було підписано угоду про співробітництво в галузі освіти, науки та культури. Згідно з цим документом, Молдова зобов'язалася "забезпечити функціонування необхідної кількості дитячих дошкільних установ і шкіл з українською мовою навчання, а також обов'язкове вивчення української мови та літератури як предмета навчання в місцях компактного проживання українців".

Однак, за інформацією українських громадських організацій, останнім часом значна частина здобутків у сфері створення умов для налагодження українського життя в Молдові була втрачена. Так, були ліквідовані українські відділення в Кишинівському університеті ім.Крянге та на педагогічному факультеті Бельцького університету.

Звузилося (за винятком Ришканського району) викладання української мови в школах. Не виконуються положення угоди між урядами України й Молдови стосовно обов'язкового вивчення української мови та літератури в місцях компактного проживання української меншини в Молдові. В багатьох місцях ігнорується наказ Міністерства освіти про виділення годин на вивчення в українських селах української мови. У ряді українських сіл та в кількох школах Кишинева її взагалі перестали викладати.

За інформацією Міністерства освіти Молдови нині в 73 школах та двох ліцейх вивчають українську мову понад 9 тис. учнів у 394 класах. Викладання української мови та літератури в республіці ведеться за програмами та підручниками України. Однією з проблем українських шкіл є нестача коштів для придбання цих підручників, що негативно впливає на процес навчання.

Чисельна й активна українська спільнота Молдови нагромадила протягом останніх років значний досвід у відстоюванні своїх інтересів і потреб щодо відродження та розвитку української мови, культури, освіти, засобів масової інформації. Значну роль у зміні на краще становища із забезпеченням національно-культурних, інформаційних та інших потреб української меншини в цій країні має зіграти Україна, зокрема, ініціювавши розгляд на міждержавному рівні питання про виконання угод, досягнутих урядами двох країн у цій сфері.

Рис. 37. Хоровий колектив при Товаристві української культури "Вітчизна" в м. Бендери. 1980-і рр.

У Міністерстві юстиції Молдови зареєстровано 6 республіканських етнокультурних об'єднань українців: Українська громада, Союз українців, Товариство української культури, Товариство "Просвіта" ім. Т.Г. Шевченка, Благодійний фонд "Відродження", Товариство українок.

Значну роботу провадить Спілка українців Придністров'я, яку донедавна очолював, на жаль, покійний уже О.Бут. Найактивнішими та добре організованими є українські громади в Тирасполі, Бендерах, Кам'янці, Рибниці, Бельцях, Слободзеї, де значний відсоток загальної кількості населення становлять громадяни Молдови українського походження. У Кишиневі діє Координаційна рада українських національно-культурних організацій Молдови, головою якої є М.Олійник.

При Українській громаді створені товариство з обмеженою відповідальністю "Громада", національний фонд "Обрій", благодійний фонд "Оберіг". Головна мета діяльності цих організацій — підтримка розвитку української національної культури в Молдові. Певну підтримку цьому процесу надають також очолювані українцями економічні структури Молдови.

В місцях компактного проживання українців діють понад 50 самодіяльних фольклорних колективів. Телевізійними та радіомовними редакціями національних меншин Молдови готуються й щотижня виходять українською мовою телепередача "Світанок" та радіопрোগрама (кожна тривалістю 30-40 хв.).

На початку 1990-х рр. українські товариства започаткували видання низки газет, але через фінансову скруту окремі видання виходять неперіодично, а деякі взагалі припинили існування. Виходять і далі лише ті друковані видання українських товариств, які вміщують свої матеріали в додатках до місцевих газет.

За державної підтримки в місцях компактного проживання українців у молдовських і російськомовних газетах друкуються українські сторінки.

Задоволенню освітніх, культурних, інформаційних та інших потреб українців Молдови сприяють уряд і громадські організації України. Так, Українським об'єднанням поштового зв'язку "Укрпошта" укладено прямі договори з підприємствами Молдови про розповсюдження на її території періодичних видань України.

На основі міжурядової угоди про співробітництво в галузі зв'язку на території Молдови ретранслюються окремі передачі радіо й телебачення України.

Державним комітетом України у справах національностей та міграції разом з іншими міністерствами розроблено план заходів щодо підтримки української громади в Молдові в рамках Державної програми "Українська діаспора на період до 2000 року".

Загалом, саме з Молдовою Україна має чи не найповнішу договірно-правову базу в галузі забезпечення прав національних меншин. У поєднанні з активністю місцевих українців це дозволяє дивитися на майбутнє української діаспори в Молдові з оптимізмом.

РОСІЯ

За даними перепису 1989 р., в Російській Федерації, в основному в містах, проживало 4 млн. 362,9 тис. українців, що становило 3,0% всього населення країни. На думку ряду фахівців, реальна чисельність осіб українського походження в Росії значно більша й оцінюється цифрою від 10 до 20 млн. Частина українського населення Російської Федерації проживає на землях, які українці освоювали самі або спільно з росіянами (Курська та Воронізька області, Кубань, Ставропольський край, Поволжя, Сибір, Далекий Схід). Місцями компактного проживання українців в останні десятиріччя стали також адміністративні й культурні центри, промислові райони видобування нафти, газу, золота, срібла, алмазів, вугілля.

Приблизно дві третини українців у кінці 1980-х рр. проживали в європейській частині Росії та трохи більше однієї третини — в азіатській (у Сибіру й на Далекому Сході). В європейській частині найбільше українського населення було в Центральному економічному районі — 674,8 тис. осіб (2,2% всього населення), зокрема в Москві — 252,7 тис. (2,8% жителів столиці). Іншим районом найвищої концентрації українського населення був Північний Кавказ — 479,4 тис. осіб (3,2% населення). Значна кількість українців проживала в Уральському економічному районі — 442,7 тис. (2,1%), в Поволжі — 350,7 тис. (2,1%), в Північному економічному районі — 310,0 тис. (5,1% населення) та в Північно-Західному економічному районі — 292,7 тис.

(3,2%), зокрема в Санкт-Петербурзі (тоді ще Ленінграді) — 151,0 тис. (3,0% жителів міста). Відносно мало українців було у Волго-Вятському економічному районі — 71,3 тис. (близько 0,7% населення).

Із приблизно 1,5 млн. українців азійської частини Росії 620,6 тис. осіб проживали на Далекому Сході, де становили 8,0% усього населення, 583,8 тис. — у Західному Сибіру (3,9% жителів) й 279,5 тис. — у Східному Сибіру (3,7% населення).

Українці повністю інтегровані в суспільне життя Росії. Вони широко представлені в усіх сферах соціальної діяльності — на виробництві, у сфері обслуговування, в науці, освіті, управлінні тощо. Вищий за середній по країні рівень освітньої та професійної підготовки забезпечує їм досить високі соціальну мобільність і соціальний статус у суспільстві. Особи українського походження становлять помітний відсоток серед культурно-мистецької, політичної та управлінської еліти Росії, обіймають відповідальні посади в уряді, представлені в парламентському корпусі.

1 млн. 868,9 тис. осіб або 42,8% всіх українців Росії вважали на час перепису 1989 р. своєю рідною мовою українську.

Різні причини політичного та соціально-економічного характеру зумовили міграцію мільйонів українців на територію сучасної Росії. Найбільш масові міграційні хвилі наприкінці ХІХ-на початку ХХ ст. були пов'язані з аграрними переселеннями з українських губерній до районів Південного Сибіру та Далекого Сходу. Пізніше причиною переселень стали насильницька колективізація, втеча від голодомору, політичні репресії 1930-х рр. і післявоєнного часу, депортації, евакуація підприємств і людей у воєнні роки, переселення за орнабором тощо. Українці відіграли помітну роль у господарському освоєнні величезних і малозаселених просторів Росії. Значна кількість українців опинилася в Росії через адміністративне перепідпорядкування територій, які раніше становили продовження основного етнічного масиву їхнього розселення.

Невеликі групи київського люду переселялися на землі Великого князівства Московського ще з кінця ХІІІ ст. через татарські утиски. У ХV ст. після невдалих спроб незалежитися від Литви тут знаходять притулок українські князі й бояри зі своїм оточенням. Так, 1408 р. в Москву прибули українські бояри з єпископом чернігівським і військовими дружинниками на чолі з князем Свидригайлом. Після поразки повстання під проводом князя М.Глинського та його братів на початку ХVІ ст., метою якого було відновлення Руської держави, частина повстанців емігрувала на територію Московського князівства. Литовсько-московські війни за політичну спадщину Київської Русі та за білоруські й українські землі завершилися переходом у 1508 р. до Москви всіх чернігово-сіверських земель. У 1557 р. до Москви прибув зі своїм загоном і став на службу до Івана Грозного Д.Вишневецький.

У ХІV-ХVІ ст. значна кількість “черкас”, як називали тоді у Великому князівстві Московському українців, поселяється на Курщині й Вороніжчині. Тут українці працювали на відбудові знищених татарами й будівництві нових міст та оборонних укріплень або ставали на службу в московські залоги. За повідомленням англійського купця Д.Флетчера, у 1588 р. на південних московських кордонах серед 4,3 тис. чоловік найманої піхоти було близько 4 тис. українців.

У 1618 р. після участі в поході Речі Посполитої на Москву 20-тисячного війська Сагайдачного близько 600 козаків залишилося на території Московії. Наступного року на службу до царя перейшли 700 українців-козаків на чолі з полковником Коншею. Зацікавлений у залученні додаткової військової сили для захисту своїх південних кордонів, московський уряд залишав за козаками право зберігати свої порядки, військові звичаї, зокрема вибори своєї старшини.

Етнічна спорідненість і конфесійна єдність із росіянами, що виступала в ті часи чи не найголовнішим елементом етнічної ідентифікації, обумовлювали, особливо на фоні наростання українсько-польського протистояння, зростання симпатій широких мас до “єдиновірної” Москви. На територію Московської держави, здебільшого на землі пізнішої Слобожанщини й Донщини, емігрували учасники численних козацьких повстань проти польського панування. Внаслідок цього майже половину населення на Дону в 1638 р. становили українці. В цілому ж на території Московської держави, переважно в північній Слобожанщині, у 1640 р. нараховувалося близько 20 тис. українських переселенців.

Після підписання Березневих статей 1654 р. потік українських переселенців на територію Московської держави посилюється. Поряд із селянсько-козацькою міграцією на Слобожанщину, Донщину й Поволжя наростає переселення ремісників, купців, духовних осіб та світських освічених людей — учених, вчителів, митців, перекладачів, філософів, знавців риторики, музикантів, співаків тощо — до Москви та інших російських міст. У другій половині ХVІІ ст. в Москві виникає постійна українська колонія — Малоросійський двір (пізніше — вулиця з прилеглим районом Москви, так звана Маросейка).

З другої половини ХVІІ ст. в Росії зростає число українців, депортованих з України російським урядом — ув'язнених, інтернованих або засланих, переважно представників козацької старшини, яка виступала проти союзу з Московією або підозрювалася в антиросійських орієнтаціях. Політичними в'язнями Москви стали родичі колишнього гетьмана Виговського, зять Богдана Хмельницького полковник Іван Нечай, гетьман Правобережної України Петро Дорошенко, гетьман Лівобережної України Дем'ян Многогрішний та його наступник Іван Самойлович із сином Яковом тощо. Депортованих засилали здебільшого до Сибіру, Архангельська, ув'язнювали в Соловецькому монастирі, рідше залишали в Москві або в центральних районах європейської частини Росії.

Кількість примусово переселених українців зростає за часів Петра I, особливо після поразки антиросійського повстання гетьмана І.Мазепи 1708-1709 рр., коли на північ Росії та в Сибір було заслано багато представників козацької старшини, здебільшого з родичами. Впродовж XVIII ст. така доля спіткала значну частину політичної та військової еліти України. Зокрема, в Петербурзі було ув'язнено наказного гетьмана П.Полуботка, на північ відправлено генерального осавула А.Войнаровського, у Соловцевському монастирі ув'язнено останнього кошового отамана Запорозької Січі П.Калнишевського, заслано до Сибіру суддю І.Половатого й писаря П.Глобу. Масового характеру набули примусові переселення десятків тисяч українських козаків і селян до Росії у зв'язку з будівництвом численних фортець, укріплень, каналів, а також нового імперського центру на півночі — Петербурга. Тільки з Київської губернії протягом 1710-1715 рр. на будівництво цього міста було забрано понад 8 тис. чоловік.

Погіршення умов культурного життя в Україні змушує країні її просвітницькі сили шукати сферу застосування своїх знань на терені Російської держави. Українські вчені й педагоги, передусім вихованці Києво-Могилянської академії, за царювання Петра I масово переселяються в російські міста й починають відігравати дедалі більшу роль у культурному, церковному та господарському житті Росії. Зокрема, український церковно-політичний діяч, філософ і письменник Стефан Яворський став митрополитом Рязанським і Муромським, а згодом екзархом і "бластителем" (піклувальником — авт.) патріаршого престолу, президентом Святейшого Синоду та проректором Слов'яно-греко-латинської академії, навчальний процес якої він реформував на зразок західно-європейських університетів; ректор Київської академії Феофан Прокопович обійняв посаду заступника президента Святейшого Синоду, був автором трактату "Правда воли монаршей", що став підвалиною російського самодержавства. До українців поступово переходить більшість вищих посад церковної ієрархії Росії. У 1721 р. українцями були 6 з 11 членів Синоду, у 1746 — 6 із 8, у 1751 — 9 з 10. За підрахунками дослідників, серед 127 архієреїв, які в 1700-1762 рр. очолювали російські кафедри, було 70 українців.

Протягом усього XVIII ст. в російській Церкві, науці, літературі, культурному житті домінували українці. Теодосій Янковський, брати Полетика, Дмитро Бортиянський, Максим Березовський, Василь Капніст і сотні інших українців фактично заклали основи нової російської культури.

У XVIII ст. відбувається інтенсивне заселення українцями Нижнього Поволжя та Центрального землеробського району Росії. В кінці століття на Нижньому Поволжі проживало вже 70,8 тис. українців, а їхня частка серед населення регіону зростає до 5,3%. Кількість українців у Центральному землеробському районі за цей час зростає в 2,7 рази й досягає майже 700 тис. чоловік, а їхня частка в населенні регіону збільшилася з 8,5 до 11,6%. Наприкінці цього ж століття окреслився ще один напрям міграції українського населення —

на Північний Кавказ. 1792 р. на Кубані створюється Земля Війська Чорноморського, куди переселено для відбування військової служби на так званій Чорноморській кордонній лінії 20 тис. колишніх запорозьких козаків, а також членів їхніх родин. На середину XIX ст. чисельність українців на Північному Кавказі становила вже понад 400 тис. чоловік, а їхня частка серед населення регіону досягла 18,6%.

Переселенський рух українських селян значно зріс після скасування в Росії кріпосного права. Поряд із міграцією на Північний Кавказ починається переселення в Сибір, Казахстан, Середню Азію та на Далекий Схід. Протягом другої половини XIX ст. частка українців на Північному Кавказі майже подвоїлася, досягнувши третини всього населення (33,6% за переписом 1897 р.) цього регіону. До кінця XIX ст. в Сибір і на Далекий Схід переселилося понад 220 тис. українських селян.

На початку XX ст. український колонізаційний рух на схід посилюється під час і після закінчення будівництва Сибірської залізниці. У 1906-1910 рр. еміграція з дев'яти українських губерній становила щороку 202 тис. осіб. Основна маса переселенців прямувала в азійську частину імперії. Упродовж 20 років перед Першою світовою війною сюди емігрувало 2 млн. українців. Внаслідок цього перед революцією 1917 р. в Сибіру та на Далекому Сході частка українців сягнула 8,4%. Майже половина з них осіла на Далекому Сході, де їхня частка зростає до 21,7%, а в Приморському краї та в Амурській області — відповідно 48,2 і 43,2%.

Етнографічні дослідження в районах поселення українців — "аграрних" мігрантів — зафіксували високий рівень пристосування їх до природного, господарського та культурного середовища. Активна взаємодія з іншоетнічними оточенням у ряді випадків формувала як спільні з іншими народами, так і своєрідні, характерні лише для українців, риси культури та побуту. Зокрема, в Тобольсько-Іртиському межиріччі, де налічується понад 100 тис. українців, утворився, на думку фахівців, специфічний господарсько-культурний комплекс "сибірських українців", в якому поряд з успадкованими традиціями значну роль відіграли зв'язки з іншими етнічними групами цього регіону.

Еміграція українського населення до революції 1917 р. становила переважно стихійний рух, викликаний аграрним переселенням, та була лише частково організована й планована державою. Переселенський рух українців на Схід майже припинився в роки Першої світової війни, революції й тривалої громадянської війни.

Значними центрами концентрації української діаспори, а також осередками українського політичного й культурного життя були в дореволюційний період столиця Російської імперії — Санкт-Петербург — і Москва. Із Санкт-Петербургом (у 1914 р. перейменований у Петроград, у січні 1924 — в Ленінград, у 1991 р. місту було повернуто первісну назву) пов'язані життя та діяльність

останнього гетьмана України Кирила Розумовського, членів його канцелярії та багатьох інших українців, які посідали найвищі щаблі в службовій ієрархії Російської імперії: О.Безбородька, секретаря Катерини II, пізніше князя й канцлера Росії; П.Завадовського, секретаря Катерини II, згодом сенатора й міністра освіти; Д.Трощинського, статс-секретаря Катерини II і Павла I, згодом міністра уділів і міністра юстиції; графа О.Розумовського, сенатора, міністра народної освіти.

Українці були серед засновників Петербурзької академії наук (її президентом був К.Розумовський), Невської семінарії. Українські вчені належали до основоположників й організаторів медичної освіти та науки в Росії, викладачів Петербурзької медичної хірургічної академії та інших навчальних закладів Петербурга. Чимало українців було серед редакторів і видавців петербурзьких газет і журналів, в яких значна увага приділялася питанням історії України. У Петербурзі 1777 р. вийшла перша праця з української етнографії — “Описание украинских свадебных простонародных обрядов...” Г.Калиновського.

У місті на Неві побачили світ перша книжка сучасною українською мовою — “Енеїда” І.Котляревського (1798 р.) — і “Кобзар” Т.Шевченка (1840). Тут же П.Куліш заснував першу українську друкарню. З Петербургом пов'язані життя й діяльність Т.Шевченка, М.Гоголя, І.Мартоса, І.Сошенка, С.Гулака-Артемовського та сотень інших українців, які відіграли визначну роль у становленні й розвитку як української, так і російської освіти, науки, літератури, мистецтва.

Напередодні революції 1917 р. в Петербурзі, за деякими оцінками, проживало близько 100 тис. українців. У той час тут діяло значне число українських громадських організацій, українські земляцтва, організації українських партій.

За ініціативою Тимчасового українського революційного комітету Петрограда й Петроградського відділення Товариства українських поступовців 12 березня 1917 р. в місті відбулася українська маніфестація, в якій узяло участь понад 30 тис. українців, переважно військових. 19 березня того ж року представники українських організацій міста утворили Українську національну раду, що діяла до травня 1917 р., згодом її функції перейшли до П.Стебницького — українського комісара при Тимчасовому уряді.

Особливого значення, з огляду на проходження військової служби в Петрограді великим числом українців, набуло створення в місті Української військової ради, яка згодом трансформувалася в Український військовий революційний штаб. Невдоволені тим, що Тимчасовий уряд зволікає з визнанням Центральної Ради й автономії України, солдати-українці провели навесні 1917 р. багатотисячну мирну демонстрацію. На їхню вимогу Тимчасовий уряд того ж дня відрядив до Києва делегацію для переговорів із Центральною Радою й погодився на формування українських національних частин. Незабаром було створено чотири полки по 4 тис. чоловік, які вирушили до Києва на захист Центральної Ради.

Однак через зміну політичної ситуації транспорт з українськими частинами був зупинений.

У Петрограді більшовики розгромили Український військовий революційний штаб, багатьох українських старшин було заарештовано й ув'язнено в Петропавловській фортеці. В умовах радянської влади всі українські організації були заборонені або самоліквідувалися.

Особливістю нового етапу переселень, які поновлюються в середині 1920-х рр. було, по-перше, те, що вони відбувалися організовано, планово, і, по-друге, що значна частина їх мала примусовий характер. Добровільне переселення було пов'язано з освоєнням земель так званого колонізаційного фонду. Створений у квітні 1925 р. Всесоюзний переселенський комітет при ЦВК СРСР покликаний був організувати заселення Далекого Сходу, Сахаїну, Сибіру, Карело-Мурманського краю, а також вільних земель на Північному Кавказі, в Поволжі та на південному Уралі. Одна з головних ролей в освоєнні цих земель відводилася Україні.

Відповідно до поставлених завдань, тільки за дев'ять місяців 1928-1929 рр. було організовано переселення з України до Сибіру 38,1 тис. чоловік, на Далекий Схід протягом 1925-1929 рр. — 50 тис. чоловік. У 1930-х рр. наслідком політики колективізації, а згодом голоду стало масове переселення українців у промислові райони Росії. Так, лише в міста Уралу впродовж 1935-1936 рр. переселилося майже 27 тис. українців. Всього за період з 1926 до 1939 р. з України вибуло понад 2,8 млн. чоловік. У 1939-1940 рр. у східні райони Російської Федерації було організовано переселення ще майже 200 тис. українців.

У 1920-х рр. покладено початок тривалій практиці примусових переселень, зокрема, до концтаборів на Соловецьких островах, Печорі та в Сибіру. На перших порах до цих таборів засилали в основному повстанців проти радянської влади. Згодом табори поповнюються десятками тисяч “непманів”, священників найчисельнішої на той час в Україні УАПЦ, “куркулів” — заможних селян, а також масою середняків, які чинили опір колективізації. Протягом 1930-1931 рр. у північні та східні райони СРСР було вислано 63,7 тис. українських родин. При цьому, реалізуючи завдання “ліквідувати куркулів як клас”, влада не зважала на умови життя в місцях, відведених для утримання “спецпоселенців”. За короткий час від холоду й голоду вмирали діти, хворі та люди похилого віку. В цілому, за приблизними підрахунками, загинула майже третина депортованих.

На початку 1930-х рр. та пізніше в Україні було заарештовано й вислано до концтаборів тисячі осіб із числа інтелігенції, передовсім діячів культури, діяльність яких була пов'язана з добою УНР або взагалі з українським національним рухом. Особливо багато людей постраждало в 1937-1938 рр. Тільки в Києві та області в цей період протягом лише одного місяця було заарештовано 67,2 тис. чоловік. У 1939-1941 рр. з території Західної України було депортовано близько 550 тис. осіб, в основному в східні райони Росії.

Слід зазначити, що саме в міжвоєнний період сталися найбільш значні в ХХ ст. зміни в чисельності та географії розселення української діаспори в Росії. У період між переписами населення 1926 і 1939 рр., тобто, всього за 13 років, чисельність українців у Російській Федерації зменшилася з 7,9 до 3,2 млн., або на 4,7 млн. чоловік.

Найбільше зменшення чисельності українців та їхньої частки в населенні відбулось у смузі українсько-російського етнічного кордону на землях, що були фактично продовженням української етнічної території (Центрально-Чорноземні області й Північний Кавказ). Так, у Центрально-Чорноземному районі (Білгородська, Воронізька, Курська, Липецька й Тамбовська області) кількість українського населення зменшилася протягом цих років з 1,6 млн. до 565 тис. осіб або втричі, на Північному Кавказі (Краснодарський і Ставропольський краї) — з 3,2 до 0,3 млн. осіб або більш як у 10 разів.

Різке зменшення чисельності українського населення Росії в зазначений період відбулося внаслідок впливу ряду чинників. Через постійну й тривалу взаємодію з російським етносом та обмеження контактів з Україною процеси етнічної консолідації в середовищі українців тут так і не встигли завершитися. Наприклад, поряд із самоназвою "українці" дослідники початку ХХ ст. відзначали побутування в українців Росії назв "хохли", "малороси", "черкаси" або означення за губернією, звідки вони приїхали: "полтавські", "кнївські", "чернігівські". Ситуація мало змінилася й після революції 1917 р. Певну роль відігравав також фактор адміністративного підпорядкування території ("ми не українці: українці живуть в Україні"). Така нечіткість етнічної самоідентифікації суттєво полегшувала асиміляцію українців.

До всього, тривалий час міграція українців у Росію мала в основному аграрний характер. Значною мірою саме завдяки зусиллям і трудовим навичкам традиційних хліборобів-українців величезні площі пустих земель на Північному Кавказі, Нижньому Поволжі, Південному Уралі, на півдні Західного Сибіру та на Далекому Сході вже в ХІХ ст. стали районами товарного виробництва зерна і розвиненого тваринництва. Проживання часто в цілковито українських за складом населення селах і в районах, де українці становили значний відсоток або й більшість населення, уповільнювало природний для діаспори процес асиміляції.

Значні зміни в цьому плані відбулися в період між переписами населення 1926 і 1939 рр. Інтенсивна індустріалізація країни, що розпочалася в 1930-х рр., зумовила велику потребу в робочій силі у містах. З другого боку, на селі посилювалися репресії, пов'язані з насильницькою колективізацією селянських господарств. Водночас повна ліквідація на початку 1930-х рр. у місцях компактного проживання українців їхніх культурно-освітніх закладів та іншої інфраструктури, яка уможлилювала національно-культурний розвиток українського населення, а також переслідування національно свідомих українців переконували

українську діаспору в безперспективності її надій на збереження своєї етнокультурної самобутності в Росії.

Сукуїність цих обставин спричинила певний злам у свідомості, зокрема в етнонаціональних настановленнях, значної частини української спільноти. Це виявилось у масовому виході українців із села, де їм довго вдавалося зберігати свою етнокультурну ідентичність, і міграції в міста. В процесі адаптації до нового способу життя українці разом із міськими стандартами поведінки переймали й етнокультурні стереотипи місцевого російського середовища. Асиміляцію прискорювали природні в цих умовах міжетнічні шлюби, а також брак будь-яких форм організованого українського життя.

Якщо в 1926 р. частка міських жителів серед українців, які проживали за межами України (9,4%), була меншою, ніж в УРСР (10,9%), то в 1959 р. рівень урбанізації українців за межами своєї республіки (55,2%) вже значно перевищував відповідний показник по УРСР (36,7%). За питомою вагою міських жителів українці Росії в 1959 р. навіть трохи випередили росіян РРФСР, 54,9% яких тоді проживали в містах. У подальшому українська діаспора в Росії існувала вже як переважно урбанізована спільнота.

Втім, посилення лише на "поширення асиміляційних процесів", "результат поглиблення російсько-українських зв'язків", "завищення даних перепису населення 1926 р." не здатні, на думку відомого демографа Ф. Заставного, пояснити той факт, що величезне й раптове скорочення чисельності українського населення відбулося в основному за рахунок українців, які здавна проживали в прилеглий до України частині Росії. Головною причиною цього була політика денационалізації щодо українського населення, яка провадилась із застосуванням жорстких тоталітарних методів і створенням умов, коли називати себе і своїх дітей українцями ставало не тільки непростимим, а й небезпечним. Лише цим можна пояснити таке стрімке "зникнення" більш ніж половини українців, які поживали в смузі українсько-російського етнічного кордону, тоді як деякі більш територіально віддалені групи українців до нашого часу досить стійко зберігають етнічну самосвідомість.

Варто зазначити, що й цифра в 7,9 млн. українців, зафіксована переписом 1926 р., навряд чи відбиває справжню чисельність українського населення тогочасної Росії. Дослідники, зокрема, звертають увагу на методику отримання даних про чисельність і питому вагу українців на Далекому Сході. Заросла безкрайніми хвойно-широколистяними лісами й освоєна переважно українцями південна частина російського Далекого Сходу в басейні ріки Амур та на узбережжі Тихого океану площею близько 1 млн. квадратних кілометрів (нинішні Приморський край, Амурська область та більша частина Хабаровського краю) отримала назву "Зелений клин" ("Зелена Україна"). Якщо напередодні Першої світової війни українці становили 48,2% населення Приморського краю і чисельно переважали в ньому росіян, то за даними перепису 1926 р. вони становили

уже тільки 24,5% населення. Таке швидке зменшення чисельності українців досягалося завдяки "особливостям" методики перепису, коли національність визначалася "за місцем виходу". Тобто, українцями вважали лише переселенців із України, а всіх їхніх нащадків, народжених в Примор'ї, — росіянами.

Значне число українців прибуло в Російську Федерацію під час евакуації з України підприємств та їхніх працівників напередодні і в роки Другої світової війни. Вже 1941 р. в східні райони, переважно за Урал, було евакуйовано десятки заводів і десятки тисяч фахівців. Частина з них залишилася тут на постійне проживання.

На перші післявоєнні роки припадає початок нового етапу депортації українського населення. Відповідно до постанови Ради Міністрів СРСР від 10 вересня 1947 р. № 3214 виселенню на спецпоселення підлягали "родини учасників банд ОУН, пособники учасникам ОУН та члени їхніх родин, куркулі-націоналісти та їхні родини". Затвердженим у жовтні того року "Планом заходів Міністерства внутрішніх справ СРСР по перевезенню спецпоселенців із захід-них областей УРСР" передбачалося виселити 75 тис. осіб. Проте невдовзі Міністерство державної безпеки СРСР збільшило цю цифру до 100 тис. осіб. На початку 1950-х рр. чисельність "оунівців", виселених на спецпоселення, досягла 171,5 тис. осіб. Щодо родин "оунівців", яким спочатку були визначені строки заслання, то прийнята в квітні 1950 р. спеціальна постанова Ради Міністрів СРСР зазначала, що вони "переселені у віддалені райони країни навічно".

Із закінченням війни в Україну до 1947 р. повернулося понад 1 млн. осіб із числа українців, силоміць вивезених у роки окупації на примусові роботи до Німеччини. Майже 300 тис. із них одразу ж були відправлені нібито за державну зраду в східні райони СРСР.

У післявоєнні роки уряд СРСР продовжував переселенську політику, спрямовану на освоєння східних і північних районів Російської Федерації. Для координації та сприяння цьому процесові в липні 1949 р. було організовано Головне переселенське управління при Раді Міністрів СРСР, замість якого в 1954 р. були утворені переселенські управління в окремих союзних республіках, зокрема в УРСР. Планові показники сільськогосподарського переселення неухильно виконувалися. Так, відповідно до плану, з 1949 до 1953 р. з України в інші регіони було відправлено 420,7 тис. чоловік.

Суттєву роль у стимулюванні міграції з України в Сибір та на Далекий Схід у 1970-х-1980-х рр., зокрема для освоєння Західно-Сибірського нафтогазового комплексу, будівництва Байкало-Амурської магістралі та інших господарських об'єктів на сході й півночі Російської Федерації, відіграли надбавки та районні коефіцієнти до зарплати за роботу в цих районах.

Загальна чисельність українців у РРФСР за період між переписами населення 1970 і 1989 рр., незважаючи на процеси асиміляції та часткову реєміграцію, зросла більш ніж на 1 млн. чоловік і досягла 4 млн. 362,9 тис.

чоловік. Для прикладу, кількість українців у Тюменській області збільшилася на 234 тис. осіб, Магаданській — на 47 тис., у Красноярському краї — на 41 тис., Хабаровському краї — на 36 тис., Амурській області — на 30 тис., Приморському краї — на 22 тис., Сахаліні — майже на 8 тис. Збільшилася кількість українців і в основних культурних та адміністративних центрах Росії та СРСР, зокрема в Москві — мало не на 68 тис., у Ленінграді — майже на 54 тис.

За динамікою чисельності українців досить чітко простежується політика, яка здійснювалася щодо них в той чи інший історичний період. Розглянемо це на прикладі відомостей про чисельність українців Воронізької губернії (згодом області) протягом останніх 200 років. За даними ревізій і пізніших переписів населення чисельність, абсолютна та відносна (в дужках), українського населення Вороніжчини становила: в 1795 р. — 353, 6 тис. осіб (37,7% всього населення), у 1858 — 732,7 тис. (38,0%), у 1897 (за ознакою "рідна мова") — 915,8 тис. (36,2%), у 1920 — 1 млн. 76,0 тис. (35,0%), у 1926 — 1 млн. 9,2 тис. (33,2%), у 1959 — 176,8 тис. (7,5%), у 1970 — 145,8 тис. (5,8%), у 1979 — 135,2 тис. (5,4%), у 1989 — 122,6 тис. (5,0%). Як бачимо, впродовж першого відносно сприятливого періоду, що тривав приблизно 130 років (з 1795 по 1926 р.), відбувалося постійне зростання чисельності українців (за винятком періоду між 1920 і 1926 рр., що, очевидно, є наслідком втрат у часи громадянської війни) при незначному зменшенні їхньої частки у всьому населенні. Протягом наступних 33 років (з 1926 по 1959) сталося різке зменшення чисельності українців (на 832,4 тис. осіб або в 5,7 раза). Фактично це зменшення відбулося, як зазначалося вище, всього за 13 років — між переписами населення 1926 і 1939 рр. (даних щодо українського населення Воронізької області станом на 1939 р. немає). Водночас із чисельністю різко зменшується питома вага українців у всьому населенні області: якщо в 1926 р. українцем тут був кожен третій, то в 1959 — лише кожен тринадцятий. Таке зменшення частки українців свідчить про вплив чинника, який діяв винятково або переважно проти українців, а саме: відповідної політики, що мала, зокрема в 1930-х рр., усі ознаки етноциду. І, нарешті, останні 30 років (з 1959 по 1989) можна визначити як час відносно несприятливої для українців політики, яка спричинилася до поступового зменшення їхньої чисельності (на 54,2 тис.) та питомої ваги (на 2,5%) в населенні області.

Розгляд шляхів формування української діаспори в Росії вимагає бодай стислого аналізу міграційного обміну населенням між цією державою та Україною. У радянську добу, за винятком років війни, в'їзд в Україну завжди переважав виїзд із неї. Зокрема, в довоєнний період, незважаючи на значне, переважно насильницьке, переміщення людей, яке оцінюється фахівцями не менш як в 3 млн. осіб, міграційний приріст для України за рахунок зустрічних організаційних переселень, головню з Росії, був позитивним і склав 600 тис. осіб.

Ця тенденція зберігалась і в повоєнні роки. У період між переписами 1959 і 1989 рр. загальний позитивний для України баланс міграції з республіками СРСР, передусім із Росією, становив приблизно 1,5 млн. осіб.

При цьому українці становили близько половини тих, які вибували з України, і лише третину іммігрантів. Тобто, виїзд українців супроводжувався заміщенням їх іншонаціональним населенням, головню, росіянами, частка яких у населенні України внаслідок цього постійно зростала: у 1959 р. — 16,9%, у 1970 — 19,4%, у 1989 — вже 22,1%. Майже половина росіян України (43,3%) вказали під час перепису 1989 р., що народилися за її межами.

Водночас дедалі більше українців виїжджало за межі республіки: якщо в 1979 р. поза Україною проживало 13,8% українців СРСР, то в 1989 — вже 15,4%.

Інтенсивний, хоча дещо менший за обсягом, міграційний обмін населенням між Україною і Росією триває й після розпаду СРСР. Прикметною рисою зовнішньоміграційних процесів початку 1990-х рр. стало масове повернення в Україну етнічних українців та вихідців з України інших національностей, зокрема депортованих за етнічною ознакою. По етнічній групі українців позитивне сальдо міграції між Україною та іншими колишніми республіками СРСР, передусім Росією, досягло в 1992 р. 168,3 тис. осіб. У 1993 р. приплив українців уповільнився й позитивне сальдо по цій групі становило 68,6 тис. осіб.

Погіршення економічної ситуації в Україні (з 1994 р.) зумовило зменшення числа українців, що поверталися на свою історичну батьківщину, а також активізувало відплив українців та громадян України інших національностей у Росію, де економічна ситуація в той час була відносно кращою.

У 1994 р. вперше за повоєнний період результат міграції між Україною і Росією був негативним і становив 124,4 тис. осіб. У наступні роки негативне сальдо в міграційному обміні населенням із Росією зберігається, хоча абсолютне його значення виявляє тенденцію до зменшення: у 1995 р. — 72,9 тис., у 1996 — 86,5 тис., у 1997 — 47,8 тис. осіб.

Загалом протягом 1992-1997 рр. Україна втратила внаслідок міграційного обміну з Росією 163,5 тис. осіб. Більшість міграційних втрат припадає на етнічних росіян, чисельність яких в Україні протягом зазначеного періоду зменшилася за рахунок міграції на 162,2 тис. осіб. Чисельність українців, навпаки, збільшилася за цей же період на 195,5 тис. осіб, хоча, починаючи з 1994 р., і по цій етнічній групі спостерігається негативний баланс у міграції між Україною та іншими пострадянськими державами, переважно внаслідок виїзду в Росію: у 1994 р. — 11,3 тис., у 1995 — 5,1 тис., у 1996 — 17,0 тис., у 1997 — 7,9 тис.

Упродовж короткого часу в кінці 1920-х-на початку 1930-х рр. у Росії існувала досить розвинута культурно-освітня інфраструктура для забезпечення потреб українців: тільки на Північному Кавказі працювало понад 1 тис. державних українських шкіл, 12 педагогічних технікумів, педінститутів, кафедра

української літератури при Краснодарському педінституті; у Нижньо-Волзькому краї рідною мовою навчалось 46 тис. українських дітей, було три українські педтехнікуми, радпартшкола, сільськогосподарський технікум; українські газети виходили у Воронежі, Катеринодарі, Ростові, Новоросійську, Саратові, Самарі, Омську, Хабаровську, Владивостоку, Спаську; у Москві працювало українське видавництво, в Ленінграді — Український драматичний театр "Жовтень" (1930-1932 рр.); у 1931 р. тільки у видавництвах Північного Кавказу було видано 149 книжок українською мовою загальним накладом 968 тис. примірників. За планом 1932 р. тут передбачалося видати вже близько 600 назв сукупним тиражем 4 млн. 800 тис. примірників.

На Далекому Сході ще в 1917-1922 рр. українці створили свої організації, кооперативи, мережу шкіл, друковані видання, заклади культури, власні представницькі органи, сформували 24 національні українські райони. Ці райони були об'єднані в рамках Далеко-Східної Республіки, яка гарантувала українцям широку національну автономію, своєрідне державне утворення — Зелену Україну (Нову Україну). Було створено відповідну управлінську структуру — Секретаріат Ради Зеленої України, до якої входили представники 10 окружних рад, сформовано українські військові частини. Діяло понад 700 українських шкіл, педтехнікуми, український відділ педінституту, Український пересувний драматичний театр, масовими тиражами виходили українські книжки, газети, журнали.

Після встановлення тут у 1922 р. радянської влади українське національне життя було зведено до мінімуму. У 1923 р. Зелена Україна припинила своє існування, багатьох українців було засуджено "за спробу відірвати Далекий Схід від Росії". Певний час у Хабаровську ще виходила українська газета "Соціалістична перебудова", працював український педагогічний інститут (1926-1932 рр.).

Попри певну заангажованість, зумовлену тодішніми соціально-політичними обставинами, українська преса, книгодрукування, національна школа та заклади культури відігравали неабияку роль у духовному відродженні більш як семи-мільйонного в той час українського населення Росії. Проте в 1930-х рр. цей процес на довгі десятиліття був насильницьки перерваний.

Нова політична ситуація, що склалася наприкінці 1980-х рр., спричинила піднесення національної самосвідомості багатьох етносів. Одними з перших визначилися українські громадсько-культурні об'єднання. На початок 1995 р. на території Росії в 40 республіках, краях і областях діяли 73 українські громадські об'єднання. 32 з них (у 26 регіонах) зареєстровані у встановленому законодавством РФ порядку. Найбільше об'єднань було створено в Москві — 6, по 2 і більше — в республіках Комі та Саха (Якутія), Краснодарському, Красноярському та Приморському краях, Магаданській, Мурманській, Новосибірській, Сахалінській і Тюменській областях, Санкт-Петербурзі. Нині в Російській Федерації їх налічується понад 90.

Законодавчою основою діяльності українських національно-культурних організацій у Росії є Конституція Російської Федерації, що містить загально-визнані міжнародно-правові стандарти в царині захисту прав національних меншин; Закон РФ "Основи законодавства Російської Федерації про культуру", який декларував права народів та інших етнічних спільнот Росії на збереження й розвиток своєї національно-культурної самобутності; Закон РФ "Про мови народів РРФСР", яким передбачено створення системи закладів виховання та освіти мовами народів РФ, розроблення державних програм збереження та розвитку їхніх мов, сприяння виданню літератури, використанню цих мов у засобах масової інформації та інше; Закон РФ "Про освіту", в статті 6 якого декларується, що "право громадян на отримання освіти рідною мовою забезпечується створенням необхідної кількості відповідних освітніх закладів, класів та груп, а також умов для їх функціонування"; Закон РФ "Про національно-культурну автономію" (НКА), прийнятий у червні 1996 р. Останній проголосив право громадських об'єднань, сформованих за національною ознакою, створювати й підтримувати культурну інфраструктуру, що обслуговує потреби етнічної групи, і одержувати на це кошти в рамках федеральних і регіональних програм. Згідно зі статтею 1 цього закону, національно-культурна автономія — "це форма національно-культурного самовизначення, що становить громадське об'єднання громадян Російської Федерації, які зараховують себе до певних етнічних спільнот, на основі їхньої добровільної самоорганізації для самостійного вирішення питань збереження самобутності, розвитку мови, освіти, національної культури". Статтею 16 закону передбачено фінансування діяльності, пов'язаної з реалізацією прав на національно-культурну автономію, зокрема заходів у галузі культури та освіти.

У грудні 1996 р. уряд РФ прийняв постанову "Про Консультативну Раду в справах національно-культурних автономій при Уряді Російської Федерації". Рада має стати дійовим представницьким органом національних меншин із дорадчими й експертними функціями, а також правом законодавчої ініціативи. Кожен державний акт, що стосується національних меншин, повинен проходити через Консультативну Раду та одержувати її схвалення.

Центром українського національного життя в Росії є Москва, яка завдяки зосередженню тут кращих наукових і мистецьких сил, відносно меншого на них ідеологічного тиску та, відповідно, ширшим можливостям самореалізації особистості була в радянські часи притягальним місцем для тисяч талановитих українців. Місто й нині має потужний інтелектуальний потенціал українства. Тут існує досить розвинута інфраструктура українських культурно-освітніх та національних закладів, діє 6 українських об'єднань. На базі Московського державного відкритого педагогічного університету засновано Український інститут (ректор — Я. Ваграменко). Ще в кінці 1980-х рр. у столиці Росії виникають Український молодіжний клуб та товариство української культури "Славутич"

Рис. 38. Обрядові сцени українського весілля у виконанні Української народної хорової капели Культурного центру України в Москві. Жовтень 1997 р.

(президент — льотчик-космонавт П.Попович). За ініціативою української громади Москви в грудні 1989 р. відновила свою роботу Державна бібліотека української літератури — наступниця Центральної української бібліотеки в Москві, заснованої в 1920-х рр. (за деякими відомостями — у 1918 р.) та закритої 1938 р. Діють також Культурний центр України в Москві (директор — П.Сергієнко), Український історичний клуб міста Москва (голова — В.Ідзьо), популярний у російській столиці Український музичний салон, що працює при Всеросійському музичному товаристві (керівник — В.Скопенко), Українська народна хорова капела.

З 1989 р. в Москві нерегулярно виходить заснована товариством "Славутич" газета "Український кур'єр" — найстарше із сучасних українських видань Росії (тираж сягав 6 тис. примірників). У жовтні 1993 р. побачила світ незалежна газета українців Росії "Український вибір" (головний редактор — О.Руденко-Десняк), яка сприяє налагодженню тісніших зв'язків, обміну досвідом між осередками національно-культурного життя, координації діяльності та консолідації українських організацій в масштабах усієї Росії.

Серед численних заходів українських об'єднань Москви слід відзначити проведення наукових конференцій з української історичної тематики, які викликають незмінний інтерес російських наукових кіл і сприяють зближенню поглядів українських та російських вчених у вивченні нашого непростого минулого. Зокрема, в серпні 1998 р. в Москві відбулася вже друга Міжнародна конференція на тему: "Запорозьке козацтво в історії, культурі та національній самосвідомості", присвячена 7-й річниці незалежності України.

Рис. 39. Українська громада Санкт-Петербурга шанує пам'ять Т.Г.Шевченка на місці його першого поховання на Смоленському цвинтарі. 10 березня 1997 р.

У Санкт-Петербурзі не зменшує активності Українське суспільно-культурне товариство ім. Т.Шевченка (голова — В.Жигло), яке здійснює значну роботу щодо задоволення духовно-культурних потреб української громади міста: організовує концерти, урочисті зібрання, присвячені національним святкам та видатним постатям України, провадить лекції, зустрічі з українськими політиками, громадськими й культурними діячами. Помітною є діяльність Фондації культури "Пам'ятник Шевченкові" (президент — С.Шурко). Як відомо, канадський скульптор українського походження Леонід Молодожанін (Лео Мол) подарував Санкт-Петербургу статую Т.Шевченка. Мерія міста виділила місце для пам'ятника, але його встановлення затримувалося через брак каменя для постаменту. Зрештою 1998 р. питання було розв'язано: дарунком петербуржцям стане блок українського граніту з Токівського родовища на Дніпропетровщині.

Серед різних форм організації українцями Петербурга свого національного життя заслуговують на увагу творчі об'єднання, ініціативи окремих активістів громади, зокрема "Вечорниці у Валентина" — неформальні щонедільні зустрічі, які влаштовує член товариства ім. Т.Шевченка Валентин Івашченко.

На початку 1990-х рр. зріс інтерес до історії та культури свого народу в середовищі українського населення Уралу (сучасні Челябінська, Оренбурзька, Пермська й Свердловська області, а також республіки Башкортостан та Удмуртія), де в 1989 р. (без Республіки Башкортостан) проживало понад 360 тис. українців. У Челябінську виникло Українське товариство, завдяки

Рис. 40. Народний хор Національно-культурного центру українців у Башкортостані "Кобзар". 1997 р.

зусиллям якого по місцевому кабельному телебаченню демонструються українські передачі. Проте організоване українське життя на Уралі, за винятком Республіки Башкортостан, розвивається в цілому менш активно, ніж в інших районах Російської Федерації. Одна з головних причин цього полягає в тому, що українське населення тут є значною мірою асимільованим. У 1989 р. українську мову рідною назвали в Оренбурзькій області 32,9% українців, у Челябінській — 36,1, Свердловській — 41,8, Пермській — 46,6, в Башкирській АРСР — 41,1, в Удмуртській АРСР — 46,6.

Однією з найактивніших у Росії є українська громада Башкортостану — республіки в складі Російської Федерації, де за переписом 1989 р. проживало майже 75 тис. українців (1,9% населення). За радянських часів у Башкортостані внаслідок внутрішньореспубліканських міграційних процесів відбулося розпорошення українців із районів компактного їх розселення в минулому. З 529 українських сіл, що існували тут у 1926 р., нині залишилося менше 50, зокрема таких, де українці становлять більшість населення, — менше 20.

У січні 1990 р. в Уфі було утворено Товариство шанувальників української культури, пізніше реорганізоване в Республіканський національно-культурний центр українців Башкортостану "Кобзар". За його ініціативою в Башкортостані щорічно провадяться фестивалі української культури, Шевченківські свята, урочистості з нагоди Дня незалежності України. Відкрито Український народний дім "Мир", де розміщена бібліотека української книжки, влаштовуються виставки творів українського мистецтва, проходять науково-практичні конференції. В республіці діє близько 20 українських фольклорних ансамблів, зокрема хори української народної пісні (при Центрі "Кобзар"), "Червона калина" в с.Санджарівка Чишмицького району, "Барвінок" (у місті Стерлітамак), а також 4 дитячі ансамблі.

Працюють дві державні школи з українським компонентом (у селах Санджарівка Чишмицького та Золотоношка Стерлітамацького районів), а також українська недільна школа в Уфі. З квітня 1992 р. неперіодично виходить українська газета "Криниця" (редактор — Л.Льясова), яка розповсюджується в Урало-Поволзькому регіоні.

1994 р. засновано Союз українок Башкортостану (голова — О.Лисенко). У 1995 р. в Уфі відбувся другий з'їзд українців Башкортостану, в роботі якого взяло участь 180 делегатів. На з'їзді обрано раду центру "Кобзар" (співголови — В.Дорошенко і В.Бабенко), накреслено перспективні плани української громади, зокрема відкриття культурного центру України в Уфі та кафедри української мови в Уфимському державному університеті.

Набуває дедалі організованіших форм український національно-культурний рух у районах зосередження недавніх (1970-і-1980-і рр.) економічних (заробітчанських) іммігрантів (Тюменська область, північна частина Красноярського краю), від 54 до 68% яких вважають українську мову рідною. Ще в 1989 р. в Уренгої виникло Товариство української мови, завдяки якому двічі на тиждень виходять україномовні передачі по міському радіо, організовано розповсюдження української преси, відкрито українську філію бібліотеки. Інтереси української діаспори Тюменської області представляє об'єднання "Єдина Родина" (голова — П.Клименко) з філіями в Ішимі й Нижньому Уренгої, а також національно-культурними товариствами, які входять до об'єднання: "Українська родина" (Сургут), "Українське земляцтво" (Нижневартовськ), "Відродження" (Тюмень). Значну роботу щодо збереження й розвитку української культури, мови та освіти в Сибіру провадять об'єднання "Українська діаспора" (Тобольськ), "Просвіта" і "Сірий клин" (Омськ), Центр української культури "Джерело" (Томськ), "Громада" і Український культурний центр (Новосибірськ), Уральська асоціація українців (Єкатеринбург), "Мрія" (Барнаул). Необхідно зазначити, що діяльність українських громадських організацій Сибіру, як і більшості інших регіонів Росії, нерідко відбувається в умовах відвертої неуваги, а то й протидії з боку місцевих властей. Фактично допомога державних органів зводиться до фінансування кількох посад у культурних центрах Омська, Новосибірська, Томська та інших міст, виділення незначних коштів для проведення культурних заходів та оплати праці вчителів недільних шкіл.

У районах "старої" української діаспори на півдні Сибіру (Алтайський край, Новосибірська, Омська області), де кілька поколінь українців були позбавлені будь-яких можливостей для свого національно-культурного розвитку і де частка осіб, які вважають українську мову рідною, становить у різних місцевостях лише від 27,2 до 33,2%, процеси українського етнічного відродження відбуваються досить повільно.

Певних результатів у задоволенні потреб української діаспори регіону досягнуто передусім завдяки зусиллям та ентузіазмові членів українських

Рис. 41. Народний хор "Червона калина" з м.Владивосток.
Квітень 1997 р.

громадських об'єднань, а також допомозі генконсульства України в Тюмені. Українські товариства Сибіру відзначають національні свята, День незалежності України, влаштовують виставки української книжки, щороку провадять фестиваль самодіяльних творчих колективів українців Західного Сибіру "Сибірські барви України". Національно-культурне об'єднання "Україна" в Красноярську щорічно організовує День української культури. При товариствах у Сургуті й Нижневартовську створені інформаційні центри. У Сургуті, Нижневартовську й Тобольську працюють українські недільні школи. У Тюмені неперіодично виходить газета "Українці на Півночі". Українську газету випускає також сургутське товариство "Українська родина". В Омську створено український фольклорний ансамбль, діє вокально-інструментальна група "Сірий клин", у Новосибірську — ансамбль української народної пісні, в Красноярську — хор "Барвінок" та інші самодіяльні мистецькі колективи.

Хоча кожне з товариств регіону нараховує не більше 60-70 активних членів, у масових заходах беруть участь до 300-400 осіб.

У 1990-х рр. створено українські організації та осередки на Далекому Сході. У 1989 р. тут проживала 621 тис. українців, які становили 7,8% населення регіону. Своєю рідною мовою вважали українську 40,6% осіб українського походження. Нині тут розгортають культурно-просвітницьку роботу українське земляцтво "Славутич-Коліма" в Магаданській області, Товариство української культури Приморського краю (Владивосток), Товариство української мови та культури (Уссурійськ), "Зелений клин-Україна" та "Зелений клин-Черемш" (Спаськ-Дальній), Українське товариство "Веселка" (Большой Камень),

етнокультурне товариство "Київська Русь" в Южно-Сахалінську (при ньому діє українська недільна школа, налагоджено передачі українською мовою по місцевому радію). У березні 1993 р. відбувся з'їзд українців Далекосхідного регіону ("Зеленого Клину"), на якому було створено крайову українську організацію. Вийшло кілька чисел газети "Українець на Зеленому Клині".

Виявляють активність українські об'єднання "Вербиченька" (Татарстан), "Лелеки" (Мурманськ) та ряд інших. Окрім українські організації (Тюменська область, Республіка Башкортостан, Республіка Саха та інші) стали ініціаторами розроблення угод про співробітництво їхніх регіонів з Україною, створення регіональних програм розвитку української культури та освіти. Важливим елементом інтеграції українських організацій у контекст соціального життя російського суспільства є те, що вони займаються не тільки проведенням таких заходів, як фестивалі та дні української культури, курси вчителів-україністів РФ тощо, а й беруть участь у громадсько-політичних акціях, наприклад, у виборах до місцевих органів влади.

Прагнення активної частини українських товариств налагодити повноцінне національне українське життя наштовкується на низку перешкод, зокрема на пасивність значною мірою зденационалізованих українців, стримується географічною віддаленістю від України, браком підтримки, а нерідко й протидією з боку органів влади. Простежується певна залежність напрямів діяльності українських громад від соціально-професійного складу їхніх членів. Так, у національно-культурних товариствах Москви й Санкт-Петербурга переважає інтелігенція, глибоко зацікавлена питаннями розвитку національної культури, звичаїв, традицій українського народу, тоді як українські громади Сибіру, Уралу та Далекого Сходу об'єднують у своїх лавах передусім робітників, почасті ділових людей, які надають перевагу в своїй діяльності економічним зв'язкам та всьому комплексу проблем, що з ними пов'язані. Відчутною є потреба в зміцненні своєрідного духовного зв'язку столичних громад як інтелектуальних провідників українства РФ з представниками інших українських товариств.

Одним із кроків у налагодженні такого зв'язку стало проведення в жовтні 1993 р. першого Конгресу українців Російської Федерації, на якому було створено Об'єднання українців Росії (ОУР, голова — О.Руденко-Десняк). Ця подія завершила певний етап в організаційному оформленні української діаспори в РФ, результатом якого стало утворення структури об'єднань різного рівня: ОУР поширює свою діяльність на РФ у цілому, 7 об'єднань — на територію Республіки у складі Російської Федерації, 6 — країв, 28 — областей, міст Москва і Санкт-Петербург, 34 є міські, 2 — селищні (дані на кінець 1996 р.).

ОУР виступило одним з ініціаторів та учасників розроблення Закону Російської Федерації "Про національно-культурну автономію". Участь у роботі над цим законом сприяла набуттю необхідного досвіду взаємодії з державними структурами, політичними партіями та громадськими організаціями.

Значні зусилля українська громада спрямовує на те, щоб вивести національну проблематику з периферії суспільної свідомості й перетворити її в один із факторів повсякденного політичного життя, який не міг би ігнорувати жоден публічний політик РФ. Для цього ОУР ініціювало й провело — самостійно або в рамках Конгресу національних об'єднань Росії — низку важливих заходів. Так, у березні 1996 р. відбулася науково-практична конференція з питань освіти діаспорних народів Росії, в роботі якої взяла участь представники міністерств і відомств РФ й України. У травні того ж року за участю федеральних та регіональних органів влади Росії пройшла загальноросійська конференція "Діаспорні народи, держава і суспільство". На основі двох головних доповідей — міністра РФ у справах національностей і голови Конгресу національних об'єднань Росії, голови ОУР О.Руденка-Десняка — та підсумків їх обговорення було ухвалено резолюцію, в якій йшлося, передусім, про вдосконалення чинного законодавства в галузі міжнаціональних відносин та механізмів його здійснення.

Конструктивна позиція керівництва ОУР, координація ним своїх ініціатив з посольством України в РФ, а також тісні контакти з російськими відомствами сприяли розв'язанню низки складних проблем. Приміром, у такий спосіб були вирішені питання про надання окремого статусу та приміщення Бібліотеці української літератури в Москві, заснування Українського інституту при Московському державному відкритому педагогічному університеті тощо.

У жовтні 1997 р. в Москві відбувся другий Конгрес українців Росії. Під час його роботи було підписано угоду про співробітництво між Державним комітетом України у справах національностей та міграції й Міністерством у справах національностей і федеративних відносин Російської Федерації, якою продемонстровано готовність сторін сприяти забезпеченню прав національних меншин на збереження та розвиток їхньої етнічної самобутності.

Відповідно до пропозицій ОУР уряд Росії надає певну фінансову підтримку розвитку культурно-освітнього життя української спільноти. Зокрема, передбачається фінансувати розроблення та видання експериментального інтегрованого підручника з українознавства для українських класів у школах РФ, виготовлення українських навчально-методичних посібників, створення при Українському інституті інформаційно-аналітичного центру та ряд інших проєктів.

Нещодавно зареєстровано національно-культурну автономію "Українці Росії", яка стала третьою в цій країні юридично оформленою на федеральному рівні національною автономією після німецької й корейської. Презентація української федеральної національно-культурної автономії відбулася за участю членів урядів України й Росії під час офіційного відкриття Культурного центру України в Москві в листопаді 1998 р. Вже після проведення другого Конгресу зареєстровано регіональні національно-культурні автономії українців Респуб-

*Рис. 42. Зустріч Української народної хорової капели
Культурного центру України в Москві з Президентом України Л.Кучмою
під час його офіційного візиту до РФ у березні 1998 р.*

ліки Карелія, Ханті-Мансійського автономного округу, Камчатської, Пензенської областей, Красноярського краю, Санкт-Петербурга. Найближчим часом передбачається реєстрація автономії українців Владивостока, Челябінська й Москви.

Однією з найгостріших проблем, з якою зіштовхуються в своїй роботі українські організації в Росії, є брак інформації з України, гостра нестача української періодики на ринку ЗМІ РФ. Потреба в українській пресі тим важливіша, що більшість засобів масової інформації Росії формує громадську думку в напрямі недопущення будь-яких обмежень для поширення й застосування російської мови в Україні. Водночас вони замовчують брак у Росії можливостей для вивчення української мови або провадять тезу про те, що українська мова не має перспективи. Слід особливо наголосити на необхідності доступу українців Росії до електронних засобів масової інформації України, оскільки саме електронні ЗМІ, які, за спостереженнями фахівців, справляють найбільший вплив на формування світогляду сучасної людини, здатні зупинити процес ослаблення етнічної самосвідомості в значній частині українців Росії. Тим часом можливість приймання теле-, радіопередач з України в регіонах Росії обмежена. Відповідні державні структури в Україні нині працюють над розширенням зони прийому передач Всесвітньої служби Радіо-Україна на всю територію Росії, переходом на використання там, де можливо, середньохвильових передавачів, розв'язанням питання ретрансляції в Росії програм українського телебачення

як каналу духовно-культурної підтримки українства. В руслі цих зусиль у липні 1996 р. за ініціативою ОУР та за спонсорські кошти розпочалися регулярні телепередачі українською мовою на дециметровому каналі Московського телебачення.

Між Держтелерадіо України та українськими громадами Росії вже встановлено контакти, завдяки чому в містах Іркутськ, Якутськ, Сиктивкар, Челябінськ, Брянськ, Сургут місцеві ТРК періодично отримують інформацію на аудіо- та відеокасетах з правом використання українських програм на місцевих радіо- й телеканалах. Існує потреба у створенні в Україні спеціальних інформаційних проектів для східної діаспори — циклів відео- та аудіопрограм з української культури, української історії, спеціальних навчальних програм. Закріпленню цих контактів має сприяти низка українсько-російських міжвідомчих угод, підписаних, зокрема, по лінії міністерств культури, інформації та національностей.

Окремо слід сказати про власну друковану періодику українців Росії, яка відіграє важливу роль в їхній самоорганізації, плеканні рідної мови та культури, в координації діяльності українських товариств. Останніми роками в РФ побачили світ такі газети, як "Український вибір", "Український кур'єр", "Український клуб", "Тинди-Ринди", "Невідома газета", журнал української фантастики "Брати", "Інформаційний бюлетень Об'єднання українців Москви" (всі — Москва), "Криниця" (Уфа), "Рідне слово" (Челябінськ), "Українське слово" (Мурманськ), "Українська родина" (Сургут), "Козацьке слово" (Краснодар), "Український вісник" (Сиктивкар), дайджест "Забута країна" (Санкт-Петербург) та інші (всього — близько 20 видань). Найстабільніші з них — "Український вибір" (Москва) і "Криниця" (Уфа), інші ж без державної підтримки після появи кількох чисел припиняють своє існування. Деякі газети українських громад з огляду на брак фінансів видаються в Україні, як, наприклад, "Український вісник" та "Промінь" (для українців Республіки Комі).

Серед досягнень російських українців — організація Інституту Тараса Шевченка, який діє в складі Оренбурзького університету. Очолює інститут письменник, лауреат Державної премії України Леонід Большаков. Інститутом видається газета "Інститут Тараса" та "Научные записки Оренбургского Института Тараса Шевченко".

До активу діяльності українських об'єднань можна зарахувати розроблення та затвердження на другому з'їзді українців Башкортостану програми національно-культурного відродження українського населення цієї республіки; організацію численних національних фольклорних колективів (тільки в Башкортостані їх 23); проведення фестивалів і днів української культури (дні української культури в Примор'ї, крайовий фестиваль української культури в Хабаровську, Волгоградський обласний фестиваль української пісні, культурницькі заходи обласного масштабу в Тюменській області, Самарі, Воронежі тощо; створення

Національного центру українознавства в Башкортостані; налагодження роботи секцій та відділів української літератури в місцевих бібліотеках (Москва, Ухта, Абакан, Калінінград); проведення наукових конференцій з питань україністики, виставок декоративно-прикладного мистецтва та інше.

Чи не найскладнішим завданням, яке стоїть нині перед українською громадою РФ, є розбудова українського шкільництва. Без своєї школи, без передачі своїм дітям знання рідної мови, культури, історії найчисельніша українська діаспора може досить швидко зникнути. Необхідна цілісна система освіти українською мовою, яка б включала широку мережу державних українських шкіл, класи з українською мовою навчання, кафедри україністики при вищих навчальних закладах тощо. Рішучі кроки в цьому напрямі мала б зробити Російська держава. Однак поки що переважає тенденція перекладання цих обов'язків на українські товариства.

Потребує уваги й проблема репатріації тих українців, які бажають повернутися в Україну. В цьому контексті нині вивчається питання про створення спільного українсько-російського державно-громадського фонду, який взяв би на себе тягар розв'язання житлових проблем переселенців із Росії в Україну й навпаки. Водночас очевидно, що більшість російських українців залишиться в Росії, зберігаючи пошану до своєї етнічної батьківщини.

Досить широкі права етнічних спільнот, задекларовані в законодавчих актах РФ, поки що майже ніяк не позначилися на стані забезпечення культурно-освітніх та інформаційних потреб українського населення. Реалізація багатьох положень законодавства про права національних меншин гальмується. Матеріальні засоби українських громад формуються нині в основному за рахунок членських внесків, прибутків від господарської діяльності, добровільних пожертв тощо. Поодинокі приклади відкриття класів з вивчення української мови як другої іноземної (в 11 середніх школах), факультативне вивчення української мови в позаурочний час (у 12 середніх школах) та часткова допомога у фінансуванні недільних шкіл, сприяння діяльності культурних центрів (Москва, Сочі, Омськ), надання допомоги у випуску української газети (Уфа) є радше винятком із правила й не розв'язують проблеми в цілому. Основна робота щодо підтримки й розвитку української культури та освіти здійснюється фактично тільки завдяки зусиллям самих українських товариств, які й у такій ситуації не завжди знаходять розуміння з боку місцевих органів влади.

Про справді широке забезпечення національно-культурних потреб української меншини в Росії сьогодні можна говорити в основному як про певний потенціал та бажаний стан розвитку міжетнічних відносин у цій країні в майбутньому. Українці, які становлять найчисельнішу після росіян і татар етнічну групу РФ і роблять помітний внесок у соціально-економічний та культурний розвиток цієї країни, на практиці не мають сьогодні державної системи українського шкільництва, культурно-освітніх закладів, преси, радіо та телебачення рідною мовою — всього того, чим широко користується російська меншина в Україні.

Нагадаємо, що, за офіційною статистикою, чисельність росіян в Україні в 1989 р. становила 11,3 млн. осіб, а українців у РФ — 4,3 млн. Кількість державних російськомовних та україномовних шкіл відповідно в Україні та Росії — 2747 і 0 (інформація станом на 1997-1998 рр.); кількість дітей, які навчаються в російськомовних школах України та україномовних школах Росії, відповідно — 2 млн. 503 тис. і 0; кількість вищих навчальних закладів, які готують фахівців з російської мови та літератури в Україні й української мови та літератури в Росії, відповідно — 31 і 0; питома вага студентів, які навчаються російською мовою в Україні та українською в Росії, відповідно — 55,6% і 0,0%; кількість державних російських театрів в Україні й державних українських в Росії, відповідно — 11 і 0; кількість державних російськомовних газет і журналів, що видаються в Україні, та державних україномовних, що видаються в Росії (станом на січень 1996 р.), відповідно — 1172 і 0.

Труднощі періоду становлення української діаспори в Росії виявляються не тільки в плані організаційному й полягають у браку належних умов для реалізації українською спільнотою своїх національно-культурних потреб. Ще гострішою проблемою є, очевидно, те, що більшість українців не визначила своїх інтересів у Росії, не має чіткого бачення свого майбутнього та майбутнього своїх дітей у цій країні саме як українців. Досі не вироблено достатньо привабливої діаспорної ідеології українства РФ, не сформульвані конкретні вимоги до органів державної влади. Вплив українських організацій на суспільно-політичне життя країни досить незначний. Великий потенціал українства в різних сферах духовного життя (мистецтві, науці, освіті, засобах масової інформації), в органах державного управління, підприємницьких структурах тощо залишається невикористаним. Бракує належного статусу українських організацій у суспільстві, а також надійного механізму державного сприяння українській діаспорі Росії.

В цих умовах, враховуючи, з одного боку, високий рівень оволодіння абсолютною більшістю українців російською мовою, а з другого — нетолерантність частини соціального оточення до тих, хто прагне зберегти свою національну самобутність, свою інакшість, найлегшим для них є шлях асиміляції. Є чимало свідчень, що цим шляхом іде значна частина українців Росії. Вибір іншого шляху — шляху діаспори — пов'язаний з багатьма додатковими труднощами й проблемами. Очевидно, що лише невелика частина українців Росії має сьогодні таке розуміння свого морального обов'язку перед етнічною батьківщиною, яке може зумовити свідомий вибір цієї частини своєї долі як долі діаспори. Останнє означає бажання та волю не тільки самим залишатись українцями й зберігати свою національну ідентичність, а й передати ці риси своїм дітям та онукам.

Зникнення в Росії в міжвоєнний період майже 5 млн. українців, які з різних причин розчинились у "російському морі", застерігає від надмірного оптимізму в справі відродження й збереження української етнічності в цій країні. Водночас у російському суспільстві спостерігаються обнадійливі зручення, зокрема росте

розуміння того, що така багатонаціональна країна, як Росія, ніколи не утвердиться на шляхах демократії без справедливого вирішення національного питання. Важливе значення для усунення кричущого дисбалансу в умовах етнокультурного розвитку росіян в Україні й українців у Росії матиме реалізація відповідних положень Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією. Це дає підстави українцям сподіватися на зміна ставлення влади й суспільства до їхніх потреб та інтересів, на цивілізоване розв'язання проблем української громади в Росії.

§2. Казахстан і країни Центральної (Середньої) Азії

КАЗАХСТАН

Українська діаспора в Казахстані за своєю чисельністю посідає третє місце серед українських громад світу (після української діаспори в Російській Федерації та США). За переписом 1989 р. в Казахстані проживало 896,2 тис. українців (5,4% населення республіки). Згідно з інформацією газети "Українські новини" (Алмати), на початок 1998 р. близько 796 тис. громадян Казахстану самоідентифікують себе з українським етносом. Українці розселені переважно на півночі Казахстану. Значний відсоток їх проживає в Караганді, Астані, Павлодарі, Семипалатинську, Талди-Кургані, Шортанді й Алмати, а також у місцевостях навколо цих міст.

Більш як половина українського населення була сконцентрована в шести областях і колишній столиці Казахстану: в Кустанайській області проживало 178,0 тис. осіб (14,6% всіх жителів), у Карагандинській — 107,1 тис. (7,9), у Ціліноградській — 94,4 тис. (9,4), у Павлодарській — 86,7 тис. (9,2), в Актюбінській — 74,5 тис. (10,2), у Кокчетавській — 55,6 тис. (8,4), в Алмати — 45,6 тис. (4,1% жителів столиці). Українську мову вважали своєю рідною 36,6% українського населення.

Першими українцями на казахській землі вважаються заслані до Північно-го Казахстану (Західного Сибіру) учасники придушеного 1768 р. гайдамацько-

го руху, відомого в історії під назвою "Коліїщина". Більш активне формування української етнічної групи в Казахстані починається з другої половини ХІХ ст., коли сюди в пошуках вільних земель стали прибувати переселенці з Таврійської, Катеринославської, Херсонської, Харківської, Полтавської, Київської, Чернігівської, Подільської та Волинської губерній. На початок ХХ ст. до Казахстану й Середньої Азії переселилося понад 100 тис. українців.

Значно посилився український переселенський рух до Казахстану після століпінської аграрної реформи. Питома вага українців у всьому населенні Казахстану зростає з 1,9% в 1897 р. до 10,5% в 1917, причому переважна їх більшість концентрувалася в Акмолинській (7,5% населення в 1897 р. і 29,5% — в 1917) і Тургайській (відповідно 1,0 та 21,6%) областях.

У кінці ХІХ-на початку ХХ ст. мігранти з України становили понад третину всіх переселенців до Казахстану. Здебільшого вони осідали в районах, які за своїми кліматичними, ґрунтовими та іншими особливостями найбільше нагадували лісостепову й степову зони України. Це були в основному північні губернії Казахстану.

За даними перепису 1926 р. загальна кількість українців у Казахстані сягала понад 860 тис. чоловік. Вони становили більшість населення на території протяжністю близько 2 тис. кілометрів від Оренбурга (колишня столиця Казахстану) на заході до Семипалатинська на сході.

У 1930-і рр. значні міграційні потоки спрямовувалися в новостворювані промислові центри Казахстану. З розгортанням судильної колективізації розпочався також процес примусового виселення з України так званих розкуркулених селян. Протягом 1930-1931 рр. у північні та східні райони СРСР, зокрема до Казахстану, було виселено майже 64 тис. українських родин.

Значна кількість українців була переселена до Казахстану в 1939-1940 рр. внаслідок депортації із Західної України. Сюди депортували також представників інших етнічних спільнот, що проживали в Україні. На відміну від українців, переселення яких відбувалося як добровільно, так і примусово, поляки, німці й кримські татари опинилися в Казахстані лише внаслідок їхньої депортації. 1941 р. з України евакуйовано чимало заводів та десятки тисяч фахівців. Багато з них залишилися в Казахстані на постійне проживання. Протягом 1941-1942 рр. з України евакуйовано до Казахстану також 52 дитбудинки. Частина дітей було передано на патронувannya та всиновлення, інших працевлаштовано — в колгоспах, радгоспах, на промислових підприємствах.

Наприкінці Другої світової війни тюрми й концтабори Караганди, Джезказгана поповнювалися в'язнями-українцями, переважно тими, хто звинувачувався в належності до ОУН-УПА. На січень 1953 р. на спецпоселенні в Казахстані, переважно в Карагандинській області, перебувало 7,9 тис. українців. Чимало українців залишилися в Казахстані в період освоєння цілини в 1954-

1960 рр. Робітничі колективи ряду новостворених радгоспів у Кустанайській та Акмолинській областях майже повністю склалися з українців.

У другій половині 1920-х рр. у рамках реалізації політики коренізації влади як однієї з умов активізації участі населення в соціалістичному будівництві в районах Казахстану, де чисельно переважало українське населення, було відкрито школи з українською мовою навчання, здійснювалися заходи щодо переведення на українську мову діловодства. На початку 1930 р. в республіці на українську мову викладання переводилося 400 шкіл, готувалися до випуску підручники, стали виходити українські газети. В Октябринському районі, де абсолютно переважали українці, всі школи мали бути переведені на українську мову навчання. Однак невдовзі політика українізації в Казахстані була згорнута, школи в українських селах переведено на російську мову викладання, українські газети закрито.

За браком практично будь-яких умов для національно-культурного розвитку українська спільнота Казахстану поступово втрачала свою етнічність. Найбільш виразно це виявлялося в ставленні до мови: своєю рідною мовою назвали українську в 1926 р. 78,7% українців Казахстану, у 1959 — 60,4%, у 1970 — 51,5%, у 1979 — 41,3%, у 1989 — 36,6%. При цьому спостерігається характерна й для інших діаспорних спільнот закономірність: чим менша чисельність громади, тим краще зберігається в ній знання рідної мови. Так, найменша частка українців з рідною українською мовою (32,7%) характерна для області, де проживає найбільше українців — Кустанайської, а найбільша (57,8 та 51,8%) — для, відповідно, Гур'ївської і Кзил-Ординської областей, в яких проживає найменша в Казахстані кількість українського населення.

Ситуація стала поступово змінюватися в 1990-х рр. із розпадом СРСР та утворенням на його просторах нових незалежних держав, зокрема й Республіки Казахстан: виникають українські національно-культурні організації, посилюється інтерес до української мови, культури, традицій.

Водночас зміна культурних пріоритетів у Казахстані та слабка інтегрованість українців у середовище титульного етносу (це засвідчує, зокрема, вкрай низький рівень володіння мовою цього етносу: лише 0,02% українців назвали під час перепису 1989 р. казахську мову своєю рідною, 0,6% вільно володіли нею; для порівняння, російську мову назвали рідною під час цього перепису 63,3% українців) зумовили невпевненість значного числа членів української спільноти в своєму майбутньому в цій країні, що виявилось, насамперед, в еміграційних настроях.

Упродовж 1992-1996 рр. із Казахстану на постійне проживання в Україні прибуло понад 66 тис. осіб, вибуло з України в протилежному напрямку майже 23 тис. осіб. Позитивне сальдо в міграційному обміні населенням із Казахстаном становило для України в ці роки понад 43 тис. осіб, більшість із яких — українці.

Згідно з інформацією Комітету статистики й аналізу Республіки Казахстан, за час від перепису населення 1989 р. і до кінця 1997 р. з цієї країни виїхало понад 120 тис. українців (у середньому емігрувало 13,5 тис. щорічно). Крім України, частина українців емігрувала в Росію. Серед усіх осіб, які в 1997 р. емігрували з Казахстану, українці становили 12,4%, тоді як їхня частка у всьому населенні республіки складала в цей період, за орієнтовними розрахунками, менше 5%. Внаслідок еміграції кількість українського населення, наприклад, в Південно-Казахстанській області скоротилася протягом 1991-1997 рр. майже вдвічі (з 33 до 17,6 тис. осіб).

Під час соціологічного дослідження, проведеного в жовтні 1997 р. в Казахстані (опитано 671 респондента-українця та понад 400 вихідців з України інших національностей у містах Астана, Алмати, Кустанай, Караганда, Павлодар), було з'ясовано, що більшість опитаних у цих містах українців (64,4%) хотіла б переїхати в Україну. Ще 17,1% респондентів висловили свою позицію щодо можливого переїзду словами "швидше так, ніж ні". Основними чинниками формування еміграційних настроїв української діаспори є, за даними дослідження: прагнення повернутися на рідну землю — 42%; особисті мотиви — 26%; етнічний дискомфорт — 17%; соціально-економічні умови — 15%; невпевненість у майбутньому — 14%; політична нестабільність — 2,5%.

Дослідження виявило, що у формуванні міграційної поведінки української діаспори етнічний чинник має більше значення, ніж соціально-економічний. Скажімо, опитані схильні пов'язувати свої матеріальні проблеми не так із загальною складною соціально-економічною ситуацією в країні проживання, як із пріоритетами державної етнополітики Казахстану, спрямованої на надання переваг представникам титульної нації. Етнічне підґрунтя мотивації переселення виявляється у відчутті етнічної дискримінації та загрози міжетнічних конфліктів.

Для різного роду етнічних факторів, зокрема незнання чи недостатнього знання мови титульного етносу, позначається й на можливості українців отримати освіту. Так, за даними статистичних органів Казахстану, в Південно-Казахстанській області в 1997 р. частка студентів-казахів становила 0,41% населення області, тоді як в українців цей показник становив 0,27%.

Водночас соціологічне дослідження засвідчило, що, незважаючи на тривале перебування українців в іншоетнічному середовищі (а 27% їх народилися вже в Казахстані), вони в цілому зберегли етнічну самобутність. Так, українською мовою володіє переважна більшість опитаних: 36% — вільно, 24 — досить вільно, 16 — із певними труднощами, 15 — можуть порозумітися і лише 8 не володіють зовсім. У трудових колективах спілкування відбувається російською мовою, хоча й українською на роботі спілкуються 5% респондентів. У побуті 26% опитаних, найближче оточення яких становлять також українці, спілкуються між собою тільки українською мовою; 46 — російською, 25 — російською й українською. З числа українців, які зазначили, що бажали б повернутися в Україну,

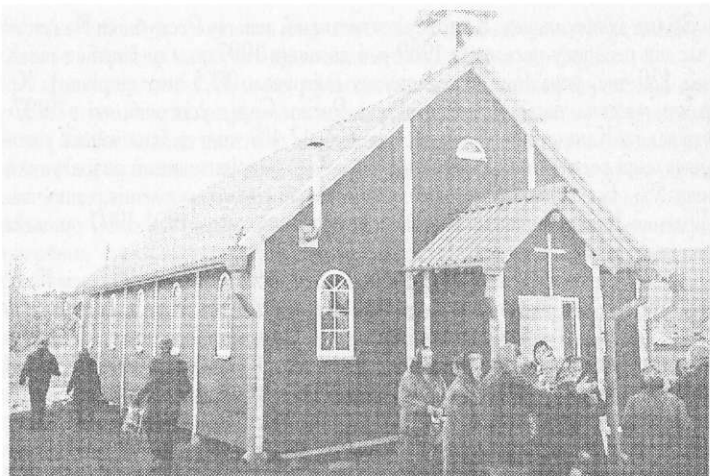

Рис. 43. Громада Української греко-католицької Церкви перед храмом св.Покрови в м.Караганда. Жовтень 1997 р.

більшість (77%) хотіла б, щоб її діти знали українську мову, а 61% обстежених зазначив, що хотів би мати можливість дати своїм дітям середню освіту в школах із українською мовою навчання.

Зв'язок із Вітчизною українці підтримують переважно через засоби масової інформації та безпосередні індивідуальні контакти, 65% опитаних відзначають у родині українські свята. Таким чином, українська спільнота в Казахстані має значний потенціал для відродження й розвитку своєї етнічності.

Водночас для виживання української діаспори в Казахстані надзвичайно важливою є її повніша інтеграція в казахстанське суспільство. Це передбачає, зокрема, активну участь у місцевому громадсько-політичному житті (за даними опитування, в цю сферу включений лише кожен третій опитаний) та оволодіння мовою і культурою титульної нації (про актуальність цього свідчить те, що лише 2% респондентів говорять нею вільно, 20% — можуть порозумітися, а 76% узагалі не знають державної (казахської) мови. У зв'язку з цим необхідно зазначити, що низький рівень знання мови титульної нації республіки значною мірою обумовлений мовним середовищем у місцевостях проживання більшості українців, де питома вага носіїв казахської мови відносно невелика. До всього, в Казахстані статус офіційної має російська мова. Внаслідок цього загальний низький рівень знання українцями казахської мови поки що суттєво не впливає на стан міжетнічних стосунків у цій республіці, зокрема в Північному Казахстані, де проживає абсолютна більшість українського населення.

Рис. 44. Народний хор Павлодарського товариства української культури ім. Т.Шевченка. Лютий 1996 р.

Сьогодні відбувається активний процес національно-культурного відродження української спільноти, яке спирається на положення Конституції (ухвалена Верховною Радою Республіки Казахстан у січні 1993 р.) щодо вільного розвитку культур етносів країни. Найбільш активні громади українців діють в Астані, Караганді, Павлодарі й Семипалатинську.

1990 р. створено Товариство української мови м.Караганда, яке очолює Н.Овчинникова. При товаристві працюють невелика українська бібліотека, дитячий ансамбль "Галушки". Активну діяльність провадить Ліга українських жінок (голова — Г.Чир), при якій функціонують недільна школа та театр пісні "Світанок". Розпочато роботу з об'єднання цих двох організацій в єдиний Український культурний центр.

Павлодарське товариство української культури ім. Т.Шевченка (голова — М.Парипса) налічує близько 650 осіб. Тут діють два класи недільної школи, хоровий колектив, драмгурток, дитяча фольклорна група, гурток української вишиванки та дитячого малюнка, існує українська бібліотека. Періодично виходять в ефір радіопередача "Українська родина" та телепередача "Український час".

Семипалатинське товариство української мови "Світанок" (голова М. Плaxотнюк) періодично видає альманах про життя українців Казахстану, готує україномовні радіо- й телепрограми. Українські громади існують також в Алмати, Актау, Аркаліку, Кустанай, Петропавловську, Талди-Кургані.

Чимала допомога українській діаспорі надається урядом Казахстану. Зокрема, з 1994 р. в Алмати українською мовою виходить урядовий тижневик "Українські новини" (засновник — Міністерство інформації та громадської злагоди республіки, редактор — О.Гаркавець). Тираж газети в рік виходу

становив 15 тис. примірників, у 1998 р. зменшився до 872 примірників. З березня 1999 р. через припинення фінансування вихід газети припинився. З 1996 р. на каналах національного телебачення двічі на місяць українською мовою транслюється програма "Україна сьогодні".

Завдяки допомозі місцевої влади створена мережа українських недільних шкіл і класів. В Астані відкрито перший український гуманітарний ліцей, працює Український навчальний комплекс, який об'єднує українську гімназію, дитячий садок "Надія", недільну школу та фольклорну групу "Веселка". У 1996 р. розпорядженням Прем'єр-міністра Республіки Казахстан комплексу надано фінансову допомогу для ремонту приміщення.

Значну роботу щодо сприяння українській громаді та ознайомлення широкої громадськості Казахстану із здобутками України в різних галузях життя провадить посольство України в цій країні. Так, на початку 1998 р. з ініціативи посольства та за участю Українського культурного центру Алмати в Центральному концертному залі цієї південної столиці Казахстану відбувся вечір "Українські мелодії", присвячений пам'яті Тараса Шевченка. Спонсором виступила авіакомпанія "Саяхат" (директор — В.Куропатенко). В концерті виступили уславлені "зірки" театрального і музичного мистецтва Казахстану, які виконали українські народні пісні, арії з українських опер. Казахська державна капела заспівала Шевченкові "Думи мої, думи", "Реве та стогне Дніпр широкий", інші українські музичні шедеври. На концерті були присутні представники міністерств Казахстану, більш як двадцять дипломатичних місій у цій країні, культурні й громадські діячі, представники української та інших діаспор.

Україна підготувала й передала для розгляду урядом Казахстану проект угоди між нашими країнами про співробітництво в забезпеченні національно-культурних потреб українців у Республіці Казахстан і казахів в Україні. Підписання цієї угоди, безперечно, сприятиме повнішому забезпеченню прав української діаспори в Казахстані, збереженню її етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності, врегулюванню проблеми підготовки національних кадрів, культурно-мистецького взаємообміну з Україною, а також подальшому зміцненню відносин між Україною і Республікою Казахстан.

КИРГИЗСТАН

Українська діаспора в Киргизстані є другою за чисельністю серед країн Центральної (Середньої) Азії — колишніх республік СРСР. За даними Національного статистичного комітету Киргизстану, чисельність українців у цій державі на початок 1997 р. становила 71,2 тис. чоловік.

За даними перепису населення 1989 р., в Киргизстані проживало 108,3 тис. українців (2,5% населення республіки). Основними територіями поселення

українців були на той час райони республіканського підпорядкування (47,5 тис. осіб; 4,8% всього населення), місто Бішкек (34,3 тис. осіб; 0,5% населення), Ошська (18,4 тис. осіб; 1,0% населення) та Іссик-Кульська (7,7 тис. осіб; 1,2% населення) області. Тільки 34,1% українців вважали українську мову своєю рідною і ще 5,9% вільно нею володіли.

Українці починають оселятися на території Киргизстану в другій половині XIX ст. одночасно з росіянами, відразу ж після прийняття киргизами підданства Росії в кінці 1860-х рр. Основні потоки переселенців розміщувалися в трьох регіонах: північному — Пржевальський повіт (нині Іссик-Кульська область), центральному — Пішпекський повіт (Чуйська область) і південному — Андижанський повіт (Ошська область). Із середини 1870-х рр. розпочалося заселення українцями Сирдар'їнської області. Масове переселення українських селян до Киргизстану починається в другій половині 1890-х рр. Певний час до цього регіону спрямовується основний потік аграрних переселенців із Росії та України. У 1897 р. на території Киргизстану вже нараховувалося 18,6 тис. українців.

Безвідносно до цілей колонізаторської політики царизму, українські переселенці сприяли прогресивним змінам у господарстві Киргизстану. Застосування ними досконаліших знарядь обробітку землі, впровадження нових та врожайніших сільськогосподарських культур обумовило помітне зростання продуктивності праці в землеробстві, появу нових галузей господарства (таких, як бджільництво, торговельне городництво, садівництво тощо). Під впливом принесених переселенцями більш ефективних форм і прийомів господарювання прискорився перехід кочового та напівкочового корінного населення до осілости. З'явилися нові міста й селища європейського типу з першими культурними осередками.

Переселенський рух припиняється лише в роки Першої світової та громадянської воєн і поновлюється після їх закінчення. Перепис 1926 р. зафіксував у Киргизстані 64,1 тис. українців, які становили 6,5% всього населення тодішньої Киргизької АРСР, а в районах їх проживання — 29% населення. Українці, як і росіяни, зосереджувалися переважно в містах — Бішкеку, Токмаку, Караколі, а також у долині річки Чу та Іссик-Кульській улоговині. Тут проживало понад 4/5 всього російського й українського населення. Воно становило 65,2% міського населення північних районів (основну масу городян на півдні Киргизстану становили узбеки).

Чисельність українців та їхня частка в населенні Киргизстану зростали протягом усього міжвоєнного періоду: у 1937 р. їх тут нараховувалося 121,5 тис. (8,9% населення), у 1939 — 137,3 тис. (9,4% населення). Приплив українських мігрантів у ці роки був викликаний, головню, прискороною індустріалізацією республіки, що здійснювалася в основному шляхом залучення кваліфікованих робітників і спеціалістів з Росії та України. Українці разом із чисельнішими тут росіянами становили більшу частину працівників важкої промисловості, машинобудування та виробничо-технічної інтелігенції.

Після Другої світової війни внаслідок зростання освіти й фаховості корінного населення потреби в кваліфікованій робочій силі починають дедалі більшою мірою забезпечуватися за його рахунок. Чисельність українців, а також їхня питома вага в усьому населенні Киргизстану поступово зменшуються: у 1970 р. — 120,1 тис. осіб (4,1%), у 1979 — 109,3 тис. (3,1%), у 1989 — 108,3 тис. (2,5%).

Тривалий час урбанізованість і краща професійна підготовка забезпечували українцям та росіянам більш високий рівень оплати праці та матеріальних благ, ніж у місцевого населення.

Специфіка трудової діяльності слов'янського населення визначала й особливу та досить стабільну соціально-культурну нішу, яка характеризувалася, незважаючи на інтенсивні міжетнічні контакти, певною його ізольованістю від корінного киргизького етносу. За своїми соціальними та культурними характеристиками українці тяжіли до місцевих росіян. Контакти з ними полегшувалися наявним рівнем русифікації й вели до подальшого її поглиблення. Цьому сприяла щораз більша концентрація українського населення в російськомовних містах (так, лише в столиці республіки (тоді — Фрунзе) у 1959 р. проживало 13,1% всіх українців Киргизстану, а в 1989 — вже 31,8%). За браком будь-яких умов для національно-культурного розвитку це сприяло розмиванню етнічної ідентичності українців та злиттю їх із росіянами. Внаслідок цього частка осіб, які вважають українську мову своєю рідною, неухильно скорочувалася: якщо в 1926 р. вона становила 97,1%, то в 1959 — вже 49,2%, у 1989 — 34,1%.

Певна ізольованість від корінного населення обумовлювала слабку інтеграцію у власне киргизьке середовище. Змішані шлюби між українцями й представниками корінного етносу були досить рідкісними. Соціологічне дослідження українців Киргизстану, проведене 1994 р. (432 респонденти опитані в м. Бішкек і чотирьох селах у місцях компактного розселення українців), зафіксувало, що в таких шлюбах перебувало лише 3% опитаних (41,6% шлюбів були моноетнічними, 48,2% — змішаними). Більшість українців не знала киргизької мови й не відчувала в цьому потреби (у 1989 р. назвали цю мову рідною лише 0,02% і вільно володіли нею 1,6% українців). Водночас формально українці були інтегровані в місцеве суспільство. Так, у 1990 р. в республіканському парламенті було 11 депутатів-українців, а серед депутатів усіх рівнів — 286.

Становище українців у Киргизстані стало змінюватися в 1990-х рр. після розпаду СРСР. У грудні 1990 р. Верховна Рада республіки ухвалила декларацію про незалежність Киргизстану, а в травні 1993 — Конституцію цієї держави. Економічна криза, яка більшою чи меншою мірою охопила всі пострадянські держави, позначилася насамперед на роботі великих промислових підприємств, де була зайнята більшість українського населення Киргизстану. Водночас утворення незалежного Киргизстану поставило українців перед необхідністю вивчення мови корінного населення, без чого

зменшувалися можливості отримання освіти й професії, влаштування на роботу тощо.

Певною мірою українці опинилися в зовсім іншій країні та були поставлені перед вибором: або пристосовуватися до нових обставин життя, або емігрувати. Оцінка українським населенням такої ситуації була неоднозначною. Як свідчать дані, отримані в перебігу згаданого соціологічного дослідження, більшість опитаних (52,4%) схвалювала суверенітет і не бачила у зв'язку з цим жодних додаткових проблем для української спільноти, як порівняти з проблемами титульного етносу. Однак понад третина респондентів (35,5%), схвалюючи суверенітет, зазначала, що життя українців у республіці ускладнилося. При цьому 16,2% вказали, що ситуація за часів СРСР була кращою.

Дослідження зафіксувало помітні зміни в етнолінгвістичних характеристиках української діаспори, частина яких сталася вже за період незалежності Киргизстану: понад 56% українського населення вважали своєю рідною мовою російську, майже 38% — українську і приблизно 8% — киргизьку. Володіли киргизькою мовою вже 43,9% опитаних, зокрема 18,7% вільно. Ще 19,8% розуміли цю мову, сприймали радіо- і телепередачі киргизькою мовою й тільки 36,4% опитаних зовсім не володіли нею. Більше половини тих, хто не розумів киргизької мови, ніколи не помічали в своєму оточенні нетерпимості у зв'язку з цим. Однак 23,0% все ж помічали її, зокрема 3,4% — постійно.

Все це стимулювало зростання еміграційних настроїв. Обстеження 1994 р. виявило, що майже кожний третій із опитаних українців бажав би виїхати з Киргизстану, 24% ще не визначилися в цьому питанні й трохи більше 37% не збирався змінювати місце проживання. З тих, хто мав намір емігрувати з Киргизстану, відносна більшість (36,5%) хотіла б виїхати в Україну. Певну роль у формуванні еміграційних настановлень серед українців відіграють етнічні чинники, хоча 50,1% опитаних вказали, що їхня національність не ускладнювала їм просування по службі, а 53,7%, — що не було випадків дискримінації їх особисто за національною ознакою. Водночас 17,0% респондентів відзначили, що їхнє етнічне походження ускладнило їм просування по службі, а майже половина (49,5%) вказала на випадки дискримінації їх особисто (переважно в громадських місцях, менше — на роботі).

Протягом 1989-1997 рр. із Киргизстану емігрувало майже півмільйона осіб, головню, слов'янських національностей, а також німців і євреїв. Чисельність українців внаслідок виїзду зменшилася за цей період на 37,1 тис. і становила на початок 1997 р. 71,2 тис. осіб. Слід зазначити, що еміграція висококваліфікованого некиргизького населення, зокрема українців, стала однією з головних причин виробничого паралічу на заводах і фабриках країни. Для зменшення відпливу спеціалістів і кваліфікованих робітників-некиргизів спеціальним президентським указом і постановою уряду в 1994 р. були передбачені певні заходи, зокрема строк переведення діловодства на киргизьку мову було відсунуто до 2005 р.

У країні формується законодавча база й створюються умови для національно-культурного відродження численних етнічних спільнот. Киргизстан приєднався до Рамкової Конвенції про захист національних меншин, підписаної в рамках Ради Європи. На основі стандартів, передбачених у цьому документі, завершується підготовка до прийняття закону "Про права етнічних меншин у Киргизькій Республіці".

У червні 1996 р. в Києві президентами України і Киргизстану підписано "Договір про дружбу і співробітництво між Україною і Киргизькою Республікою", в якому, зокрема, закріплено зобов'язання сторін сприяти "розвитку і збереженню етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності національних меншин, які населяють їхню територію" і взяти їх під свій захист.

Створено Асамблею народів Киргизстану — консультативно-дорадчу раду з питань міжнаціональних відносин і національної політики при президентів Киргизстану, в якій на початок 1998 р. об'єднувалися 28 національно-культурних центрів етнічних меншин, поміж них і український.

Одним із найважливіших факторів збереження діаспорою етнічної ідентичності є образ етнічної батьківщини, передусім те, якою вона бачиться в майбутньому. Відомо, що саме ідея незалежної Української держави була чи не найголовнішим чинником відпорності західної української діаспори асиміляційним процесам. Щодо української діаспори в Киргизстані, то, як показало дослідження, оцінка нею здобуття Україною незалежності досить неоднозначна. Схвалюють це подію та розглядають її як шлях до прогресу 29% опитаних; вважають, що, здобувши незалежність, Україна розвалила Союз (а це — шлях до занепаду) 28,6%; не визначились у даному питанні 27,4%; відповіли, що їх проблеми України не цікавлять, 12,2%. Зазначені відповіді засвідчують втрату значною кількістю українців головного стимулу докладання своїх зусиль до збереження етнічної ідентичності, а також показують, що процес денационалізації української діаспори в Киргизстані зайшов досить далеко.

Однак, незважаючи на втрату поважною частиною українців Киргизстану своїх етнічних особливостей, існує зацікавленість у відродженні української етнічної культури й мови. Зокрема, під час того ж опитування 52,4% респондентів висловили бажання, щоб їхні діти вільно володіли українською мовою, 38,2% хотіли б, щоб у їхньому населеному пункті був український дитячий садочок, 41,2% схвалюють включення до шкільної програми уроків української мови, літератури, історії, народознавства. Крім того, майже половина опитаних (48,8%) висловили бажання, щоб їхні діти отримали вищу освіту в Україні.

Нині в Киргизстані діє український культурний центр "Берегиня" (керівник — Володимир Нарозя), який об'єднав українців, що прагнуть зберегти в цій країні свою етнічну ідентичність, відродити українську культуру й традиції, поширювати інформацію про минуле та сучасне України. У січні 1998 р. більш як 70-тисячна українська громада Киргизстану отримала змогу слухати першу

в історії цієї держави радіопередачу українською мовою. Відтоді раз на тиждень український культурний центр "Берегиня" за підтримки посольства України готує радіовипуски про життя Української держави, а також про проблеми і здобутки української діаспори в Киргизстані. У Слов'янському університеті в м. Бішкек передбачено відкриття спеціалізації "україністика".

Українська діаспора в Киргизстані переживає надзвичайно складний період свого розвитку. В організованому українському житті поки що бере участь лише чисельно незначна її частина. Більшість українців турбують передусім проблеми роботи, економічного виживання та вибору — інтегруватися в місцеве суспільство чи емігрувати. Від того чи іншого вирішення цього питання багато в чому залежатиме доля української діаспори в цій країні.

ТАДЖИКИСТАН

У 1996 р. в Таджикистані проживало 11 тис. українців (0,2% населення республіки). Близько 90% їх компактно мешкало на півночі країни — в центральній частині Ленинабадської області (міста Худжанд і Чкаловськ).

Українська діаспора в Таджикистані сформувалася в радянський час, переважно після Другої світової війни. Перші українські поселенці з'являються на території нинішнього Таджикистану в кінці XIX ст., коли цей край було приєднано до Росії: за даними перепису 1897 р., тут налічувалося 1,7 тис. українців. У роки Першої світової та громадянської воєн частина українців виїхала на батьківщину і в 1926 р. їх залишилося тільки 1,1 тис. чоловік. У міжвоєнний період та в перші роки після Другої світової війни чисельність української діаспори зростає значною мірою внаслідок примусового переселення українських сімей і навіть цілих українських сіл відповідно до директив і постанов радянських органів.

Якщо в 1926 р. тут проживало лише 1,09 тис. українців, то в 1959 — вже 26,9 тис., у 1970 — 31,6 тис., у 1979 — 35,8 тис., у 1989 — 41,3 тис. Частка українців в усьому населенні протягом цього періоду зросла від 0,1 до 0,8%. Половина українців (21,3 тис.) проживала в 1989 р. в Душанбе, становлячи 3,5% населення столиці республіки.

Приплив мігрантів у Таджикистан був викликаний, головне, прискороною індустріалізацією регіону, що здійснювалася в основному шляхом залучення спеціалістів із Росії та України. Соціально-професійна диференціація населення Таджикистану, як і Центральної Азії в цілому, складалася, за спостереженнями науковців, по "етнічних кордонах". Місцеве населення займало традиційну нішу аграрної економіки. Крім того, воно опанувало сфери управління, освіти, охорони здоров'я, торговельно-комерційну, легку промисловість та сервіс. Українці разом із чисельнішими тут росіянами становили

Україну з цієї держави приїхало на постійне проживання 10,9 тис. осіб, здебільшого українців. У зворотному напрямку виїхало 3,6 тис. осіб, близько третини яких становили туркмени.

Українська діаспора Туркменістану не має поки що власної культурно-освітньої інфраструктури, значною перешкодою в налагодженні її діяльності є інформаційний вакуум стосовно подій в Україні. Даних про наявність у Туркменістані організованих українських громадських структур немає.

УЗБЕКИСТАН

За даними перепису населення 1989 р., в Узбекистані проживало 153,2 тис. українців (0,8% населення країни). Це найбільша за чисельністю українська діаспора в країнах Центральної (Середньої) Азії. Більше половини українців проживало в Ташкенті (60,0 тис.; 2,9% населення столиці) та в столичній області (26,6 тис.; 1,2% населення). Відносно мало українців було в інших областях. Зокрема, в Самаркандській області проживало 14,2 тис. осіб (0,6%), в Бухарській — 12,9 тис. (0,8), у Ферганській — 11,1 тис. (0,5). Вважало своєю рідною мовою українську 49,2% українців Узбекистану.

Українська діаспора в Узбекистані сформувалася в основному в ХХ ст., переважно в період після Другої світової війни. Перші українці починають оселитися тут ще в 1860-х рр., коли почалася колонізація цієї території Росією. Окремі українські поселення з'являються на передгірських землях переважно поблизу Ташкента після спорудження в 1900-х рр. залізниці Оренбург-Арьсь, завдяки чому згодом переселення стало масовим.

Значне число українців у 1920-х-1930-х рр. було примусово переселено до Узбекистану за опір колективізації та інші форми неприйняття політики радянської влади. Якщо перепис 1926 р. зафіксував тут 25,8 тис. українців, то в 1939 їх нараховувалося вже 73,8 тис. Від цього часу чисельність українського населення Узбекистану повільно зростала до середини 1960-х рр., коли у зв'язку із швидкою індустріалізацією республіки сюди стали прибувати великі групи українських робітників і спеціалістів для роботи на машинобудівних заводах та інших промислових підприємствах. З 1959 по 1970 р. чисельність українців в Узбекистані зростає з 87,9 тис. до 111,7 тис. осіб. У 1979 р. в республіці проживало вже 113,8 тис., у 1989 — 153,2 тис. українців.

За радянських часів умов для національно-культурного розвитку українців в Узбекистані не було. Ситуація стала змінюватися в 1990-х рр. після розпаду СРСР і здобуття Узбекистаном незалежності. 20 червня 1990 р. Верховна Рада Узбецької РСР ухвалила Декларацію про державний суверенітет, а 31 серпня 1991 р. проголошено утворення незалежної держави — Республіки Узбекистан.

Між Україною та Узбекистаном встановилися дружні стосунки, в основі яких лежить взаємодоповнюваність економік країн і єдність поглядів із багатьох питань зовнішньої політики, зокрема щодо СНД. У серпні 1992 р. було укладено “Договір про основи міждержавних відносин, дружбу і співробітництво між Україною та Узбекистаном”.

Водночас необхідно зазначити, що розпад СРСР і утворення незалежного Узбекистану поставили місцевих українців у складне становище. Як і в більшості інших неслов'янських республік колишнього Радянського Союзу, українці були тут слабо інтегровані в середовище корінного етносу. Становлячи разом із більші чисельними в республіці росіянами основну масу кваліфікованих робітників і виробничо-технічної інтелігенції, вони жили певною мірою ізольовано від узбецького населення. Незважаючи на тісні міжетнічні контакти українці й узбеки зберігали між собою культурну дистанцію, шлюби між ними були досить рідкісними. Українці не знали й не відчували потреби знати мову титульного етносу республіки. Так, під час перепису 1989 р. лише 0,1% українців назвали узбецьку мову своєю рідною та ще 3,5% вільно володіли нею. За своїми соціальними й культурними характеристиками українці наближалися до місцевих росіян і дедалі більше русифікувались, а часті й зливалися з ними. У тому ж 1989 р. понад 50% українців Узбекистану назвали своєю рідною мовою російську.

В умовах незалежного Узбекистану українці постали перед потребою подолання існуючої між ними і титульним етносом культурної дистанції й інтеграції у власне узбецьке середовище. Зокрема, необхідно було вивчати узбецьку мову, інакше зменшувалися шанси на отримання освіти, кваліфікації, влаштування на роботу тощо. Поряд з економічною кризою, що охопила передусім великі підприємства, на яких працювала більшість місцевих українців, це зумовило зростання еміграційних настроїв. Протягом 1992-1996 рр. з Узбекистану в Україну на постійне місце проживання прибуло 93,8 тис. осіб, виїхало у зворотному напрямі 13,2 тис. Позитивне для України saldo за результатами міграційного обміну населенням з Узбекистаном сягнуло за ці роки 80,5 тис. чоловік. Абсолютну більшість їх становили українці.

Дружні взаємовідносини між країнами створили сприятливий ґрунт для створення й діяльності в Узбекистані українських національно-культурних організацій. У 1993 р. в Ташкенті було засновано Український культурний центр “Батьківщина” (голова — С.Мансуров-Ковригенко), який прагне згуртувати українську діаспору Узбекистану на засадах збереження етнічної ідентичності, відродження української культури, традицій, зміцнення міжетнічного порозуміння та злагоди в узбецькому суспільстві. Центр влаштовує відзначення національних свят, численні виставки, вечори, присвячені видатним постатям української історії та української культури, концерти майстрів мистецтв, фестивалі узбецької та української музики. Засновано спеціальні премії імені Тараса Шевченка та пам'ятний знак, яким нагороджуються особи і колективи, що

зробили значний внесок у розвиток дружби між народами та міжнародної злагоди.

З 1996 р. Український культурний центр випускає вісник "Батьківщина". Того ж року на узбецькому телебаченні побачила світ телепередача "Добра хата", яка значну частину ефірного часу присвячує популяризації української культури.

У Ташкенті відкрито українську недільну школу. В середній школі імені Т.Шевченка, збудованій після землетрусу українськими будівельниками, здійснюється викладання української мови та літератури.

Діяльності Українського культурного центру "Батьківщина" значною мірою сприяла "Декларація про шляхи поглиблення українсько-узбецького співробітництва", підписана в червні 1995 р. в Ташкенті президентами обох країн. У Декларації закріплювалося, зокрема, зобов'язання сторін не допускати будь-якої дискримінації за національною ознакою. З представниками української діаспори зустрівся під час офіційного візиту в Узбекистан у 1995 р. Президент України Л.Кучма.

В листопаді 1997 р. з великим успіхом пройшли Дні української культури в Республіці Узбекистан, ініційовані президентами Л.Кучмою та І.Карімовим. Представники уряду і засобів масової інформації Узбекистану відзначали, що така широкомасштабна культурна акція відбулася в країні вперше за шість років незалежності. У грудні 1997 р. засновано товариство дружби "Узбекистан-Україна" (голова — керівник Державної акціонерної корпорації "Уздонмакс-лот" Алім Атаєв), покликане сприяти розвитку та поглибленню спів-

робітництва і взаєморозуміння між двома країнами,
зміцненню дружби між двома
народами.

§3. Країни Закавказзя

АЗЕРБАЙДЖАН

За переписом 1989 р., в Азербайджані проживало 32,3 тис. українців, які становили 0,5% всього населення республіки. Більш як половина їх була сконцентрована в Баку (18,3 тис., або 1,0% населення столиці), досить чисельні громади були в Сумгаїті (2,3 тис.) та Гянджі (1,8 тис.), невелика — в Алі-Байрамлі (439 осіб). У Нагірно-Карабаській автономній області проживало 416 українців. Вважали своєю рідною мовою українську 65,3% осіб, з українців Баку — 57,8%.

Групи українських іммігрантів оселяються в Азербайджані в кінці ХІХ ст., коли у зв'язку з нафтовим бумом сюди масово припливає робоча сила з Росії й України. Після революції в Росії 1905 р. тут виникають численні політичні та громадсько-культурні організації, зокрема Українське національне об'єднання "Просвіта" ім. Тараса Шевченка.

Рис. 45. Президія установчої конференції Української громади ім.Тараса Шевченка. Баку, 1997 р.

Рис. 46. Сабунчинське районне відділення Української громади ім. Тараса Шевченка святкує День Конституції України

За радянської доби чисельність українського населення в Азербайджані й далі зростала, головню, за рахунок залучення кваліфікованих робітників і спеціалістів на роботу в нафтовидобувній промисловості, зокрема на відомому родовищі в Каспійському морі "Нафтові камені". За переписом 1926 р., в республіці нараховувалося 18,2 тис. українців, у 1959 — вже 25,8 тис., зокрема в Баку — 9,1 тис., у 1970 — 29,2 тис., (в Баку — 14,4 тис.), у 1979 — 26,4 тис., у 1989 — 32,3 тис.

У жовтні 1989 р. в Баку було утворено Товариство азербайджансько-української дружби. На початку 1990-х рр. у Республіканському товаристві солідарності народів Азербайджану "Співдружність" виникло українське відділення. Водночас в Сумгаїті створюється Центр української культури ім. Лесі Українки. Того ж року військовиками-українцями, які перебували в складі Радянської армії на території Азербайджану, було засновано Бакинську регіональну організацію Сплки офіцерів України. Конференція цієї організації, що відбулася на початку 1992 р., ухвалила рішення звернутися до керівництва України з проханням надати членам СОУ громадянство України, а також дозволити їм скласти присягу на вірність українському народові.

У 1997 р. в Азербайджані створено Українську громаду ім. Тараса Шевченка. Громада має мережу осередків у районах Баку, а також у Сумгаїті, Мінгечаури, в Апшеронському районі та ряді інших місцевостей.

За даними перепису 1989 р., у Вірменії проживало 8,3 тис. українців (0,3% всього населення), з них у Єревані — 3,8 тис. Крім того, відносно чисельні як для цієї республіки українські громади були в містах Гюмрі (956 осіб або 0,5% жителів), Ванадзорі (359 осіб, 0,3), Арташаті (552 особи, 1,8), Октемберяні (329 осіб, 0,8). У сільській місцевості чисельність українців була незначною.

Українсько-вірменські зв'язки мають багатовікову історію. Ще в IX ст. почалося переселення вірменів до Київської Русі. Потік вірменських біженців на українські землі посилювався у XIII-XIV ст. у зв'язку з падінням під ударами монголів вірменського Кілікійського царства. У цей час в Україні з'явилося понад 20 вірменських поселень. Значними центрами економічного та культурного життя вірменської діаспори в Україні стали Львів, Кам'янець-Подільський, Снятин, Станіслав, Броди та інші міста.

Перша невелика група українців з'явилася на території Вірменії в середині XIX ст. Для посилення своїх позицій у Закавказзі царський уряд в цей час переселяє сюди селян із російських і українських губерній. У такий спосіб весною 1858 р. 26 родин (157 сімей) козаків із Полтавської та Чернігівської губерній опинилися у вірменському Лорійському степу, де заснували с. Миколаївка. У 1860-х рр. до них приєдналося ще 15 українських сімей. У 1917 р. в селі нараховувалося вже 523 жителі (59 господарств).

Основними заняттями українців були землеробство і скотарство. Українське населення зберігало свою мову, традиції й звичаї, принесені з батьківщини. В кінці 1890-х рр. на гроші громади в селі було побудовано невелику дерев'яну церкву, якій присвоїли ім'я святого Миколая. До землетрусу 1988 р. церква була діючою.

Основна маса українців прибула до Вірменії в 1930-х-1940-х рр. як спеціалісти-виробничники, вчителі, науковці. Частина опинилася тут внаслідок так званої шлюбної міграції — як дружини солдатів-вірменів, що проходили військову службу в Україні.

Суспільно-політичні зміни 1990-х рр. мали неоднозначний вплив на розвиток української діаспори. З одного боку, розпочалося відродження українства у Вірменії. Цьому сприяло прийняття ряду законодавчих актів, в яких було закріплено положення про захист національних меншин. Зокрема, стаття 37 Конституції Республіки Вірменія проголошує: "Громадяни, які належать до національних меншин, мають право на збереження традицій, розвиток мови і культури".

У вересні 1991 р. на установчій конференції було створено Українське культурне товариство "Червона калина" (голова — О. Пархоменко). Товариство встановило зв'язки з Україною, налагодило поширення інформації про неї у вірменському суспільстві, організувало вивчення української історії та культури

місцевими українцями. В Єревані відкрито недільну українську школу, де вивчалися українська мова, література та історія України. Того ж 1991 р. виник Союз українок Вірменії.

Наприкінці 1995 р. засновано Благодійний фонд "Україна" (президент — Р.Явір), який вбачає мету своєї діяльності у збереженні та пропаганді української культури, а також у підтримці соціально незахищених верств українського населення, що проживає у Вірменії. Фонд об'єднав українців не тільки столиці, а й майже всіх великих міст і районів країни. В Гюмрі, Ванадзорі й Раздані створено філії фонду. Раз на місяць українською та вірменською мовами накладом в 1 тис. примірників виходить друкований орган Фонду — газета "Дніпро". Видається також "Орієнт" — рекламний додаток до "Дніпра". Розпочав роботу Культурний центр в Єревані, при якому діє ансамбль української пісні. У Ванадзорі постав пісенний колектив "Вербиченька".

У Вірменії, як і в усіх інших колишніх радянських республіках, крім Росії та Білорусі, українці зберігали певну культурну дистанцію щодо титульного етносу, утворюючи тут разом із росіянами та іншими так званими російськомовними особами фактично окрему, певним чином самодостатню соціокультурну групу. У Вірменії, щоправда, ця культурна дистанція була чи не найменшою, про що свідчать, приміром, досить значне число міжетнічних шлюбів і найвищий серед колишніх радянських республік, за винятком Росії, рівень знання представниками місцевої української діаспори мови титульного етносу (21,8%). Однак зміна етнокультурних пріоритетів, здійснена після здобуття республікою незалежності, виявила недостатній рівень інтеграції української діаспори у вірменському середовищі для її успішного тут виживання. У зв'язку з цим одним із першочергових завдань української громади, на думку її керівництва, є, поряд із відновленням знання рідної мови, вивчення вірменської мови як державної.

З 1997 р. Благодійний фонд "Україна" представляє інтереси українців Вірменії у Союзі національностей цієї держави — громадському об'єднанні, створеному для сприяння у розв'язанні проблем національних громад. В умовах, коли в країні немає державних органів, які опікувалися б питаннями національних меншин, а останні не мають свого представника у вищому законодавчому органі — Народних Зборах Республіки Вірменія, Союз національностей виконує важливу функцію налагодження постійних зв'язків національно-культурних товариств із державними структурами.

Маючи певні здобутки в плані самоорганізації, українська спільнота стикається у Вірменії з великими труднощами, насамперед економічного характеру. Геополітичні зміни в регіоні кінця 1980-х - початку 1990-х рр., зокрема конфлікт у Нагірному Карабасі, що супроводжувалися розвалом економіки, енергетичною кризою та масовим безробіттям, надзвичайно ускладнили становище населення республіки й стали причиною масової еміграції з неї. Загалом, за даними офіційної статистики Вірменії, до 1996 р. республіку залишили близько

700 тис. осіб, як вірмен, так і представників інших національностей. У цей еміграційний потік влилась і значна кількість місцевих українців. Головними причинами еміграції, за даними дослідження, проведеного активістами української громади, були такі: виїзд військовиків-українців після розпаду СРСР; землетрус 1988 р., в зоні якого залишилося тільки 30% попередньої кількості українців; важке економічне становище в країні, яке супроводжувалося зупинкою виробництва й масовим безробіттям; прийняття "Закону про мову", згідно з яким усі сфери життя, зокрема, роботу державних установ, діловодство, було переведено на державну (вірменську) мову. Останнє зумовило масовий відплив із Вірменії вчителів, службовців, науковців.

За даними цього ж дослідження, на початок 1998 р. у Вірменії залишилося близько 3,5 тис. українців або менш як половина тих, що проживали тут на час перепису населення 1989 р. Становище тих, хто залишився, залишається складним. Приблизно 50% членів української спільноти Вірменії — особи з вищою освітою, близько половини з них — пенсійного віку; майже третина — фахівці з середньою технічною освітою; решта — робітники, студенти й школярі. Менш як 10% осіб працездатного віку мають роботу.

У червні 1996 р. на запрошення Президента України Л.Кучми в Києві перебувала делегація української громади Вірменії. Під час зустрічі членів делегації з Президентом України досягнута домовленість про створення Українського культурного центру в Єревані, який сприятиме розв'язанню проблем культурно-освітнього характеру українських громадських об'єднань, заповненню інформаційного вакууму щодо подій в Україні та розвитку всебічних відносин між нашими країнами, розглянуто питання про форми допомоги українській діаспорі у Вірменії.

ГРУЗІЯ

За неофіційними даними (оцінки Асоціації українців-жителів Грузії), на початок 1995 р. в цій країні проживала приблизно 41 тис. українців. За даними перепису 1989 р., в Грузії проживало 52,4 тис. українців, що становило 1,0% усього населення цієї республіки та понад 50% українців Закавказзя. Найбільші скупчення українців були в Тбілісі (16,1 тис. або майже третина українського населення Грузії), Абхазькій АРСР (11,7 тис.), Аджарській АРСР (5,9 тис.). У міських поселеннях, крім Тбілісі, найбільше українців проживало в Сухумі — 4,0 тис. (3,4% жителів міста), Батумі — близько 4 тис. (2,9), Гаграх — 2,9 тис. (3,8), Руставі — 2,7 тис. (1,7), Кутаїсі — 2,0 тис. (0,9), Поті — 1,7 тис. (3,4).

Більш як половина українців Грузії (53,4%) вважала українську мову своєю рідною, зокрема в Абхазії — 57,6%, в Аджарії — 55,3, в Тбілісі — 42,6.

Тривалий час зв'язки між Україною і Грузією мали спорадичний характер. Перші поселення українців у Грузії з'являються на початку XIX ст. внаслідок розселення на спеціально наданих для цього земельних ділянках військовиків, що звільнялися зі служби в розквартированих тут частинах російської армії. Такі поселення виникають здебільшого в східній Грузії. У 1860-х рр. після масового примусового переселення абхазів до Туреччини, на землях, де вони проживали (північно-західна Грузія), виникають змішані російсько-українські, вірменські та грецькі поселення.

Наприкінці XIX-на початку XX ст. міграція з України в Грузію мала переважно економічний характер і спрямовувалася, головню, в міста. Проте значна частина українських емігрантів (майже третина) осідала й у сільській місцевості, в основному в приморській смугі й Тифліському повіті. За переписом 1897 р., в Грузії проживало понад 10 тис. українців.

З 1902 р. в Тифлісі діяла українська театральна трупа на чолі з М.Біляєвою. У 1910-1913 рр. у Грузії проживала Л.Українка.

У 1917 р. в Тифлісі відбувся Український військовий з'їзд Закавказзя, на якому було проголошено утворення Закавказької крайової української ради. Вона видавала газету "Вісті", згодом — "Українські вісті Закавказзя".

Українська держава встановила 1918 р. дипломатичні відносини з Грузинською Республікою. Посаду українського генерального консула обіймав Лісняк, пізніше, за Директорії УНР, послом став І.Красковський.

У 1926 р. в Грузії проживало 14,4 тис. українців. В 1930-х-1950-х рр. чисельність українського населення тут поступово зростає внаслідок залучення кваліфікованих робітників і спеціалістів для роботи на промислових підприємствах, що будувалися під час індустріалізації республіки. У 1940-х рр. чисельність українців у Грузії дещо зросла за рахунок евакуйованих сюди під час Другої світової війни. Після її закінчення частина евакуйованих залишилася в республіці на постійне проживання. У 1959 р. в Грузії нараховувалося вже 52,2 тис. українців. Протягом 1960-х-1970-х рр. відбувається деякий відплив українського населення з республіки. Так, перепис 1970 р. зафіксував тут зменшення чисельності української діаспори проти перепису 1959 р. майже на 3 тис. осіб. Наступний перепис, 1979 р., фіксує скорочення числа українців у цій республіці ще на 4,5 тис. осіб. Однак у 1980-і рр. кількість українського населення в Грузії знову зростає: за даними перепису 1989 р., тут проживало 52,4 тис. українців, що на 7,4 тис. більше, ніж було зафіксовано попереднім переписом.

Організоване українське життя відновлюється в незалежній Грузії в червні 1992 р. з утворенням Асоціації українців-жителів Грузії. Нині Асоціація об'єднує близько 7 тис. осіб (президент — М.Борис). У березні 1995 р. мерія Тбілісі надала Асоціації та культурно-просвітницькому центру приміщення. У столиці Грузії постало також благодійне товариство українців-біженців із Абхазії "Відродження".

Українські об'єднання виникли й в інших місцях зосередження українців: культурно-просвітницьке і благодійне товариство "Дружба" в Кутаїсі, культурно-просвітницьке товариство українців Абхазії в Сухумі, культурно-просвітницьке товариство українців Південної Осетії "Вишня" в Цхинвалі. Сформувався українські осередки в Руставі, Зугдіді, Поті, Батумі, Телаві. Однак діють вони здебільшого розрізною, а значна частина українців не бере участі в діяльності українських товариств.

Складне становище українців Грузії обумовлено не тільки соціально-економічними труднощами, що особливо стосується таких малозахищених категорій населення, як пенсіонери й діти (приблизно 60% українців тут нині становлять пенсіонери), а й загостренням внутрішньополітичної ситуації (у зв'язку з невлаштованістю значної кількості біженців із Абхазії на побутовому рівні існує моральний тиск на українців, зокрема, погрози, а іноді й захоплення житла, майна тощо).

Внаслідок цих обставин у першій половині 1990-х рр. із Грузії виїхали, переважно до України, понад 11 тис. українців. Бажання виїхати в Україну виявляє й значна частина тих українців, які залишилися у Грузії. Реалізацію їхніх прагнень стримує тільки брак коштів і гарантій облаштування в Україні. У міграційному обміні населенням між державами Україна має позитивне saldo, причому не тільки за українцями, а й за грузинами.

Для полегшення процесу переселення і забезпечення в повному обсязі громадянських, політичних, економічних і культурних прав тих українців, які бажають залишитись у Грузії, Україною підготовлено й передано на розгляд грузинської сторони проекти міждержавних угод про врегулювання процесу добровільного переселення, захист прав осіб, які переселяються, та про співробітництво в забезпеченні прав осіб, які належать до національних меншин.

Крім того, Україна постійно надає моральну й посильну матеріальну допомогу українцям Грузії. Зокрема, для українських товариств передплачується українська преса, надсилається українознавча література, сценічний одяг та інструменти для мистецьких колективів тощо. У листопаді 1995 р., відповідно до доручення Президента України, українській меншині Грузії надано гуманітарну допомогу.

Для завершення організаційного оформлення української діаспори в Грузії, її розвитку, звичайно, бажане сприяння цьому процесу з боку грузинських урядових структур. Однак ще більшою мірою налагодження повнокровного життя української громади Грузії залежить від переконаності в необхідності організаційного об'єднання та активних дій у цьому напрямку самих місцевих українців.

§4. Держави Балтії

ЕСТОНІЯ

Згідно з даними Департаменту статистики Естонської Республіки, на початок 1995 р. в цій країні проживало 39,6 тис. українців (2,7% населення). За шість років, що минули від часу перепису 1989 р., їхня чисельність скоротилась на 8,7 тис. осіб. За даними перепису населення 1989 р., в Естонії проживало 48,3 тис. українців, які становили 3,1% всього населення республіки. Половина всіх українців Естонії (24,2 тис.) мешкала в її столиці Таллінні, решта — в інших містах на півночі країни. Вважали своєю рідною мовою українську 44,2% українців Естонії, зокрема в Таллінні — 42,1%.

Українці Естонської Республіки в листопаді 1998 р. разом із численними гостями з ряду зарубіжних країн за участю офіційної делегації України відзначили 100-річчя першої української громади в цій країні. Історія організованого українського життя в Естонії тісно пов'язана зі знаменитим університетом міста Тарту, яке під назвою Юр'ів 1030 р. заснував Ярослав Мудрий. У першій половині XIX ст. в цьому університеті навчалися історик, фольклорист і етнограф М.Закревський; педагог і громадський діяч, соратник Т.Шевченка, один із організаторів і керівників Кирило-Мефодіївського братства Микола Гулак. Докторську дисертацію тут захистив виходець із Закарпаття, згодом директор Ніжинської гімназії вищих наук та директор Рішельєвського ліцею в Одесі Іван Орлай. Пізніше викладачем фізики в університеті певний час працював брат Лесі Українки М.Косач.

Наприкінці 1898 р. у Тартуському університеті нелегально виникла перша українська студентська організація — Дерптська (тодішня назва м.Тарту) українська студентська громада (голова — Ф.Матушевський). На зборх громади обговорювалися не тільки поточні проблеми студентського життя, а й питання культурно-освітнього відродження та розвитку України. У лютому 1899 р. члени громади відзначили роковини смерті Т.Шевченка. З осені 1905 р. громада діяла вже як легальне “Музично-драматичне товариство студентів-малоросів у Юр'єві”. Товариство організувало хор, драматичний гурток і бібліотеку. На кінець 1909 р. воно нараховувало 41 дійсного члена і 21 кандидата в дійсні члени. Проіснувало це товариство до жовтня 1915 р.

Восени 1907 р. в університеті виникла земляцька організація студентів-волинян (голова — Б.Ненадкевич), а в лютому 1908 р. затверджено “Статут Таврійського земляцтва студентів імператорського Юр'ївського університету”. Обидві організації припинили своє існування наприкінці 1910 р.

Українська громада м. Валк (Валга) в 1917 р. видавала газети “Український голос” та “Досвід”.

У 1919 р. в Таллінні виник Український національний комітет в Естонії, який наступного року об'єднався з осередками українців Нарві і Тарту. Метою комітету було проголошено об'єднання українських громадян Естонії, надання їм матеріальної допомоги й захист їхніх прав та інтересів. Утім, комітет не зміг розпочати свою роботу, оскільки, у зв'язку з протестом офіційного представництва України, йому було відмовлено в реєстрації.

У 1923-1940 рр. у столиці Естонії діяв Талліннський клуб громадян України (голова — В.Потоцький).

Перепис населення 1934 р. в Естонії зафіксував проживання в ній лише 92 українців. Їхня чисельність тут значно зросла після Другої світової війни. Переїзд до Естонії за державним направленням на роботу, військову службу, інші заходи радянської влади, спрямовані, з одного боку, на забезпечення прискореної індустріалізації республіки, а з другого — на зміцнення тут позицій центральної влади шляхом перемішування етнічного складу її населення, зумовили те, що, за даними перепису 1959 р., в Естонії вже проживали 15,8 тис. українців, які становили 1,3% всього населення республіки. Упродовж наступних тридцяти років чисельність українців зросла ще втричі й досягла в 1989 р. 48,3 тис. осіб.

Відразу ж після розпаду СРСР і виникнення на його просторах нових незалежних держав тисячі українців повернулися на свою батьківщину. Частина українців-офіцерів, які перебували в Естонії, виїхала до Росії, уряд якої зобов'язався надати їм квартири.

З 1989 до початку 1995 р. чисельність українців в Естонії, згідно з офіційними джерелами, зменшилася на 8,7 тис. і становила 39,6 тис. осіб. Тобто, щороку Естонію залишали в середньому близько 1,5 тис. українців.

Відплив з Естонії значного числа осіб українського походження значною мірою був пов'язаний із труднощами отримання громадянства, що ускладнили становище українців у цій країні. На відміну від решти республік колишнього СРСР, де після проголошення їхньої державної незалежності громадянство було надано всім жителям (так званий нульовий варіант), Естонія і Латвія пішли іншим шляхом. Перша надала громадянство, за деякими винятками, лише тим особам, які жили на її території до 16 червня 1940 р., та їхнім дітям і онукам. Решта жителів може отримати громадянство цієї країни в порядку натуралізації (оскільки громадянство Естонії не ґрунтується на національній ознаці, то натуралізацію повинні пройти й особи естонської національності, які не мають права на громадянство за народженням) або за особливі заслуги. Натуралізація перед-

бачає проживання в Естонії не менше п'яти років, складання іспиту з естонської мови, законодавства та закону про громадянство, а також наявність легального постійного прибутку. Із понад півтора мільйонного населення цієї країни 120 тис. осіб є громадянами Росії, 1,1 тис. (станом на січень 1997 р.) — України, кілька сот — Білорусі. Ще понад 90 тис. осіб отримали "паспорт іноземця", який дає право на проживання й працю в Естонії та на поїздки за кордон.

Втім, особи, які не мають громадянства Естонії, але постійно проживають на її території, навіть громадяни інших держав, можуть брати участь у політичному житті країни, зокрема у виборах органів місцевого самоврядування.

У 1990-х рр. із відновленням державної незалежності Естонії в місцевих українців уперше після довгої перерви з'являються певні можливості для влаштування свого національного життя. Українські осередки виникли в Естонії ще в роки боротьби за її незалежність. У листопаді 1989 р. зареєстровано українське земляцтво в Естонії (перший його голова — В. Лейбюк, нинішній — Ю. Чайківський), що нараховує близько 200 активних членів. Головний напрям роботи земляцтва — допомога українцям в адаптації до змін, що відбуваються в суспільстві, відродження та збереження національної самобутності, культурно-просвітницька діяльність. Того ж року були створені (спочатку при земляцтві) групи підтримки Руху. У 1991 р. постали Українська греко-католицька громада та Спілка офіцерів-громадян України.

Нині при Українському земляцтві діє українська недільна школа. У 48-й середній школі Талліна працює український клас. Відповідно до бажання місцевих українців навчати своїх дітей рідної мови, літератури, культури й традицій розглядається питання про відкриття в Таллінні української державної гімназії. Земляцтво також має на меті створити українську школу-інтернат із вивченням української та естонської мов за взірцем "Рідної школи" в Мюнхені.

При земляцтві організовано курси вивчення естонської мови та створено патріотично-спортивну організацію "Пласт". Регулярно проводяться концерти й культурні вечори, працюють фольклорний ансамбль "Журба", вокальна група "Відлуння", дитячий фольклорний колектив "Струмочок". Від 1990 р. по четвертій програмі Естонського радіо раз на тиждень протягом 50 хвилин українською мовою транслюється передача "Червона калина".

Українське земляцтво збило невелику бібліотеку української літератури, а найбільше зібрання творів українською мовою міститься в Національній бібліотеці Естонії. Крім того, в Тартуському університеті відновлюється українська бібліотека, що існувала тут у 1920-х-1940-х рр. Земляцтво є членом низки організацій: Європейського конгресу українців, Асоціації з вивчення голодомору в Україні, Асоціації народів Естонії.

Діяльність української громади, як й інших етнічних спільнот Естонії, регулюється "Законом про культурну автономію національних меншин", ухваленим 1993 р., та "Законом про ратифікацію Рамкової Конвенції про захист національ-

них меншин", ухваленим 1996 р. Згідно з цими законами, до національних меншин належать групи громадян неестонської національності. Культурні самоуправління можуть створювати ті національні меншини, яким це право було надано 1925 р. "Законом культурного самоуправління національних меншин" (німці, росіяни, шведи та євреї), а також етнічні групи, чисельність громадян Естонії серед яких перевищує 3 тис. осіб. Щодо іноземців, які становлять значну частину населення Естонії, то законодавство дозволяє їхню участь у діяльності культурного самоуправління, але без права обирати та бути обраним до його органів.

Переважає більшість українців Естонії не є нині громадянами цієї держави, що створює значні труднощі в реалізації ними своїх національно-культурних інтересів і потреб, а також стає на перешкоді підписанню міжурядових угод у цій сфері, зокрема українсько-естонської угоди щодо забезпечення прав осіб, які належать до національних меншин.

Соціологічні дослідження 1990-х рр. засвідчили, що ситуація, коли значна частина жителів держави не є її громадянами, недостатньо володіє мовою титульної нації й фактично усунута від суспільного життя країни, приховує небезпечну за своїми ймовірними соціальними та політичними наслідками тенденцію формування в Естонії двох відокремлених суспільств. Подолання цієї тенденції можливе лише за рішучих змін у політиці щодо неестонського населення. Саме такі зміни передбачаються в рішенні, ухваленому урядом Естонської Республіки в лютому 1998 р. щодо розроблення й реалізації, починаючи з 1999 р., державної програми інтеграції неестонців у естонське суспільство.

Програма суттєво змінює підходи, що домінували в політиці стосовно некорінного населення на початку 1990-х рр. Відносини типу **"неестонці як проблема"** мають замінитися підходом **"неестонці як потенціал розвитку"**, **"неестонці як учасники будівництва нової Естонії"**. Водночас відчужено-пасивна позиція значного числа неестонців має поступитися активній їхній участі в житті естонського суспільства. Основою такої активності некорінного населення має стати впевненість у тому, що політика інтеграції не спрямована на його витіснення чи асиміляцію. Передбачається здійснення заходів щодо суттєвого збільшення чисельності осіб із числа некорінного населення, які отримають естонське громадянство; рішуче поліпшення володіння цією категорією населення естонською мовою; зняття тим самим мовних і культурних бар'єрів на шляху до продовження освіти випускниками шкіл із неестонською мовою навчання та забезпечення їхньої конкурентоздатності на ринку праці; забезпечення реальної участі некорінного населення в житті естонського суспільства, зокрема політичної інтеграції неестонців - громадян Естонії в структури законодавчої та виконавчої влади. Втілення в життя цієї програми суттєво поглибить інтеграцію некорінних етнічних спільнот в естонське суспільство й водночас означатиме зростання впливу громадських об'єднань національних меншин, зокрема української, на вирішення питань, які стосуються забезпечення їхніх національно-культурних потреб.

Естонський уряд надає Українському земляцтву певну організаційну та фінансову допомогу в проведенні різноманітних культурно-мистецьких заходів. Приміром, українці отримали кошти та відеоапаратуру для організації курсів естонської мови, частину коштів на ремонт греко-католицької церкви, а також приміщення для української бібліотеки.

ЛАТВІЯ

За даними Регістру жителів Латвії, на 20 лютого 1995 р. в цій країні проживало 69,3 тис. українців, які становили 2,7% всього її населення. Тільки 19,4% з них народилися в Латвії, дві третини приїхали сюди після 1945 р. з України, решта прибула з інших республік колишнього СРСР, головню, з Росії. Абсолютна більшість українців є міськими жителями. Майже половина (34,0 тис. осіб) проживає в Ризі, становлячи близько 4,2% постійних жителів столиці. Понад 70% решти українців сконцентровані в семи інших містах Латвії. Найбільше їх у Лієпаї — близько 6% городян.

Українці Латвії мають відносно високий рівень освіти. У віці понад 15 років, у розрахунку на одну тисячу, 753 особи мають середню або вищу освіту (у латишів цей показник становить 535, у росіян — 640 осіб), 161 — вищу. У цьому аспекті українців випереджають лише євреї Латвії.

Згідно з даними перепису 1989 р., 33% українців Латвії було зайнято в промисловості, 8,6 — в сільському господарстві, 8,9 — на будівництві, 6,6 — в торгівлі, 10,7 — в транспорті та службі зв'язку, 5,6 — в охороні здоров'я й службі соціального забезпечення, 2,1 — в науці. Високу питому вагу становили офіцери й прапорщики розміщених на території Латвії частин Радянської армії. Близько половини українців (49,5%) вважали своєю рідною мовою українську.

Передісторія українсько-латвійських зв'язків сягає Х-ХІІ ст., коли південно-східна частина сучасної Латвії входила до складу Давньоруської держави. В різний час до початку ХХ ст. тут проживало незначне число українців, які не утворювали організованої спільноти. У 1868 р. в Дубултах перебувала на відпочинку Марко Вовчок. Невелика українська колонія, яка складалася зі службовців, робітників і студентів політехнічного інституту, існувала наприкінці ХІХ ст. в Ризі.

Перше українське земляцьке об'єднання — “Українська громада” — виникло в Ризі в 1911 р. Діяльність громади будувалася на принципах взаємодопомоги та збереження українцями своєї національної ідентичності. Вона гуртувала навколо себе українські сили Латвії, привертала увагу місцевої латиської та російської інтелігенції до українських проблем. Перед Першою світовою війною в Ризі діяли український хор, театральні колективи.

Українці й латиші співпрацювали в Союзі автономістів у Державній Думі Росії. Тісні зв'язки з українськими діячами І.Шрагом і П.Чижевським підтримував член Думи Яніс Чаксте, пізніше — перший Президент Латвійської Республіки.

На хвилі національного відродження весною 1917 р. в 12-ій російській армії, штаб якої містився в Ризі, були створені українські організації, український клуб, обрано виконавчу раду армії. У червні 1917 р. стала виходити газета “Український голос”, редактором якої був С.Пилипенко, в майбутньому відомий український письменник.

У 1919-1921 рр. у Ризі працювали дипломатичні місії УНР під керівництвом В.Кедровського і В.Конашевського, а в 1920 р. побувала делегація ЗУНР на чолі з К.Левицьким.

Після перерви діяльність українських організацій поновлюється в 1930-х рр. У 1933 р. в Ризі виникає Латисько-українське товариство, до правління якого входили Я.Крейцберг (голова), Я.Озолінш (секретар), М.Світличний та Л.Задорожний. Воно встановило тісні контакти з організаціями Львова, Литовським українським товариством, організувало численні культурні заходи: літературно-музичні вечори, лекції, концерти, театральні вистави. На 1936 р. Товариство нараховувало понад 70 членів. Воно припиняє свою діяльність у 1940 р. після вступу до Латвії Червоної армії.

В період між Першою і Другою світовими війнами загальна чисельність українців у Латвії була незначною: в 1920 р. їх нараховувалося 1,0 тис. осіб, у 1930 — 1,6 тис., у 1935 — 1,8 тис.

У повоєнний час у зв'язку з потребою в робочій силі на будівництві промислових об'єктів, службою в армії, внаслідок направлень на роботу як спеціалістів, інших форм цілеспрямованої політики перемішування населення кількість осіб українського походження в Латвії швидко зростає: у 1959 р. тут нараховувалося вже 29,4 тис. українців, у 1970 — 53,5 тис., у 1979 — 66,7 тис., у 1989 — 92,1 тис. Більшість із них — понад 60 тис. — народилася в Україні.

Брак у роки радянської влади будь-яких умов для національно-культурного розвитку українців Латвії зумовлював швидко втрату ними своєї етнічності, зокрема мови. Водночас постійний приплив нових чисельних контингентів мігрантів з України призводив до того, що частка осіб, які вважають своєю рідною мовою українську, часом навіть зростала. Так, у 1959 р. вона становила 42,8%, у 1970 — 53,9, у 1979 — 46,6, у 1989 — 49,5.

У 1990-х рр. після розпаду СРСР і відновлення Латвією своєї незалежності становище української спільноти в цій республіці зазнало суттєвих змін. Вперше за багато десятиліть з'явилися умови для поступового налагодження організованого національно-культурного життя — створення українських освітніх закладів, центрів культури, преси. Водночас українці постали перед

низкою складних і нових для них проблем, від розв'язання яких значною мірою залежатиме їхнє майбутнє в цій країні.

Однією з найгостріших і далі залишається проблема набуття латвійського громадянства. Після прийняття в липні 1990 р. Сеймом "Закону про громадянство Латвійської Республіки", яким передбачено, що громадянство можуть набути лише ті особи, які мають статус постійних мешканців і які після 4 травня 1990 р. не менше п'яти років постійно проживали на території Латвії та склали досить жорсткі іспити зі знання латиської мови, основних положень Сатверсме (Конституції), конституційного Закону "Права та обов'язки людини і громадянина", Державного Гімну та історії цієї країни, українська спільнота опинилася в надзвичайно скрутному становищі. За інформацією Департаменту громадянства та імміграції Латвії, станом на 10 грудня 1996 р. лише 6% українців, що проживають тут, набули громадянства цієї країни (для порівняння, серед місцевих полків цей показник становить 60,9%, росіян — 37,9, білорусів — 19,3). Переважна більшість українців зможе подати клопотання про набуття громадянства лише після 2002 р. в процесі натуралізації, який розпочався 1 лютого 1995 р.

Ще одна проблема, яка стоїть перед частиною українців-військовиків, звільнених на пенсію з Радянської армії, та членами їхніх сімей, — вимога залишити, згідно з угодами між Російською Федерацією і Латвійською Республікою, територію цієї країни. Деякі з цієї категорії осіб уже повернулися в Україну, інші виїхали в Росію, де їм зобов'язалися надати житло.

Очевидно, що саме ці чинники зумовили процес рееміграції, який розпочався ще 1989 р. До 1995 р. чисельність українців Латвії зменшилася більш ніж на 25 тис. осіб. Сальдо міграції українців для Латвії всі ці роки було негативним і становило, наприклад, у 1993 р. 3,7 тис., у 1994 — понад 2,5 тис. осіб. Навпаки, для України сальдо міграції було позитивним (з 1992 по 1996 рр. — 15,5 тис. осіб., абсолютна більшість — українці).

За даними обстеження 1996 р., близько 14 тис. українців Латвії хотіли б найближчим часом повернутися в Україну, якщо їм буде надана допомога в переселенні та українське громадянство. Близько 50% українців допускають можливість переселення в іншу країну, а 25% хотіли б залишитися в Латвії й отримати латвійське громадянство. За прогнозами латвійських демографів, у 2003 р. в Латвії залишиться від 48 до 55 тис. українців.

Українці відносно слабо інтегровані в середовище титульного етносу країни. Під час перепису населення 1989 р. тільки 8,9% володіли латиською мовою. На початок 1998 р., за оцінкою латвійських дослідників, кількість таких зросла до приблизно 15-17%.

Латвійські соціологи відзначають слабку вираженість національної ідентичності українців. У 1989 р. приблизно половина з них спілкувалася в колі сім'ї лише російською мовою. При цьому більша частина з них вважала її своєю єдиною рідною мовою. Більшість українців перебуває у змішаних шлюбах.

Рис. 47. У ризькій українській середній школі. 1996 р.

У 1994 р. 87,3% жінок-українок і 88,5% чоловіків-українців обрали собі чоловіка (дружину) іншої національності.

Більшість українських дітей нині навчається в російськомовних школах (6,2 тис. осіб у 1993/94 навчальному році) або латиських і російських школах із двома потоками (787 чоловік). Тільки близько 300 українських учнів відвідують школи з латиською мовою навчання.

Від 1991 р. в Ризі діє єдина у всій східній українській діаспорі державна українська середня школа (директор — Лідія Кравченко), яка стала осередком не тільки української освіти, а й культури. У цій школі в 1994 р. навчалася 126, у 1995 — 160, у 1998 — близько 250 дітей. Навчання в ній здійснюється українською і латиською мовами. Уряд України надав Ризькій державній українській школі відчутну фінансову допомогу.

За роки існування незалежної Латвії серед місцевих українців посилювся інтерес як до латиської, так і до української мов. Це виражається, зокрема, в прагненні влаштувати своїх дітей у школи з цими мовами викладання. Проте для реалізації цих інтересів поки що бракує необхідних умов: не вистачає коштів, приміщень і вчителів. Тим часом абсолютна більшість українських дітей і далі навчається в російськомовних школах, що зумовлює подальшу русифікацію місцевих українців і затримує формування в Латвії згуртованої та національно свідомої української громади.

Процес етнонаціонального відродження українців Латвії розпочався, як і в інших республіках колишнього СРСР, ще в період лібералізації комуністичного правління наприкінці 1980-х рр. У 1988 р. тут створюється низка українських громадських об'єднань — “Дніпро”, “Українська родина”, Український молодіжний клуб, Товариство підтримки Руху. Проте, у зв'язку із зазначеними вище причинами, організоване життя українців Латвії розвинуте відносно слабо. Сьогодні більшу чи меншу активність виявляють лише національно-культурне товариство “Дніпро”, яке охоплює приблизно 200 осіб (керівники — І.Наливайко, А.Клименко) та Спілка українців Латвії (керівники — В.Строй, В.Ляхова, А.Скальський). В об'єднанні “Українська родина” працює кілька десятків членів. Як зазначає в своїй книжці “Українці в Латвії”, виданій 1996 р. в Ризі, соціолог і демограф Лео Дрібінс, “головні інтереси переважної більшості місцевих українців пов'язані з їхнім економічним становищем, із намаганням підвищити свій правовий статус і отримати допомогу від України як при поверненні на батьківщину, так і при вирішенні питань соціального забезпечення тут на місці (особливо для колишніх військовиків та учасників Другої світової війни). Куди менш енергійно висувуються вимоги та пропозиції щодо забезпечення національного культурного життя, створення мережі українських національних шкіл”.

Останнім часом культурні заходи української громади допомагає організувати посольство України в Латвії. У Ризі воно веде регулярні радіопередачі українською мовою, в яких знайомить земляків з історією та культурою українського народу, з життям в Україні. З квітня 1994 р. в російськомовному виданні газети “Рігас Балс” раз на тиждень виходить сторінка українською мовою.

Українські громадські об'єднання Латвії діють на основі законів Латвійської Республіки “Про вільний розвиток національних і етнічних груп та їхні права на національно-культурну автономію” (ухвалений 19 березня 1991 р.) і “Права та обов'язки людини і громадянина” (ухвалений 10 грудня 1991 р.). Національно-культурні аспекти життєдіяльності української громади тісно пов'язані також із законодавчими актами про функціонування державної мови та освіти. Хоча, згідно з чинним законодавством, до національних меншин належать усі постійні жителі Латвії нелатиської національності, ухвалені впродовж 1992-1994 рр. інші законодавчі акти значною мірою обмежують права негромадян Латвії. Це суттєво впливає на розв'язання проблем етнічних меншин цієї країни, зокрема й української.

Українська спільнота в Латвії переживає складний етап свого становлення: вона, з одного боку, чіткіше усвідомлює свою національну (етнічну) ідентичність і робить перші кроки для відродження й збереження своєї самобутності, а з другого — прагне тісніше інтегруватися в національне латиське середовище. Тільки виконавши ці два завдання, вона стане однаково близькою як Україні, так і Латвії й, отже, перетвориться в справжню українську діаспору.

За переписом населення 1989 р., в Литві проживало 44,8 тис. українців, що становило 1,2% населення республіки. Понад дві третини з них (78,6%) народилися за межами Литви. Майже третина українців (13,3 тис.) проживала у Вільнюсі. Значні громади українців були в Клайпеді (7,8 тис. осіб), Каунасі (5,2 тис.), Шауляї (2,7 тис.), Паневежисі (1,2 тис.), а також в окремих районах Литви — Ігналінському (2,4 тис.), Іонавському (1,3 тис.), Тракайському (1,1 тис.). Українці посідають у Литві друге місце (після євреїв) за часткою осіб, які мають вищу освіту (21,9%), і перше — за часткою осіб із середньою спеціальною освітою (28,7%).

Історія України тісно пов'язана з історією Литви. Територія розселення литовських племен межувала з Давньоруською державою. У XIII ст. Велике князівство Литовське ввійшло в союзницькі відносини з Галицько-Волинською державою: здійснювалися спільні воєнні операції проти татар, Польщі та хрестоносців. На короткий час у другій половині XIII ст. Литва з'єдналася із західноукраїнськими землями під владою сина Данила Романовича Шварна, який обійняв литовський престол після смерті литовського князя Миндовга. Після навали Батія і занепаду Галицько-Волинської держави всі українські землі, за винятком Галичини, опиняються під владою Литви. Власне литовські землі в період найбільшого поширення Великого князівства Литовського становили менше 10% його території. Литва поступово перетворилась у Литовсько-Руську державу (повна назва — Велике князівство Литовське, Руське та Жемайтійське). Великий князь литовський називав себе в ті часи королем литовським і руським (українським) — “rex Litwinorum Ruthenorumque”. Велике князівство Литовське перейняло традиції державного життя, судоустрою, військової справи княжії Русі, руська мова стала державною. Наприкінці одного зі списків законів цієї держави, так званого Другого Литовського Статуту (1566 р.), переписувач залишив вірша, який дає уявлення про поширеність руської (української) мови в тогочасній Литві:

Польща квітне латиною,

Литва квітне русиною.

Без той в Польщі не пребудеш,

Без сей в Литві дурнем будеш...

Відомо, що великий князь литовський Ягайло, ставши королем Польщі, так і не навчився польської мови, і в резиденції польських королів — краківському Вавелі — до кінця його правління панувала руська (українська) мова. На думку багатьох авторитетних істориків, двохсотліття так звана литовська доба була продовженням в іншій формі української державності. Українці вважали Литовську державу своєю й ставали на її захист. Так, із 15 литовських полків, що брали участь у битві з хрестоносцями під Грюнвальдом у

1410 р., 6 походили з Наддніпрянщини (із 16 польських 6 виставили Галичина й Поділля).

У XVI-XVII ст. Вільнюс був, поряд із Києвом, Львовом і Острогом, осередком українського просвітницького руху: тут існувало православне братство, видавалися книжки, українці вчилися в єзуїтській колегії (згодом — академія), а також у братській школі.

З Литвою пов'язано ім'я св.Йосафата (Іван Кунцевич, 1581-1623 рр.), який тривалий час був ченцем Вільнюського василянського монастиря й присвятив усе своє подвижницьке життя об'єднанню Української православної та Української греко-католицької церков у єдину Українську помісну християнську Церкву.

У Вільнюсі в 1829-1831 рр., ще будучи козаком графа В.Енгельгардта, перебував Тарас Шевченко. На Вільнюському цвинтарі Єфросинії Полоцької похований Яків Головатий, один із творців "Русалки Дністрової".

Наприкінці XIX ст. в Литві з'явилися переклади окремих поезій Т.Шевченка та оповідань І.Франка. У 1912 р. поезії Т.Шевченка видані окремою збіркою, а 1914 р., незважаючи на заборони, в Литві відбулося святкування Шевченкового ювілею. Перед Першою світовою війною в Литву кілька разів приїздили на гастролі українські театри. Українці й литовці співпрацювали в Союзі автономістів у Державній Думі.

У період між двома світовими війнами Литва належала до тих країн, де були засновані й діяли зарубіжні філії Української воєнної організації (УВО), згодом ОУН. Литовську філію очолював сотник І.Ревюк-Бартович. У Каунасі друкувався нелегальний орган УВО "Сурма". У 1928-1940 рр. у цьому ж місті виявляло певну активність Товариство литовців-українців (голова — професор М.Біржішка), яке інформувало литовську громадськість про українські проблеми, видавало бюлетень "Leituviu Ukrainieciu Draugijos Zinios". Водночас у Каунасі діяло Культурно-освітнє товариство українців у Литві. Члени товариства відзначали національні свята, влаштували спектаклі, концерти, збирали кошти для українців, які потребували допомоги, здійснювали політичні акції (пропаганда ідеї української державності, критика режимів, що панували на українських землях тощо). У 1940 р. після вступу до Литви Червоної армії всі українські організації припинили своє існування.

Кількість українців у Литві зросла після Другої світової війни внаслідок залучення на будівництво численних промислових підприємств та для роботи на них кваліфікованих робітників і спеціалістів з інших республік. За переписом 1959 р., тут проживало 17,7 тис. українців, які становили 0,7% населення республіки. До 1989 р. чисельність українців у Литві збільшилася ще в 2,5 рази й досягла 44,8 тис. осіб, а їхня частка в усьому населенні підвищилася до 1,2%.

За радянської влади українська спільнота в Литві не мала умов для свого національно-культурного розвитку. Ситуація в цьому плані стала змінюватися

на краще в 1990-х рр. 11 березня 1990 р. Верховна Рада Литовської РСР проголосила незалежність республіки. У жовтні 1992 р. ухвалено Конституцію Литовської Республіки. Відповідно до загальновизнаних міжнародних норм Литовська держава взяла на себе зобов'язання сприяти реалізації прав національних меншин на збереження й розвиток їхньої самобутності та підтримувати діяльність їхніх етнічних організацій.

Ще в кінці 1980-х рр. на хвилі зростання активності громадських організацій, що виступали за необхідність перебудови суспільних відносин і відновлення незалежності країни, в Литві створюються товариства національних меншин. Одними з перших створили свою етнічну організацію українці. У жовтні 1989 р. у Вільнюсі відбулася установча конференція Громади українців Литви (ГУЛу). Вона схвалила конфедераційну форму діяльності ГУЛу, за якою діяльність осередків повністю автономна й лише координується радою представників (голова координативної ради — Л.Жильцова). До ГУЛу ввійшли осередки міст Вільнюс, Йонава, Мажейкяю, Клайпеда, Каунас та Вісагінас.

Головним напрямом роботи осередків є культурно-просвітницька діяльність. Влаштуються концерти, зокрема артистів, які приїждять на запрошення громади з України, диспути, вистави. У Вільнюсі, Каунасі, Клайпеді, Йонаві та Вісагінасі діють українські суботні (недільні) школи, де діти вивчають мову, історію, географію, основи релігії, а дорослі — мову. Робота цих шкіл фінансується Литовською державою. При школах є невеликі бібліотеки. Допомогу в їх комплектуванні надає Україна.

У складі ГУЛу працюють комерційні структури: закриті акціонерні товариства "Бурштин", "Алека", "Бігвомас", "Таїс", Торговельний дім "Мрія" та інші, які сприяють налагодженню економічних і торговельних зв'язків з Україною.

Найчисельнішим є вільнюський осередок ГУЛу, під егідою якого діють суботня школа імені Тараса Шевченка (директор — Тетяна Лісовська), дитячий ансамбль української пісні й танцю "Веселка", сімейний ансамбль Оксани і Романа Ластов'яків "Світалиця", виходить українська програма на Центральному литовському телебаченні "Трембіта" та двічі на місяць українська радіопередача "Калинові грона". Задоволенню духовних потреб у рідному слові та згуртуванню української громади сприяє також друковане слово. За фінансового сприяння України в республіканській газеті "Ехо Литви" виходить сторінка українською мовою "Українська світалиця"; у Вільнюсі щомісяця виходить у світ інформаційний вісник "Пролісок", у Клайпеді — "Слово та голос".

У 1997 р. у Вільнюсі створено Центр культури українців Литви (голова — Н.Непорожня) — громадську організацію, яка об'єднує пропагандистів української культури в цій країні. Український національний культурний центр "Барвінок" відкрився також у Вісагінасі (голова — О.Клочан). При центрі існує хор української пісні з тією ж назвою. Як частина литовської спілки "Скаутіс" у Вільнюсі діє українська молодіжна організація "Пласт".

З 1992 р. у Вільнюсі працює Асоціація українців, зусиллями якої 1993 р. проведено міжнародну конференцію "Литва — Україна: історія, політологія, культурологія". За матеріалами конференції видано книжку.

У лютому 1991 р. у Вільнюсі офіційно зареєстровано греко-католицьку громаду. Українські католики провадять богослужіння в церкві Пресвятої Трійці, яку 1992 р. було повернуто чернечому чину св.Василія Великого. Ця церква є єдиною українською святинею поза межами України на території колишнього СРСР. У приміщеннях колишнього василіянського монастиря діє українська суботня школа, а також молодіжний релігійний центр імені св.Йосафата. Служіння для українських греко-католиків провадяться також у Клайпеді, Каунасі та Йонаві.

ГУА є досить помітною в політичному житті країни. Українці брали участь у групах підтримки Саюдису, Руху, в акціях "Балтійський шлях", у символічному ланцюгу в день святкування незалежності та соборності української держави в 1990 р., солідаризувалися з литовським народом під час січневих (1991 р.) подій у Вільнюсі, коли до українського прапора на площі Незалежності приходили сотні мешканців Литви і делегації з різних міст України. За це кілька українців було відзначено медаллю "13 січня", а голову ГУЛу Людмилу Жильцову президент країни Альгірдас Бразаускас нагородив орденом великого князя литовського Гедіміна. Делегації громади брали участь у з'їздах Саюдису, Руху, були учасниками Першого та Другого Всесвітніх форумів українців у Києві. Кілька українців посідають помітне місце в громадському й культурному житті Литви. Серед них Н.Непорожня, доктор гуманітарних наук Вільнюського університету, член спілок письменників України і Литви; В.Лобунець, актор Російського драматичного театру Литви, тележурналіст редакції "Santarve" ("Злагода") Литовського телебачення; Ю.Паньків, редактор української радіопередачі "Калинові грона", нагороджений медаллю "13 січня".

Українська громада Литви перебуває на етапі становлення, й для налагодження організованого українського життя в цій країні їй потрібно буде розв'язати ще багато складних проблем. Проте плани, які вона ставить перед собою — створення української гімназії, заснування музею та спорудження пам'ятника Т.Шевченку у Вільнюсі тощо — свідчать, що труднощі її не лякають. Запорукою цього є величний пам'ятник Гедіміну (1316-1341 рр.), який постав кілька років тому у Вільнюсі на постаменті з граніту, подарованому незалежною Україною незалежній Литві.

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ

УКРАЇНЬСКА ПРИСУТНІСТЬ В АЗІЇ ТА АФРИЦІ

Точної статистики щодо чисельності осіб українського походження в країнах Азії та Африки не існує. Головною причиною є те, що більшість цих країн не фіксує національної (етнічної) належності свого населення.

Водночас перебування українців, а перед тим їхніх безпосередніх предків — русів — на цих континентах та контакти з народами, які проживають або проживали тут раніше, мають свою історію.

§1. Азія

Звичайно, тіснішими є зв'язки з Азією — найбільшим континентом світу, на території якого сьогодні живе 56% населення Землі та з яким Україна безпосередньо стикається через Чорне море.

Збереглися письмові свідчення про воєнні походи давньоруських князів у Малу Азію й Закавказзя та про досить розвинену торгівлю з ближніми й навіть віддаленими країнами Азії в добу раннього середньовіччя. З прийняттям християнства посилюються зв'язки Русі з Візантією та країнами Близького Сходу. Давньоруські прочани починають здійснювати паломництво до Палестини. В XI ст. Єрусалим відвідав ігумен Печерської лаври в Києві Варлаам. На початку XII ст. в Палестині побував виходець із Чернігівщини ігумен Данило. Наслідком цієї подорожі став найпопулярніший твір так званої паломницької літератури давньоруської доби "Паломник". Твір, перекладений, до речі, на європейські мови, містить цінну інформацію про історію й культуру Святої землі, про традиції й побут місцевого населення часів панування короля єрусалимського Бальдуїна I та його походу на Дамаск.

Паломництва до Палестини відбувалися і в наступних століттях. Наприклад, 1764 р. таку подорож здійснив ієромонах Хрестовоздвиженського полтавського монастиря Л.Яценко.

Бували українці й в інших, віддаленіших країнах Азії. Так, лівів'янин Петро Бойма здійснив у середині XVII ст. подорож до Сіаму.

Тривалі контакти мали українці з Туреччиною. Географічна близькість українських земель до кордонів колишньої Османської імперії зумовила те, що ця

державна (поряд із Польщею й Росією) відіграла досить суттєву, хоча й суперечливу, роль в історичному розвитку України. З одного боку, українці, зокрема запорозькі козаки, змушені були постійно обороняти свою землю від турецьких і татарських нападів, які розпочалися з кінця XV ст., з другого — за Козацької гетьманської держави (XVII-XVIII ст.) спостерігається тенденція й до певного порозуміння з Туреччиною для протидії натискові з боку Польщі й Росії.

Ще в XVII-XVIII ст. українці в складі російських дипломатичних, релігійних і торговельних місій (нерідко на чолі їх) побували в Китаї та Японії. На початку XIX ст. український синолог і мандрівник Юрій Тимківський здійснив подорож до Китаю. Враження від подорожі він описав у своєму щоденнику, виданому трьома томами в Санкт-Петербурзі в 1824 р. під назвою "Путешествия в Китай через Монголию 1820 и 1821 гг.". Понад десятиліття (з 1819 р.) провів у Китаї, де допомагав боротися з холерою, український лікар із Черкащини Йосип Войцехівський. У 1848-1850 рр. велику експедицію з Кяхти до Пекіна очолював український інженер і мандрівник Є.Ковалевський. У 1840 і 1851 рр. він здійснив подорож до Монголії. Географію, геологію та економіку цих країн він змальовує в своїй праці "Путешествие в Китай", виданій у 1854 р. в двох частинах у Санкт-Петербурзі. У 1848 р. Є.Ковалевський побував у Сирії й Палестині.

Російським консулом у японському місті Хакодате (Токодате) певний час був українець із походження І.Гашкевич, який видав у 1857 р. перший російсько-японський словник. До революції 1917 р. пост імператорського посла в Пекіні обіймав уродженець Чернігівщини Іван Коростовець. У 1870-х-1880-х рр. видатний український вчений і мандрівник М.М.Миклухо-Маклай провадив антропологічні та етнографічні дослідження на Новій Гвінеї — найбільшому острові меланезійської острівної групи в Океанії, де три роки прожив серед папуасів. Матеріали досліджень знайшли своє відображення в 160 наукових працях М.М.Міхалюхо-Маклая, більшість із яких присвячена етнографії та антропології тубільного населення Нової Гвінеї. Учасником наукових експедицій до Центральної Азії (1905-1908 рр.) та Індії (1929 р.) був видатний український архітектор і мандрівник В.Городецький, який останні роки свого життя провів у Тегерані.

Виникнення українських поселень в Азії припадає на останню чверть XIX ст. Їх заснування було пов'язано з еміграцією українців із лівобережної частини України в азійську частину Російської імперії. Цей процес розпочався в 1870-х рр. і особливо посилювався в 1890-х рр. Його зумовили аграрне перенаселення ряду губерній Лівобережжя та тяжкі соціально-економічні умови життя селянства. Українці осідали, головню, на Далекому Сході, в південно-західному Сибіру та північному Туркестані. Загальна чисельність тих, хто до 1914 р. назавжди оселився в азійській частині Росії, становила близько 2 млн. осіб.

ІНДІЯ І НЕПАЛ

Майже легендарним стало ім'я уродженця Одещини Бориса Лісаневича. Одержавши в 1923 р. як соліст балету дозвіл на виїзд до Парижа для стажування в театрі "Альгамбра", в УРСР він не повернувся. Танцював у різних балетних групах і театрах Західної Європи, зокрема, в Ballet Russe під керівництвом С.Дягілева, в міланській La Scala, в Лондонському театрі опери та балету тощо. Дістав широке визнання, ставши зіркою європейського балету. Здійснивши на початку 1930-х рр. як балетмейстер турне по Індії, Цейлону, Сінгапуру, Індонезії, В'єтнаму, він залишається жити в Калькутті. У 1936 р. за ініціативою Б.Лісаневича та за фінансової підтримки місцевих промисловців тут відкривається індійсько-європейський клуб (так званий Клуб-300), який невдовзі перетворюється в один із осередків гуртування еліти з усієї Індії. На запрошення непальського короля Трібгувана, з яким він заприятелював 1944 р., Б.Лісаневич у 1951 р. переїздить у столицю Непалу м.Катманду. Тут Б.Лісаневич 1954 р. відкриває найзнаменитіше своє підприємство — готель із вишуканою європейською кухнею (Royal Hotel), де неодмінно поселялись усі визначні гості Непалу з різних країн світу. На замовлення королівського двору Б.Лісаневич влаштував для них пишні прийоми, організував екзотичні розваги, наприклад, полювання на тигрів.

Після того як інший співвласник готелю однобічно розірвав з ним угоду, Б.Лісаневич разом з індійським підприємцем 1977 р. будує новий сучасний готель під назвою "Як і Єнти" (Yak and Yenti). Цей чотиризірковий готель і досі є найкращим у Катманду. Прмер Б.Лісаневич 1985 р. й похований на кладовищі британського посольства. Його перша дружина та один із синів проживають у Катманду. Інший син живе в Індії, ще один — у Данії. Друга дружина з дочкою мешкають у США. Життя Б.Лісаневича описано в кількох книжках, виданих у Нью-Делі та Лондоні.

КИТАЙ

Єдиною країною Азії, де українські емігранти заснували власні етнічні поселення, став Китай. Початки цього процесу сягають кінця XIX ст. й пов'язані з будівництвом у північно-східному Китаї — Маньчжурії — Східно-Китайської залізниці, яку за згодою з Китаєм проклала і якою управляла Росія. Можливість доброго, як на ті часи, заробітку на будівництві залізниці приваблювала сюди значні контингенти населення з Росії. Однією з найбільших за чисельністю етнічних груп цього населення були українці, які переселялися як з України, так і з інших територій Російської імперії, зокрема з близького до Маньчжурії Далекого Сходу (Зеленого Клину), більшість жителів якого становили вихідці з України.

До революції 1917 р. в Маньчжурію переселилося понад 20 тис. українських сімей. Найбільша кількість переселенців осіла в Харбіні, місті, заснованому 1898 р. (невдовзі воно стало центром усієї північної Маньчжурії). За непрямыми підрахунками, у 1920-х-1930-х рр. у Харбіні проживало понад 15 тис. українців, а всього в Маньчжурії (Харбін, Мукден, Дайрен, Кірін тощо) — від 30 до 40 тис. Вони підтримували тісні зв'язки з материковою Україною та з українцями, які проживали на Далекому Сході.

Українське громадське життя в Маньчжурії концентрувалося навколо культурних осередків і гуртків, що виникали вздовж залізниці. Саме на базі одного з таких гуртків (був заснований наприкінці 1906 р. в Харбіні) постала в 1907 р. перша в Маньчжурії українська організація — Український клуб. Він мав просвітницькі цілі: пробуджувати серед українського громадянства інтерес до рідного краю, сприяти пізнанню рідної історії, літератури, музики, а також матеріально допомагати своїм членам. Найактивнішими його діячами були С.Кукуруза, Ф.Тоцький, М.Юрченко та інші. В часи Першої світової війни заходами правління клубу вдалося відкрити українську початкову школу, яка 1917 р. мала понад 50 учнів. Трохи згодом дійшло до організування української гімназії.

Національно-визвольна боротьба в Україні 1917-1920 рр. спричинила піднесення політичної активності серед українців у Маньчжурії. Зокрема, наприкінці 1917 р. з Харбіна до Києва на чолі військового загону вихав поручик П.Твердовський. Восени 1918 р. він повернувся назад, одержавши від українського Міністерства закордонних справ повноваження представляти як консул інтереси України в Маньчжурії й Владивостоці. Ці повноваження були визнані, до речі, народним комісаром закордонних справ більшовицької Росії Г.Чичеріним. Після приїзду в Харбін П.Твердовський розвинув велику активність: вів переговори з представниками командування Антанти щодо створення українських військових частин на Далекому Сході, брав постійну участь в українському громадському житті, розпочав реєстрацію тих українців, котрі бажали одержати українське громадянство тощо.

Водночас у діяльності українського консульства виникли труднощі. Не було людей, які досконало знали б китайську мову та були ознайомлені зі звичаями й традиціями дипломатичної служби в Азії (секретар консульства С.Кукуруза був сільським вчителем, а його помічник Ф.Тоцький — службовцем Східно-Китайської залізниці). Ситуація ускладнювалася через часті від'їзди й відсутність П.Твердовського в Харбіні, бо заступники консула (спочатку І.Мозолевський, а потім В.Пашковський) не могли його замінити. Гостро відчувався також брак фінансових засобів. Діяльність П.Твердовського нашоувалася на вороже ставлення з боку російських дипломатів, більшість яких працювала в Китаї ще за царських часів. Вони звернулися до управляючого Східно-Китайською залізницею генерала Д.Хорвата з вимогою заарештувати "самозванця-консула"

й усунути його з Маньчжурії. До арешту не дійшло, але все ж П.Твердовський у 1919 р. змушений був залишити Харбін.

Довше (з 1917 до 1921 р.) діяла в Харбіні Маньчжурська окружна рада — українська громадсько-політична організація, яка також одержала з Києва право на реєстрацію українців та видачу посвідчень про їхнє українське громадянство.

У 1920-х рр. число українців у Маньчжурії збільшилося за рахунок втікачів з України, а також із Сибіру та Зеленого Клину. Поміж них виявилися, зокрема, колишні офіцери Січових Стрільців (із австрійської армії) І.Паславський та П.Марчишин, далекосхідний український письменник Й.Якимів, колишній голова Забайкальської української ради С.Шведін, активний учасник Українського з'їзду Слобожанщини О.Дроб'язко (пізніше переїхав до Тявцзіня), організатори й учасники далекосхідних українських з'їздів на чолі з Й.Ступаком, математик М.Коблянський, полковник Армії УНР Ю.Рой (Колчанів), громадський діяч із Амурщини В.Кушнарєнко, кооператор з Київщини, колишній член Української Центральної Ради Й.Сніжний, літератор із Харкова А.Діброва та інші. Втікло сюди також кілька українських діячів, яких у 1923-1924 рр. більшовики судили в Читі (Р.Барілович, П.Горовий, Ф.Смольський та П.Яхно). З Польщі до Маньчжурії приїхали лікар Д.Барченко й інженер О.Вітковський, із Праги — професор І.Шлендик з дружиною.

Українські політичні емігранти прагнули ввійти в контакт з українцями, які вже проживали в Маньчжурії, щоб спільно працювати в рамках уже створених тут організацій. Але під впливом успіхів більшовиків, поразки УНР і ЗУНР, а також розпаду сибірської влади більшість старших за часом перебування в Маньчжурії діячів української спільноти охолола до громадської праці.

Частина українців, щоб зберегти робоче місце на залізниці, оформила свої паспорти через радянське консульство в Харбіні, дехто прийняв китайське громадянство. Ситуацію ускладнювало й погіршувало вкрай недружнє ставлення китайських властей, які, з огляду на зближення з Москвою, у 1923 р. закрили в Маньчжурії українські організації, а пізніше навіть конфіскували будинки і майно Українського клубу. Внаслідок цього українське громадське життя в Маньчжурії в 1920-х рр. стало занепадати. Діяли й далі лише кілька українських організацій, які намагалися зберегти вогник українського життя від повного затухання. До них належали Українське видавничє товариство, Український галицький комітет, Спілка студентів-українців, Об'єднання українських організацій Далекого Сходу та деякі інші, які через своє напівлегальне становище були мало кому відомими.

Серед такого роду "малих" організацій найдіяльнішим було товариство "Січ", перейменоване згодом у філію товариства "Просвіта" на чолі з І.Паславським. Ця організація постала як гурток при американській установі YMCA (Християнська організація молодих чоловіків), яка користувалася в Китаї правом екстериторіальності. Заснування "Просвіти" під захистом американського прапора було значним кроком уперед у справі відновлення української громад-

ської праці в Харбіні, її легалізації після кількарічної заборони місцевими властями, що мало позитивний вплив на досить велику українську спільноту в Маньчжурії. Харбінська "Просвіта" одержала грамоту від централі "Просвіти" у Львові й право називатися від 1930 р. її відділом.

Діяла й відкрита в 1922 р. українська православна церква св.Покрови. Її першим настоятелем був отець протоієрей П.Городзієвський. Його наступником у 1925 р. став отець протоієрей М.Труфанів. На середину 1928 р. парафія об'єднувала 136 родин. Вона перебувала під юрисдикцією архієпископа Харбінського і Маньчжурського староросійської Церкви, але у внутрішньому житті управлялася цілком автономно.

На початку 1926 р. було введено постійні богослужіння українською мовою, що сприяло позначилося на об'єднанні навколо церкви свідомого українства.

Після утворення в 1932 р., внаслідок збройної інтервенції з боку Японії, васальної держави Маньчжоу-Го українці, незважаючи на японський контроль, одержали більше можливостей для організації повнокровного громадського життя. Наприкінці 1933 р. українцям повернули Український народний дім у Харбіні, в якому розмістилися деякі старі та заново створені українські організації — "Просвіта", Союз українських емігрантів, Українська національна громада, Спілка української молоді, Союз українських учителів та ін.

Водночас від цього періоду розпочинається гостра боротьба між двома тábорами українського населення щодо характеру та цілей українського руху в Маньчжурії. В основі розмежування лежали значні відмінності між українцями за рівнем національної свідомості, з одного боку, та за матеріальним забезпеченням — з другого. Перше покоління емігрантів через два-три десятиліття уже значною мірою зденационалізувалося. Цей процес майже не торкнувся політичних емігрантів, які покинули Україну і Зелений Клин після остаточної перемоги там радянської влади. Більшість давніших емігрантів, які працювали службовцями різних комерційних і промислових підприємств, закордонних контор, фірм, банків або самі стали комерсантами, в 1930-х рр. уже мала досить високий соціальний статус і з матеріального погляду впевнено стояла на ногах. Частина цих емігрантів активно зміцнювала своє становище купівлею землі та спорудженням будинків, переважно в Харбіні. До цієї категорії належали в цілому й так звані пенсіонери Східно-Китайської залізниці, що мали певні заощадження та були відносно добре матеріально забезпечені.

Загалом матеріальне і, в ширшому плані, соціальне становище великої частини українців у Маньчжурії було кращим проти умов життя українських емігрантів у більшості інших країн. Так, у США й Канаді українцям потрібно було пристосовуватися до порядків і народів, що мали досить відмінну культуру й стояли в цілому на вищому щаблі соціально-культурного розвитку. У Маньчжурії ж перші українські поселенці самі були піонерами культурної та економічної розбудови краю, що суттєво впливало як на психологію, так і на стосунки

між народами. З цього погляду українці в Маньчжурії тривалий час посідали цілком окреме місце. Однак за постійного домінування в цій частині Китаю росіян, їхнього контролю над Східно-Китайською залізницею, а відтак і над усім місцевим життям багато українців для того, щоб мати добре місце праці на залізниці або в різних сферах її обслуговування, переставали називати себе українцями, вживати рідну мову й узагалі відстоювати свою національну ідентичність. Провідну роль у цьому таборі відіграла Українська національна громада на чолі з В.Кулябко-Корецьким.

Інший табір становили молодші (політичні) емігранти, які, з одного боку, належали до найменш забезпечених категорій українського населення Маньчжурії, а з другого — не знали світоглядних компромісів і не бажали мати нічого спільного з місцевими російськими еміграційними установами. Ця група емігрантів групувалася передовсім навколо Союзу українських емігрантів, де верховодили діячі так званої чвірки (Д.Барченко, П.Марчишин, І.Світ, П.Яхно).

В центрі боротьби двох таборів української еміграції виявився Український народний дім. Керівники Союзу українських емігрантів вбачали в прибутках від його експлуатації джерело для національної пропаганди та культурної діяльності, але не зуміли домогтися, щоб він і справді давав на це засоби. Представники ж Української національної громади погоджувалися користуватися ним спільно з російськими організаціями. Японці виявляли невдоволення з приводу цих чвар. У червні 1935 р. Український народний дім був переданий у відання створеної тоді ж централі для всіх українців Маньчжурії — Української національної колонії (УНК).

Співзасновниками останньої стали всі основні організації Маньчжурії. До ради УНК з місцем осідку в Харбіні були обрані Д.Барченко, М.Білий, І.Селюк, Ю.Рой, М.Самарський, Ф.Богдан, М.Нетребенко, В.Федоренко. Відповідно до статуту, ця центральна установа мала на меті захист національних, політичних, культурних і економічних прав та інтересів української еміграції, що перебувала в межах Маньчжурії; об'єднання та консолідацію всіх місцевих українських організацій для раціонального розподілу їхньої роботи; загальне керівництво діяльністю цих організацій; представництво їхніх інтересів перед владою; популяризацію між народами Азії ідеї відродження та неминучості існування суверенної Української держави. Як громадська установа УНК від самого початку була обмежена в своїй діяльності умовами тодішньої васально залежної від Японії буферної держави Маньчжоу-Го. Все ж протягом першого року існування її робота базувалася загалом на демократичних засадах.

Восени 1936 р. японська військова місія в Харбіні видала розпорядження про ліквідацію принципу виборності в структурі колонії. Її начальником був призначений Ю.Рой, а його заступником — В.Кулябко-Корецький. Відтоді в житті колонії запанували авторитаризм і централізм, що виявилось, зокрема, в активному сприянні її керівництва заборони японцями в 1937 р. діяльності всіх

українських організацій, крім самої УНК. У 1939-1940 рр. дійшло до відновлення принципу виборності органів УНК (її головою в цей час був М.Нетребенко, а згодом О.Вітковський). Але 1941 р. керівництво УНК знову опинилося в руках В.Кулябко-Корецького, який зареєстрував її в "Бюро для справ російських емігрантів", пішов на співпрацю з російськими шовіністичними емігрантськими колами. Тільки в квітні 1944 р., після призначення вдруге головою УНК О.Вітківського, її діяльність стала поступово повертатися до визначених у статуті завдань.

Поза Маньчжурією українські громади в Китаї у 1920-х-1940-х рр. існували в Шанхаї, Тяньцзіні й Ціндао. Перша українська громада в Шанхаї виникла ще 1905 р. Серед її членів були заможні купці та службовці тодішніх російських установ. Ця громада заявила про себе тим, що зібрала й переслала до Петербурга 400 карбованців у фонд видання українською мовою Святого Євангелія. У 1932 р. в Шанхаї була заснована нова українська громада, яка під зміненою назвою проіснувала до початку 1949 р. До її складу входили політичні емігранти із Сибіру та Зеленого Клину, а також ряд діячів із числа харбінських українців. На 1938 р. громада нараховувала майже 250 членів, була досить зорганізованою й провадила активну діяльність. У цьому їй сприяло керівництво концесії International Settlement, на території якої вона мала осідок. Загалом у Шанхаї в цей період проживало близько 4 тис. українців.

Серед фундаторів українського громадського життя в Шанхаї виділялися П.Бойко-Соколюський, О.Вітковський, Г.Тоцький, О.Дроб'язко. Останній, зокрема, очолював у 1942 р. Український національний комітет у цьому місті. З 1939 р. в Шанхаї діяв також Український еміграційний комітет як орган опіки не лише над українськими, а й над грузинськими та тюрксько-татарськими емігрантами. 1942 р. він був перейменований в Український представницький комітет. Головне його завдання полягало в тому, щоб забезпечити евакуацію українців із Китаю, якщо виникне така потреба. Його очолював спочатку Г.Тоцький, а згодом С.Василів. У зв'язку з тим, що Український представницький комітет змушений був через деякий час припинити діяльність, його функції перебрав на себе відновлений у Шанхаї Український клуб. До правління клубу входили І.Світ (голова), П.Густавський, Г.Мельниченко, Я.Ніколів та О.Шайдицький.

У Тяньцзіні й Ціндао, як і в Шанхаї, українські громади були утворені переселенцями із Харбіна, а також учасниками національно-визвольної боротьби в Україні та українського руху на Далекому Сході і в Сибіру. Більша з цих двох громад — тяньцзіньська — в 1934 р. нараховувала близько 70 членів. Першим її головою був М.Хмелевський, а по його смерті — К.Рибка; секретарював О.Дроб'язко. До найактивніших діячів української громади в Ціндао належали В. Мигулін та М.Мілько.

Таким чином, враховуючи всі українські скупчення в Китаї в 1920-х-1940-х рр. (Маньчжурія й передовсім Харбін, а також Шанхай, Тяньцзінь і

Циндао), загальну кількість українців у цій країні на той час можна оцінювати цифрою в межах від 35 до 50 тис. чоловік.

Важливим здобутком українського громадського життя в Китаї була власна преса. У різні роки тут виходили часописи "Українське життя", "Маньчжурський вісник", "Вісті Української національної колонії в Маньчжу-Го", "Сурма" (всі в Харбіні); "Шанхайська громада", "Український голос на Далекому Сході", англломовна "The Call of the Ukraine" (всі в Шанхаї); "На Далекому Сході" (в Циндао). У Харбіні й Шанхаї українці мали свої радіопрограми.

Організоване українське життя в Маньчжурії перестало існувати 1945 р. із вступом Радянської армії, а в інших частинах Китаю — на початку 1949 р., після падіння гоміньданівської й установаження комуністичної влади. Більшість українців у Маньчжурії була заарештована й вивезена до СРСР. Члени українських громад Тяньцзіна, Циндао й Шанхая були трьома групами евакуйовані на острів Формоза (Тайвань) та на Філіппіни. Невдовзі вони переїхали звідти до Австралії, Аргентини, Канади і США.

Говорити про українську етнічність у Китаї як про скільки-небудь помітний фактор нинішньої китайської дійсності досить важко. Хоча, за даними сучасного китайського українознавця професора Хе Жунчана, сьогодні в Китаї проживає приблизно 20 тис. осіб українського походження, очевидно, що всі вони цілком асимілювалися й інтегрувалися в суспільне життя цієї країни.

Загалом, організована українська присутність у Китаї не була в історичному масштабі тривалою, однак спричинилася до певного пізнання китайцями феномену українства, національних прагнень і устремлень українського народу, його самобутньої культури, психології та способу життя. А це, в свою чергу, не може не мати позитивних наслідків для нинішніх українсько-китайських зв'язків, які особливо активізувалися й набули нової якості після проголошення Україною незалежності та встановлення між двома державами дипломатичних відносин.

ПАЛЕСТИНА Й ІЗРАЇЛЬ

Історичні зв'язки між Палестиною й Україною розвивалися на релігійній основі. Для християн, як і для юдаїстів та мусульман, це була Свята Земля, куди вже з XI ст. прибували паломники з Русі. В "Повісті временних літ" згадується про паломництво в Святу Землю ігумена Варлаама. Мандрували до Палестини й релігійні дячі козацького періоду. Гетьман Іван Мазепа через своїх емісарів щедро обдаровував церкви й монастирі Святої Землі. У кількох із них, що перебували під юрисдикцією Російського Синоду (церква Вознесіння, Марії Магдалини, російське православне подвір'я з церквою св.Трійці), серед православних ченців і черниць були й українці. У вересні 1906 р. першу велику прощу українських греко-католиків у Святій Землі провадив митрополит Андрей Шептицький.

Під час Другої світової війни та в перші роки після її закінчення на території теперішнього Ізраїлю перебувало кілька десятків українців, що були пов'язані з польськими військовими формуваннями (армія генерала В.Андерса). У 1942-1948 рр. існувала Громада українців у Палестині. Ця громада на чолі з полковником Павлом Базилевським підтримувала тісні контакти з Союзом українців у Великобританії й вважалася його філією. З ініціативи громади 6 жовтня 1947 р. в Єрусалимі на Оливній Горі у соборі "Патер Ностер" освячено плиту з українським текстом молитви "Отче наш".

У творенні та розбудові держави Ізраїль, що виникла в 1948 р., визначну роль відіграли євреї з України. Ще у 80-і рр. XIX ст. відбувається активне зростання національної самосвідомості євреїв, що проживали в Україні. Надзвичайно популярними стають ідеї відродження іудейської громади в історичній батьківщині — Палестині. Заохочення репатріації туди євреїв, організація там сільськогосподарських поселень, відродження мови древніх ізраїльтян — іврит — стало основним змістом діяльності розташованих в Україні відділень руху "Ховавей - Цион" ("Тих, хто возлюбив Цион"). Цей рух був у певному розумінні попередником політичного сіонізму, який організаційно склався наприкінці 1890-х рр. і вперше після загибелі давніх іудейських царств сформулював головну мету єврейського народу — створення власної незалежної держави — та розробив чітку програму досягнення цієї мети. Серед лідерів світового сіоністського руху були провідник Гітбат Циону Іеху-Лейб Пінкнер (1821-1891 рр.), виходець із м.Томашів на Холмщині, який здобув освіту в Одесі; ідеолог соціалістичного сіонізму Б.Горохов, котрий також походив з України.

З нашою землею тісно пов'язані життя й діяльність теоретика антисоціалістичного сіонізму Володимира Жаботинського. Будучи прихильником активних, рішучих дій, він вважав, що перед лицем небезпеки, хоч би звідки вона виходила, євреї не повинні залишатися неозброєними. Жаботинський поклав початок організації збройних загонів єврейської самооборони — спочатку в Одесі, а після від'їзду з Росії — в Палестині. Одеса загалом відіграла досить помітну роль у розвитку єврейської громади в Палестині. Зокрема, перші єврейські землеробські колонії в Іудеї та Галілеї були засновані переселенцями з Одеси, а також частково з інших українських земель при підтримці створеного в цьому місті Палестинського товариства.

В Україні народився і жив (до 1921 р.) видатний єврейський поет Хаїм-Нахман Бялик (1873-1934 рр.). З України ведуть своє походження другий президент цієї держави Іцак Бен-Зві (1884-1963 рр.), прем'єр уряду Голда Меїр (1898-1978), міністр закордонних справ Моше Шарет, голова кнесету Шевах Вайс, засновник індустрії Ізраїлю А.Шенкар та інші.

Значна еміграція євреїв до Ізраїлю була наслідком дискримінаційної політики щодо цієї етнічної групи в СРСР. З території України до 1985 р. виїхало понад 100 тис. євреїв. Щоправда, тільки половина з них поселилася в Ізраїлі,

решта осіла в США, Канаді та Західній Європі. Характерно, що більшість євреїв із Західної України емігрувала до Ізраїлю, а більшість євреїв з Центральної та Східної України — до Америки й Західної Європи. Протягом 1986-1998 рр. з України до Ізраїлю виїхало ще близько 300 тис. репатріантів. Нині в цій країні проживає понад 400 тис. євреїв, які мають своє коріння в Україні (враховуючи й дітей, батьки яких прибули з України). Останнім часом дедалі більше громадян Ізраїлю визначають себе як "українські євреї", хоча самовизначення "російські євреї" ще дуже популярне. Євреї із Західної України зберігають українську мову, а закарпатські євреї навіть користуються нею в домашньому побуті.

Серед українських євреїв популярна українська музика, фольклор, страви. У визначений час транслюються програми українського телебачення. Найбільша концентрація українських євреїв припадає на міста Тель-Авів, Беер-Шева, Єрусалим та Гайфа (Хайфа). У деяких сільськогосподарських кооперативах (кіббуцах) взагалі переважають євреї з України. У Назареті кілька років діяла українська духовна місія (місійна станиця), що працювала переважно з арабськими християнами (керівник — отець Ярослав Свищук).

У 1979 р. євреями, які відчували прив'язаність до України як країни свого походження та до української культури, створено Товариство єврейсько-українських зв'язків. Його засновником і лідером став Я.Сулєнський. Товариство видавало неперіодичний журнал "Діалоги-Диалоги" зі статтями українською, російською мовами та івритом. Євреї з України згуртовані також в окремих земляцтвах — Київському, Львівському, Одеському, Миколаївському, Коломийському, Закарпатському та інших. Найактивнішим серед них є Київсько-українське єврейське земляцтво.

1977 р. в Єврейському університеті в Єрусалимі запроваджено курси українознавства; відбуваються семінари на українські теми. У червні 1993 р. на конференції, присвяченій Святому Письму в слов'янському світі, виголошено доповідь про Біблію в українській культурі. Наукова конференція на тему українсько-єврейських взаємин за участю близько 70 українців з України та діаспори відбулася в Єрусалимі 1993 р.

У листопаді 1992 р. постала Ізраїльська асоціація українських студій (засновник і голова — В.Москович), яка в березні 1993 р. провела перші Шевченківські читання. Ізраїль неодноразово відвідували учені, громадські й церковні діячі української діаспори.

Після проголошення Україною незалежності зв'язки між нею та Ізраїлем значно поквапилися. Між двома державами було встановлено дипломатичні відносини. Першим послом України в Ізраїлі був Юрій Щербак, а Ізраїлю в Україні — Цві Маген. 1991 р. в Києві засновано товариство "Україна-Ізраїль". Зацікавленість обох країн у співробітництві була яскраво продемонстрована в перебігу першого офіційного візиту в Ізраїль урядової делегації України на чолі з Президентом Л.Кравчуком у січні 1993 р. Було заявлено про пріоритетність

для України на Близькому Сході двосторонніх зв'язків з Ізраїлем. Одним із факторів, які це обумовлюють, є, зокрема, те, що багато ізраїльських громадян є вихідцями з України.

У липні 1995 р. Ізраїль відвідала урядова делегація України на чолі з міністром закордонних справ Г.Удовенком. У вересні цього ж року в Україні з державними візитами побувало кілька керівників Ізраїлю, зокрема Прем'єр-міністр І.Рабин. Конструктивний українсько-ізраїльський діалог було продовжено 1996 р. під час офіційного візиту в Ізраїль делегації на чолі з Президентом України Л.Кучмою. У квітні 1997 р. відбувся офіційний візит в Україну міністра промисловості та торгівлі Ізраїлю Н.Щаранського. У березні 1999 р. в Україні з робочим візитом побував Прем'єр-міністр Ізраїлю Бен'ямін Нетаньяху.

Успішно розвиваються економічні й культурні зв'язки між Україною та Ізраїлем. Обсяг товарообороти між двома країнами зріс із 6,5 млн. доларів США в 1992 р. до понад 100 млн. у 1996. Кілька мистецьких колективів, зокрема Державний ансамбль танцю України імені П.Вірьського, який брав участь у престижному міжнародному Єрусалимському фестивалі мистецтв, знайомили громадськість Ізраїлю з досягненнями української культури.

САУДІВСЬКА АРАВІЯ

Українець Андрій Струтинський приїздив в цю далеку країну ще 1918 р. як працівник американської нафтової фірми. Невеличка українська громада існувала тут у середині 1970-х рр. Вона складалася з американських фахівців українського походження: архітектора-урбаніста Богдана Неганова, головного бібліотекаря новобудованого англomовного Арабського університету нафти і мінералів Остапа Олесницького, інженера-будівельника Міністерства оборони США А.Гром'яка, що працювали тоді в цій країні, — та їхні родин. Інженер-механік Лев Ришавий з Аргентини був директором проекту, що розроблявся в Саудівській Аравії для арабо-американської корпорації Amtco. Поряд із довготривалим перебуванням у цій країні кількох родин, окремі українці із західної діаспори (Пашак, В.Вальчук, Чайківський, Кюфас, М.Драган та ін.) приїздили сюди на короткий час.

Невелика числом українська громада виявилася дуже діяльною й провела значну роботу щодо ознайомлення населення Саудівської Аравії з проблемами України, її історією та культурою. Наприклад, 1977 р. в рамках міжнародної інформаційної виставки, яка відбулася в університеті м.Дагран, було влаштовано показ виробів українського мистецтва, що їх привезли з собою до Саудівської Аравії родини Б.Наганіва та О.Олесницького. Завдяки зусиллям українців з другої половини 1970-х рр. українська тематика стала частіше з'являтися в пресі Саудівської Аравії.

ТАЙЛАНД

Дружиною спадкоємця престолу (престолонаступника) Сіаму (Таїланду) князя Чаक्रабонга була киянка Катерина Десницька, яка, закінчивши в Петербурзі курси сестер-жалібниць, працювала в санітарному поїзді під час російсько-японської війни 1904-1905 рр. Після повернення до Петербурга вона познайомилася з сином сіамського короля, котрий навчався в Пажеському корпусі. Одружившись із ним, К.Десницька переїхала до Бангкока, де отримала титул Сомденс Шауфа (Королівська Величність), ім'я Герцогині Пітсанулюокської, два палаци — зимовий і літній — та окремі власний двір, влаштований на азійський зразок. Коли королева була відсутня, вона як друга дама в країні заступала її в церемоніалах, сидячи поруч із королем на золотому троні. Разом із чоловіком, який виконував дипломатичні доручення батька, К.Десницька об'їхала майже всю Азію, Європу й Америку. По смерті Чаक्रабонга вона виїхала до Англії, де після навчання залишився жити її син — князь Чула. Останні роки життя К.Десницька провела в Парижі.

ТУРЕЧЧИНА

Українська присутність у Туреччині мала свою специфіку. В числі перших українців, що потрапили до Туреччини, були полонені запорозькі та реєстрові козаки, а також так звані бранці — мирне населення, яке бралось в ясір під час грабівницьких нападів турків спільно з кримськими татарами на українські землі. Ці напади розпочалися з кінця XV ст., після того, як турки опанували північне узбережжя Чорного моря і змусили 1478 р. Кримське ханство визнати свою зверхність. Українські козаки, в свою чергу, здійснювали відплатні напади через Чорне море на Туреччину.

Значну частину полонених вивозили до Туреччини, де їх продавали на невідьничих ринках. Звідси бранці потрапляли у володіння Османської імперії на Близькому Сході та Африці, а також до сусідніх країн. Чоловіки часто до кінця свого життя мусили працювати веслярами на галерах, дівчата й жінки нерідко потрапляли до гаремів. Частину хлопчиків, вивезених з України, віддавали в султанську гвардію, де їх перетворювали в яничар — фанатичних і жорстоких прибічників султанської влади. Гірка доля полонених знайшла яскраве відображення в українському фольклорі, зокрема в так званих невідьничьих піснях.

Водночас є свідчення, що українські полонені часом досягали в Османській імперії та сусідніх із нею країнах високого суспільного становища. Так, з українських полонених вибилися два паші, які правили в Йємені наприкінці XVII - в першій половині XVIII ст. А український козак на османській службі Яків Малик став у XVIII ст. великим візиром князівства Гуджарат у Західній Індії.

Одна з українських бранок — знаменита Роксолана (справжнє ім'я — Настя Лісовська) — стала дружиною султана Сулеймана I, справляючи помітний вплив на політику Османської імперії. За деякими відомостями, українками були дружини ще кількох султанів, котрі правили в XVII-XVIII ст. у Туреччині — Ібрагіма, Демана II та Мустафи II. До речі, дружина Ібрагіма стала матір'ю султана Мухаммеда (Мехмеда) IV (1648-1687 рр.), а дружина Мустафи II — матір'ю султана Османа III (1754-1757 рр.).

Після поразки Карла XII й І.Мазепи в 1709 р. під Полтавою Туреччина стає на певний час місцем перебування першої значної політичної еміграції з України. Ця так звана мазепинська еміграція складалася з вищої козацької старшини і політичних діячів (П.Орлика, обраного в 1710 р. в Бендерах гетьманом, А.Войнаровського, Г.Гердика та ін.), які розгорнули у Туреччині активну політичну діяльність, спрямовану на те, щоб зацікавити українською справою провідні європейські держави та створити чергову антимосковську коаліцію. Однак після того, як збройна боротьба проти Москви в Правобережній Україні в 1711-1714 рр. зазнала невдачі, більшість емігрантів виїхала до Європи, переважно до Франції. Окремі особи з цієї еміграції залишилися в Туреччині, але якогось помітного сліду по собі не залишили.

Після розгрому Запорозької Січі частина козаків (близько 10 тис.) змушена була покинути рідні землі й оселитися на території Османської імперії в гирлі Дунаю. Тут вони заснували Задунайську Січ, яка проіснувала до 1828 р. Цей історичний епізод, як і попередній етап, пов'язаний із гірким життям українців у турецькій неволі, знайшов відображення в народних піснях і думках, творах українських письменників і композиторів (зокрема, в опері С.Гулака-Артемовського "Запорожець за Дунаєм", 1863 р.) тощо. Під час Кримської війни 1853-1856 рр. у складі турецької армії воювали козацькі сотні (так звані султанські козаки), створені з українських поселенців північної Добруджі поляком М.Чайковським (після прийняття ісламу в 1850 р. змінив ім'я на Садик-паша).

У роки Першої світової війни на території Туреччини, зокрема в Стамбулі (Істамбулі), діяло представництво Союзу визволення України (СВУ). Його керівник Мар'ян (Маріян) Меленевський на початку 1915 р. був прийнятий великим візиром Талаат-пашею, від якого одержав запевнення, що метою участі Туреччини у війні є створення Української держави. Ця сенсаційна звістка облетіла тоді всі столиці як воюючих, так і нейтральних держав. Представництво СВУ мало можливість звертатися до турецьких військових через люточки (Asker) та видало інформативну брошуру "Ukraina, Rusya, Turkiye, Magalemer mesmu asi" (1915 р.).

У складі російської армії українські військові з 1916 по 1918 р. перебували на захопленій нею частині турецької території — східній Анатолії з центром у Трапезунді (Trabzon). У 1916-1917 рр. із дослідницькою місією тут перебував також відомий тюрколог Агатангел Кримський. Тоді ж у Трапезунді виникла Українська громада, яка видавала газету "Вісті Української Громади м. Трапе-

зунд” (редактор — Грицько (Григорій) Хименко). Українські військові в складі російської армії стали створювати українізовані частини. Українізація поширюється на весь окупований Трапезундський регіон із приїздом сюди в 1917 р. уповноваженого (“комісара”) Української Центральної Ради, військового та громадського діяча Миколи Свідерського (старшого). В кінці жовтня - на початку листопада 1917 р. в Трапезунді відбувся Український армійський з'їзд, організатори якого видали п'ять чисел “Вістей Українського Військового З'їзду Кавказького Фронту”. В грудні 1917 р. М.Свідерський з деякими українськими військовими відділами виїхав в Україну. В Трапезунді залишилася українська кінна сотня Г.Хименка, яка певний час була єдиною охоронною силою міста.

З підписанням Берестейського (Берестейського) миру (1918 р.), згідно з яким Туреччина визнала незалежність України і встановила з нею дипломатичні відносини, у Стамбулі діяли українські посольства. Після створення УРСР новий республіканський уряд Туреччини нормалізував відносини з більшовиками й 2 січня 1922 р. уклав з радянською Україною угоду про “політичні, торговельні, культурні зв'язки, дружбу та братерство”. Але УРСР не мала постійного дипломатичного представництва в Туреччині. Через брак необхідних джерел важко встановити точну кількість українців і показати конкретні вияви українського громадського життя в Туреччині протягом 1920-х-1940-х рр. Відомо, що за кілька років після закінчення громадянської війни через Стамбул пройшли й певний час проживали в Туреччині понад 300 тис. емігрантів (так званих “білих”), вихідців із Росії. Більшість із них перебралася згодом до Балканських держав, Чехословаччини, Франції. Значну частину цих емігрантів становили українці, зокрема ті, хто був мобілізований у врангеліську армію.

У першій половині 1920-х рр. українці в Туреччині гуртувалися по так званих округових земляцтвах. Земляцтва об'єднували вихідців із Херсонщини, Поділля та Волині, Київщини, Катеринославщини із Запоріжжям, Таврії з Кримом, Кубані з Терщиною і Чорноморщиною, Галичини. Крім того, діяла Українська студентська спілка, Царгородська Рада, навколо яких групувалося певне число українців. У 1928 р. ці організації об'єдналися в Українську громаду в Туреччині. За даними журналу “Тризуб” (1928 р., ч.22-23), чисельність організованих українців у Туреччині становила в цей час приблизно 450-460 чол. Водночас у доповіді представника Української громади в Туреччині В.Філоновича на 1-й конференції української еміграції в Празі (червень 1929 р.) зазначалося, що в Туреччині перебуває 200-250 українських емігрантів. У доповіді вказувалося також на низький рівень національної свідомості українців у Туреччині, їхнє скрутне матеріальне та непевне правове становище, що виявлялося, наприклад, у неможливості вільного пересування по країні.

Українська громада в Туреччині як один із осередків, що входили до складу Української Головної Еміграційної Ради, проіснувала до кінця 1950-х рр. Давні емігранти повмирали, а їхні нащадки (їх було небагато) асимілювалися.

Через напруження в радянсько-турецьких відносинах періоду холодної війни зв'язки між Україною і Туреччиною були мінімальними. Після здобуття Україною незалежності між двома країнами встановлено дипломатичні відносини.

ЯПОНІЯ

Цілком вірогідно, що перша згадка про Україну в Японії міститься в датованому приблизно першою чвертю XVIII ст. японському рукописі “Сеі йо кі-бун”, в якому йдеться, зокрема, про події російсько-шведської війни. На підставі аналізу тексту та японського правопису І.Світ зробив припущення, що під країною з назвою “Сакменія”, військові сили якої брали участь у цій війні, малася на увазі Україна.

Питання про українську присутність на власне японській етнічній території вивчене ще недостатньо. Очевидно, першими українцями, які побували в Японії, були члени різного роду російських місій. Так, мандрівник і перекладач, українець із походження Іосип Гашкевич, що був учасником кругосвітньої подорожі адмірала Путятіна, взяв активну участь в укладенні договору між Росією та Японією і, за зобов'язаною згодою сторін, став консулом у м.Гокодате (Хакодате). 1857 р. І.Гашкевич з допомогою японця К.Тачибана видав російсько-японський словник, який протягом тривалого часу залишався єдиним справді кваліфікованим виданням такого роду.

Київський лікар Микола Судзиловський під іменем “доктор Рассел”, яке він прибрав після еміграції до Америки, редагував у Японії під час російсько-японської війни 1904-1905 рр. газету для російських військовополонених.

Деякий час (до революції 1917 р. і після неї) в Японії з перервами проживали випускники Владивостоцького орієнтального інституту українець Б.Воблий та німець з України Т. фон Віккен. У Токійській православній семінарії одержав освіту українець із Примор'я Незнайко. Всі вони добре володіли японською мовою, займалися перекладами. Зокрема, Б.Воблий зредагував японською мовою книжку про Україну, що вийшла 1939 р. в Харбіні, а Т. фон Віккен опрацював і видав лекції під назвою “Грамматика разговорного японського язика”.

Помітний слід залишив по собі в Японії талановитий письменник і музикант, знавець мови есперанто В.Єрошенко, який перебував тут з 1914 по 1921 р. Сліпий з дитинства, він закінчив школу-інтернат для сліпих дітей у Москві й став професійним музикантом. Завдяки меценатській підтримці та знанню мови есперанто здобув вищу освіту в Лондонській музичній академії для сліпих. Водночас вивчав у коледжі в Лондоні англійську, а самостійно — японську, німецьку, шведську, французьку та інші мови. 1914 р. В.Єрошенко виїхав до Токіо, де став викладати в одному з університетів есперанто. Одночасно він поглиблено

вивчає японську мову, літературу, філософію та мистецтво, поєднує викладацьку роботу в університеті з працею в школі для сліпих.

Перші свої літературні твори — казки — В.Єрошенко опублікував ще під час навчання в Лондоні. Але саме в Токіо він виявив себе як зрілий і талановитий письменник. Його літературним дебютом у Японії стало автобіографічне "Оповідання про ліхтарик" (1916 р.). Згодом, у 1920-х рр., уже після від'їзду 1921 р. В.Єрошенка з Японії, тут були видані три його збірки: "Тісні досвітньої зорі", "Останнє зітхання" і "Заради людства". 1956 р. була опублікована монографія Т.Ітіро "Сліпий поет Єрошенко". У 1959-1961 рр. в Японії двічі перевідався тритомник вибраних його творів (1969 р. в Києві була видана українською мовою його книжка "Квітка справедливості"). За свідченням очевидців, портрет В.Єрошенка висить у палаці імператора в Токіо.

В Японії побував також український письменник і мандрівник Степан Левинський, який у 1936-1940 рр. працював торговельно-економічним референтом і перекладачем з японської мови в польському консульстві в Харбіні. Чудово володіючи японською мовою, яку вивчив у Державній школі східних мов у Парижі, він переклав з японської ряд літературних творів, брав участь у підготовці "Українсько-японського словника" (Харбін, 1944 р.), опублікував свої враження і спогади про Японію, зокрема, біографічну новелу "З японського дому" (1932 р.), "Враження з Японії" (1942-1944 рр.).

Під час Другої світової війни в тихоокеанських операціях у лавах американських військ брали участь й американські українці, чимало яких загинуло в боях. Після закінчення війни українці перебували в Японії у складі американських окупаційних військ, як канадські і радянські дипломати, журналісти та науковці. В американській розвідці працював журналіст В.Душник, а в 1973-1978 рр. першим секретарем канадського посольства в Токіо був Микола Світуха.

З кінця 1960-х рр. у Токіо постійно мешкає відомий журналіст і мандрівник Роман Турянський (народився 1923 р. в Коломиї), автор численних публікацій на теми своїх подорожей більш ніж 150 країнами світу. Одну зі своїх подорожей він здійснив разом із дружиною (японкою Катсуко), об'їхавши в 1971-1976 рр. навколо світу на мотоциклі. Р.Турянський — активний популяризатор відомостей про Україну в Японії. Одна з його книжок японською мовою має назву "По 48 роках — повернення на рідну землю України".

Ще на початку ХХ ст. в Японії стали відомі поезії Т.Шевченка. 1926 р. поет Сібуя Тейсуке опублікував збірку, де було вміщено вірші про Шевченка. В 1950-х рр. вийшов "Кобзар", а також поеми "Кавказ", "Сон", "Наймичка", "Єретик" у перекладі С.Комачу. В Українському науковому інституті при Гарвардському університеті в 1980-х рр. навчався японський українознавець Казуо Накаї. У Хоккайдському університеті м.Саппоро плідно працює українознавець Сеїджі Фукуока, який навчався в Києві. В Інституті іноземних мов м.Кобе досліджує творчість Т.Шевченка Каматсу Катсукукі. 1991 р. у видавництвах

університету м.Осака з'явився підручник української мови. У 1992 р. при Токійському університеті створено лекторат української мови, який веде професор К.Накаї. Цей же науковець став засновником Японської асоціації українознавців. Завдяки зусиллям цієї асоціації та Японсько-українського товариства дружби наприкінці 1994 р. в приміщенні Токійського університету відбулася перша конференція українознавців Японії. Поряд із японськими українознавцями, з доповіддю на конференції виступили киянин А.Накорченський, який уже кілька років живе в Японії й перекладає українською мовою стародавні буддистські сутри, та українець із Польщі Стефан Костик — довголітній співробітник Міжнародного університету в м.Судзука. У серпні 1996 р. К.Накаї взяв участь у роботі III Міжнародного конгресу українців у Харкові, де виголосив українською мовою доповідь.

Найбільший інтерес японців до України виявлявся в періоди, коли вона була не лише об'єктом, а й суб'єктом світової політики. Досить тісні зв'язки з Японією налагоджуються в період існування УНР. У цей час японці мали в Києві свою військову місію на чолі з генералом Такаяначі, а в Одесі діяло японське консульство. Водночас у Києві перебували японські журналісти. В такий спосіб уряд Японії одержував досить повну інформацію про тодішні події в Україні. У 1920-х-1930-х рр. японці підтримують контакти з урядом УНР в екзилі, встановлюють зв'язки з керівниками українського руху на Далекому Сході, зокрема з провідними колами української еміграції в політично підпорядкованій у ті роки Японії Маньчжурії. На початку 1930-х рр. через японські посольства в різних столицях Європи, особливо в Берліні, японці налагоджують контакти з ОУН. Зокрема, в Берліні відбулися переговори полковника Є.Коновальця і генерала М.Капустянського з військовим аташе японського посольства. Рівночасно для завоювання впливу в середовищі української громади в Маньчжурії та налагодження тіснішої співпраці з японцями провід ОУН командиром сюди в 1934 р. свого представника О.Хмельовського, а в 1935 — М.Митлюка та Р.Корду-Федорова. В наступні роки до Маньчжурії прибувають ще кілька членів ОУН, діяльність яких у цій частині Китаю припиняється лише 1945 р. після вступу радянських військ.

Після проголошення незалежності України між двома країнами в січні 1992 р. встановлено дипломатичні відносини. Першим послом Японії в Україні став Суміо Адамура, України в Японії — Михайло Дашкевич.

ІНШІ КРАЇНИ АЗІЇ

Чимало українців побувало як науковці, літератори, журналісти, комерсанти чи шукачі пригод в інших країнах Азії. Деякі з них через ті чи інші життєві обставини на певний час поселилися в цих країнах.

Український письменник і мандрівник С. Левинський, який з 1936 р. працював у польському консульстві в Харбіні, а згодом певний час проживав у Шанхаї та Пекіні, побував в Японії, у 1942-1946 рр. обіймає посаду перекладача з японської мови в Сайгоні (В'єтнам) при правлінні губернатора французького Індокитаю.

Лікар Степан Зошук з Австрії протягом 10 років працював у Сирії (з 1956 р.), а лікарі Б. та І. Сірки з Австралії майже 17 років — у Новій Гвінеї (з 1950 р.). Інженер Іван Шехович та його брат Володимир з родинами в 1950-х-1960-х рр. працювали на Цейлоні (тепер — Шрі-Ланка). Загалом на цьому острові в той час проживало 8 українців, зокрема Ася Левицька (вдова видатного політичного діяча Галичини Д. Левицького). Після закінчення контракту на Цейлоні В. Шехович працював інженером на керівних посадах у Пакистані й Індонезії (до 1973 р.).

Помітний слід залишили в Азії українські спортсмени. Видатний український альпініст Михайло Погребецький у 1926-1936 рр. очолив 20 уперше здійснених сходжень на безіменні вершини Тянь-Шаню, 1935 р. керував переходом із півночі на південь центрального Тянь-Шаню, у 1938 р. організував українську альпінаду. Його ім'ям названо дві вершини в Тянь-Шані й одну на Памірі.

У 1992 р. харків'янин Ігор Свергун підкорив найвищу вершину світу Еверест у Гімалаях.

Певне число українців побувало в ряді країн Азії як військовослужбовці різних армій. Так, у лавах американської армії українці зі США під час Другої світової війни були в Японії та на Філіппінах, у 1940-х-1950-х рр. — у Кореї, в 1960-х-1970-х — у В'єтнамі (один із учасників війни у В'єтнамі, Р. Купчинський, опублікував уривок зі свого "В'єтнамського щоденника" в Альманасі Українського народного союзу в 1971 р.). Серед американських громадян, які в складі американської армії брали участь у в'єтнамській війні, були головний лікар 7-ї повітряної дивізії Володимир Ткач, майбутній генерал Микола Кравців, майор Петро Содоль, полковник Степан Домашевський, підполковник Тарас Новаківський, майор Орест Гаврилюк, сотник Мирон Дідурик (загинув у В'єтнамі), майор Володимир Заверуха та інші. Загалом у цій війні загинуло кілька десятків американських українців. Полягли також два українці, що воювали в Австралійському експедиційному корпусі. Ю. Венгльовський (молодший) з Австралії брав участь у в'єтнамській війні в ранзі полковника, згодом був австралійським дипломатом у Південній Кореї.

Деякі українці воювали в Індокитаї, зокрема у В'єтнамі, в 1940-х-1950-х рр. у складі Французького іноземного легіону.

Серед радянських військовиків в Ірані в 1940-х рр., військових радників у В'єтнамі й Лаосі в 1960-х-1980-х рр., у Збройних силах колишнього СРСР під час війни в Афганістані в 1970-х-1980-х рр., у з'єднаннях, дислокованих у Монголії (до початку 1990-х рр.), також були українці. В афганській війні

(1979-1989 рр.) загинуло понад 3 тис. осіб з України, а кілька десятків потрапило в полон до моджахедів (повстанців).

Дипломати українського походження Микола Світуха та Михайло Метрінко в 1970-х рр. працювали в посольствах, відповідно, Канади в Японії та США в Ірані. Останній був у групі заручників, яких іранці певний час утримували після захоплення в листопаді 1979 р.

американського посольства
в Тегерані.

§2. Африка

Африка не стала місцем постійних українських поселень, оскільки з нею не пов'язували своїх спеціальних планів і надій ні економічна, ні політична українська еміграція. Проте через різні причини та життєві обставини спорадична українська присутність позначилась і на цьому континенті.

ЄГИПЕТ

Єгипет був, очевидно, першою африканською країною, в якій побували українці. Відомо, що лікар українського походження О. Уманець у складі російської медичної урядової комісії в 1842-1843 рр. відвідав Близький Схід, зокрема Єгипет, де лікував хворих на чуму. Інший український лікар, А. Рафалович, провадив у Єгипті, Тунісі та Алжирі в 1846-1848 рр. епідеміологічні дослідження. Український інженер і мандрівник Є. Ковалевський у 1847-1848 рр. займався пошуком і розробкою покладів золота в Судані, вивчив та описав побут і звичаї місцевих жителів, а також населення Єгипту та Єфіопії.

У 1880-х рр. в Єгипті поселився й зайнявся аптекарською справою фармацевт із Галичини Й. Білінський. Він опанував арабську медицину, відкрив у Каїрі власну аптеку, дослідні лабораторії та склади готових ліків. Згодом був прийнятий на службу до хедива (намісник султана Османської імперії в Єгипті) придворним аптекарем. Супроводжував єгипетського правителя в мандрах на

верблюдах по Сінаю. У 1904 р. одержав від хедива звання бея (полковника). Академія у Відні тоді ж надрукувала наукову працю з методики лікування, успішно застосованої І.Білінським.

З кінця ХІХ ст. навколо нього в Каїрі гуртувалася невелика українська громада. І.Білінський піклувався про побут та лікування приїжджих земляків, зокрема Лесі Українки, Д.Яворницького, Б.Грінченка, під час гастролей молодого українського оперного співака А.Дідюра сприяв його виступам в Каїрі та Александрії, приятелював з С.Крушельницькою, яка також приїздила на гастролі до Єгипту, передавав значні кошти на видання в рідному краї творів українських письменників, періодики, на розбудову освіти й суспільних рухів у Галичині. На початку Першої світової війни Білінський повернувся в Європу. У Відні він займався забезпеченням українських полків медичним персоналом і медикаментами, а останні роки свого життя провів у швейцарському маєтку Монтус.

У 1909-1913 рр. кілька разів приїздила до Єгипту на лікування Л.Українка. Відомий архітектор В.Городецький був у 1911-1912 рр. учасником однієї з наукових російських експедицій до Африки. Наслідком цієї його подорожі стала книжка про африканські джунглі, проілюстрована самим автором.

На початку 1920-х рр. у Єгипті й Тунісі недовгий час проживало певне число українців, які з'явилися тут у складі решток російських армій генералів Денікіна і Врангеля. Зокрема, серед 6 тис. врангелівців, що 1921 р. на 34 кораблях дісталися до Тунісу, було близько 2 тис. українців. Їх розмістили в таборах на околицях Бізерті. У таборі Сідібірш (біля Александрії) в Єгипті, де перебували інтерновані денікінці, існувала Українська громада. Після ліквідації таборів більшість їхніх мешканців повернулася до Європи; частина залишилася в Єгипті й Тунісі; інші записалися до Французького іноземного легіону та були відправлені на службу в Марокко й Алжир; дехто дістався до італійських Триполітанії, Киренаїки, бельгійського Конго й т.ін.

У 1921-1922 рр. в єгипетському м.Порт-Саїд діяла українська студентська громада, що нараховувала до 30 членів. Після цього тривалий час організованого українського життя в Африці не існувало.

ПІВДЕННО-АФРИКАНСЬКА РЕСПУБЛІКА

Цікавий історичний епізод пов'язаний з участю українців в англо-бурській війні. Уродженець Полтавщини Юрій Будяк зголосився добровольцем до бурів і скоро вже командував невеличким бурським загonom. Якимось після бою, коли загону доручили стерегти полонених, Ю.Будяк допоміг уткати одному молодому англійцеві на прізвище Черчіль. Це був майбутній британський політик Вінстон Черчіль, який брав участь у бойових діях як військовий кореспондент і який як доброволець у цій війні міг бути наступного дня розстріляний.

Після Другої світової війни в Преторії жив племінник митрополита А.Шептицького граф Іван Л.Шептицький, який потрапив туди з Сибіру в кінці 1940-х рр. із польською армією.

ТУНІС

Невелика українська колонія (до 300 осіб) протягом 1947-1956 рр. проживала в селищі Бен-Метір (Туніс), де було налагоджено повнокровне громадське життя. Колонія виникла завдяки ініціативі інженера-будівельника Сидора Тим'яка, який у червні 1947 р. уклав угоду з французькою будівельною фірмою про виїзд українських фахівців і робітників, які перебували в таборах переміщення осіб в Австрії та Німеччині, на будівництво греблі в Тунісі. Для них передбачалося створити окреме поселення.

У 1947-1948 рр. до Бен-Метіру кількома транспортами прибуло 285 українців, поміж них жінки й діти. Спочатку життям поселенців опікувалася технічна рада, а згодом оформилася Українська громада з управою, яка обиралась. У Бен-Метірі розвинулося українське релігійне й культурне життя. 1949 р. тут певний час перебував католицький священник отець Степан Чеховський, по тому приїжджали українські священники з Риму і Франції. Діяли церковна рада, культурно-освітня комісія, чоловічий і змішаний хори, танцювальна група, оркестр, драматичний гурток, народна школа, дитячий садок (у 1948 р. в колонії налічувалося 50 дітей віком до 16 років), "Пласт", СУМ, Спілка визволення України, жіноча секція, кооператив "Взаємна поміч" та допомогивий "Суспільний фонд", який

Рис. 48. Свячення пасок у Бен-Метірі. 1950 р.

спільно з фірмою утримував українського лікаря І.Мусійчука й українську медсестру. Добре організована українська громада в Бен-Метірі, крім задоволення власних потреб, популяризувала українську культуру та українську справу серед населення Тунісу. Після закінчення в 1954 р. будівництва греблі на річці Уед-ель-Ліль та штучного озера для постачання води до м.Туніс більшість членів колонії переїхала до Канади і США або повернулася до Західної Європи.

ІНШІ КРАЇНИ АФРИКИ

Є відомості, що окремі українці з Галичини в другій половині 1930-х рр. перебували в італійській окупаційній армії в Ефіопії. У символічному жесті — призначенні в червні 1925 р. своїм представником при імператорському уряді в Адіс-Абебі Є.Бачинського (він туди не поїхав) — відбулося прагнення уряду УНР в екзилі знайти прихильність серед різних держав світу.

Певна кількість українців, зокрема із числа українських емігрантів у Європі, воювала в складі Французького іноземного легіону в Алжирі й Марокко.

В кінці 1920-х рр. в Африці (в Марокко) побувала українська журналістка і мандрівниця Софія Яблонська-Уден, що дісталася сюди з Парижа. Своє враження від побаченого вона описала в спогадах "Чар Марокко" (Львів, 1932 р.). В 1928-1932 рр. у тодішньому французькому Судані працював і провадив досліди для виготовлення протичумної вакцини відомий фізіолог і бактеріолог, професор Українського вільного університету в Празі й Бактеріологічного (Пастерівського) інституту в Парижі Петро Андрієвський. У міжвоєнний період у Єгипті певний час жив український митець Василь Масютин.

Після закінчення Другої світової війни невеликі групи українців тимчасово переїхали до окремих країн Африки з таборів переміщених осіб у Німеччині й Австрії. Так, близько 60 чоловік переселилися до французького Марокко. Інша група в складі польських переселенців із СРСР ненадовго осіла в Тангері на території Танганяїки (нині — Танзанія) у Східній Африці, а також в інших таборах польських біженців.

Поміж українців із діаспори, які в післявоєнний період прибували до Африки, найчисельнішу категорію становили лікарі. Серед них був, зокрема, лікар з Австрії Степан Зошук, який у 1960-х-1970-х рр. понад півтора десятиліття пропрацював в Ефіопії, а також певний час у Кенії. В Ефіопії С.Зошук був провідним військовим хірургом імператора Хайле Селасіє I, а також консультував імператора і його сім'ю. Тривалий час перебував в Ефіопії і навіть прийняв ефіопське громадянство ветеринарний лікар К.Коваленко, який прибув сюди з таборів Німеччини. Він працював також у Тунісі, Єгипті й Сомалі. У Танганяїці й Кенії в 1960-х рр. займався лікарською практикою Роман Могильницький. У бельгійському Конго (нині — Заір) у 1947-1954 рр. практикував лікар Іван

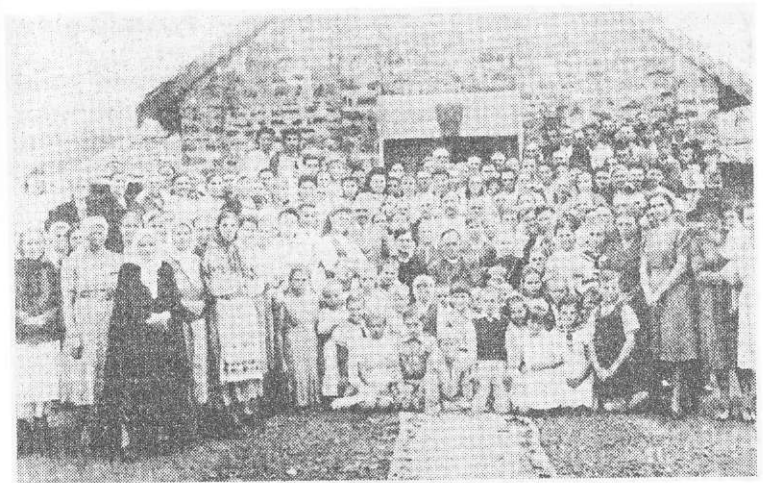

Рис. 49. Українська церковна громада в Тангері (Танганяїка). 1946 р.

Белей, згодом українка Ціховляс. Довгі роки до кінця свого життя працював у Республіці Берг Слонової Кістки (Cote d'Ivoire) випускник медицини з Кракова Роман Кичун. Геолог Володимир Беренфельд працював у Марокко, звідки переїхав до Руанда-Бурунді, де керував державною адміністрацією водного господарства. У 1960-х-1970-х рр. Борис Витязь мав клініку в Маракеші (Марокко), а з 1990-х рр. працює лікарем у Кейптауні (Південно-Африканська Республіка). У 1978-1979 рр. консультантом із загальної хірургії в цій країні був лікар із Австралії В.Сакало. На острові Мадагаскар у 1950-х-1960-х рр. працював лікар із Франції Ігор Кодельський.

Окремі українці з діаспори тимчасово проживали в Африці, працюючи тут університетськими викладачами, співробітниками науково-дослідних інститутів, урядовцями, інженерами тощо. Наприклад, археолог Юрій Шумовський у 1951-1956 рр. працював у Французькому інституті чорної Африки в Судані, потім був директором історичного музею в Бамако. В 1950-х рр. провадив дослідження в Марокко для опрацювання геологічних і геодезичних карт цієї країни професор Григорій Махів. У Національному університеті в Заїрі у 1950-х-1960-х рр. викладав відомий спеціаліст міжнародного права з Бельгії Роман Якемчук. У 1977-1982 рр. в Алжирському інституті нафти працював Іван Лобай зі США. Випускники Лювєнського університету (Бельгія) працювали в бельгійському Конго (Заїрі): Анатолій Романюк провадив демографічні дослідження, Федір Сметанко в 1952-1961 рр. обіймав посаду інженера, а Іван Левицький — інженера-хіміка. У 1970-х-1980-х рр. співробітниками амери-

канських посольств в Алжирі й Верхній Вольті (нині — Буркіна Фасо) були українці зі США, відповідно, Євген Скоцко та Ігор Нестерчук.

У 1958-1961 рр. український мандрівник із Японії Р.Турянський успішно здійснив сміливий експеримент — сам один обійшов пішки навколо Африки. Ще одну подорож навколо цього континенту він здійснив у 1978-1980 рр. разом із дружиною. Книжка подорожніх вражень Р.Турянського користується популярністю серед японських дипломатів.

Чимало українців побувало в різних країнах Африки як радянські фахівці — інженери, лікарі, геологи, військові консультанти (зокрема, в Алжирі, Анголі, Мозамбіку, Ефіопії) тощо. В Єгипті українські спеціалісти брали участь у будівництві Асуанського гідротехнічного комплексу, Хелуанського металургійного та коксохімічного комбінатів, Александрійської суднобудівної верфі. В Тунісі вони будували греблю на р. Кассаб, у Гвінеї — комплекс для видобутку бокситів, у Зімбабве — електростанцію в Хараре. Як радянські дипломати в Африці працювали Євген Афанасенко, посол СРСР у Руанді, пізніше — в Конго та в Сан Томе і Принсіпе (за сумісництвом), Микола Бандура (Маврикій), Дмитро Білоколос (Замбія і Ботсвана), Микола Білоус (Екваторіальна Гвінея), Дмитро Дігтяр (Гвінея), Федір Доля (Нігерія), Всеволод Кізіченко (Туніс), Іван Мельник (Малі, Камерун), Борис Мірошніченко (Кенія), Євген Мусяко (Уганда, Судан), Лука Паламарчук (Марокко), Василь Сафрончук (Гана), Сергій Сліпченко (Замбія, Танзанія), Петро Слюсаренко (Того), Данило Солод (Єгипет, Гвінея), Михайло Ситенко (Гана), Василь Таратута (Алжир), Костянтин Фомиченко (Ефіопія).

У вузах, технікумах та фахових училищах України здобули освіту тисячі громадян із багатьох африканських країн. Африка зайняла певне місце в історичних, економічних, географічних, природознавчих та інших дослідженнях українських вчених. Серед африканістів-дослідників та авторів праць про Африку слід згадати Дмитра Філіпенка, Романа Міхньова, Андрія Озадовського, Віктора Гуру, Миколу Несука, Володимира Плачинду, Василя Чумака та ін.

Після відновлення незалежності Української держави стали налагоджуватись її прямі й різнобічні відносини з африканськими країнами.

Невелике число осіб з України прибуло в першій половині 1990-х рр. у деякі країни Африки, зокрема в Південно-Африканську Республіку, Мозамбік тощо, в складі новітньої заробітчанської та шлюбної еміграції.

РОЗДІЛ П'ЯТИЙ

НЕЗАЛЕЖНА УКРАЇНА Й УКРАЇНЬСЬКА ДІАСПОРА

§1. Від перших контактів до взаємодії

Характер зв'язків зарубіжних українців із батьківською землею залежав від багатьох об'єктивних і суб'єктивних факторів, насамперед, від суспільно-політичної ситуації в країнах поселення та в Україні, позицій різних поколінь української діаспори. Та, незважаючи на перипетії історії, українські поселенці в західному світі, зокрема за океаном, завжди прагнули до зріднення з землею, яку полишили перші емігранти і якої не бачила більшість їхніх нащадків. Це прагнення втілювалося в рухах солідарності й допомоги українському народові, започаткованих уже в перші десятиліття перебування за межами рідної землі. Українська діаспора, передусім у Канаді й США, котра була найбільш зорганізованою, вписала в свою історію яскраві сторінки солідарності з прабатьківщиною. У скрутні для України часи зарубіжні українці завжди були поряд із народом, від якого пішло їхнє коріння. Вболівали за його долю, вони допомагали йому на початку ХХ ст., у 20-і, 30-і, 40-і рр. Ця допомога мала різні форми — від збирання й передачі землякам “старого краю” коштів для підтримки українських політичних партій, політ'язнів та їхніх родин, студентів, українських шкіл до акцій солідарності з визвольною боротьбою українського народу, допомоги голодуючим, закупівлі сільськогосподарських машин та іншої техніки, збирання коштів для перемоги над фашизмом та відбудови зруйнованого війською господарства й солідарності з борцями проти тоталітарного режиму в повоєнні роки.

Щодо культурних зв'язків діаспори з Україною, то, всупереч досить гострим суперечкам між різними політичними силами в середовищі зарубіжних українців про доцільність таких контактів з УРСР, вони практично не припинялися ніколи. Починаючи з перших післявоєнних років, такі зв'язки поживаються, стають не тільки опосередкованими, а й безпосередніми. Так, у 1946 р. в Канаді побувала делегація митців України — народні артисти Зоя Гайдай, Іван Паторжинський, поет Андрій Малишко. Вони взяли участь у фестивалі української музики, пісні й танцю. У різний час Канаду відвідували Заслужений державний академічний ансамбль танцю ім. П.Вірського, Заслужений український державний хор ім. Г.Верьовки, Заслужена хорова капела “Трембіта”, окремі виконавці з України. Однак довгий час ці зв'язки були односторонніми — в напрямку діаспори. Культурні здобутки зарубіжних українців — художня й

наукова література, публіцистика, мистецтво — практично не проникали в Україну.

Переломною подією, яка сколихнула всю діаспору й знову підняла її на допомогу Україні, стала Чорнобильська катастрофа. Вона болем озвалася в серцях зарубіжних українців, змусила забути незаслужені образи, яких вони зазнавали від офіційних представників радянської України. 1986 р. перший літак, споряджений усім необхідним для потерпілих від аварії, бере курс із США на Москву, оскільки прямого авіазв'язку з Києвом ще не існувало. На жаль, в Україну цей вантаж так і не потрапив.

Наступні рейси з десятками тонн ліків, вітамінів, медичним обладнанням для діагностичних центрів, приданими на кошти українських громад Сполучених Штатів і Канади, уже прямували в Київ. Відповідаючи на запитання про мотиви такої щедрої благодійницької діяльності, голова американського комітету “Діти Чорнобіля”, визначний учений-українознавець професор Тарас Гунчак в одному з інтерв'ю сказав: “Ми вже 50 років чекаємо на можливість бути разом з нашими братами і сестрами на Україні. І сьогодні це можливо. Ми з вами... Якщо не буде вас — того народу й землі, звідки йде наше коріння, то й нас не треба. Але ми хочемо братерської єдності. Ми знаємо, що їдемо на Батьківщину, додому. І ваш біль — то є наш біль. Тому ми хочемо допомогти чим можемо...”

“Допомогти чим можемо” — ці слова стали лейтмотивом подвижницької діяльності лікаря Тараса Мицика і бізнесмена Мирослава Іванківа, єпископа Української католицької Церкви Ізидора Борецького з Канади, американки Надії Матківської, якій рішенням Верховної Ради та уряду України 1990 р. було присвоєно почесне звання “Чорнобильська мати-90”, австралійки українського походження Зіни Ботте — “Чорнобильської матері-91” — і тисяч інших людей українського походження по всьому світу.

Ці роки стали певною мірою переломними й у сфері культурних взаємозв'язків діаспори з Україною. Широка українська громадськість фактично вперше отримала можливість ознайомитися з мистецтвом, художніми творами, науковим доробком зарубіжних українців. Велике враження справляли не тільки майстерність і професіоналізм мистецьких колективів діаспори, а й те, що протягом багатьох років життя в іншоетнічному оточенні, далеко від землі походження батьків і дідів зарубіжні українці зуміли зберегти свою національну ідентичність, українську мову, пісню. Скажімо, глядачі Києва, Канева, Львова, Полтави, Тернополя та Чернівців захоплено вітали в 1989 р. виступи самодіяльного ансамблю ім. Тараса Шевченка з Канади. Важливою культурною подією стали виступи в різних містах України молодих канадців українського походження в рамках акції “Спадщина-86”, ініціаторами якої були громадські об'єднання діаспори. Діяльність “Спадщини” щодо розширення контактів між українцями Канади і землею батьків стала традиційною. Так, під час “Спадщини-91”, яка була приурочена до 100-річчя першопоселень українців у Канаді, канадські

українці побували в Івано-Франківську, Чернівцях, Тернополі, Львові й Києві, а також у селах Небилів та Нижній Березів на Івано-Франківщині, де встановлено пам'ятник на честь тих, котрі першими залишили рідний край.

У 1991 р. вперше отримали змогу приїхати в Україну відомі у всій Канаді та за її межами торонтські художні колективи під керівництвом великого майстра своєї справи Василя Кардаша — жіночий хор "Левада", чоловічий хор "Оріон" та оркестр "Авангард". Тепло прийняли жителі України також танцювальний ансамбль "Шумка" з Канади під керівництвом Івана Піхлика, хор "Думка" з Нью-Йорка, який очолює диригент Семен Комірний, уродженець Закарпаття.

Справжнім святом єднання українців світу стало проведення в липні 1990 р. у Львові Міжнародного фестивалю українського фольклору "Громада". У числі прибулих із-за кордону були художні колективи "Чуплак" (Великобританія), "Каштан" (США), "Осло'яни" (Польща), товариства імені Т.Шевченка (Югославія), "Весна" (Франція), "Ластівка" (Румунія). Перед від'їздом з України одна з учасниць фестивалю так сформулювала свої враження від побаченого: "За цей короткий тиждень ми мали змогу побачитися з родинами, ходили доріжками, котрі ще зберігають сліди наших батьків і дідів, напилися з їхніх криниць — і це дало нам наснаги і сили. Ми відвідали українські села і побачили, що вони — як збиті писанки. Ми побували у ваших скромних оселях, відчули щирість і гостинність й зрозуміли: "Нема на світі іншої Вкраїни, немає другого Дніпра". Ми стали ще більш гордимися за свою землю, її культуру, історію, за те, що українці належать до найбільших народів світу. Ми будемо ширити на чужині правду про свою батьківщину, ширити її славу. А сила наша — в єдності".

Розвиток культурних зв'язків діаспори з Україною урізноманітнюється контактами науковців. Одним зі свідчень цього став перший конгрес Міжнародної асоціації українців (МАУ), який проходив у Києві влітку-восени 1990 р. Конгрес зібрав учених з 23 країн світу й викликав зацікавленість серед найширших верств населення. Він став першим кроком до нормального спілкування і співпраці науковців українського походження, хоч би де вони жили.

Розвиткові наукових контактів діаспори й України служить і Міжнародна літня школа українознавства, на яку, починаючи з 1990 р., приїздить молодь із різних країн світу, щоб протягом місяця відпочити й прослухати курси лекцій з історії України, української літератури та української мови, які читають провідні у відповідній галузі фахівці.

З проголошенням 24 серпня 1991 р. Акта про незалежність України українська діаспора перестала бути діаспорою бездержавного народу. У всіх країнах, де проживають українці та їхні нащадки, ця подія відзначалась як найбільше свято. Завдяки інтересові до України місцеві українські громади в країнах поселення опинилися в центрі уваги громадськості. Власний кореспондент газети "Голос України" Н.Кутинський, приміром, повідомляв з далекої Бразилії: "Прес-служби засобів масової інформації Бразилії постійно зверта-

ються до Українсько-бразильської репрезентації (організація, що об'єднує всіх українців цієї країни — авт.) за інформацією і новинами. З огляду на це місцеве товариство прихильників української культури підготувало для телебачення спеціальну програму про Україну, яка транслювалася чотирма каналами на всю Бразилію. Також бразильська преса повідомляла про мітинги та демонстрації, що відбулись у Києві та інших українських містах, друкувала великі інтерв'ю з українськими поселенцями про їхнє ставлення до Акта, завдяки якому стала суверенною земля їхніх предків.

Урочисто відсвяткувала проголошення незалежності й українська громада Курітиби — столиці штату Парана. Під проводом Центральної репрезентації 25 серпня на площі "Україна" відбулася велика маніфестація. Біля пам'ятника Тарасу Шевченку, з синьо-жовтими прапорами, українці спільно з бразильцями відзначили цей великий, радісний для народу України день. Хвилиною мовчання вони пом'янули всіх полеглих за свободу, а також тих іммігрантів, які не дочекались цього радісного дня.

Вечері того ж дня у міському театрі Курітиби проведено святковий концерт на вшанування незалежності. Перед трьома тисячами місцевої публіки виступили фольклорні ансамблі "Барвінок" і "Полтава".

Одноставна підтримка зарубіжними українцями державотворчих процесів в Україні виявилася й під час візиту офіційної української делегації на чолі з Леонідом Кравчуком у Канаду й США у вересні 1991 р. Напередодні візиту Президія секретаріату СКВУ виступила зі спеціальним зверненням, в якому закликала українську спільноту Північної Америки виявити делегації традиційну українську гостинність і належну пошану та визнання за проголошення України незалежною державою. У зверненні висловлювалася віра, що "уряд і парламент України докладе всіх зусиль, щоб Україна зайняла належне місце серед державних народів світу й назавжди позбулася колоніальних пут чужих імперій. Зі свого боку, Президія секретаріату СКВУ разом із цілою українською діаспорою допомогатиме вам усіма доступними засобами в цьому важливому, історичної ваги ділі". Ця ж думка постійно наголошувалася й на численних зустрічах української делегації з представниками українських громад Канади і США під час візиту.

Статус повноправного члена світового співтовариства та демократизація суспільно-політичного життя України відкрили широкі можливості для налагодження тісних духовних, культурних та економічних зв'язків чисельної української діаспори зі своєю етнічною батьківщиною. Ширшого масштабу набувають мистецькі зв'язки, нових форм — співробітництво в галузі книговидавання, науки. Україна успішно й досить швидко переймає кращі наукові досягнення діаспори в галузях, розвиток яких раніше стримувався або й зовсім був заборонений з огляду на ідеологічні чинники. З січня 1992 р. в Україні став виходити літературно-публіцистичний часопис "Сучасність", який до цього протягом тридцяти одного року виходив спочатку в Мюнхені, а згодом у Нью-Йорку й здобув

репутацію найсоліднішого українського періодичного видання на Заході. З переїздом журналу до Києва він став одним із центрів гуртування інтелектуальних і творчих сил не тільки діаспори, а й усього українства. Нині журнал є виданням Української Всесвітньої Координаційної Ради та Республіканської асоціації українознавців. Головну редакцію очолюють Богдан Певний та Іван Дзюба.

На початку 1990-х рр. активізувалися зв'язки наукових колективів вищих навчальних закладів та НАН України з кафедрами українознавства університетів США, Канади, Франції, Українським вільним університетом у ФРН. В Україні провадиться стажування зарубіжних громадян українського походження, а науковці діаспори (історики, політологи, філологи) читають цикли лекцій в університетах та інститутах Києва й інших міст. Між Україною й діаспорою відбувається інтенсивний обмін літературою. Так, за сприяння громадських організацій діаспори в Києві з 1991 р. функціонує Бібліотека української діаспори, велику кількість діаспорних видань передано іншим бібліотекам, установам та організаціям України. У свою чергу, державні установи та громадські організації нашої держави регулярно надсилають діаспорним громадам нові книжки видавництва України.

Як відомо, у радянський час зв'язків з діаспорою на державному рівні не існувало. Тому лідери діаспори, попри ентузіазм і бажання бути причетними до розбудови незалежної України, через попередні образи виявляли певний час помітну обережність у спілкуванні з державними структурами України, віддаючи пріоритет контактам з громадськими організаціями. Сформовані вже стереотипи поведінки, а також недостатнє розуміння особливостей розвитку політичної ситуації в Україні перешкоджали налагодженню ефективної взаємодії навіть після встановлення тісних контактів і порозуміння з офіційним Києвом. Зокрема, за даними експертного опитування, проведеного в 1996 р. Центром етнологічних та етнополітичних досліджень Інституту соціології НАН України (як експерти виступали діячі української діаспори та фахівці з України, які теоретично або практично вивчають проблеми діаспори), взаємодію західної діаспори з Україною в політичній сфері суспільного життя ще й сьогодні гальмує недовіра частини діячів діаспори до владних структур України, в яких, на їхню думку, переважають *“стара номенклатура, ліві сили та проросійська орієнтація”*.

Слід визнати, що й українська держава з огляду на терміновість, багатоплановість і складність завдань, що відразу ж постали перед нею, часто-густо запізнювалась із визначенням системної та цілеспрямованої політики щодо української діаспори. Однак логіка розвитку державотворчих процесів невдовзі привела до усвідомлення не тільки бажаності, а й життєвої необхідності формування такої політики.

§2. Українська діаспора – об'єкт державної етнополітики України

З набуттям незалежності Україна стала центром згуртування українців усього світу. Тому цілком природно, що важливою складовою державної етнополітики (система заходів, спрямованих на формування політичної злагоди українського суспільства при збереженні його етнічної розмаїтості шляхом утвердження рівноправних відносин і гармонійної взаємодії представників різних етносів, оптимального врахування їхніх інтересів і створення сприятливих умов для їхнього розвитку) є встановлення та інтенсифікація зв'язків з українською діаспорою — зарубіжною гілкою українського етносу, існування якої великою мірою пов'язано з наявністю постійних і різноманових зв'язків з етнічним ядром (українською нацією) та історичною батьківщиною (Україною).

Дотримуючись міжнародних зобов'язань щодо забезпечення прав національних меншин у своїй державі, Україна докладає активних зусиль, щоб аналогічним чином були захищені права зарубіжних українців у країнах їхнього проживання. На основі загальновизнаних норм міжнародного права, власних законів та законів країн розселення українців держава розвиває зв'язки з українською діаспорою, піклується про забезпечення її національно-культурних, освітніх, інформаційних та інших потреб як базу збереження самобутності українства, створює необхідні умови для розширення взаємовигідного співробітництва із зарубіжними українцями в різних сферах діяльності, сприяє участі української діаспори в будівництві української держави. Водночас політика щодо діаспори враховує те, що її представники є громадянами інших країн і майбутнє діаспорних громад пов'язано передусім з їхньою добровільною інтеграцією в політичне та соціально-економічне життя країн проживання.

У становленні політики України щодо діаспори пройдено ряд послідовних кроків, які в своїй сукупності й сформували чинне нині правове поле взаємовідносин з діаспорними громадами, визначили головні напрями та основні завдання стосовно розвитку цих взаємовідносин. Найбільш повне відображення завдання налагодження зв'язків та розвитку співробітництва між Україною й українською діаспорою, створення надійного й ефективного механізму міжнародно-правового захисту інтересів зарубіжних українців, розв'язання комплекс-

су проблем їхнього духовно-культурного життя знайшли в Державній програмі "Українська діаспора на період до 2000 р." (далі — Програма). Вона була затверджена 22 січня 1996 р. спеціальною постановою Кабінету Міністрів України. У преамбулі до Програми, зокрема, підкреслюється:

"Незважаючи на скрутне економічне і фінансове становище, що склалося, Україна намагається надавати українській діаспорі посильну допомогу в задоволенні її культурно-інформаційних потреб, створенні й підтримці українських культурних центрів, підготовці культурно-освітніх фахівців, проведенні спільних масових заходів, спрямованих на збереження і розвиток української культури..."

Україна сприяє поверненню на Батьківщину українців та вихідців з України інших національностей, які свого часу опинилися за кордоном внаслідок політичних репресій, масових переслідувань і депортацій. Предметом особливої турботи є особи українського походження, які проживають у зонах воєнних конфліктів".

Положення та конкретні заходи Програми ґрунтуються на принципах Загальної декларації прав людини, Міжнародного пакту про громадські та політичні права, Декларації 47-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН про права осіб, які належать до національних меншин; на дотриманні багатосторонніх та двосторонніх міждержавних угод.

Заходи Програми згруповані по таких основних напрямках: 1) сприяння правовому захисту українців, які проживають за кордоном; 2) розв'язання проблем їхнього національно-культурного відродження; 3) забезпечення освітніх потреб української діаспори; 4) розвиток соціально-економічного співробітництва з українською діаспорою; 5) забезпечення добровільного повернення етнічних українців на Батьківщину.

Основними напрямками реалізації Програми є внесення до відповідних міжнародно-правових документів положень про всебічний захист і підтримку українців у державах розселення; укладання двосторонніх угод про задоволення потреб зарубіжних українців щодо освіти, культури, науки, інформаційного та пенсійного забезпечення, туризму, спорту; сприяння культурно-освітньому відродженню та розвитку українців діаспори, сприяння репатріації осіб українського походження, які бажають повернутися на свою історичну батьківщину.

До реалізації Програми залучено Державний комітет України у справах національностей та міграції, Міністерство закордонних справ України, Міністерство освіти України, Міністерство культури і мистецтв України, Міністерство зовнішньоекономічних зв'язків та торгівлі, інші центральні органи державної виконавчої влади, Національну телекомпанію, Національну радіокомпанію, Всесвітню службу Радіо Україна, Товариство зв'язків з українцями за межами України (Товариство "Україна"), інші громадські організації та наукові установи.

Слід зазначити, що світове українство високо оцінило цей державний крок своєї історичної батьківщини. Затвердивши Програму щодо підтримки української діаспори, Україна вперше заявила про свій намір опікуватися долею своїх синів і дочок, які з різних причин опинилися за кордоном. Уперше на державному рівні було розроблено конкретні заходи задля духовного єднання українців світу.

Наступним важливим кроком посилення уваги держави до діаспори стало включення до нової Конституції України спеціальної статті (12), де проголошується: "Україна дбає про задоволення національно-культурних і мовних потреб українців, які проживають за межами держави".

Окреме чільне місце відводиться українській діаспорі ще в одному документі, розробленому Державним комітетом у справах національностей та міграції за участю інших вищих органів державної виконавчої влади, — проект Концепції державної етнополітики України. Згідно з цим документом, який перебуває нині на затвердженні у Верховній Раді України, наша держава, керуючись нормами міжнародного права, через свою етнополітику створює умови для участі української діаспори в розбудові Української держави й добивається створення умов для збереження й розвитку культури, традицій і звичаїв українцями, які проживають у різних країнах світу.

Для координації діяльності органів державної влади, наукових установ і громадських об'єднань, що беруть участь у виконанні Програми, 23 вересня 1996 р. постановою Кабінету Міністрів України була утворена Міжвідомча координаційна рада з питань співробітництва з українською діаспорою. До розроблення Програми залучалися також провідні міжнародні організації української діаспори.

На першому своєму засіданні, що відбулося в грудні 1996 р., Міжвідомча координаційна рада констатувала, що концептуальні засади, закладені в Програмі, виявилися в цілому вірними. Попри об'єктивні труднощі та певні суб'єктивні прорахунки, які виявилися під час її реалізації, заходи Програми відповідають реальним потребам діаспори в підтримці з боку нашої держави й принесли певні позитивні результати. Водночас було відзначено, що вже однорічний досвід реалізації Програми в умовах динамічних змін у становищі діаспори та складної соціально-економічної ситуації в Україні виявив необхідність у коригуванні окремих її напрямів. Так, неадекватним сучасній потребі, а також таким, що значно перевищує фінансові можливості Програми, виявилася розроблення передбаченої нею схеми розселення осіб, що повертаються в Україну.

Координаційна рада дійшла висновку, що виконання Програми в установлені терміни й у повному обсязі ускладнюється через дві головні причини. По-перше, через обмеженість та несистематичне надходження в зв'язку із загальним складним фінансово-економічним становищем країни коштів, що надаються для фінансування заходів Програми. (Одним із можливих шляхів

теми "Західна і східна українська діаспора: специфіка етнопонаціонального самовиявлення, перспективи взаємодії з Україною". Інститут біографічних досліджень Національної бібліотеки України ім.В.І.Вернадського спільно з рядом установ НАН України продовжує роботу з підготовки багатотомного Українського біографічного словника, в якому знайде широке відображення діяльність видатних діячів української діаспори.

Проведення зваженої та ефективної державної політики стосовно української діаспори вимагає наукового вивчення її історії та багатоманітних проблем сучасного розвитку, тому Програма передбачає проведення науково-теоретичних і науково-практичних конференцій, "круглих столів", семінарів, нарад тощо.

При Інституті змісту і методів навчання Міністерства освіти України створено спеціальний підрозділ — лабораторію з проблем освіти української діаспори. Для сприяння організації навчально-виховного процесу в освітніх закладах української діаспори Академія педагогічних наук у 1996 р. розробила спеціальну програму дослідження змісту та методичного забезпечення цієї освіти. Міністерством освіти та Освітнім науково-методичним центром "Україна-діаспора" розроблено й надіслано анкету до всіх посольств і представництв України за кордоном та до українських громад.

Певний прогрес спостерігається в розвитку соціально-економічного співробітництва з діаспорою. Міністерством праці та соціальної політики України напрацьовано проекти угод між Україною та Республікою Польща, Україною і Королівством Іспанія про співробітництво в галузі соціального забезпечення громадян. Триває робота над проектом аналогічної угоди між Україною та Словаччиною. Укладено угоду про соціальне забезпечення громадян між Україною та Естонською Республікою.

Водночас вимагає активізації власне економічне співробітництво, залучення до нього комерційних структур України та країн проживання українців. Загалом економічне співробітництво України з діаспорою, переважно із західною, виявляється передусім у формі прямих інвестицій представників ділових кіл діаспори та створенні спільних "українсько-українських" підприємств. Однак ці та інші форми економічної співпраці так і не набули за роки незалежності значного поширення. На думку діячів української діаспори та дотичних до проблем діаспори фахівців в Україні, експертне опитування яких було проведено 1996 р. Центром етносоціологічних та етнополітичних досліджень Інституту соціології НАН України, стримане ставлення більшості зарубіжних бізнесменів українського походження до виходу на ринок нашої держави зумовлено насамперед "невигідністю" вкладення капіталу в Україну. Особливо перешкоджає взаємодії в цій сфері, крім загальної несприятливої ситуації в економіці України, брак належної законодавчої бази, юридичних гарантій недоторканності капіталу, корупційність економічних структур, численні бюрократичні бар'єри на шляху

зарубіжних інвестицій, а також те, що немає двосторонніх угод України з державами проживання діаспорних українських громад. Негативно позначаються на розвитку співробітництва в економічній сфері й відмінності в світосприйманні та психології, що сформувалися внаслідок тривалого відокремленого розвитку українців України і діаспори в цілком відмінних соціально-економічних, правових і культурних системах. Бізнесменів із середовища діаспори дивує прагнення їхніх партнерів з України негайно отримати прибуток, нехтуючи працюю на перспективу, ображає намагання "викачати" якнайбільше коштів із "заокеанських братів", мало що пропонуючи натомість. За оцінками експертів, організатори економічних зв'язків з боку України дуже рідко користуються можливостями зарубіжних українців для потенційного виходу на ділові кола країн їх поселення.

Зазначені труднощі й непорозуміння зумовили обмеження співробітництва діаспори й України в економічній сфері переважно тими формами, які не потребують безпосередніх і численних контактів представників діаспори з громадянами України, а передбачають спілкування з невеликою кількістю людей, націлених на взаємодію з діаспорою. Йдеться, насамперед, про заснування та діяльність благодійницьких фондів (найпоширеніша форма), залучення фахівців із діаспори до розроблення проектів реформування економіки, підготовки фахівців тощо.

Головними серед чинників, які сприяли б більшій зацікавленості зарубіжних бізнесменів українського походження у виході на український ринок, експерти вважають перехід України на приватну форму власності, динамічнішу приватизацію, послаблення регулюючої функції держави щодо розвитку бізнесових контактів. Позитивний вплив на розвиток економічної взаємодії діаспори з Україною мали б також, на думку експертів, податкові пільги для підприємців українського походження.

Необхідність активізації економічного співробітництва ще раз підтвердив практичний семінар із керівниками східної діаспори та другий Всесвітній форум українців, у роботі якого взяли участь підприємці з діаспори. Під час форуму працювала окрема секція "Роль діаспори в розбудові економічних зв'язків України з державами поселення".

Одним із провідних напрямів зовнішньоекономічної політики України на сучасному етапі є розвиток двосторонніх відносин із регіонами держав СНД. Зокрема, щоб забезпечити першочергові економічні інтереси України в російсько-українських зв'язках, Міністерство зовнішньоекономічних зв'язків і торгівлі України розробило проект Програми розвитку пріоритетних напрямів торговельно-економічного співробітництва з Тюменською областю, Ханті-Мансійським і Ямало-Ненецьким автономними округами. Цей регіон за територією та чисельністю української громади є найбільшим у Росії. Велику зацікавленість у розширенні економічних зв'язків

теми "Західна і східна українська діаспора: специфіка етнонаціонального самовиявлення, перспективи взаємодії з Україною". Інститут біографічних досліджень Національної бібліотеки України ім.В.І.Вернадського спільно з рядом установ НАН України продовжує роботу з підготовки багатоманітного Українського біографічного словника, в якому знайде широке відображення діяльність видатних діячів української діаспори.

Проведення уваженої та ефективної державної політики стосовно української діаспори вимагає наукового вивчення її історії та багатоманітних проблем сучасного розвитку, тому Програма передбачає проведення науково-теоретичних і науково-практичних конференцій, "круглих столів", семінарів, нарад тощо.

При Інституті змісту і методів навчання Міністерства України створено спеціальний підрозділ — лабораторію з проблем освіти української діаспори. Для сприяння організації навчально-виховного процесу в освітніх закладах української діаспори Академія педагогічних наук у 1996 р. розробила спеціальну програму дослідження змісту та методичного забезпечення цієї освіти. Міністерством освіти та Освітнім науково-методичним центром "Україна-діаспора" розроблено й надіслано анкету до всіх посольств і представництв України за кордоном та до українських громад.

Певний прогрес спостерігається в розвитку соціально-економічного співробітництва з діаспорою. Міністерством праці та соціальної політики України напрацьовано проекти угод між Україною та Республікою Польща, Україною і Королівством Іспанія про співробітництво в галузі соціального забезпечення громадян. Триває робота над проектом аналогічної угоди між Україною та Словаччиною. Укладено угоду про соціальне забезпечення громадян між Україною та Естонською Республікою.

Водночас вимагає активізації власне економічне співробітництво, залучення до нього комерційних структур України та країн проживання українців. Загалом економічне співробітництво України з діаспорою, переважно із західною, виявляється передусім у формі прямих інвестицій представників ділових кіл діаспори та створенні спільних "українсько-українських" підприємств. Однак ці та інші форми економічної співпраці так і не набули за роки незалежності значного поширення. На думку діячів української діаспори та дотичних до проблем діаспори фахівців в Україні, експертне опитування яких було проведено 1996 р. Центром етносоціологічних та етнополітичних досліджень Інституту соціології НАН України, стримане ставлення більшості зарубіжних бізнесменів українського походження до виходу на ринок нашої держави зумовлено насамперед "невигідністю" вкладення капіталу в Україну. Особливо перешкоджає взаємодії в цій сфері, крім загальної несприятливої ситуації в економіці України, брак належної законодавчої бази, юридичних гарантій недоторканності капіталу, корумпованість економічних структур, численні бюрократичні бар'єри на шляху

зарубіжних інвестицій, а також те, що немає двосторонніх угод України з державами проживання діаспорних українських громад. Негативно позначаються на розвитку співробітництва в економічній сфері й відмінності в світосприйманні та психології, що сформувалися внаслідок тривалого відокремленого розвитку українців України і діаспори в цілком відмінних соціально-економічних, правових і культурних системах. Бізнесменів із середовища діаспори дивує прагнення їхніх партнерів з України негайно отримати прибуток, нехтуючи працею на перспективу, ображає намагання "викачати" якнайбільше коштів із "заокреанських братів", мало що пропонуючи натомість. За оцінками експертів, організатори економічних зв'язків з боку України дуже рідко користуються можливостями зарубіжних українців для потенційного виходу на ділові кола країн їх поселення.

Зазначені труднощі й непорозуміння зумовили обмеження співробітництва діаспори й України в економічній сфері переважно тими формами, які не потребують безпосередніх і численних контактів представників діаспори з громадянами України, а передбачають спілкування з невеликою кількістю людей, національних на взаємодію з діаспорою. Йдеться, насамперед, про заснування та діяльність благодійницьких фондів (найпоширеніша форма), залучення фахівців із діаспори до розроблення проектів реформування економіки, підготовки фахівців тощо.

Головними серед чинників, які сприяли б більшій зацікавленості зарубіжних бізнесменів українського походження у виході на український ринок, експерти вважають перехід України на приватну форму власності, динамічнішу приватизацію, послаблення регулюючої функції держави щодо розвитку бізнесових контактів. Позитивний вплив на розвиток економічної взаємодії діаспори з Україною мали б також, на думку експертів, податкові пільги для підприємців українського походження.

Необхідність активізації економічного співробітництва ще раз підтвердив практичний семінар із керівниками східної діаспори та другий Всесвітній форум українців, у роботі якого взяли участь підприємці з діаспори. Під час форуму працювала окрема секція "Роль діаспори в розбудові економічних зв'язків України з державами поселення".

Одним із провідних напрямів зовнішньоекономічної політики України на сучасному етапі є розвиток двосторонніх відносин із регіонами держав СНД. Зокрема, щоб забезпечити першочергові економічні інтереси України в російсько-українських зв'язках, Міністерство зовнішньоекономічних зв'язків і торгівлі України розробило проект Програми розвитку пріоритетних напрямів торговельно-економічного співробітництва з Тюменською областю, Ханті-Мансійським і Ямало-Ненецьким автономними округами. Цей регіон за територією та чисельністю української громади є найбільшим у Росії. Велику зацікавленість у розширенні економічних зв'язків

виявляють представники українських громад Казахстану, Узбекистану, країн Балтії, Грузії, Азербайджану, автономних республік Російської Федерації.

Програмою передбачено вивчення питання про створення в Києві спеціального фонду "Українська діаспора". Згідно із Законом України "Про благодійництво та благодійні організації", органи державної виконавчої влади та органи місцевого самоврядування не можуть бути засновниками благодійних організацій. Таке право надається лише зацікавленим громадським організаціям. З огляду на це було запропоновано використати вже діючий громадський фонд "Українська родина" (створений за рішенням Першого Всесвітнього форуму українців), статутні положення якого схожі на функції, що їх планувалося закласти в концепцію благодійного фонду "Українська діаспора".

Важливе місце в Програмі відводиться, як уже відзначалося, міграційній політиці, спрямованій на створення сприятливих умов для добровільного повернення етнічних українців на батьківщину. Ця політика включає гарантії позаквотної імміграції, відновлення чи надання українського громадянства, сприяння в облаштуванні, культурній та мовній адаптації переселенців тощо.

Міграційні процеси потребують постійного відстеження, ґрунтовного вивчення й регулювання через їхній істотний вплив на соціально-економічну, етнонаціональну, політичну ситуацію в країні. Масові нерегульовані переселення створюють, як відомо, значні труднощі не лише для держав, у які спрямовується потік мігрантів, а й для самих переселенців. За такої ситуації мігранти часто не отримують необхідної допомоги з боку держави й змушені розраховувати при облаштуванні на новому місці тільки на власні сили.

Органи державної влади та громадські організації України прагнуть надавати переселенцям консультативну, організаційну та іншу допомогу, а також регулювати процес переселення відповідно до міжнародних норм і стандартів. Для того, щоб робити це з достатньою мірою ефективності, дуже важливо мати необхідну інформацію про потенційних іммігрантів.

Державним комітетом України у справах національностей та міграції, Міністерством внутрішніх справ України спільно з обласними держадміністраціями розпочато формування інформаційного банку даних про українців, які проживають за кордоном і бажають повернутися в Україну.

Якщо говорити про перспективи співробітництва з українцями зарубіжжя, слід, на нашу думку, враховувати те, що в процесі реалізації виявилися тенденції, продиктовані часом та зумовлені складною соціально-економічною ситуацією в державі. Частина заходів Програми, яка розроблялася понад два роки тому, потребує модифікації в нових умовах, оскільки втратила якоюсь мірою свою актуальність та масштабність.

З огляду на це за підсумками перших двох років виконання Програми Міжвідомчою координаційною радою з питань співробітництва з українською діаспорою були визначені пріоритети на 1997-1998 рр. Серед них на першому плані стоїть допомога східній діаспорі, яка ще недостатньо зорганізована й потребує особливої опіки з боку України та західної діаспори. У протоколах засідання Координаційної ради зафіксовано, що під час розподілу коштів Державного бюджету, передбачених на реалізацію Програми, пріоритетними потрібно вважати заходи, спрямовані на задоволення культурно-освітніх та соціальних потреб українців східної діаспори.

Ці рішення ради знайшло підтримку й схвалення під час проведення в травні 1997 р. Державним комітетом України у справах національностей та міграції вже згаданого семінару керівників об'єднань східної української діаспори.

Безумовно, в перебігу подальшого виконання Програми слід буде постійно співвідносити її заходи з основними ідеями резолюції Другого Всесвітнього форуму українців "У співпраці та єднанні увійдемо в ХХІ століття". Крім того, саме в дні роботи форуму Президентові України був надісланий від Світового конгресу українців меморандум, в якому висловлені найбільш гострі питання, що хвилюють українську діаспору та можуть бути вирішені на державному рівні. Серед порушених питань одним із найзобовідніших є переговорний процес щодо створення надійного міжнародно-правового механізму захисту українських меншин у посткомуністичних країнах.

Одним із важливих напрямів поглиблення взаємодії України та діаспори є розвиток індивідуальних контактів між представниками діаспори й громадянами України. На думку експертів, для цього необхідно передусім розвивати туризм із системою пріоритетів для українців, привести його у відповідність до міжнародних стандартів, а також вивчити можливість створення моделі суто "українського" туризму. Експерти вважають, що розвиток відносин у сфері індивідуальних взаємин гальмують світоглядні розходження й відчуження через тривалий брак контактів; домінування в спілкуванні з представниками діаспори матеріального інтересу з боку українців України; незадовільне організаційно-побутове забезпечення в Україні, зайві клопоти з оформленням документів на в'їзд-виїзд.

Розвиваючи взаємодію з діаспорою, необхідно усвідомлювати, що різні форми такої взаємодії мають неоднакову важливість для України і діаспори. Так, у заснуванні й діяльності благодійницьких фондів і спільних підприємств більше зацікавлена Україна, ніж діаспора. Це ж стосується й спілкування представників діаспори з громадянами України, які тимчасово перебувають за кордоном (туристами, студентами, бізнесменами, митцями, вченими, сезонними робітниками). Поїздки за кордон громадян України є корисними, оскільки вони привозять додому набутий за рубежом економічний і технологічний досвід, нові знання.

Експерти вважають, що для надання зв'язкам України із західною діаспорою більшої системності та ефективності необхідно ближчим часом вирішити такі питання (подаються в порядку значення, якого їм надавали експерти): 1) забезпечити представникам діаспори участь і належний вплив у вирішенні питань, що стосуються її співпраці з Україною; 2) розбудувати інфраструктуру міжнародної інформаційної мережі України, зокрема відкрити її журналістські представництва в місцях найбільшого діаспорного скупчення; 3) вищому керівництву України брати безпосередню участь у розробленні спільних проєктів, визначенні шляхів і форм ділового співробітництва з діаспорою; 4) прийняти Верховною Радою України відповідне звернення до діаспори для її морально-патріотичного заохочення; 5) ухвалити Верховною Радою України законодавчий акт, який надавав би переваги в економічній діяльності представникам діаспори проти інших іноземних підприємців.

До речі, вирішення деяких із цих питань, зокрема зазначених у пунктах 1 і 3, вже розпочалося.

Слід підкреслити, що реалізація частини положень Програми має довготривалий характер і розрахована на п'ять років. Виконання ряду заходів Програми потребує фінансових витрат, іноді значних. Приміром, через економічну скруту нелегко сьогодні віднайти кошти на такі масштабні проєкти, як реконструкція радіостанції у місті Бровари Київської області та в селі Таранівка Харківської області, будівництво телепорту в с. Калинівка Київської області та деяких інших.

Нового імпульсу пошукам ефективних механізмів взаємодії української діаспори й України, а відтак реалізації державної політики в цьому напрямі надав Другий Всесвітній форум українців. Він відбувся 20-25 серпня 1997 р. в Києві. Форум став ще одним виявом становлення в Україні державної політики щодо зарубіжних українців: з ініціативи Української всесвітньої координаційної ради (УВКР), Державного комітету України у справах національностей та міграції і товариства "Україна" Президент України видав розпорядження про проведення форуму; уряд України профінансував основні його заходи; до забезпечення його проведення були залучені міністерства, інші центральні органи державної виконавчої влади; у роботі форуму взяли безпосередню участь Президент України Л.Кучма, Голова Верховної Ради України О.Мороз, Прем'єр-міністр України В.Пустовойтенко, міністри, керівники інших відомств, областей України.

Форум став значною подією не лише для України, але й для всього світового українства й пройшов під гаслом "У співпраці та єднанні увійдемо у ХХІ століття". У роботі форуму взяли участь 370 делегатів від західної та східної діаспори, 273 делегати від України, 240 гостей з країн, де діють українські громади, та понад 1500 офіційно запрошених гостей — загалом представники 46 країн світу.

Рис. 50. Другий Всесвітній форум українців. Київ, серпень 1997 р.

Під час пленарного засідання було обговорено найбільш актуальні проблеми й перспективи внутрішнього життя України та її зовнішньої політики, проаналізовано розвиток світового українства за останні 5 років. Велике значення для оптимізації механізмів реалізації державної політики щодо української діаспори мали дискусії та конкретні пропозиції, висловлені під час проведення тематичних секцій ("Збереження етнічної ідентичності, проблеми та перспективи розвитку української освіти та культури", "Роль діаспори в розбудові економічних зв'язків України з державами поселення", "Формування інформаційного простору України та українська діаспора", "Екологія, охорона здоров'я та українська медицина", "Досвід та перспективи наукових взаємообмінів між Україною та діаспорою", "Український жіночий рух та проблеми української родини", "Організаційно-правові засади діяльності світового українства") та "круглих столів" ("Світове українство: політичні проблеми і завдання", "Україна ХХІ століття очима молоді", "Духовне єднання українських церков", "Національна безпека України та роль її Збройних сил", "Українська мова в колі світових мов", "Сьогоднішні проблеми українських часописів", "Проблеми створення енциклопедії сучасної України", "Українська діаспора та український спорт", "Взаємодія і взаємодопомога благодійних організацій українців у світі").

На секціях та "круглих столах" виступили з доповідями близько 90 осіб, у дискусіях взяли участь понад 700 учасників і гостей форуму. 22 серпня учасники форуму були присутні на урочистому засіданні, присвяченому шостій річниці незалежності України.

Форум затвердив новий склад Української всесвітньої координаційної ради. До неї ввійшло 45 осіб — від України, західної та східної діаспори. Головою УВКР перебрано І.Драча, заступниками голови обрано М.Жулинського, П.Мовчана, Д.Ціпівника, О.Бризгун-Соколик, О.Гаркавця. Ще одне місце заступника голови УВКР було зарезервовано для майбутнього Голови Об'єднання українців Росії, вибори якого мали відбутися на другому Конгресі українців Росії у жовтні того ж року в Москві (головою ОУР було перебрано О.Руденко-Десняка).

24 серпня учасники форуму взяли участь у святкових заходах з нагоди шостої річниці незалежності України, а 25-28 серпня частина з них відвідала Донецьку, Дніпропетровську, Харківську, Львівську, Житомирську, Полтавську, Черкаську, Чернівецьку, Чернігівську, Одеську області, а також м.Севастополь.

На форумі було відзначено велику заслугу української діаспори в утворенні незалежної України, її міжнародному визнанні та стабілізації в системі геополітичних відносин, що засвідчило завершення в кінці ХХ ст. певного етапу в розвитку світового українства. Делегати й учасники форуму наголосили на спільності та взаємозумовленості інтересів і прагнень української діаспори й Української держави. *"Ми, — говориться в резолюції форуму, — чітко усвідомлюємо: поки існуватиме український етнос, доти існуватиме й Українська держава. Тому, дбаючи про своїх синів і дочок, розсіяних по всьому світу, про те, щоб існував і заявляв про себе у світовому масштабі український етнос, наша держава дбає про своє майбутнє."*

Резолюція констатувала, що, незважаючи на численні проблеми й труднощі, якими супроводжується процес національного відродження і в діаспорі, і в Україні, становлення світового українства як своєрідної форми соціуму, як сукупності людей із певними спільними інтересами та устремліннями, попри всі відмінності — соціальні, політичні, культурні, — попри те, що вони є громадянами різних країн, відбулося. Зазначено, що завершальним етапом цього становлення є відродження і структурування українських громад у країнах СНД та Балтії. Допомога діаспорі цих країн має стати головним завданням світового українства на рубежі ХХІ ст. Важливу роль могла б тут відіграти й більш досвідчена та добре структурована західна діаспора.

Новий етап у розвитку світового українства потребує віднайдення нових підходів до розв'язання проблем, що постають на цьому шляху, визначення нових пріоритетів, вироблення нової тактики. Оцінюючи перспективи розвитку світового українства, делегати форуму наголошували, що відтепер вони пов'язані передусім із розвитком Української держави. Тому, не полишаючи допомоги діаспорі, навпаки, нарощуючи цю допомогу, особливо східній, основні свої зусилля українці світу повинні спрямувати на розв'язання проблем становлення України як демократичної, правової, духовно багатой і процвітаючої держави.

Такої держави, яка посяде гідне місце серед країн світового співтовариства та стане справжнім духовним центром і серцем українства.

Форум закликав використати значний інтелектуальний потенціал української діаспори для розбудови взаємовигідних економічних, політичних і культурних зв'язків України із зарубіжними державами, утвердження українського імені, піднесення престижу України й українства в світі.

Делегати підкреслили, що забезпечення духовних запитів українців за кордоном має стати державною турботою України, її громадських і творчих організацій, а також інституцій та урядів тих держав, в яких живуть українці.

За результатами форуму Президент України підписав доручення, яким зобов'язав міністерства, інші центральні органи виконавчої влади, причетні до виконання Державної програми розвитку зв'язків з українською діаспорою, проаналізувати хід виконання цієї програми та вжити заходів щодо прискорення її реалізації. Дорученням передбачено, зокрема, подальше зміцнення культурних зв'язків з діаспорою — *"проведення взаємних місійних мистецьких акцій, покликаних пропагувати українську державність, сприяти поширенню об'єктивної інформації про Україну"*. Поставлено також завдання налагодити систему *"конкретної допомоги східній діаспорі у збереженні мови, розвитку національної освітньої мережі, засобів масової інформації"* та *"спрощення візового режиму для представників української діаспори"*.

Висловлені на форумі ідеї, критичні зауваження й конкретні пропозиції дають підстави певною мірою скоригувати заходи на виконання Державної програми *"Українська діаспора на період до 2000 р."*. Одним із важливих напрямів державної етнополітики має стати більш конкретне співробітництво між Україною і діаспорою, а також між різними частинами самої діаспори в економічній, правовій та культурній сферах. Це дозволить наповнити українську присутність у сьгоднішньому світі належним змістом і,

таким чином, наблизити нас до реалізації ідеї цілісності українського етносу.

Із самоусвідомленням світовим українством себе як певної духовної цілісності, що засвідчили, зокрема, два Всесвітні форуми українців, завершується ціла епоха в його розвитку. Понад 16 млн. осіб українського походження (або майже третина українського етносу), що, за далеко не повною статистикою, проживають поза межами України, нині вже не є діаспорою бездержавного народу. Новий етап у розвитку світового українства потребує віднайдення нових підходів до розв'язання його проблем, визначення нових завдань, вироблення нової тактики.

Безумовно, перспективи світового українства сьогодні пов'язані насамперед із розвитком Української держави. Українська діаспора, яка не тільки прагне зберегти свою ідентичність, а й робить помітний внесок у становлення української державності, розуміє це і спрямовує свої зусилля в річище розбудови України як демократичної, правової і процвітаючої держави, яка стала б справжнім духовним центром і серцем українства.

Водночас аксіомою є те, що десятки мільйонів зарубіжних українців потребують уваги, а також моральної, культурно-інформаційної, політичної та матеріальної підтримки з боку Української держави. Активно допомагають своїм діаспорам інші народи, зокрема наші сусіди — росіяни, угорці, румуни, поляки. В Україні, як зазначалося, ухвалена й реалізується Державна програма "Українська діаспора на період до 2000 р.". Багато роблять для наших зарубіжних братів і сестер товариство "Україна", органи влади, неурядові організації. Проте з огляду на чисельність зарубіжного українства та гостроту проблем, що стоять перед ним, ця допомога є вкрай недостатньою. І справа навіть не в нинішніх, можливо, надто скромних фінансових можливостях України.

Найбільша проблема полягає в тому, що наше суспільство, очевидно, ще не до кінця визначилося, навіщо йому ці мільйони розкиданих по всьому світові українців, що вони можуть дати пересічному громадянину України. Тим часом без діючої політики України щодо своєї діаспори остання через 10-15 років, з відходом із життя старшого покоління, значна частина якого залишила Україну вже в зрілому віці й тією чи іншою мірою зберігає мову, культуру і традиції свого етносу, може просто зникнути.

А це означатиме втрату потужного інтелектуального й ділового потенціалу мільйонів людей, здатних активно впливати на політику своїх держав стосовно України (згадаймо у зв'язку з цим особливі партнерські відносини, які склалися в нашій державі з країнами чисельної української діаспори — Канадою, США, Аргентиною, Польщею).

Українська держава існуватиме доти, доки житиме український етнос, складовою частиною якого є українська діаспора. Тому, дбаючи про зарубіжних

українців, захищаючи їхні інтереси, наша держава дбає про своє майбутнє. Це своєрідна оборона на дальніх рубежах. І якщо десь, можливо, через нашу бездіяльність чи недостатню активність у цьому напрямі зникають острівці українства, ми маємо зрозуміти — це нас стало менше, це по нас подзвін.

Щоб не втратити діаспору, необхідно створити діюві механізми її підтримки, передусім у країнах СНД та Балтії, в яких триває процес самоорганізації українських громад і в яких поки що лише в зародковому стані існує інфраструктура забезпечення національно-культурних потреб українців. Потрібна, як пишуть у своєму колективному листі, опублікованому в травні 1998 р. в українській пресі, члени Красноярської національно-культурної автономії "Україна", нова політика щодо української діаспори. Політика, яка будувалася б на широкій платформі національних інтересів, включаючи й інтереси діаспори.

Найбільша допомога діаспорі — це не стільки матеріальна, скільки моральна та політична її підтримка, передовсім шляхом визначення проблем зарубіжних українців як одного з пріоритетів зовнішньої політики нашої держави. Поки що для України, з гіркотою констатується в згаданому листі красноярських українців, вирішення, приміром, питання про відкриття українських шкіл — це тільки внутрішня проблема Росії.

Україна має навчитися, знову ж таки, враховуючи досвід інших країн, зокрема наших сусідів, ставити й відстоювати інтереси і потреби своєї діаспори на міждержавному рівні. Становище українців у діаспорі повинно стати предметом постійної уваги уряду, парламенту, Президента України.

Тільки в такому разі ми зможемо реально допомогти нашій діаспорі, а отже, їй собі, і виправдати слова "В єднанні та співпраці увійдемо у ХХІ століття", які стали девізом Другого Всесвітнього форуму українців.

The task of this book is to satisfy in certain extent the interest of people to ukrainian diaspora as a specific foreign ukrainian ethnic branch. Being based on the new achievements of home scientists, on the numerous and often little-known in Ukraine materials and publications of foreign researches, authors consider foreign ukrainian society as a viable and dynamic form of existence of the Ukrainian ethnos.

The wide list of questions, connected with the history of the formation, development and contemporary activity of ukrainian diaspora is elucidated there. There's given all kinds of main diaspora communities basing on the ways and methods of their formation, how they keep one's ethnic features and integrate into the society of the country where they live.

Great attention is paid to the analysis of new tendencies that have been marked in the development of foreign ukrainian society, in its connections with the native land, and also to the policy of the Ukrainian State concerning ukrainian diaspora.

The book supplements and advances our knowledge about modern foreign ukrainian society, its role in the development of economies and cultures of other countries and nations, and about one's contribution to the world civilisation on the whole.

1. Презентація в Українському культурному центрі Чикаго першої книжки Енциклопедії української діаспори. Виступає головний редактор ЕУД В.Маркусь. Лютий 1996 р. 17
2. Розселення та чисельність українців у США за даними перепису населення 1990 р. 45
3. Родина одного з перших іммігрантів з України в штаті Іллінойс 48
4. Представники українських жіночих організацій протестують проти польської політики пацифікації в Галичині. Чикаго, 1930 р. 54
5. Учні української школи св.Миколая в Чикаго під час святкування "Американського дня" — 15 вересня 1957 р. 64
6. Український музей у Стенфорді, штат Кентуккі 68
7. І.Пилипів і В.Єлиняк — перші українські переселенці до Канади 73
8. Поховання одного з перших двох достовірно відомих українських іммігрантів у Канаді Василя Єлиняка 75
9. Козацькі ігри родини Байрів. Провінція Саскачеван, червень 1983 р. 85
10. Найбільша в світі українська писанка, встановлена під час святкування 1000-ліття хрещення Русі-України у Вегревіллі. Провінція Альберта 93
11. Іконостас в українському православному соборі св.Покрови у Вінніпегу, розмальований відомим українсько-канадським художником Ю.Гординським у 1965 р. 95
12. Тихон Гнатюк — перший український православний священик федеральної території Місїйонес. Трес-Канонес, 1920 р. 99
13. Колектив редакції газети "Українське слово". Буенос-Айрес, 1932 р. 101
14. Члени "Пласту" біля пам'ятника Т.Шевченку в Буенос-Айресі. 1971 р. 103
15. Представники української діаспори зустрічають хлібом-сіллю Президента України Леоніда Кучму під час його офіційного візиту в Аргентинську Республіку в жовтні 1995 р. 105
16. Українська католицька церква у Маллет, штат Парана 111
17. Українська католицька церква в Каракасі. 1979 р. 115
18. Виступ Українського національного хору під керівництвом Олександра Кошиця на великій арені в Мехіко. 26 грудня 1922 р. 119
19. Пароплав з українськими іммігрантами прибуває до Сіднею. Травень 1949 р. 123
20. Український кооперативний центр у Мельбурні 125
21. Українська католицька церква св.Андрія в Сіднеї 127
22. Кардинал Йосип Сліпий з представниками української громади Нової Зеландії. 1968 р. 134
23. Іконостас української греко-католицької церкви св.Варвари у Відні 139
24. Виставка українського народного мистецтва, організована управою Об'єднання українок Бельгії. 1970-і рр. 146

25. Іконостас Української католицької церкви Успіння пресвятої Богородиці в Манчестері	151
26. Демонстрація українців у Мадриді на підтримку незалежності України. Листопад 1980 р.	154
27. Українська папська колегія св.Йосафата в Римі	157
28. Візантійський хор із Утрехта, який складається з голландців, але співає українською мовою. Диригент — Мирослав Антонович	161
29. Українські емігранти в таборі "Запоріжжя" прощаються із земляками, що виїжджають до Великобританії. 1947 р.	166
30. Зустріч Різдва в українській громаді у Стокгольмі. 1949 р.	178
31. Пала римський Іоан Павло II під час зустрічі з представниками української громади у Фундації св.Володимира в Кракові. 9 червня 1997 р.	186
32. Український хор з м.Тульча виступає під час конгресу Союзу українців Румунії. Вересень 1998 р.	195
33. Українки з села В.Липник	202
34. Церква св.Параскевії, збудована 1766 р. в с.Нова Полянка. Скansen Музею русинсько-української культури в Свиднику	204
35. Український культурний центр "Basilienseum", збудований 1988 р. в м.Пнрявор	223
36. Кафедральний собор св.Трійці УПЦ в Крижевцях	224
37. Хоровий колектив при Товаристві української культури "Вітчизна" в м.Бендери. 1980-і р.	234
38. Обрядові сцени українського весілля у виконанні Української народної хорової капели Культурного центру України в Москві. Жовтень 1997 р.	249
39. Українська громада Санкт-Петербурга вшановує пам'ять Т.Г.Шевченка на місці його першопоховання на Смоленському цвинтарі. 10 березня 1997 р.	250
40. Народний хор Національно-культурного центру українців у Башкортостані "Кобзар". 1997 р.	251
41. Народний хор "Червона калина" з м.Владивосток. Квітень 1997 р.	253
42. Зустріч Української народної хорової капели Культурного центру України в Москві з Президентом України Л.Кучмою під час його офіційного візиту до РФ у березні 1998 р.	256
43. Громада Української греко-католицької Церкви перед храмом св.Покрови в м.Караганда. Жовтень 1997 р.	264
44. Народний хор Павлодарського товариства української культури ім. Т.Шевченка. Лютий 1996 р.	265
45. Президія установчої конференції Української громади ім.Тараса Шевченка. Баку. 1997 р.	277
46. Сабунчинське районне відділення Української громади ім.Тараса Шевченка святкує День Конституції України	278
47. У ризькій українській середній школі. 1996 р.	291
48. Свячення пасок у Бен-Метірі. 1950 р.	319
49. Українська церковна громада в Тангері (Танганайка). 1946 р.	321
50. Другий Всесвітній форум українців. Київ, серпень 1997 р.	339

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

- Бачинський Ю. Українська імміграція в Сполучених Штатах Америки. — Вид. 2-е /Ред. і передмова Василя Маркуся. — К., 1995.
- Боровик М. Українсько-канадська преса та її значення для української меншини в Канаді. — Мюнхен: Український вільний університет, 1977.
- Ванат І. Нариси новітньої історії українців Східної Словаччини (1918 - 1938). — Вид. 2-е. — Пряшів, 1990.
- Василик М. Українські поселення в Аргентині. — Мюнхен: Український вільний університет, 1982.
- Винниченко І.І. Українці в державах колишнього СРСР: історико-географічний нарис. — Житомир, 1992.
- Енциклопедія української діаспори, в 7 т. — Вид.1-е. — К., 1995.
- Євтух В.Б., Камінський Є.Є., Ковальчук О.О., Трошинський В.П. Зберігаючи українську самобутність. — К., 1992.
- Євтух В.Б., Ковальчук О.О. Українці в Канаді. — К., 1993.
- Зарубіжні українці / С.Ю.Лазебник (кер. авт. кол.), Л.О.Лещенко, Ю.І.Макар та ін. — К., 1991.
- Заставний Ф.Д. Географія України: У 2-х книгах. — Львів, 1994.
- Заставний Ф. Українська діаспора. — Львів, 1991.
- Кравчук П. На новій землі. Сторінки з життя, боротьби і творчої праці канадських українців. — Торонто, 1957.
- Литва — Україна: історія, політологія, культурологія. — Вільнюс., 1995.
- Марунчак М. Історія українців Канади. Т.1,2. — Вінніпег, 1968, 1974.
- Маруняк В. Українська еміграція в Німеччині і Австрії по другій світовій війні. Т.І. Роки 1945-1951. — Мюнхен, 1985.
- Наріжний С. Українська еміграція. Ч.І. — Прага, 1942.
- Роде наш прекрасний: Матеріали Всесвітнього форуму українців, 21-24 серпня 1992 року. — Тернопіль, 1993.
- Сьомий конгрес Світової федерації українських жіночих організацій, 22-26 жовтня 1997. — Торонто, 1997.
- Тесля І., Юзик П. Українці в Канаді — їх розвиток і досягнення. — Мюнхен, 1968.
- Трошинський В.П. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище. — К., 1994.
- Українська діаспора, числа 1-10. — Київ-Чикаго: Інститут соціології НАН України, Редакція енциклопедії української діаспори при НТШ (США), 1992-1997.

Українська кооперація діаспори: Історичний огляд (1930-1995). — Чикаго-Київ, 1996.	
Український альманах: 1997. — Варшава, 1997.	
Український альманах: 1998. — Варшава, 1998.	
Українські поселення: Довідник /за ред. А.Міляннича (гол. редактор) та ін. — Нью-Йорк, 1980.	
Українці в Австралії. Матеріали до історії поселення українців в Австралії. — Мельбурн, 1966.	
Українці в американському та канадському суспільствах. Соціологічний збірник. Т.1. — Джерсі-Сіті, 1976.	
Українці в Аргентині. — К., 1997.	
У співпраці та єднанні увійдемо у XXI століття: Матеріали Другого Всесвітнього форуму українців. — К., 1997.	
Шлепаков А.М. Українська трудова еміграція у США і Канаді (кінець XIX - початок XX ст.). — К., 1960.	
Шлепаков А.М., Буркут І.Г., Васильєва Л.Д. та ін. Українці в зарубіжному світі. — К., 1991.	
Encyclopedia of Ukraine. Vol.1 - 5. Edited by W.Kubiyovych. — Toronto, Buffalo, London. — 1985-1993.	
Zilynskij Bohdan. Ukrajinci v Cechach a na Morave (1894) 1917-1945 (1994). — Praha, 1995.	
Ukraine and Ukrainians throughout the World. A Demographic and Sociological Guide to the Homeland and it's Diaspora. / Edited by Ann Lencyk Pawliczko. — Toronto, 1994.	

ВСТУП	5
Розділ перший	
УКРАЇНСЬКА ДІАСПОРА ЯК СУСПІЛЬНИЙ ФЕНОМЕН	15
§1. Що означає поняття “українська діаспора”	16
§2. Джерела та етапи формування української діаспори	29
§3. Типологія основних діаспорних поселень українців	40
Розділ другий	
РОЗСЕЛЕННЯ ТА САМООРГАНІЗАЦІЯ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ	43
§1. Північна Америка	44
США	44
Канада	72
§2. Південна і Центральна Америка	96
Аргентина	96
Бразилія	106
Венесуела	113
Парагвай	115
Уругвай	117
Куба і Мексика	118
Інші країни Південної Америки	120
§3. Австралія і Нова Зеландія	121
Австралія	121
Нова Зеландія	133
§4. Західна Європа	135
Австрія	135
Бельгія	143
Великобританія	147
Данія	153
Іспанія	154
Італія і Ватикан	155
Люксембург	159
Нідерланди	160

Німеччина	162
Норвегія	169
Фінляндія	169
Франція	170
Швейцарія	174
Швеція	176
§5. Центральна і Східна Європа	179
Болгарія	179
Польща	181
Румунія	189
Словаччина	197
Угорщина	206
Чехія	210
Колишня Югославія	215

Розділ третій
СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ В ПОСТРАДЯНСЬКИХ КРАЇНАХ 227

§1. Держави — сусіди України	228
Білорусь	228
Молдова	230
Росія	235
§2. Казахстан і країни Центральної (Середньої) Азії	260
Казахстан	260
Киргизстан	266
Таджикистан	271
Туркменістан	273
Узбекистан	274
§3. Країни Закавказзя	277
Азербайджан	277
Вірменія	279
Грузія	281
§4. Держави Балтії	284
Естонія	284
Латвія	288
Литва	293

Розділ четвертий
УКРАЇНСЬКА ПРИСУТНІСТЬ В АЗІЇ ТА АФРИЦІ 297

§1. Азія	298
Індія і Непал	300
Китай	300
Палестина й Ізраїль	306
Саудівська Аравія	309
Таїланд	310
Туреччина	310
Японія	313
Інші країни Азії	315
§2. Африка	317
Єгипет	317
Південно-Африканська республіка	318
Туніс	319
Інші країни Африки	320

Розділ п'ятий
НЕЗАЛЕЖНА УКРАЇНА Й УКРАЇНСЬКА ДІАСПОРА 323

§1. Від перших контактів до взаємодії	324
§2. Українська діаспора — об'єкт державної етнополітики України	329

ПІСЛЯМОВА 342

RESUME 344

ПЕРЕЛІК ІЛЮСТРАЦІЙ 345

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА 347

Науково-популярне
видання

Тираж 5000

З питань придбання
книжкової продукції
Видавничого дому «Альтернативи»
звертатися за адресою:

252021, м.Київ-21,
Кловський узвіз, 6.
Тел.: (044) 253-7120.